

APPELTJES
VAN HET
Loozeetjesland

Bandversiering van Luc Verstraete.

APPELTJES
VAN HET
MEETJESLAND

JAARBOEK
VAN HET
HEEMKUNDIG GENOOTSCHAP
VAN HET MEETJESLAND

Nr 24 - 1973

MALDEGEM

1973

DE ARMENZORG
VOOR DE KATHOLIEKEN
IN HET MIDDELBURGSE MISSIEGEBIED
GEDURENDE DE 18de EEUW

I. DE ORGANISATIE

Sedert prins Maurits van Nassau in 1604 Aardenburg en omgeving voor de Staten-Generaal had veroverd, was de armenzorg er toevertrouwd aan de diakonieën der Nederlands hervormde gemeenten. De eerste diakonie die werd opgericht was die van Aardenburg in 1605. Door de stichting van de Nederlands hervormde gemeente van Eede in 1648 en van Sint-Kruis in 1652, die werden afgesplitst van Aardenburg, kwamen die kerkelijke districten nu onder afzonderlijke diakonieën te ressorteren.

De armenzorg was een kerkelijke aangelegenheid waarop de wereldlijke overheid toezicht uitoefende. In de stad Aardenburg werden de diakens benoemd door een collegium qualificatum, waarin naast de kerkelijke vertegenwoordigers ook leden van het stadsbestuur zitting hadden. Dit college controleerde ook de armenrekeningen. Voor Eede en Sint Kruis werd op de benoeming van diakens toezicht uitgeoefend door burgemeester en schepenen van het Vrije van Sluis, die jaarlijks ook gedeputeerden afvaardigden om de armenrekeningen te controleren.

Onder deze armenzorg vielen alle inwoners, dus ook de katholieken. Dit werd nog eens uitdrukkelijk aangegeven in artikel XXI van het «Reglement op de politycque reformatie» voor de generaliteitslanden van 1 april 1600, dat luidde : «De Arme Goederen sullen sonder onderscheydt van Religie, en na den noodt der Armen, weeckelijck, en daar het gebruyck is, in de Kercken moeten werden uytgedeeldt, de Diaconie Goederen alleen blyven tot Aalmoessen der Armen, die Leedemaaten zyn der Kercke ; de Kerckgoederen tot Fabrieks en onderhoudt der Kercke, en wat daar aan

dependeert, sonder tot eenigh ander gebruyck te mogen werden geconverteert» (1).

In de loop der 17de eeuw was dit geen probleem omdat er toen slechts weinig katholieken waren, doch toen hun aantal in de laatste decennia was toegenomen werd dit anders.

De situatie in het begin der 18de eeuw.

De katholieke armen werden in het begin der 18de eeuw dus verzorgd door de Nederlands hervormde diakonieën. Deze hadden daartoe naast hun eigen inkomsten, die voor eigen leden werden gebruikt, verschillende inkomsten waarin ook de katholieken automatisch moesten bijdragen. Zo hadden ze inkomsten uit nalatenschappen, uit de opbrengst van openbare verkopen, uit de verpachting van 's lands gemene middelen enz. Bij huwelijken en begravingen moesten rechten voor de armen worden betaald, ook bij huwelijken van katholieken en begravenissen van katholieken die in Middelburg plaats vonden.

Verder werd na de hervormde kerkdiensten gecollecteerd. Daartoe stonden de diakens met «armbussen» aan de ingang van de kerk. In dit geval werd dus alleen bijgedragen door hervormden die de kerk bezochten. In Aardenburg had men daarom gedaan gekregen, dat van de katholieken die 's zondags naar Middelburg ter kerke gingen een stuiver werd gevorderd wanneer zij de stadspoort uitgingen. Zolang Aardenburg nog een vestingstad was kon dit geschieden door de militairen die de wacht hielden bij de poort. Na de ontmanteling van de stad in 1688 wordt hiervan echter geen gewag meer gemaakt.

In het gebied dat door de Middelburgse missie werd bestreken waren vier hervormde diakonieën werkzaam, namelijk de Nederlands hervormde diakonieën van Aardenburg, Eede en Sint Kruis en de Waalse diakonie te Aardenburg. Onder de eerstgenoemde vielen ook de Izabellapolder en een gedeelte van de Bewestereedepolder; de laatste hielp alleen de leden van de Waalse of Franse hervormde gemeente, hoofdzakelijk bestaande uit hugenoten.

Een geschil over de verdeling van het voor de armenzorg bestemde deel der halfjaarlijkse verpachting van de landelijke belastingen, 's lands gemene middelen genaamd, geeft ons een beeld van de situatie zoals die in het begin der 18de eeuw was.

(1) RZ : Handschr., nr. 1478, deel A, fo. 168vo-169ro.

GA : Plakkaten, 1 april 1660.

Tot 1702 ontvingen de hervormde diakonieën van Aardenburg, Eede en Sint Kruis ieder 1/3de van de opbrengst. Toen kwam er echter een nieuwe ontvanger, van Durven genaamd. Deze wist niet hoe de armenpenningen moesten worden verdeeld en hij keerde het volledige bedrag aan de hervormde diakonie van Aardenburg uit om het te verdelen als van ouds.

Tegen het oud gebruik in behield deze de helft voor zich om daaruit ook de Waalse diakonie te voorzien en droeg de andere helft af aan de diakonieën van Eede en Sint Kruis. Dit geschiedde zo over de jaren 1702, 1705 en 1704.

De diakens Andries Isrel van Sint Kruis en Bernaert Brandt van Eede kwamen daar gezamenlijk tegenop in een rekest aan de gecommiteerden uit de Raad van State die in 1705 naar Sluis kwamen voor de verpachting van 's lands gemene middelen. Zij stelden dat de diakonieën van Eede en Sint Kruis veel meer last hadden van de armen dan die van Aardenburg, omdat het «meestal arme ingezetenen zijn en veel, ja tmeeste deel al Papisten, daar van sij de lasten krijgen en geen baten, daar in tegendeel tot Aardenburg nog veel gegoede menschen woonen, die tot onderhoud van den armen geven kunnen en dat ook binnen Aardenburg is den Mennoniste gemeijnte, die hare armen selfs onderhouden».

Hun verzoek leverde niets op, integendeel ze kwamen er zelfs nog slechter af, want het uiteindelijke resultaat was, dat de heren gecommiteerden op 30 maart 1705 beslisten dat Aardenburg 2/3de deel der armenpenningen zou krijgen en Eede en Sint Kruis samen 1/3de deel.

De hervormde diakonie van Aardenburg had procureur Petrus Blondeel een rekest laten opstellen. De Aardenburgse diakens vonden de eis van Eede en Sint Kruis absurd en ongerijmd. Zij stelden dat het aantal armen dat zij te verzorgen hadden veel groter was dan dat van Eede en Sint Kruis en dat zij dus ook meer lasten te dragen hadden. Ook was Aardenburg de voornaamste plaats waarover de belastingen werden verpacht en bracht het meer dan de helft daarvan op, terwijl de diakonie bovendien nog was belast met de armen van de Izabellapolder en de Bewestereedepolder en een deel van de uitkering aan de Waalse diakonie moest afdragen.

Deze motieven en wellicht ook de grotere invloed die de Aardenburgers op de gecommiteerden konden uitoefenen schijnen van doorslaggevende betekenis te zijn geweest om de hervormde diakonie van Aardenburg als overwinnaar uit de bus de doen komen ⁽²⁾.

(2) HCG. Kerk. hand., 1678-1695, blz. 59, 93, 95 ; 1695-1720, 3 april 1705.

Op het einde der 17de eeuw werden katholieke armen van Staats gebied echter ook geholpen vanuit Middelburg. Daar werd er tijdens de kerkdiensten op zondag een collecte voor hen gehouden. Hierin werd bijgedragen door de parochianen van Middelburg, maar ook door de katholieken van Staats gebied die naar Middelburg ter kerke kwamen. Deze collecte was niet naar de zin van de dismeesters van Middelburg. Die trokken zich de armen van de eigen plaats meer aan en vonden dat de dis van Middelburg veel nadeel van deze collecte ondervond. Ook waren zij er niet op gesteld, dat de armen van Staats gebied deelden in de inkomsten van de dis van Middelburg (3).

In de laatste decennia van de 17de eeuw was het aantal katholieke Vlamingen dat zich van over de grens in Aardenburg en omgeving gevestigd had nogal toegenomen. Zij waren verplicht om een attestatie over te leggen van hun laatste woonplaats waarin de garantie werd gegeven dat zij niet ten laste van de diakonie zouden komen. Op 11 april 1699 werd te Aardenburg een publikatie uitgevaardigd waarin nog eens op deze verplichting werd gewezen en toen enkele personen daaraan niet konden voldoen waren ze de stad uitgezet.

Op 25 januari 1702 moest men in Aardenburg weer maatregelen nemen. Toen was gebleken dat zich de laatste tijd weer een aantal personen uit Vlaanderen gevestigd had zonder een attestatie over te leggen. «waer door in tijden en wijlen den armen groote schade stont te lijden». Ze kregen veertien dagen de tijd om orde op zaken te stellen. Blevten ze in gebreke, dan werden ze de stad uitgezet.

Het werd verder verboden om woningen aan dergelijke personen te verhuren op straffe van 50 gulden boete, waarvan de helft zou toekomen aan de hervormde diakonie. Bovendien zouden de verhuurders eventuele uitgaven die de diakonie voor die mensen te doen zou hebben moeten vergoeden.

De stadsvroedvrouw Helena van Damme klaagde op 3 april 1702 over te weinig traktement, nu ze hoe langer hoe meer arme mensen moest helpen. Ze dreigde te vertrekken naar Cadzand. Ze schijnt haar dreigement uitgevoerd te hebben, want op 11 juni 1705 werd Catalijntje Delcour, huisvrouw van Matteus Sjaque, als vroedvrouw aangenomen voor 25 gulden 's jaars om de «arme en behoeftige luiden» te bedienen.

Een paar jaar later, op 25 november 1705, vond het stadsbestuur van Aardenburg het weer nodig om aandacht te besteden aan het vestigingsprobleem en op 16 januari 1706 volgde een nieuw besluit, waarbij al

(3) RB : Nieuw kerkarch., nr. 388, fo. 7vo, 11-12.

degenen die huisjes aan vreemdelingen verhuurden of woonruimte door vreemdelingen lieten betrekken zonder daarvan tevoren kennis te hebben gegeven aan de magistraat een boete zouden krijgen van 25 gulden, waarvan 1/5de ten goede zou komen aan de armen. Bij besluit van 1 februari 1706 moesten de nieuwe inwoners bovendien een borg stellen die in de stad woonachtig en voldoende garant moest zijn voor hun eerlijk gedrag en voor het geval zij in armoede kwamen te vervallen ⁽⁴⁾.

Niet alleen de stad Aardenburg, ook het platteland eromheen zat met dit probleem.

Al in 1685 klaagden de hoofdmannen van Onze Lieve Vrouw Bezuiden en Sint Baafs bij de magistraat van het Vrije van Sluis over de toeloop van katholieke Vlamingen. Zij vroegen op 2 maart van dat jaar om maatregelen, waardoor het verhuren van woonruimte aan vreemdelingen, zonder dat tevoren een behoorlijke attestatie was overgelegd, zou kunnen worden tegengegaan. Er volgde een verbod. De straf op overtreding was een boete van een jaar huur.

Op 19 januari 1686 gingen over deze aangelegenheid vanwege het Vrije van Sluis nogmaals instructies uit naar de hoofdmannen der verschillende parochies en polders. Evenzo geschiedde dit in 1700. Toen beslisten burgemeester en schepenen van het Vrije op 11 september dat aan de «hoofdmannen ten platten lande» zou worden aangezegd, dat ze er nauwkeurig zorg voor dienden te dragen, dat zich geen vreemdelingen op hun parochie zouden vestigen zonder dat zij een behoorlijke attestatie hadden overgelegd en een borg hadden gesteld dat hun kinderen niet ten laste van de diakonie zouden komen. Voor het niet nakomen van deze resolutie werden de hoofdmannen persoonlijk verantwoordelijk gesteld. Op 9 oktober 1700 kregen de hoofdmannen van Sint Kruis, Onze Lieve Vrouw Bezuiden, Sint Baafs en Heille een schrijven toegezonden, waarin dit medegedeeld werd ⁽⁵⁾.

*Het reglement op het onderhoud
van de armen van het Vrije van Sluis.*

Om de zich steeds meer voordoende meningsverschillen tussen de diakonieën aangaande de armenzorg te voorkomen en om vaste regels te stellen voor het onderhoud der armen opdat de ene diakonie niet zwaarder

(4) GA : Resol. 25 mei, 29 juni 1699, 25 jan., 6 febr., 3 april 1702, 11 juni 1703, 23 nov. 1705, 16 jan., 1 febr. 1706.

(5) RZ : Vrije v. S., nr. 174, fo. 151ro ; nr. 177, 11 sept., 9 okt. 1700 ; nr. 394, 19 jan. 1686.

belast zou worden dan de andere, vaardigden hoogbaljuw, burgemeester en schepenen van het Vrije van Sluis op 23 juni 1708 voor hun gebied een 16 artikelen tellende «Ordonnantie ende Reglement nopende de onderhoudinge van arme meerderjaerige personen en kinderen ten Lande vanden Vrije ende appendantse Heerlijckheden van dien» uit, waaraan de diakonieën zich te houden hadden. Dit reglement kwam op het volgende neer.

1. Alle armlastige bejaarden moeten onderhouden worden door de diakonie van de plaats waar zij woonachtig zijn en tot armoede komen te vervallen.
2. In plaatsen waar twee of meer kerkelijke gemeenten zijn moeten zij onderhouden worden door de diakonie der gemeente waarvan zij lid zijn, of waartoe zij geacht kunnen worden te behoren.
3. Om beter te kunnen beoordelen tot welke kerkelijke gemeente iemand behoort, worden de predikanten en kerkeraden verzocht bij vertrek een kerkelijke attestatie af te geven, ook al voelen betrokkenen daar niet voor.
4. De armlastigen die ondersteuning ontvangen moeten zolang zij nog niet in staat zijn om in hun eigen onderhoud te voorzien, ter plaatse blijven wonen. Het is de diakens verboden om deze personen te doen vertrekken naar een andere plaats in het Vrije. Wanneer zij toch elders mochten gaan wonen, zijn de magistraten der appendantse heerlijkheden en de hoofdmannen der parochies of polders gemachtigd hen terug te sturen.
5. Wanneer echter armlastige personen ouders, kinderen, broers of zusters hebben die in staat zijn om hen te onderhouden, zal het de diakens vrij staan om hen daarheen te zenden. Ingeval die bloedverwanten weigerachtig zijn om hen te onderhouden, zullen de diakens die bloedverwanten gerechtelijk kunnen aanspreken.
6. Alle personen die meer dan een jaar en zes weken op het gebied van het Vrije hebben gewoond en in staat zijn om zichzelf en hun huisgezin te onderhouden, ook al mochten zij arm zijn en kinderen hebben, mogen gaan wonen waar het hen belijft en waar zij beter aan de kost kunnen komen, zonder een borg te stellen voor het onderhoud van hun kinderen.
7. Op verzoek van de diakonie moeten de hoofdmannen die verzuimd hebben aan vreemdelingen met kinderen die hier zijn komen wonen een attestatie te vragen dat bij overlijden hun kinderen binnen een jaar en zes weken na aankomst niet ten laste van den arme zullen komen, deze vreemdelingen onverwijld een borg doen stellen of hen anders doen vertrekken. Bij nalatigheid zullen de hoofdmannen de

kinderen zelf moeten onderhouden wanneer zij onverzorgd achterblijven.

8. Wanneer arbeiders uit het naburige Spaans Vlaanderen, die hier in de oogst komen werken en hun kinderen meebrengen, hier komen te overlijden, zal het de diakonie vrij staan om die kinderen te doen vertrekken of naar de woonplaats der ouders terug te brengen, ofwel ze zelf te onderhouden.
9. Arme weeskinderen moeten worden onderhouden door de diakonie van de plaats waar de langstlevende der ouders voor zijn overlijden woonachtig was.
10. Indien de laatst gestorven ouder goederen heeft nagelaten ter waarde van f 100.— of meer, zullen de diakens de wezen niet mogen aanvaarden zonder consent van de weeskamer waaruit blijkt dat de kinderen ten laste van den arme komen. De nabestaanden, of bij gebreke daarvan de plaatselijke hoofdmannen, zullen aan de weeskamer een specificatie van baten en lasten dienen over te leggen, opdat deze kan beoordeelen of de wezen armlastig zijn of niet. Indien geen nabestaanden woonachtig in het Vrije kunnen worden opgespoord ofwel indien zij in gebreke blijven, moeten de diakens de hoofdmannen daarvan in kennis stellen. Deze moeten dan de vereiste specificatie binnen acht dagen aan de weeskamer overleggen. In die tussentijd moeten de diakens de wezen voorlopig van het nodige onderhoud voorzien.
11. Indien de diakens, in strijd met dit reglement en zonder consent van de weeskamer, een boedel aanvaarden, waarvan blijkt dat er meer schulden zijn dan baten, zal de diakonie daardoor niet benadeeld mogen worden, maar zullen de crediteuren, wanneer zij hun geld willen hebben, de diakens die de boedel aanvaard hebben in rechte moeten aanspreken.
12. Wanneer iemand al langer dan een jaar en zes weken naar elders is vertrokken en komt te overlijden, zullen zijn kinderen niet meer ten laste van den arme kunnen worden gebracht, ook al zijn die kinderen hier geboren. Ingeval deze kinderen toch mochten worden teruggezonden moeten de diakens hen weer terug doen brengen naar de plaats waar de ouders het laatst hebben gewoond of zijn overleden. Ingeval iemand ze dan nog weer terug zou brengen, zijn de diakens gemachtigd deze persoon door de berijder of de schutters (politie op het platteland) te doen aanhouden en in verzekerde bewaring te doen stellen.
13. De weeskinderen van diegenen die hier hebben gewoond en uit het Vrije vertrokken zijnde, hebben rondgezworven en geen vaste woonplaats of beroep meer hebben gehad, komen ten laste van de diakonie van de plaats waar zij zijn geboren.

14. De kinderen van iemand die zijn woonplaats heeft verlaten maar op het grondgebied van het Vrije is gaan zwerven en binnen een half jaar is komen te overlijden, moeten worden onderhouden door de diakonie van de plaats waar hij heeft gewoond. Is hij na een half jaar komen te overlijden, dan moeten de kinderen onderhouden worden door de diakonie van hun geboorteplaats.
15. De weeskinderen die worden nagelaten door de troepen die tot verdediging van het land binnen het Vrije hun kamp hebben opgeslagen komen ten laste van alle diakonieën gezamenlijk. Iedere diakonie moet naar evenredigheid zijn bijdrage leveren.
16. De weeskinderen van militairen die op het gebied van het Vrije ingekwartierd zijn geweest zullen eveneens worden onderhouden door de gezamenlijke diakonieën. Wanneer echter elders nabestaanden worden gevonden of andere diakonieën verplicht zijn deze kinderen te onderhouden, zullen de diakens van het district waar zij zijn achtergebleven alle mogelijke pogingen moeten doen om zich van deze kinderen te ontlasten.

Dit reglement is nagenoeg gedurende de hele 18de eeuw van kracht gebleven. Het werd eerst buiten werking gesteld bij de reorganisatie van het bestuur door de Fransen in 1796 toen het Vrije van Sluis werd opgeheven. In de loop der jaren heeft het wel enige wijzigingen ondergaan. Zo werd, vermoedelijk omstreeks 1725, de termijn van een half jaar genoemd in artikel 14 verlengd tot een jaar en zes weken, omdat in de praktijk de termijn van een half jaar te kort bevonden was.

Op 16 november 1762 werd het reglement ingrijpend gewijzigd omdat vanwege de «veeltijds groote en ondragelijke lasten», iedere diakonie zoveel mogelijk trachtte lasten op een andere diakonie af te schuiven, waardoor veel onenigheid ontstond. De armen waren daar in de regel de dupe van.

Het vernieuwde reglement was alleen van toepassing op «persoonen van de protestante religie». Dit was een gevolg van het in werking treden van het reglement op de roomse armen van 12 februari 1757. Er waren echter wel enkele bepalingen in opgenomen, die aangaven hoe gehandeld moest worden bij armlastigheid van echtparen, waarvan man en vrouw tot een verschillende godsdienst behoorden en wel de volgende.

Wanneer er geen kinderen waren moest de langstlevende onderhouden worden door de diakonie waartoe hij of zij behoorde.

Wanneer er wel kinderen waren en beide ouders kwamen te overlijden, dan moest het onderhoud der wezen worden bekostigd door de beide diakonieën waartoe de ouders behoorden, ieder voor de helft. De opvoeding der wezen moest echter steeds voorbehouden blijven aan de protestantse diakonie «om deselve in protestante religie op te queecken».

waarbij de hervormde diakonie, de Nederlandse zowel als de Waalse, voorrang had op de lutherse en deze weer op de Roomse Armen. Er werd dus een scherp onderscheid gemaakt tussen onderhoud en opvoeding.

Op dezelfde wijze moest gehandeld worden wanneer slechts één van de ouders kwam te overlijden en de ander met zijn kinderen armlastig werd.

Wanneer echter de langstlevende ouder wel voor zichzelf en voor zijn gezonde kinderen kon zorgen, doch er was een gebrekkig kind bij, dan moest dit gebrekkig kind onderhouden worden door de diakonie waartoe de overleden ouder behoorde.

In beide laatste gevallen moest echter de opvoeding van de kinderen die onderhouden werden geschieden door de protestantse diakonie, ook al was de overblijvende ouder katholiek.

Een andere bepaling die in het vernieuwde reglement was opgenomen was, dat alle vreemdelingen die in de oogst kwamen werken of bij de boeren op het land kwamen wieden, ten laste van de hervormde diakonie moesten komen, uitgezonderd diegenen die volgens het reglement op de roomse armen een bijdrage hadden betaald.

Ten aanzien van deze vreemdelingen had de magistraat van het Vrije tevoren reeds zijn standpunt kenbaar gemaakt en wel op 25 december 1760 toen burgemeester Abraham Maranus en griffier Daniël Bekkens van Oostburg op bezoek waren.

De magistraat was toen van oordeel dat de vreemdelingen die hier in de oogst of anderszins op het land kwamen werken, hier kwamen «tot nut en hulp der landluijden die ten principale en voornaamste gedeelte van de gereformeerde religie zijn.» In het oorspronkelijke reglement was de zorg voor de vreemdelingen niet met zoveel woorden opgenomen omdat de redelijkheid met zich meebracht dat diegenen te wiens nutte deze mensen hier kwamen werken ook de last daarvan moesten dragen. Deze interpretatie was ook altijd daaraan gegeven. De vreemdelingen, van welke religie ze ook mochten zijn, moesten daarom wanneer ze ziek werden of kwamen te overlijden, ten laste komen van de hervormde diakonie van het district waar zij werkzaam waren, aldus de magistraat van het Vrije.

De ingezetenen waren dan ook verplicht om, wanneer de oogst van het veld was en er vreemdelingen op hun hofsteden achterbleven, daarvan kennis te geven aan de hoofdmannen. Deze moesten er dan voor zorgen dat ze zo gauw mogelijk zouden vertrekken ofwel dat ze werden opgenomen onder de contribuanten van de Roomse Armen. Wanneer er achtergebleven vreemdelingen door deze nalatigheid ten laste van den arme zouden komen, zouden degenen die nalatig werden bevonden deze last moeten dragen.

Het reglement was van kracht voor het grondgebied van het Vrije van Sluis. Het had geen rechtskracht voor de stad Aardenburg, doch de

ORDONNANTIE.

Burgemeester en Schepenen

's Lands van den VRYEN, by na Dagelyks wordende lastig gevallen met clagten van meenigvuldige Arme Perſoonen de welke de Roomſche Armbeforgers, ſchoon daer toe verpligt ingebreke blyven van genoegſame Allimentatie te verſorgen.

Andere de welke op een gans onordentelyke wyſe te werke gaen, in het maeken der Lyſten, en doender Tauxatie als-mede het gouverneeren en adminiſtreeren van de Tauxatie-penningen, mitsgaders het doen van Rekening aen deſen Collegie van hunne Adminiſtrationen, en voldoe-ning der ſchulden van hunne Armens, niet-jegenſtaende, door iterative Ordres van deſen Collegie daertegens is voorſien, waer aen verſcheyde van voornoemde Roomſche Armbeforgers in gebreke blyven, te voldoen, off aen de Ordres der Reſpective Hooft-luyden, deſen Collegie repreſenterende te gehoorſamen, omme waer jegens voor-nu en in't vervolg door het gansche Land van den VRYEN te voorſien, en de geene die in deſen aen haer pligt hebben geman-queert, een egale voet en Directie te doen houden, met de ſulke die in deſen niet te beſchuldigen mogten ſyn, SOO IS'T: dat *Burgemeester en Schepenen* 's Lands van den VRYEN voorſeyt, by deſen wel expreſſelyk Ordonneeren en Gelaſten.

Aardenburgse diakonieën behoorden het wel na te leven voor wat betreft de bewoners van de Bewestereedepolder en de Izabellapolder, die tot hun kerkelijk district behoorden. Uiteraard moest het beleid van de stad Aardenburg zich daaraan aanpassen en werd in de regel eenzelfde gedragslijn gevolgd, doch ook kwamen er meermalen geschillen voor ⁽⁶⁾.

Het reglement op de roomse armen van het Vrije van Sluis.

In de eerste decennia der 18de eeuw waren naast het algemeen reglement op het onderhoud van de armen ook voorschriften gegeven voor de katholieke armenzorg die erop neerkwamen, dat de katholieken voor hun eigen armen moesten zorgen door het betalen van een jaarlijkse bijdrage. Er werden roomse armbezorgers aangesteld die lijsten van de katholieken moesten opmaken, welke katholieken dan door de hoofdmannen van de parochie of polder werden getaxeerd. De roomse armbezorger die met de administratie was belast moest deze bedragen dan invorderen, de kosten van de armenzorg betalen en daarvan rekening en verantwoording afleggen. Soms werden speciale ontvangers daartoe aangesteld. Wanneer een en ander niet vlot verliep of wanneer er geschillen of klachten waren, kwam de magistraat van het Vrije tussenbeide.

Er was echter geen eenvormigheid. In de Izabellapolder bijvoorbeeld was er reeds vroeg een roomse armbezorger doch geen eigen Roomse Armen. Men droeg de bijdragen af aan de Roomse Armen van Aardenburg die dan ook de armenzorg in de polder verzorgde. In Sint Kruis daarentegen waren er twee armbezorgers en een eigen Roomse Armen.

Of er een jaarlijkse of meerjaarlijkse rekening werd opgemaakt en of er ieder jaar een taxatie werd gedaan, dan wel alleen wanneer het nodig was, is niet duidelijk. In ieder geval was dit niet zo stringent geregeld als bij de hervormde diakonieën.

Deze kregen op 23 maart 1726 een algemeen rondschriven toegezonden als gevolg van orders van de Staten-Generaal. Daarin werd hen medegedeeld, dat in de toekomst de armenrekeningen jaarlijks op het landhuis van het Vrije te Sluis moesten worden overgelegd in aanwezigheid van een predikant, een ouderling en een diaken. De Roomse Armen kregen een dergelijke aanschrijving niet, zodat men daaruit zou kunnen concluderen dat die geen armenrekeningen ter goedkeuring moesten overleggen.

(6) RZ. Vrije v. S., nr. 283, fo. 228ro-230vo ; nr. 281, 16 nov. 1762 ; nr. 200, fo. 131vo-132vo.

Handschr., nr. 1478, deel A, fo. 28ro.

Op 7 februari 1719 werden de hoofdmannen van Sint Kruis, Sint Baafs, Onze Lieve Vrouw Bezuiden en Heille gelast een lijst van alle in hun parochie wonende katholieken samen te stellen, ieder naar vermogen te taxeren en een opgave te doen van de lasten die de hervormde diakonie van de katholieken had. In verscheidene parochies van het Vrije vond in dat jaar de instelling van de Roomse Armen en de aanstelling van roomse armbezorgers plaats.

Op 23 februari 1725 werd besloten om aan de roomse armbezorgers een vergoeding te verlenen van tien schellingen, welke vergoeding in de rekening van inkomsten en uitgaven moest worden verantwoord. Dit besluit was een gevolg van een verzoek van de roomse armbezorgers van Zuidzande om vrijstelling van het betalen van de jaarlijkse bijdrage. Deze bijdrage moesten de armbezorgers echter nog blijven betalen.

Blijkbaar was het hier en daar ook gebruikelijk geworden om de hoofdmannen, die met de roomse armbezorgers zitdag hielden, daarvoor een vergoeding van tien schellingen te geven. Jan de Wind, rooms armbezorger van IJzendijke legde deze kwestie voor aan de magistraat van het Vrije van Sluis op 9 maart 1756, omdat de hoofdman van het eerste gedeelte van de Prins Willempolder dit vorderde. De magistraat liet de zaak door de pensionaris onderzoeken in de oude rekeningen en besliste op 15 maart 1756 dat de hoofdmannen voor iedere zitdag van de roomse armbezorgers die ze zouden bijwonen een rijksdaalder daags zouden ontvangen: (7).

In 1757 werd door burgemeester en schepenen van het Vrije van Sluis de katholieke armenzorg in hun gebied ingrijpend gewijzigd. Dit was een gevolg van de menigvuldige klachten waarmee zij bijna dagelijks werden lastig gevallen over het in gebreke blijven van de roomse armbezorgers in het verstrekken van voldoende ondersteuning. Bovendien waren er klachten over de wijze waarop de armbezorgers te werk gingen bij het opmaken der lijsten en het doen der taxaties, het beheer van de armen-gelden en het doen van rekening en verantwoording daarvan. Verscheidene armbezorgers stoorden zich ook niet aan de hoofdmannen van hun parochie of polder en gingen hun eigen gang.

Daarom werd op 12 februari 1757 het reglement op de roomse armen uitgevaardigd, waarvan de officiële titel luidde «Reglement en ordonnantie tot onderhoud van de Roomsche armen, kinders, en andere gebreckige personen van die gesinte, mitsgaders tot redres en vindinge van de nodige alimentatie penningen». De inhoud daarvan was als volgt.

(7) RZ : Vrije v. S., nr. 245, 23 maart 1726 : nr. 244, 7 febr. 1719 : nr. 186, fo. 87vo-88ro : nr. 198, fo. 225vo.

1. De roomse armbezorgers moeten er op letten dat alle vreemdelingen van hun religie die zich in hun district vestigen, voorzien zijn van een behoorlijke attestatie, of een borg hebben gesteld voor de last die de Roomse Armen eventueel van hen zou kunnen krijgen. De vreemdelingen die daaraan niet voldoen moeten zij met medeweten van de hoofdmannen doen vertrekken. Zijn zij in deze nalatig, dan zullen zij de daaruit voortvloeiende lasten zelf moeten dragen.
2. De roomse armbezorgers moeten tweemaal per jaar, te weten in de maanden mei en november, een lijst samenstellen van alle katholieken in hun district zowel vermogenden als onvermogenden. Wordt daarbij geconstateerd dat iemand opzettelijk is weggelaten om hem, onder het voorwendsel dat hij niet op de lijst voorkomt, geen ondersteuning te moeten geven, dan krijgen de armbezorgers die de lijst opgemaakt hebben een boete van 1 pond Vlaams, die ten goede komt aan de armen, terwijl ze niettemin gehouden blijven de alimentatie te verzorgen.
3. Deze lijst moet in handen worden gesteld van de hoofdmannen van het district, die nog in dezelfde maand de taxatie zullen doen. Daarbij moet gelet worden op de gegoedheid van de personen en op hetgeen nodig is voor het onderhoud der armen. Van deze taxatie moeten twee gelijklopende lijsten worden opgemaakt, een voor de hoofdmannen en een voor de armbezorgers.
4. Indien een district zo gelukkig is dat het geen armen te verzorgen heeft zal er toch tweemaal per jaar een taxatie en invordering van armenpenningen moeten plaats vinden om een fonds te vormen tegen toekomstige lasten. Dit fonds moet echter van bescheiden omvang zijn en worden beheerd door de ontvanger der Roomse Armen en waar er geen ontvanger is door een der hoofdmannen. Iedere armbezorger mag echter 2 pond Vlaams daarvan in zijn bezit hebben om de nodige uitkeringen te kunnen doen.
5. Na de invordering der armenpenningen zullen de armbezorgers de openstaande rekeningen betalen en de schulden aflossen. Van de uitgaven moeten kwitanties worden overgelegd.
6. Jaarlijks in de maand juni moet door de ontvanger der Roomse Armen ten overstaan der armbezorgers en waar er geen ontvanger is door de armbezorgers samen, een rekening van inkomsten en uitgaven worden overgelegd aan burgemeester en schepenen van het Vrije om te worden goedgekeurd. Tevens moet dan opgave worden gedaan van de armbezorgers die na een dienst van twee jaar moeten aftreden, en van tweemaal zoveel geschikte kandidaten als er aftredenden zijn om daaruit nieuwe armbezorgers te kiezen. Diegenen die hieraan niet op de gestelde tijd hebben voldaan krijgen een boete van 1 pond Vlaams.

7. Indien onverhoopt een der Roomse Armen zo zwaar mocht zijn belast dat de opbrengst der taxaties niet toereikend is om alle lasten te voldoen, zal de schuld worden overgebracht naar de volgende rekening en moet bij de volgende taxatie met deze schuld rekening worden gehouden.
8. De roomse armbezorgers worden uitdrukkelijk gelast acht te slaan op de nood der armen en behoeftigen, hen naar redelijkheid de nodige ondersteuning te geven en zich te houden aan de orders die de hoofdmannen hen dienaangaande na bevind van zaken zullen geven. Wanneer ze gerechtvaardigde bezwaren mochten hebben zal het hen vrijstaan zich daarmee tot de magistraat van het Vrije te wenden, doch wanneer zij met ongefundeerde klachten aankomen of weigerachtig zijn, zullen zij persoonlijk worden gestraft met een zodanige boete, als na bevind van zaken billijk geoordeeld zal worden.

Deze laatste bepaling was speciaal opgenomen, omdat de dagelijkse ondervinding en de menigvuldige klachten der noodlijdende katholieken, genoegzame bewijzen hadden geleverd, dat de roomse armbezorgers zeer weinig begaan waren met het lot der armen en veelal handelden tegen de schikkingen en orders van de hoofdmannen in, ja soms zelfs tegen de bevelen van het college.

Dat door het in werking treden van dit reglement alle moeilijkheden opgelost waren, zal wel niemand verwacht hebben.

Omdat enkele roomse armbezorgers de aan hen toevertrouwde armenkinderen zeer slecht van onderstand voorzagen en zich er in het geheel niet aan gelegen lieten om te onderzoeken of die kinderen wel behoorlijk werden verzorgd, volgden op 7 maart 1758 een paar aanvullingen op het reglement.

Ten eerste werden de roomse armbezorgers gelast in het vervolg de armenkinderen alleen publiek en ten overstaan van de hoofdmannen uit te besteden. Behoorlijke verzorging en voldoende onderhoud zouden gewaarborgd moeten zijn.

Ten tweede werden de roomse armbezorgers gelast tenminste om de drie maanden ten huize van de kinderen een onderzoek in te stellen. Wanneer zou blijken dat ze niet naar behoren werden verzorgd moesten aanstands de nodige voorzieningen worden getroffen.

In beide gevallen zou nalatigheid worden gestraft ⁽⁸⁾.

Hierop volgde op 14 oktober 1758 een instructie voor de ontvangers van de Roomse Armen van IJzendijke- en Oostburg-Ambacht, dus niet

(8) RZ : Vrije v. S., nr. 284, fo. 143ro-144vo, 146vo : nr. 281, 12 febr. 1757.

voor het gehele gebied van het Vrije. Aangezien er in het Zuiderkwartier geen aparte ontvangers waren aangesteld en deze instructie dus geen betrekking had op ons gebied wordt deze hier buiten beschouwing gelaten.

De klachten bleven echter aanhouden. Allereerst die van de noodlijdenden over gebrek aan genoegzame alimentatie, dan de klachten van de ingezetenen over de hoge taxaties en tenslotte de aanhoudende klachten van de armbezorgers over de drukkende lasten van de Roomse Armen alom in het gebied van het Vrije en het onvermogen om de schulden af te lossen, waardoor ze steeds meer achterop raakten.

Een der oorzaken van deze laatste klacht was, dat men door allerhande praktijken trachtte aan de betaling van de armenpenningen te ontkomen. Vele boeren, hoofdzakelijk protestantse, waren, in plaats van de armbezorgers te helpen bij het invorderen van de armenpenningen van hun arbeiders, de arbeiders behulpzaam bij hun pogingen om aan de betalingen te ontkomen. De lasten kwamen daardoor hoofdzakelijk te drukken op de vaste katholieke ingezetenen, die niet bij machte waren om ze op te brengen, tenzij zij «tot de uijtterste armoede» zouden worden gebracht.

Een nauwkeurig onderzoek had uitgewezen dat de tekorten veelal waren ontstaan door het verloop der katholieke arbeiders en hun afwezigheid wanneer de armbezorgers hun ronde deden of wanneer de taxatielijsten werden opgemaakt en de zitdagen voor de armenpenningen werden gehouden. Daartegenover had het verlenen van ondersteuning door de Roomse Armen «ook meer en meer arbeidsvolk in het lant gequeek! en getrocken».

De magistraat van het Vrije wilde zich enerzijds over de noodlijdende armen en gebrekkigen ontfemen, doch anderzijds de ingezetenen zoveel mogelijk ontlasten en zocht daarom naar middelen om de financiële toestand van de Roomse Armen te verbeteren. Daartoe werden de ordonnantie van 12 februari 1757, de publikatie van 7 maart 1758 en de instructie voor de ontvangers van de Roomse Armen van 14 oktober 1758 aangevuld met de volgende bepalingen.

1. De vaste katholieke ingezetenen, arbeiders, boerenknechten en meiden zullen, ieder naar hun vermogen, worden getaxcerd als voorheen. Voor zover de uitgaven voor de armen dit toelaten zullen de lasten voor hen zo licht mogelijk worden gemaakt.
2. De armbezorgers zullen tweemaal per jaar, half maart en half oktober hun ronde doen. Daarnaast zijn zij verplicht tussen beide ronden in nog eens rond te gaan in de maand december vóór kerstdag om na te gaan welke nieuwe arbeiders er nog bijgekomen zijn. Degenen die geen kwitantie kunnen laten zien waaruit blijkt dat zij bij de laatste «omstelling» hebben betaald en degenen die mochten zijn overgeslagen

of om een andere reden niet op de lijst voorkomen, moeten met naam, toenaam en geboorteplaats aan de ontvanger der Roomse Armen worden doorgegeven. De armbezorger en de berijder of schutter die de ronde doen, moeten aan de boer van alle arbeiders die in zijn keet worden aangetroffen en geen vaste woonplaats of huishouden in het Vrije hebben, het bedrag van hun aanslag opgeven. De boer moet dan zorgen dat dat bedrag wordt ingehouden en zal daarvoor aansprakelijk zijn zolang niet bij kwitantie zal zijn gebleken dat zij hun bijdrage voldaan hebben. Voor zijn arbeiders die hier een vaste woonplaats hebben is de boer niet aansprakelijk.

3. Ingeval bij het doen van de ronde een arbeider wordt gevonden die het laatste halfjaar in een ander district heeft bijgedragen, zal deze voor het lopende halfjaar op de lijst worden geplaatst van het district waar hij zich bevindt, doch wanneer hij tot armoede mocht komen te vervallen of ziek mocht worden, zal hij ten laste komen van de Roomse Armen van het district waar hij het laatst heeft betaald.
4. Opdat geen arbeiders zouden worden overgeslagen, zijn de boeren verplicht binnen acht dagen aan de hoofdmannen op te geven welke vreemdelingen bij hen in dienst zijn getreden of bij hen werken. Indien ze katholiek zijn moeten ze ook aan de armbezorgers worden gemeld en op de lijst van contribuanten worden geplaatst. De boeren moeten daarbij opgeven, naam, ouderdom, geboorteplaats en religie van deze vreemdelingen, of zij getrouwd zijn, waar zij het laatst hebben gewerkt en of zij in het bezit zijn van een attestatie. Vlamingen en Walen die alleen naar hier komen om te wieden of in de oogst te werken zijn daarvan uitgezonderd. Verder moeten ten aanzien van de vreemdelingen de bestaande bepalingen worden nageleefd en zijn de boeren aansprakelijk voor de armenpenningen van het lopende halfjaar. Wanneer iemand wordt verzwezen en deze wordt later ziek, dan zal hij ten laste komen van degene in wiens dienst hij is geweest.
5. Daar thans bij de arbeiders de praktijk bestaat om wanneer de ronde wordt gedaan er voor een tijdje vandoor te gaan, van de ene plaats naar de andere te trekken of voor enige dagen de grens over te gaan naar Vlaanderen om daardoor aan taxatie en betaling te ontkomen, worden de boeren bij wie ze werken gelast om wanneer zij dat merken het verschuldigde armengeld van hun loon in te houden. Wanneer desondanks toch iemand zonder betalen vertrekt, moet daarvan kennis worden gegeven aan de armbezorgers of de ontvanger van de Roomse Armen en mag hem bij terugkeer door niemand meer enig werk worden gegeven voordat hij zijn verschuldigde armenpenningen heeft betaald, ook niet wanneer dit in een ander district wordt ontdekt. Ook daar

zal hij tot betaling moeten worden gedwongen. Boeren die in gebreke blijven zullen zelf het betreffende armengeld moeten betalen.

6. Naast deze categorieën van personen zullen alle vreemdelingen die in de oogst komen werken zoals snijders, pikkers en maaiers die niet op de taxatielijst voorkomen, hoofd voor hoofd een schelling per jaar moeten betalen. De ontvangers of armbezorgers moeten hen als bewijs een gedrukt biljetje geven. Daartoe moeten de armbezorgers, of in hun naam de berijders of schutters ieder jaar in het volle van de tarwe-oogst rondgaan langs de hofsteden en daar het getal snijders, pikkers en maaiers opnemen en van ieder ter plaatse een schelling vorderen. Wanneer deze mensen geen geld bij zich hebben moet de boer dit voor hen voorschieten en op hun kerfstok aantekenen. Deze ronde zal nog eens worden herhaald in het volle van de bonenoogst, opdat niemand wordt overgeslagen.
7. De schutter of berijder die de ronde doet zal bij zijn afdracht aan de ontvanger een schelling per pond ontvangen voor zijn moeite mits hij een lijst overlegt van de aantallen vreemde arbeiders die hij op iedere hofstede heeft aangetroffen.
8. Alle katholieke «pakkedragers» die van buiten het Vrije hun waren hier komen uitventen zullen boven het neringgeld waarvoor zij in iedere parochie worden aangeslagen nog de helft van dat bedrag aan armengeld moeten betalen.
9. Als tegenprestatie zullen degenen die hier in de oogst komen werken als ze ziek worden of ondersteuning nodig hebben, van de Roomse Armen worden geholpen, doch eerst moet hun loon aangesproken worden. De armbezorgers zullen echter de vrijheid hebben om ze naar hun woonplaats terug te zenden zodra dit mogelijk is. Wanneer ze hier komen te sterven zullen ze van de Roomse Armen worden begraven.
10. Voor iedere begrafenis van een arme mag niet meer betaald worden dan zes gulden veertien stuivers à zeven gulden, te weten drie gulden voor de kist, een schelling voor ieder van de vier dragers, vijf schellingen voor de wagen waarmee de overledene naar het graf wordt gebracht, als de boer op wiens hof de arbeider gestorven is dit vordert en tien stuivers voor het maken van het graf.
11. De armbezorgers moeten de noodlijdenden met christelijk mededogen behandelen. Zij mogen bij het uitoefenen van hun taak slechts noodzakelijke uitgaven doen en niet meer dan twee pond Vlaams tegelijk in handen hebben, terwijl zij over de besteding daarvan aan de ontvanger van de Roomse Armen verantwoording moeten afleggen.
12. De armbezorgers moeten ook assisteren bij het doen der ronden en taxaties en er aan meewerken dat alle penningen naar behoren worden

ingezameld. Zij moeten de ontvangen gelden aanstonds afdragen aan de ontvanger, zo er een is.

13. Ook moeten ze de gelden die de Roomse Armen toekomen uit sterfhuizen of van verkopeningen direct afdragen aan de ontvanger en hun best doen uit die zaken zoveel mogelijk voordeel te halen. Zij mogen daarbij niets achterhouden. Wanneer een armbezorger te kwader trouw handelt zal hij «ten exempel» worden gestraft.
14. De roomse armbezorgers moeten om de twee jaar aftreden. Zij moeten dan de voornaamste en bekwaamste personen op de nominatie plaatsen om hen te vervangen. Zij krijgen geen vergoeding voor hun werk, alleen zullen zij vrijdom genieten van het betalen van armenpenningen. Wanneer zij genoodzaakt zijn buiten hun district te vertoeven krijgen zij het daggeld van een arbeider.
15. Aan arme huisgezinnen die ondersteuning genieten in de vorm van brood zal geen tarwe- maar roggebrood worden verstrekt en slechts zoveel als de nood vereist.
16. Degenen die op de zitdagen de bijdragen waarvoor ze werden aangeslagen niet hebben betaald, zullen op hun kosten door de berijder of schutter worden aangemaand. Deze zal daarvoor een schelling ontvangen. Wanneer ze daarna nog in gebreke blijven zal tot invordering worden overgegaan. De berijder zal de daarvoor vastgestelde vergoeding genieten. Voor het geval dit niet mogelijk is zal hij het gratis moeten doen «stellende het goede tegen het quade».

In de districten waar geen afzonderlijke ontvanger was aangesteld was een der armbezorgers als administrerende armbezorger met deze taak belast.

Deze aanvullende bepalingen werden gepubliceerd op 24 juli 1762.

De ontduiking van het armengeld werd echter ook nog op een andere manier in de hand gewerkt. Het werd de ontduikers in de praktijk gemakkelijker gemaakt door de onverschilligheid van degenen die met de uitvoering waren belast. Dit was niet slechts het geval ten opzichte van het armengeld, het was een algemeen verschijnsel.

In 1759 moest de magistraat van het Vrije constateren hoe slecht zijn ordonnanties en publikaties alom werden nagekomen, hetgeen hoofdzakelijk kwam door de onachtzaamheid van de hoofdmannen, berijders en schutters, die hun plicht verzuimden en hun eed niet nakwamen. Daarom ging er op 1-1 juli 1759 naar alle hoofdmannen van het Vrije een rondschrijven uit, waarin zij uitdrukkelijk werden gelast alle ordonnanties stipt na te komen en erop toe te zien dat de berijders en schutters hun plicht deden. Bij nalatigheid en overtreding der voorschriften moesten de hoofdmannen de magistraat van het Vrije ten spoedigste daarvan kennis geven.

De vreemde arbeidskrachten waarmee men te maken had waren echter een probleem en zouden dit blijven. De invordering van de schelling ging niet gemakkelijk en zo moesten de hoofdmannen van Sint Kruis op 22 april 1766 aangeschreven worden om de schelling in het zomerseizoen van 1766 zonder mankeren in te vorderen, daar het de magistraat van het Vrije ter ore gekomen was, dat dit het jaar voordien niet gebeurd was ⁽⁹⁾.

Naar aanleiding van een schrijven van de hoofdmannen van de Mauritspolder en de Oranjepolder werd op 13 oktober 1767 beslist, dat de taxatie moest worden gedaan door de hoofdmannen ten overstaan der roomse armbezorgers en wel om zo uitvoerig mogelijk geïnformeerd te zijn aangaande de financiële toestand der huisgezinnen.

De slechte staat waarin de financiën der Roomse Armen alom in het Vrije verkeerden was er de oorzaak van dat het enkele jaren later weer nodig was om nadere regels te stellen. De hoofdman van Groede, Antheunis de Puijt, die reeds vele jaren ervaring had als ontvanger van de Roomse Armen aldaar, werd op 5 november 1768 bereid gevonden om richtlijnen daartoe samen te stellen. Deze leidden tot de publikatie op 13 mei 1769 van de volgende bepalingen.

1. Op de eerste plaats wordt de hoofdmannen en roomse armbezorgers nogmaals ernstig op het hart gedrukt te letten op de vreemdelingen. De hoofdmannen moeten daaraan speciaal aandacht besteden bij het doen der taxatie en de berijder en de armbezorgers bij het doen der rondes.
2. Daarnaast zullen degenen die «eenige huijzinge of keeten» verhuren aan katholieken die niet van de vereiste dokumenten voorzien zijn aansprakelijk blijven voor de armenpenningen waarvoor deze huurders zijn aangeslagen. De verhuurders zijn verplicht die armenpenningen op het loon van hun huurders in te houden. Voor degenen die in eigen huizen wonen of in schuren of keten onderdak gevonden hebben, zullen de werkgevers moeten instaan.
3. Wanneer blijkt dat de derde ronde, die in de maand december moet worden gehouden, meer aan uitgaven vergt dan ze opbrengt, kan ze achterwege worden gelaten. Indien de derde ronde wordt afgeschaft kan het echter gebeuren dat na het doen der twee rondes alsnog vreemde arbeiders in dienst worden genomen die, wanneer daarvan geen kennis wordt gegeven aan de roomse armbezorgers, de taxatie

(9) RZ. Vrije v. S., nr. 394, ampliatie zonder jaartal; nr. 284, fo. 148ro-149ro, 162ro-165ro; nr. 247, 14 juli 1759; nr. 248, 22 april 1766.
Handschr., nr. 1478, deel A, fo. 28ro.

voor een half jaar kunnen ontlopen. Daarom is de boer hij wie ze komen werken verplicht binnen 14 dagen daarvan kennis te geven aan de roomse armbezorgers op straffe van een boete van een pond Vlaams ten bate van de Roomse Armen. Bovendien zal hij de eventueel daaruit voortvloeiende lasten dan zelf moeten betalen. De boer is tevens verplicht te onderzoeken waar zijn nieuwe arbeider vandaan is gekomen. Ingeval hij uit een ander district van het Vrije komt zonder een kwitantie te kunnen tonen dat hij het laatste halfjaar aldaar betaald heeft, zal de boer zoveel van zijn loon inhouden dat daarmee het vorige en het lopende halfjaar zijn betaald. Heeft hij wel een kwitantie overgelegd of is het een vreemdeling die voor het eerst binnen het Vrije komt werken, dan moet een voldoende bedrag worden ingehouden om de armenpenningen van het lopende halfjaar te kunnen betalen, alles op straffe van een boete van een pond Vlaams.

4. Een vrouw moet maar de helft betalen van wat een man verschuldigd is. Echter zal men bij de taxatie altijd in het oog moeten houden hoeveel iemand met «neerstigen arbeid» kan verdienen en of hij «met groote last van kinders» is bezwaard. Niemand mag boven zijn vermogen worden getaxeerd, omdat hij daardoor zelf ten laste van den arme zou komen. De taxatie van knechten en meiden zal daarom «gedaen worden in evenredigheid te ponde na rato van de huure die zij winnen».
5. De katholieke arbeiders en landlopers die alleen in de oogst komen werken en enkel voor dat seizoen een schelling betalen, kunnen bij ziekte of overlijden alleen in de maanden juni, juli en augustus aanspraak maken op hulp van de Roomse Armen. Voor de rest van het jaar zullen ze worden gelijkgesteld met alle andere vreemdelingen en passanten en dus ten laste komen van de hervormde diakonie. Nogmaals wordt daarom gewezen op het weren van vreemdelingen die geen vast verblijf of vaste arbeid hier te lande hebben en wel in het bijzonder op het weren van «de zogenaemde Sakkers of Walen» die zich hier trachten te nestelen. Deze moet men na het binnenhalen van de oogst ogenblikkelijk doen vertrekken en bij onwilligheid net als de bedelaars en leeglopers door de berijder of schutter over de grens doen zetten en doen aanzeggen dat voor het geval ze mochten terugkeren, anders dan om met arbeid de kost te verdienen, ze streng aan den lijve zullen worden gestraft en opnieuw worden weggebracht. Bij herhaling zal het de berijder of schutter vrijstaan hen met medeweten van de hoofdmannen naar Oost- of West-Indië te helpen vertrekken, mits aan de Roomse Armen een derde van het handgeld dat zij daarvoor zullen ontvangen, zal worden afgedragen.

6. Wanneer een armlastige katholiek op een hofstede komt te overlijden, zullen de roomse armbezorgers geen vervoerkosten voor de begrafenis meer mogen betalen, maar zal de betreffende boer op verzoek van de armbezorgers het vervoer met paard en wagen gratis moeten verrichten.
7. Voortaan zal er geen «bakte van tarwe» maar alleen «roggebakte» worden verstrekt. Degenen die honden houden komen in het vervolg voor deze verstrekking niet meer in aanmerking tenzij zij de honden wegdoen of afmaken.
8. Daar gebleken is dat door het veelvuldig verloop der arbeiders grote moeilijkheden ontstaan, omdat uitgemaakt moet worden wie de kosten bij ziekte of overlijden moet betalen wanneer ze op de ene plaats een schelling hebben betaald en op de andere ziek worden of sterven, zal in het vervolg de Roomse Armen van het district waar ze ziek worden of sterven gedurende de maanden juni, juli en augustus, de kosten moeten betalen ongeacht of ze daar of elders hun bijdrage hebben voldaan.
9. Wanneer vreemde arbeiders, die tijdens hun ziekte ondersteuning hebben genoten, weer beter worden, hier te lande blijven werken en de kost weer kunnen verdienen, zal op vordering van de armbezorgers door de boer bij wie zij werken, wekelijks een bedrag op hun loon moeten worden ingehouden tot het bedrag dat voor hen uitgegeven is, terughetaald zal zijn. Eenzelfde gedragslijn moet ook gevolgd worden ten aanzien van de vaste ingezetenen en dienstboden. Zij moeten van tijd tot tijd iets afstaan voor de armen. Op aanzegging van de armbezorgers is degene bij wie zij werken verplicht dit naar redelijkheid op hun loon in te houden tot volledige terughetaling zal hebben plaatsgevonden.
10. De armbezorgers zullen geen vergoeding in rekening mogen brengen voor hun werkzaamheden omdat ze reeds vrijgesteld zijn van het betalen van armenpenningen. Een uitzondering wordt gemaakt voor het doen der ronden, wanneer zij voor de magistraat moeten verschijnen of wanneer zij uitdrukkelijk met een opdracht worden belast.
11. Tenslotte mogen de armbezorgers aan niemand een hogere uitkering betalen dan twee of drie schellingen. Is meer benodigd dan moet eerst worden onderzocht of dit noodzakelijk is ⁽¹⁰⁾.

(10) RZ - Vrije v. S., nr. 204, fo. 55ro, 181, 219vo-220ro, 238ro, 245vo; nr. 284, fo. 231vo-233vo.

Toen de nieuwe bepalingen ten aanzien van de vreemde arbeidskrachten in de zomer van 1770 voor het eerst toepassing hadden bevonden, kwamen de bezwaren van de ingezetenen. Vele vreemdelingen die in de oogst op het land gewerkt hadden en ook andere bleven zich daarna nog in de streek ophouden en ook de boeren hielden zich niet aan de regeling en hielden de arbeiders langer bij zich dan tot het eind van de maand augustus. Daarom gelastte de magistraat van het Vrije op 30 oktober 1770 alle vreemdelingen die geen attestatie en borgtocht konden overleggen het land te verlaten. Bij weigering zouden ze door de berijders en schutters over de grens worden gezet.

De vreemdelingen die na augustus ziek of behoeftig werden zouden niet meer door de Roomse Armen worden onderhouden maar ten laste komen van degene bij wie ze onderdak hadden gevonden of werkten. Bij overlijden zou de hervormde diakonie de kosten van de doodskist en het begraven moeten betalen zoals gebruikelijk. Het stond de ingezetenen echter vrij die zieke of armlastige personen weg te brengen naar hun dorp in Vlaanderen indien ze vervoerd konden worden.

Tegen het einde van de daaropvolgende zomer van 1771 waren verscheidene hoofdmannen en notabele ingezetenen van mening dat het niet doenlijk was om alle vreemdelingen die in de oogst kwamen werken al voor september te doen vertrekken en wel omdat de bonenooft dan nog niet was afgelopen. Daarom werd bij publikatie van 19 juli 1771 de termijn verlengd tot eind september. Om de extra lasten aan onderhoud die daaruit zouden voortvloeien te kunnen dragen werden de armbezorgers nu gelast om van de vreemdelingen die in de oogst kwamen werken voortaan in plaats van een schelling twee schellingen te vorderen, waarvoor degenen bij wie ze werkten moesten instaan.

Deze nieuwe bepaling bleek echter geen goede oplossing te zijn. Reeds een maand later, op 17 augustus 1771, kwam er een verzoekschrift van de hoofdmannen en de roomse armbezorgers van de Bewestereedepolder, de Izabellapolder en Sint Kruis, waarin zij mededeelden dat zij zich wel konden verenigen met de verlenging van de termijn tot oktober, doch dat de twee schellingen met geen mogelijkheid konden worden ingevorderd. Zij vonden dit ook geenszins noodzakelijk en motiveerden dit als volgt.

1. Degenen die hier in de oogst komen werken zijn voor het overgrote deel Vlamingen woonachtig in plaatsen aan de andere kant van de grens niet zo ver hier vandaan, die in hun woonplaats armengeld betalen. Wanneer zij ziek worden kunnen zij immers met zeer geringe kosten naar hun woonplaats vervoerd worden en wanneer dit eens niet zou kunnen gebeuren, zijn de kosten niet zo hoog dat daarvoor zo'n extraordinaire belasting nodig is.

2. De belasting van twee schellingen is nadelig voor de ingezetenen. Wanneer de Vlamingen deze belasting niet moeten betalen komen zij met hun hele huisgezin werken en verdienen ieder voor zich loon naar prestatie. Dit is een groot gemak voor de ingezetenen. Wanneer zij die belasting echter wel moeten betalen komen er in plaats van het hele gezin slechts een of twee van de beste werkers die een groot daggeld kunnen verdienen en blijven de anderen thuis omdat die te weinig verdienen, soms maar net genoeg om de bijdrage aan de Roomse Armen te kunnen betalen.
3. De roomse armbezorgers vinden deze belasting nadelig omdat er minder Vlamingen komen en daarentegen het aantal Walen en vreemdelingen zonder vaste woonplaats toeneemt. De ervaring heeft geleerd, dat de Vlaming niets met de Waal te maken wil hebben en liever vertrekt of wegblijft, dan dagelijks in ruzie te moeten leven of moeilijkheden te ondervinden. Daaruit vloeit dan een zware belasting voor de Roomse Armen voort, omdat die Walen en consorten, hun armengeld betaald hebbende, bij de eerste de beste gelegenheid op een brutale wijze ondersteuning vorderen en dit niet voor een enkele maal, maar doorlopend en in de ruimste mate op hun werken bediend willen worden. De armbezorgers vrezen daarom dat hun districten «opgepropt zullen worden met zoodanige Waalen en vreemdelingen». Zij kunnen die missen als kiespijn, omdat ze de ondergang betekenen van de Roomse Armen.

De hoofdmannen stelden daarom voor dat de ingezetenen voortaan het onderhoud van zieke vreemdelingen die bij hen woonden of werkten zelf voor hun rekening zouden nemen indien de oogstronden zouden worden afgeschaft.

Het verzoekschrift was ondertekend door J.B. Mullie, hoofdman van Bewestereede, Pieter Hendriks en Lieven Buerman, hoofdmannen van Sint Kruis, Jacob Rosseel, hoofdman van de Izabellapolder, Gieliame de Smid, rooms armbezorger van Sint Kruis, die een kruisje zette, Hendricus Joseph Roseleur, rooms armbezorger van de Izabellapolder en Franciscus Gijssels, armmeester van de Bewestereedepolder.

Burgemeester en schepenen van het Vrije moesten zwichten voor de opgegeven redenen, ook al omdat de oogstronden voor de deur stonden en het duidelijk was dat daarvan niets terecht zou komen. In het vervolg zouden er dus geen oogstronden meer worden gedaan ⁽¹¹⁾.

(11) RZ : Vrije v. S., nr. 284, fo. 212, 216 ; nr. 145, 17 aug. 1771.

In 1776 kwam deze kwestie opnieuw aan de orde. Toen waren er moeilijkheden ontstaan over ondersteuning en kosten van begraven van vreemdelingen die geen bijdrage hadden betaald aan de Roomse Armen. Burgemeester en schepenen van het Vrije besloten op 8 maart 1777 naar aanleiding daarvan, dat het doen der oogstronden ook in het vervolg nog achterwege zou blijven, indien de ingezetenen ermee akkoord konden gaan, dat voortaan de kosten van de doodskest en het begraven zouden betaald worden uit de algemene inkomsten van de parochie of van de polder en dat wanneer de financiële middelen der Roomse Armen niet toereikend zouden zijn, ook de kosten van ondersteuning daaruit betaald zouden worden.

De reden waarom nu ineens de begraafenkosten niet meer voor rekening van de hervormde diakonie kwamen maar men ze wilde onderbrengen onder de algemene lasten van parochie of polder was klaarblijkelijk het slepende geschil over de betaling van die kosten met de magistraat der stad Aardenburg.

Het was eigenlijk al begonnen in 1753. Toen was er al onenigheid geweest over de betaling van de begraafenkosten van «een arm en vreemd persoon sijnde gekomen om te arbeiden, door siekte overvallen en overleden» op de hofstede van de weduwe Smalleganck in de Bewestereedepolder benoorden Sint Pietersdijk. De weduwe had de overledene in Aardenburg doen begraven en vroeg nu via de hoofdman resitutie van de begraafenkosten aan de Aardenburgse hervormde diakonie. Deze weigerde.

De hoofdman schakelde daarop de magistraat van het Vrije in en deze nam kontakt op met het stadsbestuur van Aardenburg.

De hervormde diakonie gaf te kennen dat zij gegronde redenen had om restitutie te weigeren en wel omdat de overledene «buiten alle twijffeling sal zijn geweest van de Roomsche Religie», zodat die persoon dus niet ten laste van de hervormde diakonie diende te komen maar ten laste van de Roomse Armen van Aardenburg. Bovendien, al kon worden aangetoond dat deze persoon van de hervormde religie was en de diakonie uit dien hoofde verplicht zou zijn om te betalen, dan nog was het de plicht geweest van de weduwe Smalleganck en de hoofdman om de diakonie daarvan in kennis te stellen. Deze zou dan niet nagelaten hebben om de begrafenis te verzorgen en de kosten te betalen.

Uiteindelijk werd door de Aardenburgse magistraat op 29 oktober 1753 aan de diakonie geadviseerd deze zaak met de weduwe Smalleganck

«inder minne afte doen», immers zowel de weduwe als de hoofdman waren contribuanten der hervormde diakonie... ⁽¹²⁾.

Een tweede geval had zich voorgedaan in december 1772. Toen was een arme katholieke vreemdeling, Johan François Finé onder het kerkelijk district van Aardenburg ziek geworden en gestorven. De hoofdman van de Izabellapolder, Jacob Rosseel, had opdrachi gegeven om hem in Aardenburg te begraven. Toen daarop aan de hervormde diakonie van Aardenburg om betaling der kosten werd gevraagd weigerde deze opnieuw.

Nadat de hoofdman zich op 30 maart 1773 tot burgemeester en schepenen van het Vrije had gewend en deze de magistraat van Aardenburg hadden verzocht de diakonie te gelasten de kosten te betalen weigerde deze eveneens. Als reden gaf de magistraat van Aardenburg op, dat de hervormde diakonie van Aardenburg nooit gewoon was geweest om vreemde arbeiders die onder hun kerkelijk district onder de jurisdictie van het Vrije gestorven waren ter aarde te bestellen, tenzij deze, voorzien van een consent, als ingezetenen bekend stonden en tot de hervormde godsdienst behoorden. Zelfs de vreemdelingen die binnen de stad Aardenburg stierven kwamen niet ten laste van de hervormde diakonie. Volgens de Aardenburgse magistraat moesten deze kosten komen ten laste van de Roomse Armen van de Izabellapolder.

Het werd een slepende kwestie. De timmerman Aart van Namen, die de doodskist had geleverd, dreigde in februari 1774 hoofdman Rosseel, wanneer hij in Aardenburg zou komen, wegens wanbetaling te doen arresteren, doch de magistraat van het Vrije liet de timmerman waarschuwen, dat volgens een privilegie van Karel V van 4 juni 1517 geen vrijlaten in de geëncloveerde steden gearresteerd mochten worden. Daarmee was echter de kous niet af. Hoofdman Rosseel werd maar steeds lastig gevallen, maar de heren van het Vrije bleven bij hun standpunt dat de hervormde diakonie van Aardenburg de begrafeniskosten moest betalen. Uiteindelijk kreeg hij, nadat een uitvoerig onderzoek was ingesteld naar de juridische kant van de zaak, op 4 februari 1775 een akte van garantie «jegens het arrest dat op zijn persoon zoude mogen worden gentameert». Waarschijnlijk bleef de Aardenburgse timmerman met de strop zitten omdat geen van beiden wilde toegeven.

Ruim een jaar later had zich een soortgelijk geval voorgedaan. Toen was op 3 juli 1776, een katholieke vreemdeling op de hofstede van Carel Beun in de Izabellapolder dood aangetroffen en weer had hoofdman

(12) GA . Resol. 2, 8, 29 okt. 1753 ; Corr., 21 sept., 26 okt. 1753 ; Brievenboek 1749-1788, 15 okt. 1753.

Rosseel hem in Aardenburg doen begraven. Het duurde echter tot 17 december 1776 voordat hij van de heren van het Vrije uitsluitel kreeg omtrent de betaling van de kosten.

Er werd nu bepaald, dat deze volgens het reglement ten laste moesten komen van de Roomse Armen indien hij rondgeld zou hebben betaald, doch nu sedert enige tijd tot gemak der boeren geen oogstronden meer werden gedaan, die last moest worden ondergebracht bij de algemene kosten van de polder. Hoofdman Rosseel kreeg toen de opdracht om zorg te dragen dat in het vervolg de oogstronden weer zouden plaats vinden.

Bij het doen van zijn afrekening op 1 maart 1777 verzocht evenwel de roomse armbezorger van de Izabellapolder, Arij Roseleur, om de oogstronden weer achterwege te laten, omdat de vreemdelingen die geen rondgeld betaalden, wanneer ze ziek werden naar huis gingen, maar wanneer de oogstronden wel worden gedaan, komen aankloppen om steun en zo meer lasten dan voordeel opleveren ⁽¹³⁾.

Op 8 maart 1777 werd dus opnieuw besloten de oogstronden achterwege te laten. Tegen de daarbij gestelde voorwaarde hadden de hoofdmannen van Bewestereede, de Izabellapolder en Sint Kruis echter weer de nodige bedenkingen, die aan de magistraat werden voorgelegd.

Zij hadden begrepen dat de problemen waren voortgekomen uit de toegevendheid om geen oogstronden meer te doen. De Roomse Armen vonden het niet billijk dat zij de kosten moesten dragen van mensen die geen bijdrage hadden betaald. Die kosten behoorden echter nog veel minder te worden gedragen door de hervormde diakonieën. Daarom was dus kennelijk dit compromis voorgesteld, aldus de hoofdmannen. Zij vonden de nieuwe regeling niet nodig. De Roomse Armen hadden immers hun taxatie, waaruit ze genoeg inkomsten hadden om aan hun verplichtingen te voldoen. Dit bleek ook uit de armenrekeningen, die jaarlijks of om de twee jaar werden overgelegd en die dikwijls een batig slot vertoonden. Bovendien waren er, voor zoveel hen bekend, geen klachten van de roomse armbezorgers dat zij de lasten niet konden dragen en behoorden de hervormde ingezetenen niet verplicht te worden hogere lasten op zich te nemen ten behoeve van katholieke vreemdelingen. De Roomse Armen waren immers al vrijgesteld van de lasten van vreemdelingen die na september nog achterbleven, omdat die wanneer ze ziek of behoeftig werden ten laste kwamen van degenen bij wie ze werkten of woonden. Ook de kosten van de doods-

(13) RZ : Vrije v. S., nr. 207, fo. 110, 111vo-112ro, 135vo, 202ro ; nr. 208, fo. 3vo, 13vo, 93vo, 94vo-98vo ; nr. 210, fo. 18vo, 29 ; nr. 248, 17 dec. 1776.
GA : Corr. 30 maart 1773 ; Brievenboek 1749-1788, 5 april 1773.

kist en het begraven kwamen niet voor hun rekening. Wanteer hieraan de hand werd gehouden waren er geen moeilijkheden, te meer omdat de ingezetenen van hun districten zich bij hun verzoek van 17 augustus 1771 niet alleen voor een bepaalde periode, maar voor het ganse jaar verplicht hadden de vreemdelingen die bij hen ziek werden te onderhouden.

De hoofdmannen hadden er bepaald bezwaar tegen dat de hervormde ingezetenen zouden moeten bijspringen indien de inkomsten van de Roomse Armen niet toereikend zouden zijn. Dit zou voor de roomse armbezorgers bij tijd en wijle de weg banen om buitensporigheden te begaan. Zij zouden dan in de gelegenheid zijn om katholieke vreemdelingen aan te trekken «al was sulx maar om de gereformeerde ingezetenen uit te putten», terwijl zij nu in het belang van hun armenkassen alle mogelijke moeite doen om van die vreemdelingen ontslagen te worden en ze weg te helpen.

Zij zouden liever zien dat alles op de oude voet voort zou gaan en gaven een middel aan waardoor niet alleen de hervormde maar ook de katholieke ingezetenen gevrijwaard zouden worden van lasten die mogelijk op hun schouders zouden worden gelegd en waaruit nu juist de moeilijkheden voortkwamen, namelijk het weren van allerhande soort van vreemdelingen die zich op het grondgebied van het Vrije ophouden en er steeds maar blijven rondhangen en die zonder te werken aan de kost zien te komen.

De hoofdmannen zouden liever zien dat door de berijders en schutters «een menigte vreemd gespuis uit den lande soude verdreven worden» en dat het plakkaat van de Staten-Generaal van 14 juli 1775 tegen de brandstichters, moordenaars enz. beter zou worden nageleefd, hetgeen ook de wens van de hoge overheid was. Dan zou het land van «een menigte, ja alle vagebonderende en aan den lande niet anders dan schade veroorzakende natie» worden bevrijd.

Op 12 juli 1777 kwamen de hoofdmannen hun wensen in de vergadering van het college toelichten. Het resultaat was dat zij ermee akkoord gingen dat alle vreemdelingen die ziek werden, onderhouden zouden worden door degenen bij wie ze woonden of werkten en dat bij overlijden de Roomse Armen de begrafenis-kosten zouden betalen. Daar bleef het bij.

Een gevolg van deze maatregel was dat de boeren er nu wel voor zorgden dat de bij hen in dienst zijnde arbeiders voor een bijdrage aan de Roomse Armen getaxeerd werden, want anders kwamen die voor hun eigen rekening en dat wanneer die arbeiders ziek werden ze er als de kippen bij waren om daarvan mededeling te doen aan de armbezorgers, zelfs «per expresse». Sommige boeren dreeven het daarbij zover dat ze

zelfs de kosten van die «*expresse*» terugbetaald wilden hebben, doch daarop werd niet ingegaan.

De regeling van de katholieke armenzorg had dus gedurende de 18de eeuw, vooral op het platteland, veel voeten in de aarde vanwege de vreemde arbeidskrachten, hoofdzakelijk afkomstig uit Vlaanderen.

De Roomse Armen werden opgeheven na de komst der Fransen. De laatste rekeningen die werden opgemaakt liepen over het rekeningsjaar 1794-1795. Het gebied, waaronder ook de steden, werd toen opgedeeld in gemeenten en in iedere gemeente kwam er een «*bureau de bien-faisance*». (14)

De organisatie in de verschillende districten.

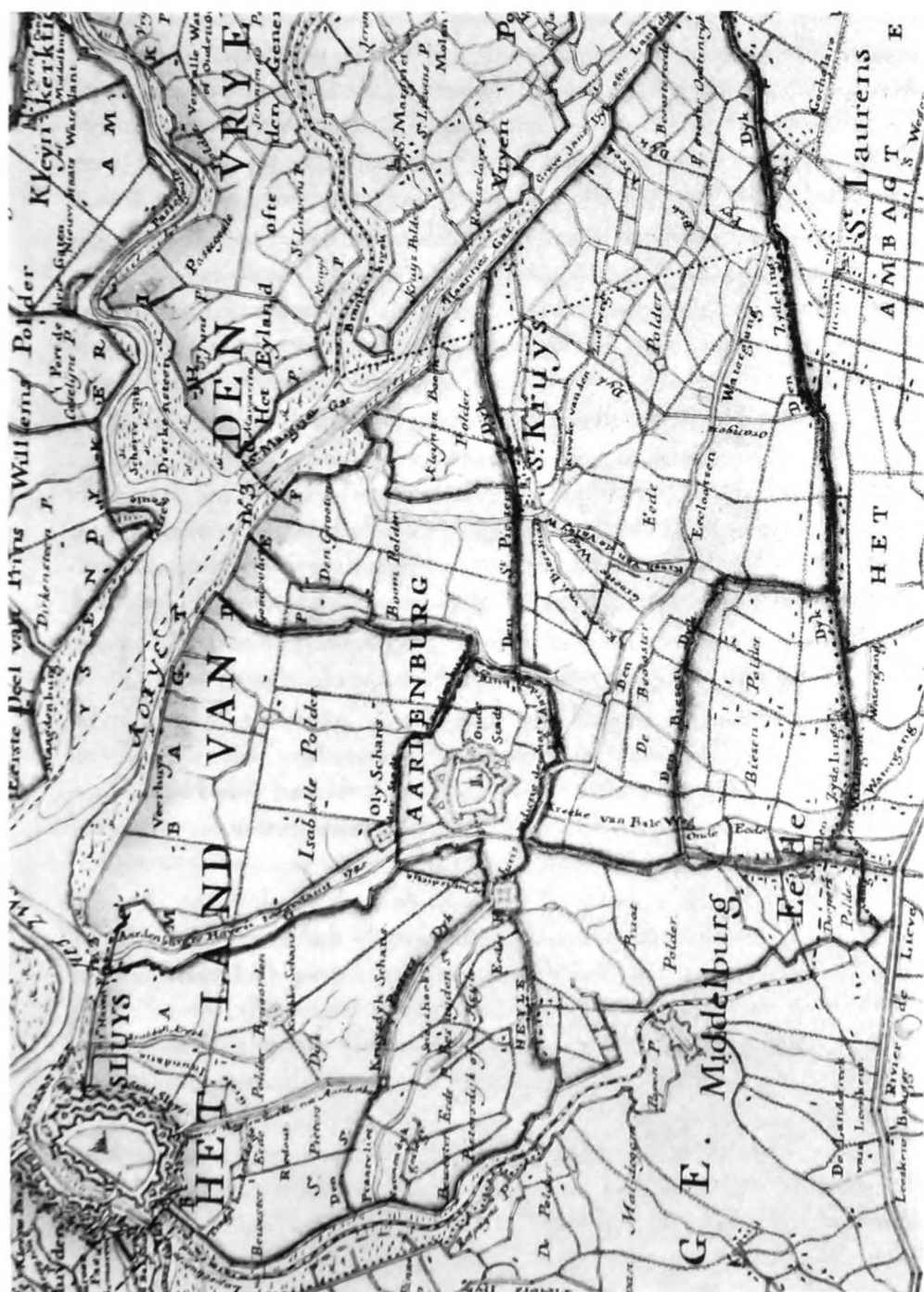
Ten aanzien van de katholieke armenzorg kunnen we het Middelburgse missiegebied in vier delen verdelen :

1. Heille, behorend tot het graafschap Middelburg in Vlaanderen, dat als zogenaamde appendantse heerlijkheid in het Vrije van Sluis was opgenomen voor zover het zijn grondgebied onder Staatse soevereiniteit betrof ; ook uit kerkelijk oogpunt hoorde Heille onder Middelburg.
2. Eede, bestaande uit de parochies Sint Baafs en Onze Lieve Vrouw Bezuiden (parochie hier in de zin van landelijk gebiedsdeel en niet van kerkelijk district), dat grotendeels tot het graafschap Middelburg behoorde.
3. het platteland ten westen, noorden en oosten van Aardenburg, bestaande uit de Bewestereedepolder benoorden Sint Pietersdijk, de Izabellapolder en Sint Kruis ; deze vielen volledig onder de jurisdictie van het Vrije van Sluis.
4. de stad en het schependom van Aardenburg met eigen rechten en een eigen bestuur.

1. Heille.

Voor de katholieken van Heille was het een uitgemaakte zaak : zij behoorden tot de parochie Middelburg en vielen onder de dis van Middelburg. Had zelfs vroeger niet de kerk in Heille gestaan en was nadat Pieter Bladelin een versterkte stad Middelburg had gesticht en er een nieuwe kerk gebouwd, die nieuwe kerk niet de parochiekerk van Heille geworden?

(14) RZ : Vrije v. S., nr. 210, fo. 30ro, 69vo ; nr. 248, 8 april 1777, 25 sept. 1779 ; nr. 394, 6 juni 1777.

Het Middelburgse misstegegebied in het midden der 18de eeuw.

naar een kaart van W. T. Hattinga uit 1747. Algemeen Rijksarchief, 's Gravenhage.

Het akelige voor hen was echter dat de overheid op Staats gebied geen katholieke kerkelijke indeling erkende en de hervormde gemeenten van Aardenburg en Eede op 15 januari 1672 een overeenkomst hadden gesloten wie van hen de armenzorg op Heille zou uitoefenen, niet omdat men zo happig was om de armen aldaar te onderhouden, dat niet, maar om de inkomsten die het gebied van Heille opleverde. Van toen af hoorde Heille onder het kerkelijk district van Aardenburg. En hierdoor was weer een broedplaats voor geschillen ontstaan die gretig zou worden benut.

Voor de eerste maal kwam een geschil aan de orde toen de stadsbode Joannes de Smidt op 13 januari 1716 voor de Aardenburgse magistraat rekening en verantwoording aflegde als ontvanger van de kerkerechten over de periode 1707-1715. Daarbij bleek dat slechts voor enkele van de doden die te Middelburg waren begraven kerkerecht was betaald.

Voor wat Heille betreft was dit slechts voor twee personen gebeurd, namelijk £ 1.— Vlaams voor de knecht van Domyn Vroman, begraven op 12 september 1715 en £ 0.10.— Vlaams voor het kind van Joseph de Meijer begraven op 29 oktober 1715, dit terwijl het aantal overledenen uit Heille dat te Middelburg werd begraven volgens de overlijdensregisters van Middelburg over de jaren 1708-1715 49 bedroeg, waaronder 25 kinderen.

Besloten werd toen de stadsbode te machtigen de onwilligen tot betaling te dwingen. Dit was echter makkelijker gezegd dan gedaan.

Om te laten zien dat Heille voor wat de armenzorg betreft onder Aardenburg hoorde besloot de hervormde kerkeraad van Aardenburg op 14 augustus 1717 om in ieder van de twee herbergen van Heille «een blokbussche te hangen tot het ontfangen der penningen den armen behorende».

Op maandag 30 augustus 1717 kwam de zaak opnieuw aan de orde, nu bij het nazien van de rekening der hervormde diakonie. De magistraat verzocht nu om een copie van de overeenkomst tussen de kerkeraden van Aardenburg en Eede. Daar bleef het voorlopig bij tot 21 februari 1718, toen de administrerende diaken van de hervormde diakonie, Adriaan van der Matte, nu eindelijk eens maatregelen van de Aardenburgse magistraat verlangde.

Deze had echter op het grondgebied van Heille geen zeggenschap, dus werd de magistraat van het Vrije verzocht te willen beslissen, dat de bewoners van Heille de kerkerechten aan Aardenburg zouden moeten betalen, de onwilligen te gelasten dit te doen en de ontvanger machtiging tot invordering te geven.

Dit verzoek heeft blijkbaar niets uitgehaald, want op 24 oktober 1718 deed het Aardenburgse stadsbestuur opnieuw een verzoek aan het Vrije, nu om een taxatie te houden van de katholieken op Heille en in Be-

westereede en om een nader gesprek te hebben over de kerkerechten. Er werd een bijeenkomst belegd om te komen tot een regeling tussen beide besturen, waartoe namens de stad Aardenburg werden afgevaardigd burgemeester Johannes Mars en griffier Laurens Nemegheer en waarbij een copie van de overeenkomst tussen Aardenburg en Eede en de tiendeboeken zouden worden bestudeerd ⁽¹⁵⁾.

Het enige resultaat dat werd bereikt was, dat op 27 februari 1719 door de administrerende diaken der Roomse Armen van Aardenburg, Jan Bultink, een lijst van de katholieken van Bewestereede en Heille, voor zover die onder de kerk van Aardenburg hoorden, werd overgelegd, bevattende de namen van 55 inwoners. Daaronder waren 19 arbeiders en 9 boeren en verder een meester-schaapherder, een meester-kleermaker tevens arbeider, een strodekker, een waardin en een kastelein (beheerder van een hofstede voor de eigenaar). Tot een taxatie kwam het echter niet.

In 1720 kwam men hierop terug en het resultaat was nu dat de magistraat van het Vrije op 26 november besloot bij gelegenheid de wanbetalers aan te zeggen, dat zij er goed aan zouden doen het kerkerecht aan Aardenburg te voldoen.

Sebastiaan Verkruijsse «lantman woonende op Heijle» en anderen kregen een dergelijke aanzegging.

In 1723 kwam men er opnieuw op terug en toen bleek dat nog niemand op Heille kerkerecht aan Aardenburg had betaald, ondanks de pogingen die daartoe waren ondernomen. Burgemeester Adriaan Vermere ging daarom op 1 juni 1723 maar weer eens naar Sluis om er met de heren van het Vrije over te praten. Nu werd bovendien een verzoek gedaan om in Heille een roomse armbezorger aan te stellen «opdat haren armen geen last vande roomsche mogte krijgen».

De heren van het Vrije verontschuldigten zich door te zeggen, dat ze nog nooit hun medewerking hadden geweigerd, doch bleven bij hun resolutie van 26 november 1720.

Ondertussen had de Aardenburgse stadshode Joannes de Smidt tevens ontvanger van de kerkerechten en gerechtshode, niet stil gezeten. In 1721 had hij door Pieter Verburgt te Heille negen aanzeggingen laten doen om te betalen, doch zonder resultaat. Na het besluit van burgemeester

(15) GA Rek. kerker. 1707-1715, fo. 6ro, passim; Resol., 13 jan. 1716, 30 aug. 1717, 21 febr., 31 okt. 1718.

HC Kerk. hand., 14 aug. 1717.

RG Par. reg. Mid., nrs. 8, 12, 13, passim.

RZ Vrije v. S., nr. 184, fo. 89ro.

en schepenen van het Vrije van 1 juni 1723 verzond hij opnieuw 8 à 10 brieven, die door Andries Michielsen werden besteld, waarin gevorderd werd binnen 3 maal 24 uur de achterstallige kerkerechten te betalen, onder bedreiging van bij weigering over te gaan tot parate executie.

Desondanks weigerden alle aangeschrevenen te betalen, uitgezonderd de hervormde hoofdman Pierre Mullier met wie de zaak in der minne was geregeld. Joseph de Meijer had zelfs openlijk aan burgemeester Vermere verklaard dat zij weigerden te betalen en Sebastiaen Verkruijsse verzocht en verkreeg op 14 juni 1723 veertien dagen uitstel om te kunnen antwoorden dat hij niet verplicht was om kerkerecht te betalen, omdat de bewoners van Heille kerkelijk onder Middelburg hoorden.

Nadat de magistraat van het Vrije een nader onderzoek had ingesteld besloot hij op 29 juni 1723 de ontvanger van de kerkerechten van Aardenburg parate executie te verlenen, wanneer dit werd verzocht. Dit geschiedde op 15 juli 1723. Als stok achter de deur voerde men aan dat de ontvanger der geestelijke goederen, Cornelis Iman de Jonge, op toezending van de kerkrekening van Aardenburg aandrong. Tevens werd nogmaals het verzoek gedaan om voor Heille en de Bewestereedepolder benoorden Sint Pietersdijk een roomse armbezorger aan te stellen, de katholieken jaarlijks te taxeren en de opbrengst af te dragen aan de Roomse Armen van Aardenburg zoals ook ten aanzien van de Izabellapolder geschiedde.

De heren van het Vrije wensten daarop te weten over welke rechten het nu precies ging, het bedrag daarvan en over welke periode ze nog niet betaald waren. Zij voelden er niets voor om de mensen van Heille zwaarder te belasten dan de andere onder hen ressorterende ingezetenen.

De magistraat van Aardenburg vaardigde burgemeester Adriaan Vermere en griffier Laurens Nemegeheer af om gedaan te krijgen dat voor de katholieken van Heille die elders werden begraven naast het kerkerecht ook het loon van de lijkbidder en doodgraver en een vergoeding voor het armkleed moest worden betaald, conform het Aardenburgse reglement, want, zo redeneerde men, ze moesten eigenlijk in Aardenburg worden begraven en bijgevolg gebruik maken van de lijkbidder, doodgraver en het armkleed aldaar.

Op 31 juli 1723 vond een gesprek plaats met burgemeester Cau van het Vrije, doch deze verklaarde namens het door hem vertegenwoordigde college, dat men wel bereid was parate executie te verlenen voor het kerkerecht alleen doch niet voor de rest. Ook al legde men een lijst over van degenen die nog moesten betalen, van de verschillende tarieven zowel te Eede als te Aardenburg verschuldigd, als een overzicht uit de rekeningen en notities van de vroegere ontvangers dat eertijds die rechten waren

betaald, men kreeg het er niet door, ook niet nadat men aanhield alle vergoedingen alleen te vorderen van degenen die reeds gestorven waren, mits in de toekomst de begravingen te Aardenburg zouden plaats vinden.

Burgemeester Cau had gevraagd aan de Aardenburgse gedeputeerden wie de «capabelste» personen in Heille waren om tot armbezorger te worden aangesteld, doch zij verklaarden «haer dat niet aen te trekken» en adviseerden de burgemeester «zig dienaangaande te informeren bij den Hoofdman van Heille» (16).

Ondertussen hadden Joseph de Meijer, gezworene van de Bewester-eedepolder bezuiden Sint Pietersdijk en Sebastiaen Verkruijsse namens alle bewoners van Heille een bezwaarschrift ingediend bij de heren van het Vrije, waarbij de volgende motieven ter staving van hun standpunt naar voren werden gebracht.

1. De parochiekerk van Middelburg is ook de parochiekerk van Heille. Zij is altijd door de bewoners als zodanig gebruikt, zowel tijdens de Tachtigjarige Oorlog als daarna tot op de huidige dag, zonder dat het een beletsel is geweest dat Heille tot een andere soeverein was komen te behoren.
2. Doordat een deel van de heerlijkheid Middelburg, waaronder Heille, was afgesneden van de Spaanse Nederlanden, was er gedurende het Twaalfjarig Bestand op 16 juni 1618 een overeenkomst gesloten, die door de Staten-Generaal op 30 juni 1618 werd bekrachtigd, waarin onder artikel 14 was opgenomen, dat de ingezetenen «niet en sullen mogen worden gemolesteert ter cause van de religie, maar sullen genieten gelijke vrijdommen als alle andere subjecten» en verder dat, wanneer hun parochiekerk aan de andere kant van de grens was komen te liggen, zij daar mochten blijven ter kerke gaan als voorheen.
3. Onder die ingezetenen moeten ook worden verstaan de bewoners van Heille en dit is ook altijd zo geweest tot 7 mei 1669, toen het «tractaat van limietscheidinge» werd gesloten, bij welk tractaat werd bepaald, dat alle vrijheden, rechten en immuniteiten zouden worden gehandhaafd.

Hieruit blijkt, aldus de opposanten onweersprekelijk dat de bewoners van Heille kerkelijk onder Middelburg horen. Daaronder valt ook het

(16) RZ : Vrije v. S., nr. 185, fo. 107vo-108ro ; nr. 186, fo. 126, 137vo-138ro, 143vo, 144, 153ro ;

GA : Resol., 7, 14 juni, 5, 12, 15, 26 juli, 2 aug., 13, 20 sept. 1723 ; Corr. 15 juli 1723 ; Rek. kerker. 1724-1730, fo. 9ro ; Tax. lijsten Roomse Armen, Heille en Bew. eede.

begraven, het betalen van kerkerechten en het onderhouden der armen. Het betalen van kerkerechten was voor de kerk van Middelburg voordelig, maar het onderhouden van de armen van Heille aan de andere kant nadelig en dit laatste kan worden bewezen. Het is altijd zo geweest en het is nu nog zo.

De bewoners van Heille lieten het niet bij dit bezwaarschrift alleen maar schakelden ook de geestelijke overheid in. Zelfs tot op het hoogste niveau werd deze zaak aanhangig gemaakt. De bisschop van Brugge, Henricus Josephus van Susteren, nam daarover contact op met de markies de Prié en deze gelastte hem het geval rechtstreeks aan zijne keizerlijke majesteit voor te leggen, hetgeen plaats vond bij schrijven van 20 september 1723.

De bisschop had een uitvoerig onderzoek in zijn diocees, waarvan een aanzienlijk deel onder de soevereiniteit van de Staten-Generaal hoorde, doen instellen naar handelingen vanwege het Staats bestuur, die in strijd waren met het verdrag tussen de Staten-Generaal en het Oostenrijkse huis. Daarbij waren ten aanzien van Heille enige tijd geleden klachten bij hem binnengekomen over de burgemeester van Aardenburg, Adriaan Vermere. Deze zou door zijn bedreigingen de bediening van de heilige sacramenten aan de katholieken op Staats gebied, zoals die tot dan toe geschiedde, verhinderen.

Dit werd bevestigd door de deken der christenheid van Aardenburg, pastoor Pieter de Corte van Middelburg, die ook verklaarde, dat die burgemeester de banden van de dis van Middelburg met Heille wilde doen verbreken en de armen van Heille tot zich wilde trekken. Bovendien bedreigde de baljuw van het Vrije van Sluis, van Affle, de deken met arrestatie, wanneer hij hem op het grondgebied van het Vrije zou aantreffen, dit terwijl de deken er al 34 jaar lang clandestien de heilige sacramenten toediende zonder ooit de minste moeilijkheden te hebben ondervonden. Hij bekleedde er zelfs een burgerlijk ambt, namelijk dat van dijkgraaf en was niet alleen door zijn pastorale zorg, maar ook door zijn burgerlijke taak verplicht zich enkele keren per jaar naar Staats gebied te begeven.

Soortgelijke bedreigingen waren in 1718 door baljuw van Affle uitgevoerd tegen de toenmalige pastoor van Watervliet, Melchior Coudelier. Dit werd verklaard door de pastoor van Snelleghem, die toen onderpastoor te Watervliet was. Men had de bisschop verzekerd dat die hechtenis voor pastoor Coudelier zo smartelijk was geweest, dat hij ze slechts korte tijd had overleefd.

De bisschop wees daarbij op artikel 4 van het vredesverdrag van Munster, dat zegt, dat de onderdanen van beide zijden in goede verstandhouding dienen samen te leven, elkaar geregeld moeten kunnen bezoeken

en er in volkomen veiligheid verblijven. Verder werden in dat schrijven nog enkele andere zaken behandeld.

Of deze tussenkoms op het hoogste niveau resultaat heeft gehad is niet bekend. Wel is gebleken dat rond deze tijd een sententie werd gewezen door de Hoge Raad van Mechelen, waarbij werd bepaald, dat alleen het kerkerecht moest worden betaald zonder meer en dat geen rechten mochten gevorderd worden voor kerkbedienden. De magistraat van het Vrije van Sluis conformeerde zich aan deze opvatting en vond de betaling van arbeidsloon als zijnde overige rechten onredelijk.

Dit werd aan burgemeester Vermere en griffier Nemegheer medegedeeld toen zij op 29 november 1723 op uitnodiging van het Vrije naar Sluis waren gekomen om deze aangelegenheid te regelen. Tevens waren de heren van het Vrije van mening dat er verzachtende bepalingen dienden te gelden ten aanzien van het kerkerecht voor arme personen ⁽¹⁷⁾.

Deze soepele houding van de heren van het Vrije was er wellicht de oorzaak van dat er in de situatie geen verandering kwam, ja zelfs dat de Aardenburgse magistraat er noodgedwongen indirect toe over ging om te erkennen dat Heille onder Middelburg hoorde.

Antoine Amara wonende bij hoofdman Pierre Mullier op Heille wenste met ingang van mei 1727 in Aardenburg te komen wonen. Hij vroeg daarvoor toestemming aan de magistraat, doch deze besloot dit alleen toe te staan, wanneer hij een attestatie van goed gedrag kon overleggen en een verklaring dat hij noch zijn vrouw en kinderen binnen een jaar en zes weken ten laste van de Roomse Armen van Aardenburg zouden komen, gezien «het refus van de roomsche van Heyle om alhier te contributoren in eenig onderhoud der arme dezer stadt». Toen hij een verklaring van goed gedrag van de hoofdman van Heille en een akte van decharge van de armmeesters van Middelburg, gedateerd 29 april 1727, had overgelegd, mocht hij nadat de diaken der Roomse Armen, Pieter Codeny, daarover was gehoord in Aardenburg komen wonen.

Eerst op 17 maart 1727 bracht de Aardenburgse magistraat de zaak weer aan het rollen. Nu was het motief, dat, nu de katholieken van Heille bleven weigeren het kerkerecht te betalen en niets bijdroegen aan de Roomse Armen van Aardenburg, daardoor niet bekend was welke personen te Heille waren overleden, zodat het plakkaat op de collaterale successie van 24 december 1695 niet behoorlijk kon worden nageleefd.

(17) RG - Kerkarch. Mid., nr. 94, 1723.

RB - Nieuw kerkarch., nr. 55, fo. 37ro-40ro.

GA - Resol., 29 nov., 6 dec. 1723 (blz. 287, 289).

Het enige resultaat dat werd bereikt was, dat de magistraat van het Vrije op 18 februari 1729 een algemene ordonnantie uitvaardigde, waarin het werd verboden de doden naar 's keizers bodem te vervoeren voordat naam, voornaam en geboorteplaats waren opgegeven en de kerkerechten en andere rechten waren betaald.

Ten aanzien van Heille was het resultaat echter nihil. Bij het indienen van zijn rekening in handen van de Aardenburgse magistraat moest de ontvanger van de kerkerechten, Joannes de Smidt, op 21 augustus 1730 verklaren, dat «den rendant alle minnelijke interpellationen aangewent hebbende daar van egter niets heeft konnen recouvreren» (18).

Eerst in 1759 vernemen wij weer iets over deze kwestie. Dan blijkt dat men in Middelburg een schrijven van het Vrije van Sluis heeft ontvangen, waarin men gemaand wordt een deel te betalen in de lasten van de kerk van Aardenburg. De pastoor van Middelburg, Cornelis Franciscus Massot, reageerde hierop, mede namens de prins d'Isenghien, erfelijk ontvanger van de kerk van Middelburg en Heille en alle parochianen.

Hij schreef aan het Vrije :

dat de kerk van Middelburg altijd onafhankelijk was geweest van de kerk van Aardenburg en zij in het geheel niet verplicht waren de lasten daarvan te helpen dragen ;

dat zij wel een bijdrage zouden willen geven om de goede harmonie tussen hen en het Vrije niet te verstoren, maar dat zij vreesden dat dit de weg zou openen tot het verlies van hun voorrechten, die de Aardenburgers verscheidene malen vruchteloos gepoogd hadden in de wacht te slepen.

Daarom verzochten zij handhaving van hun goed recht.

Bij de heren van het Vrije bleken er geen kwade bedoelingen achter te schuilen. Het lag niet in hun bedoeling, zo antwoordden zij, om hen nadeel te berokkenen. De zaak hield ook geen verband met de rechten van de kerk van Heille. Daarmee wilden zij zich niet inlaten. Het was een politieke zaak die door de Nederlandse soeverein onlangs was geïntroduceerd en die eigenlijk niet van toepassing was op de kerk van Middelburg. En hiermee was ook deze zwaarigheid uit de wereld.

De armen van Heille bleven dus enkel en alleen onder de dis van Middelburg ressorteren.

(18) GA : Resol., 30 dec. 1726, 5 mei 1727, 10 mrt. 1727 (blz. 431, 439, 450) ;
Corr., 17 maart 1727 ; Rek. kerker. 1702-1707, blz. 6-7 ; 1707-1715, fo. 6ro ;
1716-1724, fo. 1ro, 7ro ; 1724-1730, fo. 2, 3ro, 5ro-6vo.

RZ : Vrije v. S., nr. 188, fo. 211vo ; nr. 284, fo. 32.

Toen Marie Joije op 4 maart 1777 bij de heren van het Vrije kwam klagen dat haar man, Francis Gijs, ziek geworden was op de hofstede van Pieter Joannes de Keijzer, waar hij drie maanden gezwingeld had en om ondersteuning verzocht, werd zij verwezen naar de dis van Middelburg «alwaer die menschen ter kerk gaen en in de schale geven». Men gaf haar een brief mee voor de hoofdman van Heille, waarin deze werd verzocht er bij de dismeesters van Middelburg op aan te dringen om deze mensen van de nodige alimentatie te voorzien.

Wanneer in 1777, wellicht per vergissing, ook de hoofdman van Heille wordt aangeschreven over de kosten van vreemdelingen, komt deze hoofdman op 15 april 1777 de heren van het Vrije meedelen, dat het door hen genomen besluit niet van toepassing is op Heille, omdat Heille voor wat de armenzorg betreft onder de dis van Middelburg valt. De heren van het Vrije namen deze mededeling voor kennisgeving aan.

Ook in 1790 was dit nog zo, hetgeen blijkt uit het volgende geval. De chirurgijn van het Vrije van Sluis, Jacobus van de Castele, die in het stadhuis van Middelburg woonde, was op 25 januari 1790 geroepen bij de zieke huisvrouw van Franciscus Vermeulen te Heille. Hij vond haar in een zo deerniswekkende toestand, dat hij, toen hij na een herhaald bezoek thuisgekomen was, uit medelijden een brief had geschreven aan de arm-meester van Middelburg met verzoek om ten huize van de zieke een onderzoek te doen instellen.

Ofschoon Heille onder de jurisdictie van het Vrije van Sluis hoorde, zij het als deel van de appendantse heerlijkheid Middelburg, waren er toch het reglement op de roomse armen van 12 februari 1757 en de daarop gevolgde wijzigingen en aanvullingen niet van toepassing. De armen van Heille werden verzorgd door de dis van Middelburg, maar dan ook alleen Heille en geen der andere delen van het Middelburgse missiegebied, ook niet die welke onder de heerlijkheid Middelburg vielen zoals de parochies Sint Baafs en Onze Lieve Vrouw Bezuiden (tezamen bekend als Eede) en een deel van Sint Kruis ⁽¹⁹⁾.

De dis van Middelburg had twee dismeesters en een ontvanger. De inkomsten bestonden hoofdzakelijk uit landpachten en renten, met daarnaast hetgeen door de dismeesters werd «omme gehaelt met de schaele ende gelicht vuijt de blocken». Om de twee jaar werd door de ontvanger en de dismeesters de rekening gepresenteerd aan de intendant van de heer

(19) RG Kerkarch. Mid., nr. 94, 8 dec. 1759.

RZ. Vrije v. S., nr. 210, fo. 29vo, 40vo; nr. 248, 4 maart 1777; nr. 20, 7 febr. 1790.

van Middelburg in tegenwoordigheid van de pastoor, terwijl vooraf de «kerckgeboden tot het aenhooren der rekenijnghe» waren gedaan.

Bij het vaststellen der rekening over de jaren 1734 en 1735 was men met acht man, terwijl iemand betaald werd «over gestaen te hebben aende deure vande camer gedeurende de liquidatie deser rekenijnghe ten dienste van dheeren auditeurs als ordinaire». Bij de vaststelling der rekening over de jaren 1742 en 1743 was men met 5 man, die ieder de gebruikelijke «twee pattacons wisselgelt» kregen «in consideratie van hunne ordinaire thairen en verleth int liquideren deser». In de posten der rekening werd geen onderscheid gemaakt tussen Middelburg en Heille.

Bij decreet van 9 oktober 1762 kwam hierin verandering. De auditie behoorde nu eerst aan de bisschop, die een vertegenwoordiger zond en daarna aan de heer van Middelburg, die zijn intendant afvaardigde. De rekening werd van nu af aan om de drie jaar gepresenteerd door de ontvanger van de dis in tegenwoordigheid van de pastoor en de dismeesters. Deze kregen nu ook geen «twee pattacons» meer voor hun aanwezigheid, maar een vergoeding voor «hunne gedaene devoiren deurende den termijn der rekening».

Na de komst der Fransen werd de driejaarlijkse rekening over de jaren 1798, 1799 en 1800 door de ontvanger van de dis en de gewezen dismeesters gepresenteerd aan de vijf «members van den bureau van wel-daedigheid der commune van Middelburg ten aenhooren van... verscheide inwoners deser commune van Middelburg hiertoe beroepen bij kerkgebode». Van de zijde van de bevolking bleek er toen, in tegenstelling tot de tijd daarvoor, wel belangstelling te bestaan ⁽²⁰⁾.

2. Eede

Kort nadat in Aardenburg en de Izabellapolder het onverzorgd achterblijven van arme katholieke weeskinderen tot maatregelen had geleid, deed zich ook in Eede een dergelijk geval voor.

De hoofdmannen Cannaert en Gargille van Sint Baafs en Onze Lieve Vrouw Bezuiden verschenen op zaterdag 24 augustus 1709 in de vergadering van burgemeester en schepenen van het Vrije en stelden daar het probleem aan de orde. Een zekere Pieternelle, haar achternaam kende men niet eens, was ten huize van de protestantse landbouwer Jacob de

(20) RG : Kerkarch. Mid., nr. 86, fo. 1, 23vo, 69vo, 70ro ; nr. 87, fo. 1, 22ro, 80ro ; nr. 88, fo. 1, 14ro, 28ro, 30ro ; nr. 89, fo. 1, 32ro, 50vo, 59vo ; nr. 90, fo. 1 ; nr. 91, fo. 1ro.

Ligny overleden en had twee kinderen nagelaten. Nu waren deze kinderen, als te doen gebruikelijk, gepresenteerd aan de dis van Middelburg, om onderhouden te worden uit de inkomsten van de collecte die in de kerk aldaar werd gehouden voor de armen. In Middelburg gingen ook de katholieken van Eede ter kerke. De dis van Middelburg weigerde echter om die kinderen te onderhouden.

Vanwege het Vrije zou nu schriftelijk worden verzocht aan de pastoor en het kerkbestuur van Middelburg om de kinderen te willen aanvaarden zoals voordien altijd was geschied. De pastoor deelde echter mede, dat de dis van Middelburg niet gehouden was om de twee kinderen van Eede te onderhouden, dat zoiets nog nooit was gebeurd en dat de dis ook geen inkomsten uit Eede genoot. De magistraat van het Vrije besloot daarop op 17 september 1709, dat de twee kinderen nu door de hervormde diaconie van Eede moesten worden onderhouden.

Maar nu kwam de kerkeraad van Eede in het geweer. Deze betoogde aan de heren van het Vrije «dat sy groote swaerigheid maeckten», dat zulks ook door hen nog nooit was gedaan en «dat het tot ruine van haere diaconie soude strecken». Daarom verzochten ze om volgens het voorbeeld van de katholieken van Aardenburg «die van het Pausdom» van Eede hun eigen armen te laten onderhouden en ze daartoe te laten taxeren.

De heren van het Vrije verontschuldigten zich door te zeggen dat het helemaal niet hun bedoeling was hen te belasten met het onderhoud van kinderen «die tot deselve niet en souden behooren», maar daar de dis van Middelburg weigerachtig was de kinderen aan te nemen en «die kinderen niet van gebreck behooren te vergaen, voornaementlijk het jongste kind, dat niet in staet en is om sijn kost te soecken», vereiste «de mededoogentheid» de nodige ondersteuning. Het college mocht wel lijden dat de diaconie zich daarvan zou kunnen ontlasten en het zou naar middelen zoeken om de katholieken voor hun eigen armen te doen zorgen.

Op 28 september 1709 werden daarop de hoofdmannen van Sint Baafs en Onze Lieve Vrouw Bezuiden gelast een lijst van de katholieke huisgezinnen van Eede over te leggen. Voor Sint Baafs werd een lijst overgelegd. Deze bevatte de namen van 29 gezinshoofden of alleenstaanden, te zamen omvattende 87 personen boven de 16 jaar. Tot een taxatie kwam het evenwel niet. Van de parochie Onze Lieve Vrouw Bezuiden werd geen lijst gevonden.

Omdat de katholieken van Eede en Sint Kruis niets bijdroegen aan de hervormde diaconieën en deze nochtans dikwijls met het onderhoud van hun arme kinderen werden belast, aldus de magistraat van het Vrije, werd nu aan de Staten-Generaal op 26 november 1709 een verzoek gericht om de katholieken te mogen taxeren voor een bijdrage. Deze zou dan aan

de hervormde diakonie worden afgedragen tot onderhoud van de arme weeskinderen die door de katholieken werden nagelaten. Als bijzonder motief haalde de magistraat aan dat de diakonieën voornamelijk door de duurte van de granen in deze tijd onvermijdelijk in grote verlegenheid zouden geraken, waardoor groot nadeel berokkend zou worden aan hun eigen behoeftigen en arme weeskinderen.

Merkwaardig is, dat de hervormde kerkeraad van Eede bij zijn bezwaar tegen het onderhoud had aangevoerd, dat door de diakonie van Eede nog nooit arme weeskinderen van roomse ouders waren onderhouden, terwijl de magistraat van het Vrije in zijn verzoek aan de Staten-Generaal zegt, dat «nogtans de voorschreve diaconien de kinderen, die bij arme rooms-gesinde personen werden naegelaeten, komen te aenvaerden ende op te voeden». Twee volkomen tegenstrijdige beweringen dus. Het was niet mogelijk om na te gaan welke bewering juist was.

Het verzoek werd in handen gesteld van de gedeputeerden die de komende zomer naar Staats-Vlaanderen zouden komen en was speciaal bedoeld voor de katholieken die woonden op de heerlijkheid Middelburg in Vlaanderen. De uitslag is niet bekend. Blijkbaar werd de zaak opgelost zonder dat tot taxatie behoefde te worden overgegaan ⁽²¹⁾.

Eerst op 15 november 1717 werd door de hoofdman Cornelis Tholens uit Den Biezen een lijst overgelegd van de katholieken woonachtig op de parochie Onze Lieve Vrouw Bezuiden. Zij omvatte de namen van 52 gezinshoofden en alleenstaanden met een totaal van 134 personen boven de 16 jaar. Ook na het indienen van deze lijst heeft er wellicht geen taxatie plaats gehad.

Als gevolg van een geval te Waterland werd door de magistraat van het Vrije van Sluis op 7 februari 1719 besloten, met het oog op de taxaties der katholieken in de respectieve districten, alle hoofdmannen aan te schrijven dat ze een lijst van de katholieken in hun parochie of polder moesten overleggen alsmede een overzicht van de lasten die de hervormde diakonie van hen te dragen had en iedere katholiek naar vermogen te taxeren voor een bijdrage in die lasten.

Hoofdman Petrus Pollion van Sint Baafs verscheen reeds op vrijdag 10 februari 1719 met de mededeling «dat den armen van d'Eede geen last hadt van de Rooms-gesinde personen onder het kerkelijke district aldaer woonende en dat zij onderlinge den anderen onderstant deden». Be-

(21) RZ : Vrije v. S., nr. 180, fo. 128vo, 131ro, 133, 143ro, 146ro ; nr. 243, 28 sept. 1708 (2x) ; nr. 395, lijst 1709 van St. Baafs ; nr. 226, 26 nov. 1709 ; nr. 6, 30 nov. 1709.

sloten werd toen «dewijl den armen van de paepse aldaer geen last heeft. ook voor alsnog niet te taxeren». Het is niet waarschijnlijk dat dit nadien wel is gebeurd ⁽²²⁾.

Vermoedelijk zijn in dat jaar roomse armbezorgers benoemd en is er ook een Roomse Armen gesticht zoals dat in 1719 in meer plaatsen het geval was. In ieder geval waren er in 1725 roomse armbezorgers te Eede en werden er toen arme personen op kosten van de Roomse Armen begraven. In 1727 was Philip van Hoeke rooms armbezorger.

In 1760 werd door «Pieter Verpoorter en Pieter De Backer sig qualificeerende Roomsche armbezorgers van den Biesen» ondersteuning verleend aan Jacob De Rumier. Deze klaagde erover bij burgemeester en schepenen van het Vrije dat het niet genoeg was om van rond te komen. De armbezorgers kregen opdracht om daarover rapport uit te brengen bij het bezoek dat de afgevaardigden van het Vrije nog dezelfde week aan Eede zouden brengen.

Uit de begraafregisters van Eede, die bewaard zijn gebleven vanaf 1759 tot 30 juli 1796, blijkt dat er arme vreemdelingen op kosten van de Roomse Armen werden begraven. In totaal komen van 1763 tot 1796 bij 52 begravingen aantekeningen voor als «is begraven van den Roomschen Arme hier op 't kerkhoff» ⁽²³⁾.

Over de werking van de Roomse Armen te Eede is verder tot 1776 niets naders bekend. Eerst vanaf dat jaar tot aan de Franse tijd is een reeks armenrekeningen bewaard gebleven, waaruit nadere bijzonderheden tot ons gekomen zijn.

In Eede waren er twee armmeesters die de titel droegen van «armmeester van den Roomschen Armen ter prochien van Onse Vrouwe Bezuiden ende Ste.Baefs». Een van hen was administrerende armmeester. Aangezien het grootste deel van Eede (Sint Baafs geheel en Onze Lieve Vrouw Bezuiden voor een groot deel) onder de heerlijkheid Middelburg viel, werden deze armmeesters aangesteld door burgemeester en schepenen van Middelburg. Na een zittingsperiode als gewoon armmeester werd men in de regel administrerende armmeester. Merkwaardig is echter, dat de administrerende armmeester der eerste rekening die bewaard is gebleven, die van 1776-1782, Pieter Verpoorter, zegt dat hij aangesteld is door kanunnik Glorie van Middelburg, de missionaris voor Staats gebied.

(22) RZ : Vrije v. S., nr. 395, lijst van O.L.V.Bez. 15 nov. 1717 ; nr. 181, 7, 10 febr. 1719.

(23) RZ. Vrije v. S., nr. 245, 16 april 1725 ; nr. 188, fo. 231vo ; nr. 248, 10 mei 1760.

GA Arch. van Eede, begraaflijsten 1759-1796, passim, 13 jan. 1763.

Ook de armenrekeningen werden gepresenteerd aan burgemeester en schepenen van Middelburg en in een gezamenlijke vergadering met de armmeesters vastgesteld. De voornaamste inkomsten van de Roomse Armen van Eede waren de «penningen uijt de schaele omgehaelt in de collegeale kerke van Middelburgh in Vlaenderen». Een aantal malen per jaar mochten de armmeesters van Eede in de kerk van Middelburg rondgaan met de schaal, soms was dat 7 of 8 maal per jaar, doch vanaf 1788 mochten ze iedere maand een keer rondgaan. In het ene jaar gebeurde dit in het begin van de maand, in het andere jaar op het eind van de maand. Daarnaast werden onder meer door de missionarissen voor Staats gebied, in de jaren 1782-1784 door kanunnik van Baren en in 1785 door kanunnik Perneel, giften afgedragen die zij als missionaris voor de armen hadden ontvangen. In Eede werden de katholieken niet getaxeerd ⁽²⁴⁾.

Er was echter een gedeelte van Eede dat niet onder de heerlijkheid Middelburg viel, namelijk het oostelijk deel van de parochie Onze Lieve Vrouw Bezuiden, omvattende een deel van Den Biezen, de Valeiskreek en de Oosthoek. Of de Roomse Armen van Eede ook hier werkzaam was is niet duidelijk.

In 1788 blijkt J. Francis Wijffels rooms armbezorger in de Biezenpolder te zijn. Aldaar werden de katholieken getaxeerd, maar wanneer men weigerde om te betalen werd men niet onder druk gezet. Volgens de armbezorger was de situatie zodanig «dat de geheele polder schijndt tegen het aenstellen van den aermen in te kommen». Hij wist dan ook niet of hij voor een arme overledene iets mocht betalen omdat er blijkbaar te weinig in kas was en vroeg de heren van het Vrije om raad.

In 1793 vraagt Joanna Theresia Vinseele, wonende in Den Biezen, aan burgemeester en schepenen van het Vrije om ondersteuning voor haar en haar kinderen omdat haar man haar heeft verlaten en zij «grootelijks inpotent is en crank, onkapabel voor mijne kinderen speijse en drank te besorgen».

In 1788 waren Joannes Hebbelynck en Pieter Loete armmeesters van het Staatse deel van de heerlijkheid Middelburg, dus van Eede. Daarnaast blijkt er nu een roomse armbezorger in de Biezenpolder te zijn, namelijk J. Francis Wijffels en blijkt dat de katholieken aldaar getaxeerd worden. Men zou daaruit moeten concluderen dat er toen ook een Roomse Armen in Den Biezen was. Dat de bewoners aldaar er niet veel voor

(24) RG : Kerkarch. Gen., nr. 1, blz. 1, 2, 7, 8 ; nr. 2, blz. 1, 4-5, 6-7 ; nr. 3, blz. 1, 4, 5-7 ; nr. 4, blz. 1, 4-7 ; nr. 5, blz. 1-2 ; nr. 6, blz. 1-2 ; nr. 7, armenrek. Eede 1791/92 en 1792/93.

voelden om een vaste bijdrage te betalen is niet verwonderlijk, want ze gingen in Middelburg ter kerke en droegen daar hun steentje bij wanneer er met de schaal voor de Roomse Armen van Eede werd rondgegaan.

Uit de aanvraag van Joanna Theresia Vinseele om ondersteuning zou men kunnen opmaken dat er in de Biezenpolder in 1793 geen roomse armbezorger meer is. Zij vraagt het rechtstreeks aan de magistraat van het Vrije en niet aan de roomse armbezorger van de Biezenpolder en zegt ook niet dat deze geen ondersteuning wil geven. In Eede waren toen Jan Frans van Besbrugge en Jacobus Maertens armmeesters.

Moeten we dit niet zien als een poging van het Vrije om voor het deel van Eede dat niet onder de heerlijkheid Middelburg viel een eigen Roomse Armen te stichten, welke poging op niets is uitgelopen? Het ontbreken van verdere gegevens hieromtrent noopt ons echter deze vraag slechts met de nodige reserve bevestigend te beantwoorden ⁽²⁵⁾.

5. a. De Bewestereedepolder benoorden Sint Pietersdijk.

Het duurde verscheidene jaren voordat zich in de Bewestereedepolder benoorden Sint Pietersdijk een situatie voordeed als te Aardenburg en in de Izabellapolder. Dit was eerst het geval in 1715 en wel in het deel van de polder dat kerkelijk onder Sluis hoorde. Van de Bewestereedepolder benoorden Sint Pietersdijk behoorde namelijk een deel tot het kerkelijk district van Sluis en een deel tot het kerkelijk district van Aardenburg.

François Beekaert «woonende aan de draaijbrugge» was «met blindhyt besogt geworden». Hij was ook zeer arm en had daarom op 17 september 1715 om ondersteuning gevraagd aan de magistraat van het Vrije. Deze besloot daarop aan de hervormde diakonie van Sluis te verzoeken hem enige ondersteuning te geven, gezien de bijdragen die de diakonie vanuit de polder voor de armen ontving. Griffier van der Spek had daarover op donderdag 19 september 1715 een onderhoud met de kerkeraad, maar deze wilde niet direct een beslissing nemen en beloofde daarop terug te komen. Enige tijd later deelde Ds. Attinga aan de griffier mede, dat de diakonie geen ondersteuning kon geven, omdat de magistraat der stad Sluis verboden had «eenig onderhout of alimentatie aan Papisten te versorgen».

Burgemeester Swanke, schepen Volmer en de pensionaris brachten daarop op maandag 7 oktober 1715 een bezoek aan de magistraat van

(25) RZ - Vrije v. S., nr. 394, 9 mei 1788, 20 april 1793.

RG - Kerkarch. Gen., nr. 5, blz. 1; nr. 7, armentek. Eede 1792/93.

Sluis om deze zaak te bespreken. De heren die hen ontvingen probeerden op allerlei manieren er vanaf te komen. François Beekaert zou 3 of 4 jaar weg geweest zijn en zijn geld, onder andere dat van zijn verkochte huis, alles hij elkaar een fraai sommetje, «bij papisten en cloosters verteert en gegeven hebben» en nu kaal en berooid van den arme alhier willen onderhouden worden. Bovendien was het niet zeker of hij wel ten laste van de diakonie van Sluis kwam omdat hij buitendijks in de haven van Aardenburg woonde.

De heren zouden een nader onderzoek instellen, doch zij gaven de afgevaardigden van het Vrije in overweging om François Beekaert bij zich te ontbieden, hem een en ander onder ogen te brengen en hem tevens aan te zeggen dat, indien hij hervormd wilde worden, zij hem ondersteuning zouden geven, anders kon hij vertrekken.

De magistraat van Sluis vroeg daarna aan de magistraat van Aardenburg om een copie van de resolutie van de Staten-Generaal betreffende de roomse armen en vermeldde erbij dat het de bedoeling was die te gebruiken om zoveel mogelijk de hervormde diakonie van de katholieke armen te ontlasten en weigerde op 22 november 1715 een uitkering aan François Beekaert, op grond van hun besluit om aan katholieken hetzij binnen hetzij buiten de stad geen ondersteuning meer te verlenen.

Op 30 november 1715 kwam de blinde man weer klagen dat hij nog niets gekregen had en zelf niet in zijn onderhoud kon voorzien, waarop de magistraat van het Vrije besloot de pensionaris naar de hervormde kerkeraad van Sluis te zenden met het dreigement dat, indien geen ondersteuning werd verleend, noch het college noch ieder van de heren persoonlijk voortaan nog een duit zou geven aan de armen van Sluis, noch in de kerk noch bij de huis-aan-huis collecten. Het daardoor uitgespaarde geld zouden zij besteden voor het onderhoud van François Beekaert of voor eventuele andere armen die dit nodig zouden hebben.

Ofschoon de pensionaris nog eens uitdrukkelijk wees op het bepaalde in artikel 21 van het «Reglement op de politycque reformatie» en op de laatste ordonnantie van de Raad van State op de gemene middelen, waar in werd bepaald dat de armenpenningen zonder onderscheid van religie moesten worden uitgekeerd, het mocht niet baten. Beiden bleven bij hun standpunt. Het resultaat was dat François Beekaert op 11 januari 1716, vier maanden nadien, «tuint de arm busse van desen college» 25 stuivers ontving en dat de hoofdman van Bewestereede de aanzegging kreeg om

hem verder iedere week dat bedrag uit te betalen. Het college zou dan zorgen dat dit aan de hoofdman terugbetaald werd ⁽²⁶⁾.

De heren van het Vrije lieten het er evenwel niet bij zitten. Op 11 februari 1716 zonden zij een schrijven aan de Staten-Generaal waarin heel de zaak uiteengezet werd en werd verzocht de hervormde diakonie van Sluis te gelasten in het onderhoud van François Beekaert te voorzien. Zij drongen er tevens op aan het Sluise stadsbestuur te verbieden «diergelijke schadelijke nieuwe en onerbarmelijke resolutien» te nemen «om derzelver arme ingezetenen van honger te laten vergaen alleen omdat die van de Roomsche religie waren».

De magistraat van Sluis werd daarop door de Staten-Generaal om zijn mening gevraagd, doch liet niets van zich horen, zodat de heren van het Vrije zich andermaal, nu op 17 maart 1716 tot de Staten-Generaal wendden. Deze zonden daarvan een afschrift naar het Sluise stadsbestuur om het met de kerkeraad te bespreken en daarna bericht te zenden. De zaak bleef echter slepen.

De gedeputeerden die jaarlijks in de zomer naar Staats-Vlaanderen kwamen om de rekeningen na te zien en de magistraten te veranderen, stelden in de zomer van 1716 een onderzoek in en brachten rapport uit. Hun besluit, dat door de Staten-Generaal eerst op 27 oktober 1716 aan de magistraat van het Vrije ter kennis werd gebracht, kwam op het volgende neer.

1. De arme kinderen van katholieken moeten, voor zover ze kerkelijk onder het district Sluis horen, onderhouden worden door de Roomse Armen van Sluis.
2. Burgemeester en schepenen van het Vrije worden gemachtigd om de daarvoor benodigde gelden om te slaan over de katholieken, die ieder naar vermogen worden getaxeerd.
3. Er moeten twee katholieken worden aangesteld, die belast worden met het innen der bijdragen en het doen der uitgaven.
4. Jaarlijks moet een rekening aan de katholieke gemeenschap worden overgelegd, die goedgekeurd moet worden door burgemeester en schepenen van het Vrije of hun commissarissen.
5. De hoogbaljuw, of bij diens afwezigheid de stadhouder, worden gemachtigd de taxatiepenningen desnoods bij parate executie in te vorderen.

(26) RZ : Vrije v. S., nr. 182, fo. 202vo, 203, 204vo, 209 ; nr. 183, fo. 5, 8vo, 10vo, 21ro.

GA Corr., 28 okt. 1715.

Intussen had de magistraat van het Vrije reeds voordat het de resolutie van de Staten-Generaal had ontvangen, van terzijde vernomen welke beslissing er gevallen was. Daarom had men de hoofdman van Bewester-eede, Boudewijn de Vos, reeds op 29 september 1716 onthoden en hem verzocht een lijst samen te stellen van alle katholieken van de polder. Deze had daarop met enige van de «notabelste Roomschesinden» een lijst samengesteld, doch zij waren tot de conclusie gekomen, dat, gezien het gering aantal katholieken, deze last voor hen «gantsch ondragelijk» was.

De hoofdman was daarop met drie katholieken, Adriaen Keuvelaer, Pieter de Caluwe en Cornelis de Caluwe, op 10 oktober 1716 in de vergadering van de magistraat van het Vrije verschenen met verzoek om te bewerkstelligen, dat de resolutie niet werd uitgevoerd. Indien dit onverhoopt toch zou gebeuren, verzocht men verschoond te mogen blijven van de stuiver voor de armen, die aan de stadspoort van Sluis bij het binnenkomen moest worden betaald en van de verdere bijdragen aan de diakonie van Sluis, omdat dan eigenlijk dubbel betaald werd.

Dit werd aan de Staten-Generaal voorgelegd. Het mocht niet baten. Zij bleven bij hun beslissing en maakten dit nogmaals kenbaar bij hun resolutie van 10 december 1716 ⁽²⁷⁾.

Hoofdman Boudewijn de Vos kreeg nu opdracht om op 2 februari 1717 met al de katholieke gezinshoofden uit de polder op 's lands huis in Sluis te verschijnen om een regeling te treffen voor het onderhoud van de blinde François Beekaert. Slechts enkele katholieken kwamen met hem mee en de hoofdman kreeg opdracht om een lijst samen te stellen, de personen daarop te taxeren en een bekwaam persoon uit te kiezen om de boekhouding te verzorgen. Hij kreeg daar 8 dagen de tijd voor.

De bewuste lijst werd op 6 maart 1717 overgelegd en de landbouwer Pieter de Caluwe werd aangewezen als administrerende armbezorger. Hem werd het recht van parate executie verleend. Het bleek dat er in Bewester-eede benoorden Sint Pietersdijk maar 10 katholieke gezinnen woonden die samen per jaar een bedrag van £ 12.10.0 Vlaams moesten opbrengen, variërend van £ 2.13.0 voor Pieter Nestdagh tot £ 0.3.0 voor Jacob Vermeulen.

De invordering ging echter niet van een leien dakje. Pieter de Caluwe kreeg op 16 maart 1717 een akte van parate executie, doch verklaarde op

(27) RZ. : Vrije v. S., nr. 183, fo. 30vo, 35vo, 47, 51vo, 125vo-126vo, 131vo-132vo ; nr. 6, 15 febr., 21 maart 1716 ; nr. 394, 27 okt., 10 dec. 1716.

zaterdag 20 maart 1717 in de vergadering van de magistraat van het Vrije, dat alle personen die op de lijst voorkwamen onwillig waren om te betalen en hij niet in staat was om de getaxeerde bedragen in te vorderen. Hij kreeg de aanzegging dat hij binnen 14 dagen de penningen bijeen moest hebben anders zou het college hem doen gijzelen. Het werd nu eenmaal tijd dat de resolutie van de Staten-Generaal werd uitgevoerd, aldus de magistraat.

Ook Pieter de Caluwe liet het er niet bij zitten en diende, mede namens «alle roomsgesinde lantluijden» in de polder woonachtig, een verzoekschrift in bij de Staten-Generaal waarin de zaak uitvoerig werd uiteengezet en werd verzocht de taxatielijst in te trekken, het onderhoud van de katholieke armen te doen geschieden zoals van ouds gebruikelijk was en aan de magistraat van het Vrije te verbieden de gijzeling door te zetten.

Hij voerde daarbij aan dat de hervormde diakonie van Sluis de voordelen genoot van de opbrengsten van de rantsoenpenningen van alle soorten verkopeningen en verpachtingen, profiteerde van alle giften en van de collecten die door de diakens regelmatig werden gehouden, al hetgeen zowel door de katholieken als de protestanten werd opgebracht, terwijl bovendien nog van iedere katholiek die op zondagen en heilighedagen de kerk in Sluis wenste te bezoeken aan de stadspoort hoofd voor hoofd een stuiver werd gevorderd ten behoeve van de hervormde diakonie. Daardoor werden de katholieken zwaarder belast dan de hervormden.

Bovendien was hij van mening dat het onderhoud der armen uit aalmoezen en vrijwillige giften moest geschieden en hiertoe droegen de verzoekers reeds naar vermogen bij aan de hervormde diakonie, terwijl diegenen die die voordelen genoten ook de lasten behoorden te dragen en volgens de politieke ordonnantie van 1660 geen onderscheid mocht worden gemaakt tussen de religies.

Het werd ook als een onbillijkheid gevoeld dat de katholieken, voor het grootste deel arbeiders, wel goed genoeg waren om het land van de protestantse boeren in cultuur te brengen en gebruikt werden bij de oogst, ja zelfs dat zonder hen de oogst niet kon worden binnengehaald, maar dat wanneer deze arbeiders door ziekte of andere toevallen buiten staat geraakten om in hun onderhoud te voorzien, ze door hun katholieke medearbeiders en pachters moesten onderhouden worden, terwijl alleen maar de protestantse boeren van hen hadden geprofiteerd.

Zeer veel katholieke knechten en meiden waren woonachtig bij protestantse boeren. Deze boeren gebruikten bovendien hoofdzakelijk katholieke arbeiders om te wieden en de oogst binnen te halen, bij gebrek aan protestantse arbeiders en ingezetenen. Voor deze vreemden nu moest

het kleine aantal katholieken van Bewestereede benoorden Sint Pietersdijk opdraaien wanneer ze ziek werden of hun huur afgelopen was en zij de kost niet meer konden verdienen. Dan kwamen ze ten laste van de Roomse Armen.

De hervormde diakonie trok zich niets van hen aan ofschoon toch enkel en alleen de protestantse boeren van hen hadden geprofiteerd. Het was zelfs zo sterk dat de protestantse boeren meer katholieken in dienst hadden dan de weinige katholieke boeren. In feite kwam het erop neer dat de katholieke boeren naast hun eigen personeel, bij armlastigheid ook nog het personeel van de protestantse boeren moesten onderhouden.

Indien dit besluit uitgevoerd zou worden, zouden 10 personen, waaronder verscheidene die dagelijks met hun handen de kost moesten verdienen en ook armlastig zouden kunnen worden, de meeste armen in een gebied van meer dan 2000 gemeten moeten onderhouden, terwijl zo dikwijls als dit nodig zou zijn, zowel jaarlijks als halfjaarlijks, het getaxeerde bedrag van f 75.— zou kunnen worden ingevorderd. Wanneer deze last op hun schouders zou worden gelegd, zouden de pachters zo gauw hun pachten verlopen waren van hun hofsteden gaan en naar elders verhuizen.

Het verzoek had in zoverre succes, dat alle verdere maatregelen werden opgeschort totdat de afgevaardigden die in de zomer naar Staats-Vlaanderen zouden komen na een ingesteld onderzoek nader zouden hebben beslist.

Deze beslissing viel op 29 juli 1717 en bracht geen verandering. Er werd zelfs bij bepaald, dat ook de katholieken binnen de stad Sluis hun armen zelf moesten onderhouden en dat de magistraat van Sluis ten aanzien daarvan dezelfde last en bevoegdheden kreeg als de magistraat van het Vrije ten aanzien van zijn grondgebied had gekregen.

Als gevolg van deze resolutie werden al op 31 juli 1717 Cornelis de Caluwe en Pieter Elegeert aangesteld tot roomse armbezorgers in de Bewestereedepolder. En hiermede was ook de instelling der Roomse Armen te Sluis en de regeling der katholieke armenzorg in de Bewestereedepolder benoorden Sint Pietersdijk een feit ⁽²⁸⁾.

Overeenkomstig het definitieve besluit van de Staten-Generaal begonnen nu ook de diakens van de Roomse Armen te Aardenburg de

(28) RZ : Vrije v. S., nr. 183, fo. 166ro, 167vo-168ro, 173vo-174ro, 176vo, 186ro-187ro, 212vo-213vo ; nr. 244, 16 maart 1717 ; nr. 394, onged. lijst, 20 maart 1717, onged. verzoekschr., 24 april, 29 juli 1717.

katholieken van Bewestereede benoorden Sint Pietersdijk die tot hun kerkelijk district behoorden te taxeren.

De aanleiding daartoe was, dat een zekere Jan Kraaijmes die onder het kerkelijk district van Aardenburg woonde gesommeerd was zijn bijdrage te betalen voor de Roomse Armen van Sluis. De diakens van de Roomse Armen te Aardenburg, Pieter Codeny en Jacobus van Steenkiste, maakten daartegen op 6 december 1717 bezwaar bij de Aardenburgse magistraat. Zij stelden voor dat zij ofwel van de zorg voor alle katholieken uit de polder die tot hun kerkelijk district behoorden zouden worden ontslagen ofwel dat zij ze allemaal zouden mogen taxeren.

Baljuw Johan van der Cruysse kreeg opdracht om deze zaak met de heren van het Vrije te regelen. Die konden volkomen begrip opbrengen voor het Aardenburgse standpunt om zelf de katholieken onder hun district te doen betalen. Ook de hoofdman van Bewestereede had al verzocht om de juiste scheidingslijn aan te geven tussen het kerkelijk district van Aardenburg en dat van Sluis, ten einde voor ieder de juiste taxatie te kunnen doen. Daarom werd aan de diaken van de hervormde diakonie Jan de Visser gevraagd om uit het armboekje de wijken in Bewestereede benoorden Sint Pietersdijk waarvan de hervormde diakonie te Aardenburg het armengeld van de tienden ontving aan de hoofdman te geven.

Op 27 februari 1719 kon Jan Bultink, de administrerende diaken van de Roomse Armen van Aardenburg aan de magistraat aldaar de eerste lijst van katholieken van de Bewestereedepolder die onder het kerkelijk district van Aardenburg vielen overleggen. De lijst werd doorgezonden naar het Vrije om de taxaties te doen en de bedragen in te vorderen ⁽²⁹⁾.

De invordering van de stuiver aan de Zuidpoort van Sluis op zondagen en katholieke feestdagen bleef een doorn in het oog van de katholieken van Bewestereede benoorden Sint Pietersdijk. Dit werd door hen als een onbillijkheid gevoeld, temeer omdat de hervormde inwoners van Bewestereede die stuiver niet moesten betalen. Hun grieven richtten zich tegen deze ongelijke behandeling.

Zij wensten niet zwaarder belast te worden dan anderen. Betaalden zij niet bij de begravingen te Sluis het kerkerecht waarvan alleen de hervormde diakonie profiteerde? Was het niet alleen de hervormde diakonie die de voordelen genoot van de opbrengst der verpachting van 's lands gemene middelen, van verkopeningen van vruchten te velde en van verkopeningen van roerende en onroerende goederen? Was een deel daarvan

(29) GA : Resol., 6, 13 dec. 1717, 18 juli, 31 okt. 1718, 27 febr. 1719.

RZ : Vrije v. S., nr. 395, 27 febr. 1719.

ook niet van katholieken afkomstig ? Bovendien was daar in 1717 nog bijgekomen dat de katholieken hun eigen armen moesten onderhouden waartoe ieder afzonderlijk werd getaxeerd. En daar kwam het poortgeld nog eens bovenop !

Reeds herhaalde malen hadden de katholieken via de heren van het Vrije zowel bij de magistraat van Sluis als bij de hervormde kerkeraad pogingen gedaan om daarvan af te komen, doch die pogingen waren vruchteloos gebleven.

In 1725 werd een nieuwe poging ondernomen bij burgemeester en schepenen van het Vrije, bij wie men als de eigen overheid die geen financiële voordelen daarvan genoot, meer begrip verwachtte. De nieuw-aangestelde armbezorgers Andries van Holmen en Jan De Loos en de afgetreden armbezorgers Cornelis de Caluwe en François Pauwels, als vertegenwoordigers van de katholieke gemeenschap van Bewestereede be-noorden Sint Pietersdijk, zonden een verzoekschrift aan de heren van het Vrije die het voorzien van hun uitvoerig commentaar op 3 maart 1725 doorzonden naar de Staten-Generaal. Zij onderstreepten de billijkheid van het verzoek en verzochten om de katholieken vrij te stellen van de stuiver omdat het een achterhaalde en onbillijke zaak was.

Dat het betalen van de stuiver poortgeld voor de hervormde diakonie behoorlijk kon oplopen blijkt wel hieruit, dat dit sommige hofsteden voor de familie, knechten, meiden en arbeiders tezamen op tussen de 25 en 30 gulden per jaar kwam te staan, enkel en alleen om hun godsdienstige plichten in Sluis te kunnen vervullen, terwijl ze daarenboven nog hun eigen armen moesten onderhouden.

Was het dan te verwonderen dat er nogal wat katholieken van Bewestereede naar Middelburg in Vlaanderen ter kerke gingen al was dit een eind verder en dat bij het zich verhuren de arbeiders, knechten en meiden met deze extra last rekening hielden bij het bedingen van hun huur of dagloon ?

Het was oorspronkelijk de bedoeling geweest om van de katholieke militairen van het garnizoen van Sluis die, toen er in Sluis nog geen katholieke kerk was, in Middelburg en Sint Donaas ter kerke gingen en daar hun aalmoezen gaven, een bijdrage te vorderen voor de hervormde diakonie van Sluis. Deze werd namelijk bij overlijden van militairen met de zorg voor hun kinderen belast. Daarom had de graaf van Hornes in 1688-1689 op verzoek van de hervormde diakonie toegestaan, dat van iedere katholieke militair op zondagen en katholieke heiligidagen een bedrag werd gevorderd bij het uitgaan door de poort : van een officier een stuiver, van een sergeant een halve stuiver en van een soldaat een oortje. Deze belasting werd toen redelijk geacht.

Ofschoon oorspronkelijk alleen de katholieke militairen moesten betalen, werd de stuiver allengs buiten de instructie om van iedereen zonder onderscheid gevorderd, die zich buiten de stad begaf. De hervormde diakonie had daartoe een jongen uit het weeshuis aan de poort gezet om die belasting te innen. Omdat de stuiver als een aalmoes werd beschouwd vond dit weinig of geen tegenspraak, althans vanwege de stedelijke bevolking.

Van de zijde van de bewoners van het platteland waren hiertegen echter wel bezwaren gekomen, die door burgemeester Kraeij op 3 april 1700 in de vergadering van het Vrije naar voren waren gebracht. Van degenen die de stad binnenkwamen om aldaar hun kerkelijke plichten te vervullen werd nu namelijk ook een bijdrage gevorderd, terwijl dit niet de bedoeling was. Alleen van degenen die buiten de stad hun kerkelijke plichten gingen vervullen en dus in Sluis niet bijdroegen voor de armen mocht bij het uitgaan der poort een bedrag gevorderd worden. Degenen die in Sluis ter kerke gingen droegen immers daar reeds bij voor de armen.

De goeverneur van Sluis, Francois Nicolaes Baron van Fagel, stelde op 21 september 1707 zelfs een speciale regeling op betreffende de dagen en tijden waarop de belasting moest worden betaald en de bedragen die de verschillende categorieën van personen verschuldigd waren. Daarbij werd aan de officieren van de wacht van al de stadspoorten opdracht gegeven om niemand te laten passeren en bij weigering van betaling de sterke arm te gebruiken.

Deze bron van inkomsten bleek voor de diakonie lucratief te zijn want al spoedig werd overgegaan tot jaarlijkse verpachting daarvan.

Daar als motief gold dat de bijdrage aan de hervormde diakonie bedoeld was om de katholieke weeskinderen te onderhouden kon met enige vorm van redelijkheid deze bijdrage van de katholieken worden gevorderd. Nu echter hunne Hoog Mogenden bij resolutie van 10 december 1716 de katholieken van Bewestereede benoorden Sint Pietersdijk hadden gelast hun armen zelf te onderhouden en de hervormde diakonie van Sluis daarvan was ontlast, was het motief geheel komen te vervallen.

Ofschoon de onredelijkheid daarvan was aangetoond, zowel aan de magistraat als aan de hervormde diakonie van Sluis, had men steeds geweigerd de katholieken buiten de verpachting te laten, omdat naar men zei «sulx was een emolument aen hunnen armen gracieuselijk door de respectieve Heeren Gouverneurs successivelijk verleent».

Jaarlijks werd het poortgeld dus nog verpacht volgens vastgestelde voorwaarden. Over de periode maart 1716 tot en met februari 1717 bijvoorbeeld bracht deze pacht aan de Zuidpoort van Sluis £ 16.15.— op.

Bij de resolutie van de gecommitteerden, die op 10 december 1716 bekrachtigd werd door de Staten-Generaal, was wel de armenzorg in Bewestereede geregeld, maar was ten aanzien van de stuiver aan de poort geen beslissing genomen.

De Staten-Generaal verwezen de zaak op 12 maart 1725 naar de afgevaardigden die de komende zomer naar Staats-Vlaanderen zouden vertrekken. Een beslissing is ons niet bekend, maar aangezien nadien geen klachten meer werden gehoord en de magistraat van het Vrije sterk op afschaffing wegens onbillijkheid had aangedrongen, mogen we aannemen dat het poortgeld voor de katholieken van Bewestereede toen afgeschaft werd ⁽³⁰⁾.

Het aantal katholieken van Bewestereede benoorden Sint Pietersdijk dat kerkelijk onder het district Aardenburg hoorde en dus een bijdrage betaalde aan de Roomse Armen van Aardenburg was gering. Op de lijst die op 27 februari 1719 werd overgelegd aan de Aardenburgse magistraat kwamen slechts 3 personen uit die polder voor, namelijk een landman, een arbeider en een knecht. Nadien werd slechts met één bewoner, namelijk met de landbouwer Pieter Raes, die ook reeds op de lijst van 1719 voorkwam, een overeenkomst getroffen tot het betalen van £ 1.—.— per jaar, ingaande 1 oktober 1725. Dit bleef zo tot 1 oktober 1744. Andere bijdragen waren er niet.

Vanaf 1735-1736 werden door de roomse armbezorgers van Bewestereede benoorden Sint Pietersdijk op last van het Vrije de ontvangsten uit de polder overgebracht op een afzonderlijke rekening en daaruit werden de lasten betaald. Deze rekening werd aan de magistraat van het Vrije ter goedkeuring overgelegd. Van toen af was er dus in feite een Roomse Armen van de Bewestereedepolder benoorden Sint Pietersdijk.

De magistraat van Aardenburg greep dit in 1753 aan om te weigeren de begrafeniskosten van een arme vreemdeling te betalen, die in de polder gestorven was. Hij stelde dat de Roomse Armen van Aardenburg noch de hervormde diakonie aldaar konden worden belast met de kosten van een vreemdeling die «buiten alle twijffeling sal zijn geweest van de Roomsche Religie» nu er in de polder zelf een Roomse Armen was.

Door het in werking treden van het reglement op de roomse armen van 12 februari 1757 werd dit definitief geregeld. In deze polder waren er steeds twee armbezorgers en werd soms een rekening opgemaakt die

(30) RZ : Vrije v. S., nr. 394, ongedat. verzoekschr. 1725, ongedat. memorie 1725, 3 maart 1725, 29 sept. 1707, conditiën verpachting maart 1716/17, 12 maart 1725, nr. 177, fo. 147ro.

over verscheidene jaren liep, zoals die van 1 maart 1783 tot 24 januari 1786 ⁽³¹⁾).

3. b. De Izabellapoder.

Eenzelfde situatie als zich in de stad Aardenburg had voorgedaan deed zich kort daarop ook voor in de Izabellapolder. Hier was de schaper Jan Claerhout overleden en deze had twee minderjarige kinderen nagelaten. De hoofdman van de Izabellapolder was van mening, dat deze kinderen ten laste van de hervormde diakonie van Aardenburg moesten komen, omdat de schaper onder het kerkelijk district van Aardenburg had gewoond en daar was overleden, doch de diakonie had ze afgewezen omdat ze behoorden «tot den paapsen». De hoofdman legde het geval op zaterdag 2 juni 1708 voor aan de magistraat van het Vrije. Nog dezelfde dag wendde deze zich tot het Aardenburgse stadsbestuur met het verzoek om de twee kinderen te doen onderhouden door de Aardenburgse diakonie.

Reeds de volgende dag kwam de Aardenburgse magistraat in buitengewone vergadering bijeen om het geval te bespreken. Daarin werd besloten het verzoek in handen te stellen van de hervormde kerkeraad en de resolutie van de Staten-Generaal betreffende het onderhoud der katholieke armen ter inzage te geven. Schepen Nicolaes Brouwer, die tevens ouderling was, werd met dit laatste belast met de uitdrukkelijke opdracht om dit stuk terug te brengen. Later werd er aan de kerkeraad ook geen afschrift van verstrekt.

Deze liet er ook geen gras over groeien en besliste reeds de dag daarop het onderhoud te weigeren, om reden dat de kinderen katholiek waren en het, mede gezien de ter inzage gegeven resolutie, de gewoonte geworden was, dat de nagelaten arme kinderen onder de diakonie kwamen te vallen waartoe ze behoorden, zodat ze «bij de paapse diaconie moeten aangeslaegen worden». De kerkeraad vroeg zich daarbij met name af waarom, nu de andere kerken zoals de Nederlands hervormde, de Waalse en de doopsgezinde kerk hun eigen diakonie hadden, «de paapse diaconie meer soude verschoont worden als de andere».

De hoofdman zat met het probleem en kwam, toen hij gehoord had dat de kinderen niet door de hervormde diakonie zouden worden onderhouden, op dinsdag 5 juni weer naar Sluis om nader bericht. Hij kreeg tot antwoord dat eerst het bericht van de Aardenburgse magistraat moest

(31) GA : Tax. Ijsten Roomse Armen Bewestereede ; Rek. Roomse Armen 1726/27
- 1742/44 ; Corr., 26 okt. 1753 ; Brievenboek 1749-1788, 15 okt. 1753.
RZ : Vrije v. S., nr. 400, Rek. Roomse Armen 1783-1786.

worden afgewacht en dat het college ervoor zou zorg dragen, dat de kosten van onderhoud van de kinderen werden betaald.

Toen op zaterdag 9 juni nog geen bericht binnen was, werd terstond een nieuw verzoek gedaan. Naar aanleiding daarvan kwam de kerkeraad nog dezelfde dag bijeen en bleef bij haar standpunt. De maandag daarop vergaderde de Aardenburgse magistraat weer en werden baljuw Johan van der Cruysse en burgemeester Jacob de Hasert afgevaardigd om de zaak te Sluis te gaan bespreken. Zij kwamen echter van een koude kermis thuis, want burgemeester Kraeij van het Vrije, die ondertussen de beslissing van de kerkeraad reeds van terzijde had vernomen, gaf hen te verstaan dat ze maar schriftelijk moesten antwoorden.

Het schriftelijk antwoord kwam op 15 juni 1708 en hield in dat de kinderen Claerhout niet door de hervormde diakonie aanvaard zouden worden omdat Jan Claerhout katholiek was en de katholieken hun armen zelf moesten onderhouden overeenkomstig de resolutie van 29 juni 1707. Een copie daarvan werd meegestuurd.

Tevens kregen de heren van het Vrije nog een veeg uit de pan door de opmerking, dat in de plaats van Jan Claerhout een schaper was komen wonen «met vijff naeckte kinderen», naar alle waarschijnlijkheid buiten medeweten van de heren, terwijl deze toch een besluit hadden genomen dat niemand zonder toestemming vreemde personen mocht huisvesten. Gewezen werd op de konsekwenties daarvan, waarbij de opmerking werd gemaakt, dat wanneer men op deze manier doorging, de hervormde diakonie zelfs niet in staat zou zijn haar eigen armen te onderhouden.

De Aardenburgse magistraat drong er dan ook op aan om de katholieken in de polders hun eigen armen te laten onderhouden en geen arme mensen met veel kinderen meer toe te laten, tenzij deze onderhouden zouden worden door degene die ze huisvesting verleende.

Deze brief viel niet in goede aarde. De heren van het Vrije zagen niet in dat de hervormde diakonie zich aan het onderhoud zou kunnen onttrekken omdat het besluit van 29 juni 1707 alleen voor de stad Aardenburg gold en geen enkele rechtskracht kon hebben voor de arme wezen op het grondgebied van het Vrije. «De mededogentheid» aldus de brief van 16 juni 1708, «behoort oock plaetse te hebben ontrent de kinderen der Roomsgesinde ende wij twijffelen niet of Uw Achtbare sullen mede van dat gevoelen wesen als dat men de behoefstige weesen der Roomsgesinde van gebreck niet behoorde te laeten vergaen gelijk oock alle diaconen soodaenige kinderen aenvaerden». Daarom verzocht men nogmaals zeer dringend de twee wezen te aanvaarden en behoorlijk te onderhouden.

Om daarbij enigszins tegemoet te komen aan de wens van het Aardenburgse stadsbestuur besloot de magistraat van het Vrije de hoofdman

van de Izabellapolder te gelasten een lijst met de namen der katholieken over te leggen om een regeling te treffen opdat ook deze zouden bijdragen in het onderhoud van de door hun geloofsgenoten nagelaten weeskinderen.

Op 18 juni 1708 besloot de magistraat van Aardenburg daarop dat beide kinderen door de Roomse Armen van Aardenburg zouden moeten worden onderhouden. hetgeen de diakens staande de vergadering werd aangezegd.

De hoofdman van de Izabellapolder zond nu op 20 juni de beide kinderen naar Aardenburg en daar de katholieken aldaar hun medewerking aan het door de magistraat genomen besluit weigerden, riep burgemeester Jacob de Hasert nog dezelfde dag een buitengewone vergadering van de magistraat bijeen om te overleggen wat nu moest worden gedaan.

Er werd besloten de diender opdracht te geven de kinderen te brengen naar het huis van Filip Bury, die op dat moment administrerende diaken van de Roomse Armen was en deze door de bode te doen aanzeggen, dat hij ze zou moeten onderhouden op straffe van daartoe gerechtelijk te worden gedwongen. Bij weigering werd de burgemeester gemachtigd de kinderen voor deze nacht op kosten van de Roomse Armen bij een ander uit te besteden om alsdan daarover nader te beslissen ⁽³²⁾.

Reeds op 21 juni 1708 had de hoofdman van de Izabellapolder zijn lijst met katholieke huisgezinnen gereed met daarbij het jaarlijks bedrag dat ze naar vermogen konden opbrengen. De totaal-opbrengst bedroeg £ 6.8.0 Vlaams en moest worden opgebracht door 19 hoofden van gezinnen, waarvan 2 kasteleins en 17 arbeiders. De hoogste aanslag bedroeg £ 0.12.0 voor de kastelein Domyn Vroman, de laagste £ 0.3.4 voor de arbeider Jan Minne.

Op zaterdag 25 juni legde de hoofdman die lijst over in de vergadering van burgemeester en schepenen van het Vrije, die daarop Stoffel Taalman aanstelden als rooms armbezorger «om die penningen te collecteren» en ze af te dragen aan de Roomse Armen van Aardenburg, om daarvan de weeskinderen te onderhouden. Stoffel Taalman verscheen een week later ter vergadering en verklaarde zich bereid de bijdragen in te zamelen, doch volgens een taxatielijst die door hemzelf was opgesteld en waarvan de opbrengst wat hoger lag, namelijk £ 8.7.4 Vlaams.

De inzameling ging kennelijk niet gemakkelijk. De «collecteur van het armegeld» moest zich op 12 februari 1709 tot de heren van het Vrije

(32) RZ : Vrije v. S., nr. 226, 2, 16 juni 1708 ; nr. 180, fo. 2, 5ro, 6, 8vo-9ro.
GA : Resol., 3, 11, 14, 18, 20 juni 1708 ; Corr., 15, 16 juni 1708.
HG : Kerk. hand., 2, 9 juni 1708.

wenden om hun medewerking, aangezien «de Roomschesinde weijgerig waeren haere quote tot onderhoud van haere arme te betaelen». Hij kreeg machtiging om de bedragen van eenieder bij parate executie in te vorderen. Tevens besloot de magistraat van het Vrije niet alleen bij te dragen in de kosten van arme weeskinderen, maar zelfs bij voorrang de begrafenis-kosten van een arm persoon, die in de Izabellapolder was overleden, te betalen.

Toen Stoffel Taalman dan eindelijk de taxatiepenningen had geïnd ging hij failliet en daar zat men weer. Op 7 mei 1709 werd toen op voorstel van de hoofdman, Hendrik Aarssen, in diens plaats Domyne Vroman tot rooms armbezorger aangesteld.

Maanden nadien hadden de diakens der Roomse Armen van Aardenburg nog geen bijdragen uit de Izabellapolder ontvangen. Daar zij wel verscheidene lasten te dragen hadden, dienden zij een klacht in bij de Aardenburgse magistraat, die de hoofdman van de Izabellapolder op 18 november 1709 aanmaande op korte termijn de ingevorderde bijdragen af te dragen. Zo dit niet gebeurde zou men zich tot de heren van het Vrije wenden.

Toen die afdracht dan eindelijk plaats vond, bleek die ver beneden de aanvankelijke opzet te liggen. In feite werd slechts over 1 jaar afgedragen en is van de geïnde penningen van Stoffel Taalman niets meer terecht gekomen. Over de twee jaar, van 1 mei 1708 tot 1 mei 1710 werd door diakenen Domyne Vroman slechts £ 7.9.8 in totaal afgedragen. Mede hierdoor bleken de bijdragen der bewoners van de Izabellapolder niet op te wegen tegen de hoge uitgaven die de Roomse Armen van Aardenburg voor de armen uit de Izabellapolder te doen had. Over de periode 1708-1713 werd aan bijdragen ontvangen £17.2.2. Vlaams, waaronder nog £ 1.16.1 wegens verkochte meubels van de weduwe Jan Tierlaey, terwijl de bijdragen slechts tot 1 mei 1712 waren afgerekend. Daartegenover stond aan uitgaven een bedrag van £ 72.5.6. Er was dus £ 55.3.4 meer uitbetaald dan terugontvangen. Bovendien was het de heren van het Vrije ter ore gekomen dat de katholieke boerenknechten in de Izabellapolder niet getaxeerd werden, terwijl dit in andere districten wel het geval was. Hoofdman Hendrik Aarssen kreeg daarom op 3 december 1712 een aanschrijving om hierover te worden gehoord. Ook werd hem gewezen op de geringe bijdragen van de Izabellapolder in vergelijking met de uitgaven die de Roomse Armen van Aardenburg voor die polder gedaan had. Hij beloofde te onderzoeken of hieraan iets kon worden gedaan ⁽³³⁾.

(33) RZ : Vrije v. S., nr. 394, 21 juni 1708, specificatie 1708-1713 : nr. 180, fo. 11vo, 12vo, 86ro, 103vo : nr. 243, 23 juni 1708.

GA : Corr. 18 nov. 1709 ; Resol., 15 april, 18 nov. 1709.

In de volgende jaren werden de bijdragen evenwel niet hoger, integendeel, zij bleven nagenoeg op hetzelfde peil, ja in sommige jaren waren zij zelfs aanmerkelijk lager en schommelden tussen £ 2.11.6 Vlaams in de periode 1729-1730 en £ 5.7.8 in de periode 1712-1713. Het tekort moest dan wel door de Roomse Armen van Aardenburg voor zijn rekening worden genomen.

De Izabellapolder bleef voor de Roomse Armen van Aardenburg een zorgenkind. De meeste bewoners waren arbeiders en dus niet draagkrachtig. In het boekjaar 1725-1726 was het aantal aangeslagenen 26 en de hoogste aanslag £ 0.5.0, de meeste aanslagen £ 0.2.0 Vlaams. In het boekjaar 1730-1731 werden 37 personen getaxeerd en in het boekjaar 1731-1732 32, waarvan er 3 werden afgevoerd. In deze jaren varieerden de taxaties van £ 0.1.4 tot £ 0.5.0, welk laatste bedrag slechts door een paar mensen werd betaald. De meesten van de armbezorgers van de Izabellapolder in de loop der jaren, totdat er een eigen Roomse Armen kwam, konden niet schrijven ... hetgeen een aanwijzing geeft omtrent ontwikkeling en welstand.

Bij het vaststellen der rekening van de Aardenburgse Roomse Armen over het boekjaar 1723-1724 was de armbezorger Lieven De Smit tegen de gewoonte in niet verschenen. Hij was ook in gebreke gebleven de afdracht over dat jaar te doen. Hij werd op 28 augustus 1724 aangemaand om te betalen en kreeg daarvoor 14 dagen de tijd, anders zou de magistraat van het Vrije worden ingelicht. Het bleef bij deze aanmaning. Eerst in januari 1726, toen in de Izabellapolder een vrouw en kind van een arbeider in de felle kou van gebrek waren gestorven, kwam men daarop terug.

Het bleek nu dat Lieven De Smit in de zomer van 1723 failliet was gegaan. Over het boekjaar 1723-1724 kon slechts £ 0.16.2 Vlaams worden geïnd. Over het jaar 1724-1725 verleende het college van het Vrije hem vrijstelling van het doen van taxaties. De Roomse Armen van Aardenburg moest dus in deze jaren de bijdragen uit de Izabellapolder nagenoeg missen en kreeg hier voor de tweede maal met een armbezorger te doen die failliet ging ⁽³⁴⁾.

De taxaties vonden in de Izabellapolder jaarlijks plaats en de ingevorderde bedragen werden door de roomse armbezorger afgedragen aan de Roomse Armen te Aardenburg. De totale ontvangst van de Izabellapolder

(34) GA : Rek. Roomse Armen 1707/08 - 1735/37, passim, 1724/26, fo. 2vo-3ro, 1726/27, fo., 3vo ; Tax. lijsten Roomse Armen Izabellapolder ; Resol., 28 aug. 1724, 21 jan. 1726 ; Corr., 28 aug. 1724.

RZ : Vrije v. S., nr. 243, 3 dec. 1712 ; nr. 245, 29 jan. 1726, nr. 186, fo. 144ro.

werd op een aparte post in de rekening van de Roomse Armen van Aardenburg verantwoord, doch de lasten werden gezamenlijk gedragen.

Toen door burgemeester en schepenen van het Vrije voor de jaren 1735 en 1736 Adriaen Meuleman als rooms armbezorger in de Izabellapolder werd aangesteld, had deze aan de diakens van de Roomse Armen van Aardenburg te kennen gegeven, dat hij gehouden was rekening en verantwoording van zijn administratie te doen aan de heren van het Vrije. Vanaf november 1736 werden dan ook door de Roomse Armen geen bijdragen meer uit de Izabellapolder ontvangen. Nog tot november 1746 werd in de rekeningen van deze instelling vermeld dat van de Izabellapolder niets werd ontvangen. Daarna komt een dergelijke post niet meer voor. Ook werden van november 1736 door de Roomse Armen van Aardenburg geen uitgaven meer gedaan voor katholieke armen uit die polder. Van toen af legde de roomse armbezorger van de Izabellapolder een afzonderlijke rekening over aan de magistraat van het Vrije en was er in feite een Roomse Armen van de Izabellapolder.

Door het in werking treden van het reglement op de roomse armen van 12 februari 1757 kwam er een definitieve regeling. Tot aan de Franse tijd werd regelmatig rekening en verantwoording afgelegd.

Veel keuze ten aanzien van geschikte armbezorgers was er blijkbaar in de Izabellapolder niet, want toen in januari 1786 aan de hoofdman Abraham van de Plassche gevraagd werd om kandidaten, schreef deze aan de magistraat van het Vrije, dat «wij maar weijnige Roomse ingesetenen hebben die daartoe dienstig zouden wesen». Het overgrote deel van de katholieken aldaar waren ongeletterde Vlaamse arbeiders, die op het land werkten. Als tweede kandidaat stond toen op de nominatie Simon Willemkens, schaper op de hofstede van Jan Jansen. Dit was de laatstbekende roomse armbezorger van de Izabellapolder. Hij komt nog voor in 1793 ⁽³⁵⁾.

5. c. Sint Kruis

Op 7 februari 1719 werden de hoofdmannen van Sint Kruis, Sint Baafs, Onze Lieve Vrouw Bezuiden en Heille door burgemeester en schepenen van het Vrije van Sluis aangeschreven om «een nette lijst van alle de roomsgesinde persoonen onder ulieder district wonende» samen te stellen en een opgave te doen van de lasten die de hervormde diakonie

(35) GA : Rek. Roomse Armen 1707/08-1735/37, passim : Corr. 26 okt. 1753 : Brievenboek 1749-1788, 15 okt. 1753.

RZ : Vrije v. S., nr. 247, 13 jan. 1758 ; nr. 394, 14 jan. 1786, 1 maart 1793.

van deze personen had. Eenieder moest daarbij worden getaxeerd naar vermogen. Aan de hand van deze bevindingen zouden nadere beslissingen volgen. De door hoofdman Isaack van Blanckenberghe ingediende lijst bevatte de namen van 17 gezinshoofden, waarvan er 4 als «lantman» of «lantsvrouwe» bekend stonden en de overige 13 werden aangeduid als «smalle gebrucker».

Alhoewel bij de indiening van deze lijst op 14 februari 1719 door de hoofdman werd medegedeeld dat men «tot nog toe geen last» van de katholieken had en toen geen taxatielijst werd vastgesteld, maar ook niet werd besloten om het niet te doen zoals voor Eede het geval was, moet toch niet lang daarna de Roomse Armen zijn opgericht en moeten armbezorgers zijn benoemd.

In de loop van 1719 werden namelijk voor diverse plaatsen voor de eerste maal roomse armbezorgers benoemd, zoals voor Waterland en het Eiland, beide in IJzendijke-Ambacht, respectievelijk op 25 maart en 5 september 1719 en voor Schoondijke op 22 april 1719. Sint Kruis vinden wij daar niet bij, doch wel blijkt dat op 20 april 1720 Geerard Slock «woonende tot Sinte Cruijs» een oproep krijgt om op dinsdag 23 april in de vergadering van de magistraat van het Vrije te verschijnen om naast Jacob Elewout te worden aangesteld «tot armbesorger over de rooms gesinde armen van Ste. Cruijs». Er was dus voordien al een armbezorger, namelijk Jacob Elewout.

In 1735 is er nog steeds een Jacob Elewout rooms armbezorger. Wij weten niet of dit dezelfde is als in 1720, want bij de lijst van gezinshoofden van 14 februari 1719 komen een Jacob Elewout de oude en een Jacob Elewout de jonge voor die beiden landman waren. De tweede armbezorger was Pieter van den Hemel, die in dat jaar naar Den Biezen verhuisde en op 1 november moest worden aangemaand om afrekening te doen van zijn administratie als rooms armbezorger van Sint Kruis. In zijn plaats werd toen Adriaen Tange aangesteld.

Ook 5 jaren later zijn er nog roomse armbezorgers te Sint Kruis want op 8 april 1740 worden zij aangemaand om iemand die geklaagd heeft dat ze weigerachtig waren om voldoende ondersteuning te geven, van het nodige te voorzien.

Daar op 29 januari 1757 de afgegane en opnieuw aangestelde armbezorgers Jan Verschoten en Cornelis Janssens werden aangeschreven om op 12 februari 's morgens om 10 uur in de vergadering van de magistraat van het Vrije aanwezig te zijn om ingelicht te worden over het nieuwe reglement op de roomse armen, moeten wij aannemen, dat er vanaf 1719 of 1720 doorlopend twee roomse armbezorgers in Sint Kruis zijn geweest.

Over hun werkzaamheden zijn echter slechts zeer spaarzaam gegevens tot ons gekomen ⁽³⁶⁾.

Eerst nadat op 12 februari 1757 het nieuwe reglement van kracht werd en de armenzorg onder de katholieken beter werd georganiseerd, moest de magistraat van het Vrije veelvuldig optreden ten aanzien van de Roomse Armen en de armbezorgers te Sint Kruis.

Op 27 oktober 1759 kreeg de hoofdman Willem Almekinders van Sint Kruis opdracht om op te geven welke de bekwaamste katholieken op zijn parochie waren en welke daarvan het best tot armbezorger konden worden aangesteld. Voorgedragen werden Pieter de Nekker, pachter van een hofstede alsmede Abraham Bogaard en Jan Wille, beiden arbeider maar wonende op een eigen hofsteedje. Deze personen werden voorgedragen, aldus de hoofdman, omdat ze «behoorlik konnen lesen en schrijven en voor soo veel ons bekend is van een burgerlik gedrag» waren. Pieter de Nekker werd toen rooms armbezorger.

In 1761 moest er een keuze worden gemaakt tussen Jan Wille en Abraham Bogaard. Toen was Pieter Beun hoofdman van Sint Kruis en die gaf als zijn mening «dalse beijde slegt ter penne zijn, maer evenwel Jan Wille mij nog voor beste voorkomt nog te meer om dat Abraham Bogaard op het uijtterste eijnde van de prochie woond». Uiteindelijk vond hij Cornelis Janssens, die vroeger al eens armbezorger geweest was, bekwaamer.

Ook hier had men dus kennelijk moeite om geschikte kandidaten te vinden voor de functie van rooms armbezorger. Zoals reeds hiervoor aangegeven was dit ook in de IZabellapolder het geval.

Op 10 juli 1770 stelde de hoofdman van Sint Kruis, Pieter Hendriks, aan de orde dat het schepencollege van Middelburg op het deel van de parochie Sint Kruis dat onder de heerlijkheid Middelburg hoorde gewoon was akten te passeren en zelfs een aparte ijkmeester had aangesteld, terwijl voordien ook dit deel van de parochie door de ijkmeester van Sint Kruis was bediend. De hoofdman vond dat wie de inkomsten uit dat gebied genoot ook maar de lasten moest dragen. Op zijn verzoek werd dan ook door de magistraat van het Vrije besloten dat de roomse armbezorgers van Sint Kruis de katholieken die op het grondgebied van de heerlijkheid Middelburg woonden buiten de taxatie zouden houden en

(36) RZ : Vrije v. S., nr. 244, 7 febr. 1719, 20 april 1720 ; nr. 395, lijst van 14 febr. 1719 ; nr. 184, fo. 111vo ; nr. 192, fo. 135vo-136ro ; nr. 246, 1 nov. 1735 ; nr. 247, 8 april 1740, 29 jan. 1757.
Handschr., nr. 1478, deel A, fo. 27vo.

wanneer iemand van hen ten laste van den arme kwam, die zouden verwijzen naar de dis van Middelburg.

Men had kennelijk al met een geval van ondersteuning uit dat gebied te maken, want op 29 september 1770 besliste de magistraat weer het tegenovergestelde, door zijn besluit van 10 juli in te trekken en de hoofdmannen van Sint Kruis te gelasten de taxatie en invordering weer op de oude voet voort te zetten. Een zekere Jan Berneau moest nu door de roomse armbezorgers van Sint Kruis worden onderhouden.

Deze verandering van beslissing was een gevolg van het bezwaar dat door de pastoor van Middelburg als armmeester was gemaakt tegen hun eerste besluit, in welk bezwaarschrift gesteld werd dat er op de heerlijkheid Middelburg verscheidene instellingen waren die ieder hun eigen armen te verzorgen hadden, zodat de katholieke inwoners van Sint Kruis, zowel diegenen die op het gebied van de heerlijkheid Middelburg als diegenen die op het gebied van het Vrije woonden door de dis van hun parochie moesten worden onderhouden.

Op de parochie Sint Kruis was er dus een Roomse Armen vanaf 1719 of 1720. Er werden geregeld roomse armbezorgers aangesteld en naar alle waarschijnlijkheid werden de katholieken getaxeerd en hun bijdragen ingevorderd en werd een armenrekening opgemaakt. Zeker was dat het geval na het in werking treden van de ordonnantie van 1757.

Van Sint Kruis is slechts 1 armenrekening bewaard gebleven, namelijk die van 1790-1792, die werd opgemaakt door de roomse armbezorger Pieter Joannes Claeys, landman in de Beoostereedepolder ⁽³⁷⁾.

4. Aardenburg

Men kan stellen dat in het begin der 18de eeuw de hervormde diakonieën werden belast met uitgaven voor katholieke armen en zij vreesden dan ook dat dit meer en meer zou toenemen. Bovendien zag men met lede ogen aan dat de armenpenningen, die voor een groot deel door de hervormden werden opgebracht of uit de algemene middelen kwamen, voor een belangrijk deel werden gebruikt voor katholieken, die daartegenover weinig bijdroegen, omdat het grootste deel van hen tot de mingevoeden behoorde.

In de jaren 1700-1708 leidde dit tot een climax toen de Aardenburgse diakonie werd belast met een aantal katholieke weeskinderen en weigerde

(37) RZ : Vrije v. S., nr. 247, 27 okt. 1759 ; nr. 248, 11, 18, 25 aug., 29 sept. 1770 ; nr. 80, 2 nov. 1759, 28 dec. 1761 ; nr. 205, fo. 107ro, 113vo-114ro, 115, 116vo-117ro, 128 ; nr. 111, rekening Roomse Armen 1790-1792.

deze te onderhouden. Dit had uiteindelijk tot gevolg dat er een instelling kwam, de Roomse Armen genaamd, de eerste in de streek, ofschoon katholieke instellingen verboden waren. Het merkwaardige was bovendien dat ze van hogerhand werd opgelegd en door de katholieken zelf niet gewild werd omdat ze voor hen een financiële last betekende. Ze stond echter volledig onder toezicht van de magistraat die volledig hervormd was. Dit was de enige katholieke instelling tijdens het Staatse bewind.

De aanleiding tot de instelling van de Roomse Armen te Aardenburg was de zorg voor het kind van Gillis Tierlaey dat onverzorgd was achtergebleven. Zijn oom, Jan Tierlaey, had drie pond groot gekregen om het te onderhouden, doch liet het kind maar lopen. In de vergadering van de Aardenburgse magistraat bracht burgemeester Adriaan Vermere op 26 april 1706 naar voren dat daar iets aan moest worden gedaan. Er werd besloten om de diender opdracht te geven om Jan Tierlaey in hechtenis te nemen wanneer hij zich op het schependom van Aardenburg zou vertonen, ten einde de penningen terug te krijgen ofwel om een regeling te treffen die voor de magistraat aanvaardbaar zou zijn.

Aldus geschiedde. Jan Tierlaey werd in hechtenis genomen, maar nu moest de landbouwer Lieven Versprille het zonder zijn arbeider doen. Dus toog hij op 3 mei 1706 naar de magistraat en verzocht om vrijlating onder belofte dat hij de penningen die Jan Tierlaey had genoten voor het onderhoud van het kind zou voorschieten en daarenboven de gemaakte kosten zou betalen.

Jan Tierlaey, die ook in die vergadering moest verschijnen, wist te vertellen dat verscheidene katholieken een akte getekend hadden om jaarlijks een bijdrage te geven voor het onderhoud van het kind. Jacobus van Steenkiste, een der vooraanstaande katholieken, daarover terzelfdertijd gehoord, ontkende echter een dergelijke akte te hebben gezien of getekend, maar meende dat die zou berusten bij Jan de Somer, zo er al een zou zijn.

De magistraat ging in op het voorstel van Lieven Versprille en liet Jan Tierlaey vrij. Hij moest beloven te allen tijde terug te zullen komen wanneer dit werd verzocht en de zaak betreffende de bijdragen verder te onderzoeken.

Op 12 februari 1707 kon in de vergadering van de hervormde kerkeraad worden medegedeeld, dat burgemeester Vermere een akte in zijn bezit had waarin «eenige papisten sig verobligeert hebben» om jaarlijks iets voor het onderhoud van de wezen van Gillis Tierlaey bij te dragen. Op 21 februari 1707 vertoonde burgemeester Vermere de betreffende lijst in de vergadering van de magistraat. Twintig katholieken hadden erop getekend en het resultaat was een bedrag van £ 3.9.8.

En hiermee was, mogelijk ongewild, de eerste stap gezet tot de instelling van de Roomse Armen te Aardenburg. In hoeverre deze aktie

vrijwillig en spontaan is geweest, dan wel of er van overheidswege druk is uitgeoefend is niet helemaal duidelijk. Men zou eerder geneigd zijn aan het laatste te denken omdat de magistraat op 21 februari 1707 besloot de betreffende personen aan te zeggen, dat zij binnen de tijd van acht dagen hun aandeel moesten betalen aan Andries van de Cote, de administrerende diaken der hervormde diakonie, anders zou straf volgen. Bij een spontane aktie moet men niet met straf dreigen! Voorts zouden ze van jaar tot jaar hun bijdrage aan de administrerende diaken moeten afdragen. Mogelijk werd aanvankelijk de aktie spontaan opgezet ⁽³⁸⁾.

Voor de Aardenburgse magistraat was het in ieder geval een welkome gelegenheid om op voort te borduren. Omdat reeds veel lasten van de katholieken op de hervormde diakonie drukten en dit nog dagelijks toenam, besloot de magistraat op 21 februari 1707 een verzoekschrift te zenden aan de Staten-Generaal om te verkrijgen, dat de katholieken werden verplicht om zelf hun armlastige kinderen te onderhouden ofwel, dat de magistraat gemachtigd werd de katholieken jaarlijks een verplichte bijdrage voor hun armen op te leggen, die dan aan de administrerende diaken der hervormde diakonie zou worden afgedragen.

De redenen die daarbij werden aangevoerd waren de volgende.

1. Sedert jaren en vooral sedert de ontmanteling van de stad in 1688 zijn «zeer vele van hare fatsoenelijke en meest gegoede burgers en ingezetenen» overleden of vertrokken, waardoor veel arme ingezetenen zijn achtergebleven, die nu van hun stut en steun ontbloot, genoodzaakt zijn met vrouw en kinderen ten laste van den arme te komen, ja zo veelvuldig, dat ze nauwelijks onderhouden kunnen worden.
2. Sedert «het openleggen» van de stad zijn zeer veel «geringe Roomsgezinde familien» daar komen wonen, wier kinderen, bij overlijden der ouders, eveneens ten laste van den arme komen.
3. Nu zijn onlangs twee katholieken overleden die samen zes kinderen hebben nagelaten. Deze moesten op kosten van de hervormde diakonie worden onderhouden om niet van honger om te komen. Daardoor werd de diakonie zo zwaar belast, dat ze de kinderen van hervormde ouders niet meer kan onderhouden.
4. Binnen de stad wonen verscheidene katholieken die in staat zijn om in het onderhoud van de arme kinderen van katholieke ouders bij te dragen. Omdat ze hier geen kerk hebben geven zij hun aalmoezen

(38) GA . Resol., 26 april, 3 mei 1706, 21 febr. 1707.

HG . Kerk. hand., 12 febr. 1707.

in Middelburg en andere Spaanse grensplaatsen waar zij ter kerke gaan en willen hier niets bijdragen tot het onderhoud van katholieke wezen.

De zware belasting van de hervormde diakonie was overigens schromelijk overdreven, want nog op 29 september 1707 besloot de hervormde kerkeraad om 1000 Caroli-gulden van de diakonie aan de stad uit te lenen tegen een rente van 4 %, terwijl de rekening van de hervormde diakonie die op 26 september 1707 werd vastgesteld sloot met een batig saldo van £ 85.17.6½ en er nog een bedrag van £ 160.3.4 aan contanten aanwezig was, alleszins respectabele bedragen. De rekening van de Waalse diakonie toonde bij de vaststelling op 23 april 1708 een overschot van £ 26.8.4½. Beide instellingen zaten zo goed bij kas, dat ze op 16 januari 1708 respectievelijk £ 200.- en £ 300.- aan de stad Aardenburg konden uitleenen, waartegenover door de stad obligaties werden afgegeven.

De Staten-Generaal stelden het verzoek op 16 april 1707 in handen van hun gecommiteerden, die het komende zomerseizoen naar Staats-Vlaanderen zouden komen voor het nazien der rekeningen en het veranderen van de magistraten, om een nader onderzoek in te stellen en naar bevinding te beslissen. Deze gecommiteerden beslisten op 29 juni 1707 te Sluis dat :

1. de katholieken hun eigen armen moesten onderhouden en dat deze niet meer ten laste van de hervormde diakonie mochten komen ;
2. de magistraat werd gemachtigd jaarlijks de penningen die daartoe nodig waren om te slaan in de vorm van een taxatie naar vermogen van iedere katholiek ;
3. twee katholieken zouden worden aangesteld om de gelden in te zamelen en de ondersteuning uit te betalen ;
4. deze katholieken daarvan jaarlijks rekening en verantwoording moesten afleggen aan de katholieke gemeenschap onder goedkeuring van baljuw, burgemeesters en schepenen van Aardenburg of hun vertegenwoordigers ;
5. de baljuw werd gemachtigd de getaxeerde bedragen zo nodig bij parate executie in te vorderen.

Tegen maandag 11 juli 1707 werden de voornaamste katholieken : Filip Bury, Jacobus van Steenkiste, Løwijs Claessen, Cornelis de Derde en Pieter Calis de oude, op het stadhuis onthoden. De eerste vier verschenen. Men werd het besluit van de gecommiteerden van de Staten-Generaal voorgelezen. Zij verzochten daarop om van deze last ontheven te worden omdat de katholieken meestal arme mensen waren. Het mocht niet baten. Jacobus van Steenkiste en Filip Bury werden tot administreren-

de diakens aangesteld met de opdracht om aanstaande maandag een gespecificeerde lijst over te leggen met de namen van de in Aardenburg wonende katholieken.

Aldus geschiedde De lijst werd overgelegd en op 22 augustus 1707 stelde de magistraat de eerste taxatie vast om aan de diakens der Roomse Armen ter hand gesteld te worden ter uitvoering.

De eerste rekening werd door deze diakens aan de magistraat overgelegd en akkoord bevonden op 18 maart 1709. Zij liep over de periode 22 augustus 1707 — 22 augustus 1708. Tevoren was de katholieke gemeenschap daarvan in kennis gesteld. Van elf personen waaronder vier knechten kwam de bijdrage niet binnen, deels wegens armoede De instelling van de Roomse Armen te Aardenburg was een feit.

Nu het eenmaal zover was wilde de hervormde kerkeraad wel graag een copie hebben van het verzoekschrift en de resolutie betreffende de Roomse Armen om daarmee haar voordeel te kunnen doen. Toen Ds. Jannis Bentle en ouderling Carel Marlein op 19 november 1708 daartoe in de vergadering van de magistraat verschenen kregen ze nul op het rekest. Wel mochten ze, wanneer dit speciaal werd gevraagd, de stukken eens inzien... ⁽³⁹⁾.

In volgende jaren werden op een enkele uitzondering na door de magistraat ieder jaar trouw de diakens benoemd, de taxatie verricht en de rekening gecontroleerd. Er waren drie diakens : een eerste toeziende, een administrerende en een toeziende diaken. Deze laatste werd ook wel de jongste of derde diaken genoemd. Later maakte men geen onderscheid meer en sprak men alleen van de twee toeziende diakens. Bij de benoeming werd een soort rouleersysteem toegepast, waarbij men na een jaar jongste diaken, een jaar administrerende en een jaar eerste diaken te zijn geweest, «voor zijn toeverzicht» werd bedankt. Uiteraard waren er daarop wel eens uitzonderingen wanneer er niet genoeg geschikte kandidaten waren, doordat iemand stierf of verhuisde, of om andere redenen.

In Aardenburg werden deze functionarissen diakens genoemd, kennelijk naar analogie van de diakens der Nederlands hervormde en Waalse diakonie. In de gebieden die onder het Vrije van Sluis hoorden heetten ze armbezorgers en in het gebied der heerlijkheid Middelburg dis- of armmeesters.

Het vaststellen der rekening geschiedde in de regel door de magistraat in aanwezigheid der diakens «met open deuren ten aenhooren van den

: 39) GA : Corr., ongedat. verzoekschr. (21 febr. 1707) : Resol., 21 febr., 4, 11 juli, 22 aug., 3 okt. 1707, 16 jan., 30 april, 19 nov. 1708 : Rek. Roomse Armen 1707/08.

HG : Kerk hand., 29 sept. 1707, 1 dec. 1708.

voleke, die bij uijtclincken hier toe gewaerschout zijn en ten overvloede voortgeroepen. dog niemandt gecompareert», aldus een geijkte zinsnede aan het slot van de rekening 1708-1709. Voorwaar geen bewijs van grote belangstelling van katholieke zijde. Later kwam in de rekening steeds de zinsnede voor «overgebracht bij den rendant aan de toesiende diakenen in den text gemeld ten aanhooren van de gemeijnte daar toe bij omklinken gewaerschout en ter auditie van de Achthaare Heeren Balliu Burgemeesters en Schepenen der Stad en Schependomme van Aardenburg».

De magistraat stelde een datum vast waarop de rekening moest worden overgelegd, in de regel twee of drie weken nadat de administrerende diaken daarom verzocht had, doch soms ook uit eigen beweging.

Ofschoon de Roomse Armen de eerste katholieke instelling was die ingesteld werd nadat het gebied in 1604 onder de Staten-Generaal was gekomen, was zij bij de katholieken niet welkom, omdat zij geld kostte en bovendien zeer weinig invloed had. Het was in feite een uitvoerend orgaan van de magistraat. Deze besliste over het al of niet verlenen van vrijstelling van de getaxeerde bijdrage, of de boedel van een arme bij overlijden mocht worden aanvaard, of op klachten van armen ondersteuning moest worden verleend en hoeveel, of weeskinderen moesten worden onderhouden en zo meer. De stadsbode zorgde tweemaal per jaar voor het «klinken», eenmaal «tot betalinge der tauxatie» en eenmaal «tot het aanhooren der rekening». De stadsgriffier zorgde voor het opstellen der rekening en het schrijven daarvan in duplo, blijkbaar omdat de roomse armbezorgers in de regel daartoe niet in staat waren.

De zorg waarmee door de magistraat van Aardenburg aan de uitvoering de hand werd gehouden heeft ertoe geleid, dat over de ganse periode 1709-1794 taxatielijsten en rekeningen van de Roomse Armen werden overgelegd, die alle bewaard zijn gebleven, dit in tegenstelling tot de gebieden die onder het Vrije van Sluis hoorden, waarvan slechts sporadisch een rekening of taxatielijst bewaard is gebleven.

De instelling van de Roomse Armen was eigenlijk in strijd met het «Reglement op de politycque reformatie» voor de generaliteitslanden van 1 april 1660, dat de oprichting en instandhouding van katholieke instellingen verbood. Voor de hervormden was ze echter gewenst zo niet noodzakelijk om van de groeiende zorg voor de katholieke armen af te komen. Ofschoon men de instelling als een begin van de emancipatie van de katholieken zou kunnen beschouwen, waren deze er niet voor geporteerd omdat ze hen was opgedrongen en hen financiële lasten op de schouders legde. ⁽⁴⁰⁾

G. A. C. van VOOREN

(40) GA : Rek. Roomse Armen, passim.

BRONNEN

ARCHIEF DER GEMEENTE AARDENBURG (afgekort GA)

ARCHIEF VAN AARDENBURG

Correspondentie : Ingekomen stukken 1700-1794 en minuten van verzonden stukken 1700-1711.

Brievenboeken : Registers van afschriften van verzonden stukken 1712-1795, 4 delen.

Resolutie- of notulenboeken der Stad en Schependomme van Aardenburg 1698-1794. 8 delen.

Taxatielijsten der Rooms-Katholieke inwoners voor het onderhoud van hun armen 1705-1794.

Rekeningen der Roomse Armen 1707-1708 — 1790-1791.

Rekeningboek der Roomse Armen 1767-1768 — 1790-1791.

Taxatielijsten der Rooms-Katholieke inwoners van de Izabellapolder, de Westereedepolder en Heille voor het onderhoud van hun armen 1719-1732.

Rekeningen van de kerkerechten (begraafrechten) der Sint-Baafskerk 1702-1730.

ARCHIEF VAN EEDE

Begraaflijsten 1759-1796.

ARCHIEF DER NEDERLANDS HERVORMDE GEMEENTE TE AARDENBURG (afgekort HG)

Kerkeraads Handelingen der Hervormde Gemeente in Aardenburg 1678-1779, 5 delen.

RIJSARCHIEF TE BRUGGE (afgekort RB)

NIEUW KERKARCHIEF

nr. 55 Register van minuten van de akten van Mgr. van Susteren met allerhande nota's uit de registers van zijn voorgangers.

nr. 388 Visitatieboek Middelburg, Lapscheure en Moerkerke 1691-1714.

RIJSARCHIEF TE GENT (afgekort RG)

KERKARCHIEF GENERALITEITSLANDEN (voorlopige inventaris)

nrs. 16 Rekeningen van de Roomse Armen van Eede (St. Baafs en O.L.Vrouw Bezuiden) 1776-1789.

7 Varia. (Roomse Armen van Eede 1789-1793).

KERKARCHIEF VAN MIDDELBURG

- volgens inventaris : L. VAN BUYTEN en J. VERHELST, Archieven van Oostvlaamse Kerkfabrieken (Oud Regiem) deel I. Brussel, 1968, blz. 13-18.
- nrs. 86-91 Rekeningen van de armentafel 1734-1735, 1742-1743, 1762-1764, 1779-1781, 1782-1784, 1798-1800.
- nr. 94 Stukken betreffende de parochie Heyle en de kapelante van Reigersvliet 1373-1759.

PAROCHIEREGISTERS

Middelburg

- nr. 8 Doop-, trouw- en begraafboek 1676-1712.
- nr. 12 Doop-, trouw- en begraafboek 1703-1714.
- nr. 13 Doop-, trouw- en begraafboek 1713-1732.

RIKSARCHIEF IN ZEELAND TE MIDDELBURG (afgekort RZ)

HANDSCHRIFTENVERZAMELING

- nr. 1478 W. ERMERINS, Alfabetisch register op de resolutiën van den edelen collegie 's Lands van den Vrijen residerende te Sluis in Vlaanderen 1604-1780, 2 delen, A en B.

VRIJE VAN SLUIS

- volgens inventaris : Mr. A. MEERKAMP VAN EMBDEN, De archieven van Het Vrije van Sluis 1584-1796 en Hulsterambacht 1242-1795, 's-GRAVENHAGE, 1928.
- nr. 6 Stukken ingekomen van de Staten-Generaal 1701-1753.
- nr. 80 Stukken ingekomen uit Sint Kruis 1752-1795.
- nr. 89 Stukken ingekomen uit Middelburg in Vlaanderen 1611-1795.
- nr. 145 Register van ingekomen requesten met de daarop door de magistraat genomen beschikkingen 1770-1775.
- nrs. 174-222 Registers van resoluties 1679-1796.
- nr. 226 Register van belangrijke uitgegane stukken 1705-1713.
- nrs. 242-253 Registers van minder belangrijke uitgegane stukken 1704-1796.
- nr. 281 Ordonnantiën uitgevaardigd door het college met de hoogbaljuw en door andere besturen 1676-1768.
- nrs. 283-284 Registers van ordonnantiën, publicatiën en aanstellingen 1672-1795.
- nr. 394 Stukken betreffende de Rooms-Katholieken 1686-1794.
- nr. 395 Lijsten van de Rooms-Katholieke ingezetenen 1708-1719.
- nr. 400 Rekening van de Rooms-Katholieke armen van Bewestereede benoorden Sint Pietersdijk 1783-1786.
- nr. 411 Rekening van de Rooms-Katholieke armen van Sint Kruis 1790-1792.

MOERGRONDEN EN TURFUITBATING IN DE AMBACHTEN MALDEGEM EN AARDENBURG EN IN DE KEURE VAN EEKLO

Door E. De Reu werd een onderzoek ingesteld naar de ligging van de moergronden in de Vier Ambachten tijdens de 12e, 13e, en 14e eeuwen ⁽¹⁾. Daarbij werd uiteraard ook het oostelijk deel van het Meetjesland betrokken, daar de ambachten Boekhoute en Assenede samen met de ambachten Axel en Hulst in de Middeleeuwen de Vier Ambachten vormden. In het ambacht Boekhoute localiseerde hij een groot moergebied tussen Biervliet en de wijk de Heerst op Boekhoute. De bodem van het Assenede Ambacht was nog rijker aan turf want ongeveer de helft bestond uit moergrond met als centra Assenede, Zelzate en Wachtebeke.

Wij zullen pogen de moergronden op te sporen die gelegen waren binnen de ambachten Maldegem en Aardenburg en binnen de keure van Eeklo. Vooraf willen we er ook op wijzen dat de term «moer» in de oorkonden de specifieke aanduiding is voor turf- of veengronden ⁽²⁾.

De moergronden wonnen vooral in de dertiende eeuw veel aan belang voor het delven van de turf die in de grote steden zoals Gent en Brugge als brandstof werd gebruikt. Daardoor bestond veel belangstelling voor het aankopen van de grafelijke moergronden die vooral tijdens de tweede helft van de dertiende eeuw op grote schaal door gravin Margareta werden verkocht. Veel van die gronden lagen op het grondgebied van het tegenwoordige Meetjesland en aangrenzende gebieden.

1. Moergronden in het ambacht Maldegem.

In het ambacht Maldegem zijn er twee belangrijke moergebieden te vinden : het moer van Warhem en het moer van Sint Laureins.

(1) E. DE REU, *Historisch-geografisch onderzoek betreffende de moergronden in de Vier Ambachten tijdens de 12e, 13e en 14e eeuwen* in het jaarboek 1960-1961 van de Oudheidkundige kring «De Vier Ambachten», p. 31-69.

(2) E. DE REU o.c. p. 33-34.

In 1251 koopt de Sint Andriesabdij van Brugge tien bunder moer gelegen «apud Warhem». De oorkonde geeft echter geen nadere situering van het betrokken perceel ⁽³⁾. In 1264 verkoopt de grafelijke klerk Jan van Mont St Eloy 71 bunder te Warhem, die gelegen zijn tussen het Ser Jansleed en de Vakeweg ⁽⁴⁾. Dit stuk moet gelegen hebben ten zuiden van Middeldorp en ten noorden van de Celiebrug, want het Ser Jansleed mondde in de Lieve uit te Celie en de Vakeweg liep ten noorden van de Lieve. Het moer van Warhem sluit dus onmiddellijk aan bij het moergebied van Sint Laureins. Ten noorden van de Vakeweg had Audefroit Louchart uit Atrecht 89 bunder moer gekocht, gelegen in het ambacht Maldegem ten zuiden van Roeselare ⁽⁵⁾. Palend aan het voorgaande stuk kocht hij nog 11 bunder moergrond.

Te Sint Laureins koopt Boudewijn De Geiter in 1264 3 ½ bunder moergrond, gelegen langsheen het Ser Jansleed en de Maroyendam ⁽⁶⁾. In 1275 verkoopt Dans Eustaes, monnik van Stoppeldijk en grafelijk clericus, een belangrijke oppervlakte moergrond : 142 bunder 1 gemet en 44 roede. Een deel van die grond is gelegen tussen de Ser Jansweg en de Vakeweg ; een ander deel ligt tussen de Vakeweg en de Gokelaarsweg ⁽⁷⁾. Die 142 bunder waren in een groot aantal percelen verdeeld, gaande van 1 gemet tot 10 bunder. Onder de kopers treffen we niet veel edellieden of geestelijke instellingen aan ; de meeste kopers waren waarschijnlijk kolonisten, die na het uitturven van de bodem, hun percelen tot landbouwgrond hebben herschapen. Ook de wegen zelf werden verkocht : in 1272 verkoopt Dans Eustaas «le voie Vaken» en «de voie Gokelars» ⁽⁸⁾. We kunnen zonder overdrijven schrijven dat gans de bodem van Sint Laureins tussen 1260 en 1280 als moergrond werd verkocht. Op het einde van die periode in 1277 kocht de abdij van Vauchelles nog 5 bunder moergrond gelegen tussen de «Ghokelarsvere» en het Vakeleed ⁽⁹⁾. Het

(3) Rijksarchief Brugge, Oorkonden met blauw nummer 7404.

(4) Rijsel, Archives Nationales, B 1561 f° 26 r° : «sissante et onze bouniers de nostre moer a tout le fons en une pieche ki gisent ou moer c'on appelle le moer de Werrem sour l'esseu c'on appelle l'esseu Jehan de Leffinghe, dales le vote Aket et s'estent vers le nort juskes a une vole c'on appelle Vakeves».

(5) Rijsel, Archives Nationales, B 1561 f° 26 v° : «et tient en leit vers occident 279 verges et demie et s'estent en lonc vers Rosselare 299 verges deus ples moins. Et s'en va en leit vers orient 257 verges et quintepart d'une verge. Et s'estent en lonc dales le vote Vaken 300 verges une verge et demie moins».

(6) Rijsel, Archives Nationales, B 1561 f° 26 r° : «ki gisent selonc l'esseu Jehan de Leffinghe vters mtedi et s'estent jusques Maroyendam».

(7) Rijsel, Archives Nationales, B 1561 f° 48 r° en 48 v°.

(8) Rijsel, Archives Nationales, B 1561 f° 48 v°.

(9) Rijsel, Archives Nationales, B 1561 f° 98 r°.

Vakeleed en het Ser Jansleed zijn in deze periode gegraven om het vervoer van de turf per platte schuit of vlot mogelijk te maken.

Het moergebied in het ambacht Maldegem besloeg dus heel het gebied ten noorden van de Lieve en ten noorden en ten westen van de Moerstraat tot Bentille.

2. Moergronden in de ambachten Aardenburg en Hzijndijke.

In 1264 verkoopt gravin Margareta 40 bunder moergrond in het ambacht Aardenburg: het stuk is een rechthoek met een basis van 77 r. 2 voet en een hoogte van 468 $\frac{1}{2}$ roede. Het wordt gesitueerd tussen Aardenburg-Roeselare en Kaprijke langsheen de Blauwelsweg ⁽¹⁰⁾. In hetzelfde jaar verkoopt zij nog door toedoen van haar hoofdclericus Jan van Mont St Eloy, een stuk moer van 120 $\frac{1}{2}$ bunder, gelegen tussen de Blauwelsweg, de moer van Lambert, het Rijselvere en de moer van de broeders Willemijnen van Watervliet ⁽¹¹⁾. Nog in die omgeving verkoopt Jan van Mont St Eloy 51 b. 2 g. moer, gelegen tussen twee leden: het ene gegraven door Jan van Mont St Eloy en het andere, Bentilleleed genoemd, gegraven door Wouter Van den Spikere ⁽¹²⁾.

De drie bovengenoemde stukken liggen allen ten noorden van de Graaf Jansdijk op de parochies van Sint Jan in Eremo en Sint Margriete.

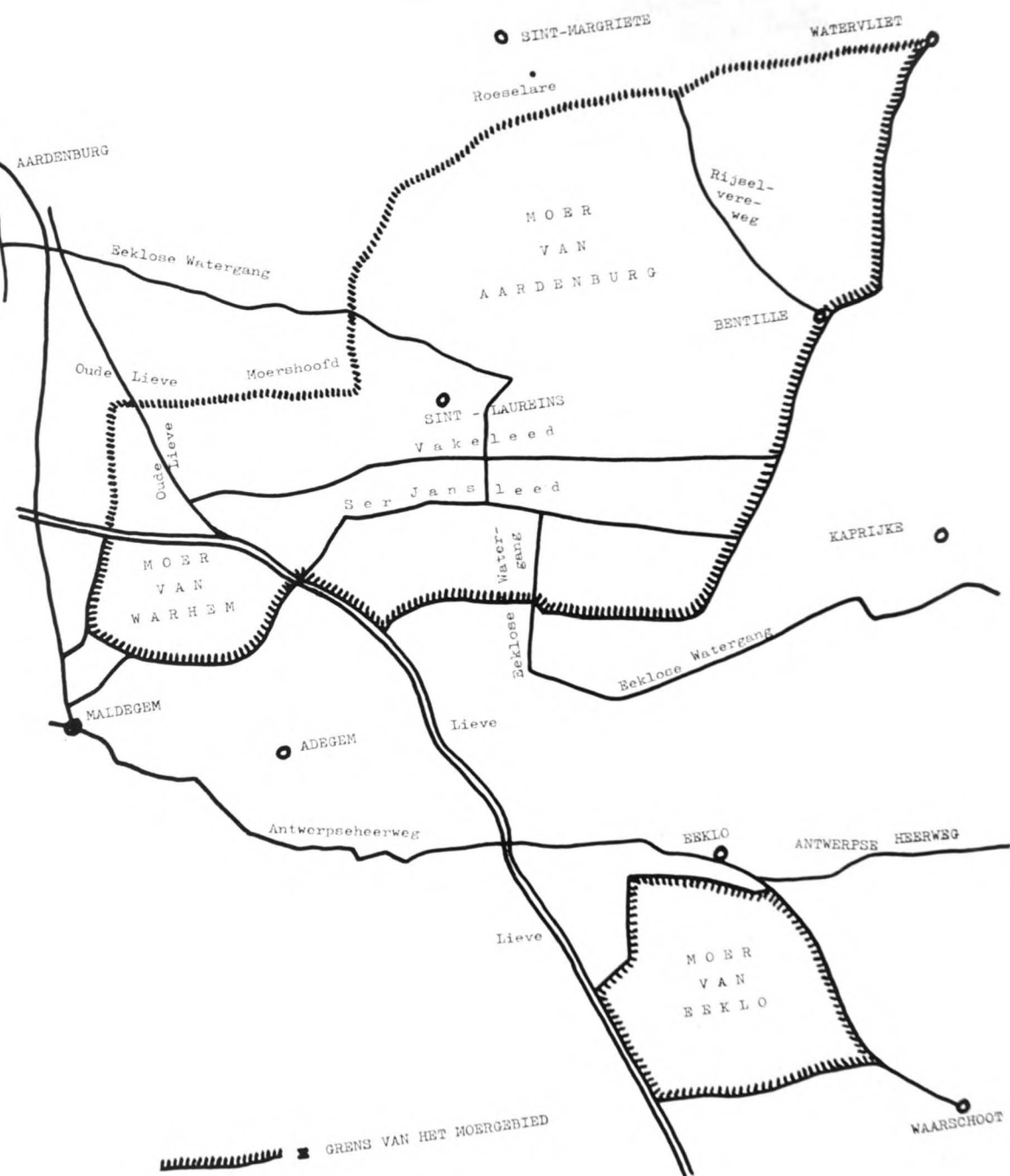
In 1249 kopen de monniken van Ter Doest 10 bunder moergrond gelegen rond hun hoeve te Pulsbroek ⁽¹³⁾. In april 1255 verkoopt gravin Margareta in het ambacht Aardenburg meer dan 190 bunder moergrond.

(10) Rijsel, Archives Nationales, B 1561 f° 20 v° : «Ita quod ipse morus in fronte versus Rodembourc et Rosselare continet in latitudine 77 virgas et duos pedes et incipit dicta latitudo mori a via que dicitur Bauwelwech versus morum abbatis de Vaucelles et continet dictas 77 virgas et duos pedes. Et ex parte opposita in pede videlicet mori qui est versus Capric continet in latitudine similiter 77 virgas duos pedes. In latitudine autem orientali continet in longitudine 468 ac dimidium virgas».

(11) Rijsel, Archives Nationales B 1561 f° 25 v° : «Ici gist sour le Rijselwere viers orient et s'estent dusques a le voie Blauwer par deviers occident et au les par deviers le nort juskes au muer Lambert le fil Marse, et par deviers midi dusques au muer freres Willemijn».

(12) Rijsel, Archives Nationales, B 1561 f° 25 v° - 26 r° : «et par devers nort commence cele piece de muer a l'esseu ke maistre Jehans dou Mont Saint Eloy, nostre clers devant dit, fist faire, et s'estent vers midi juskes a l'esseu ke on appelle Bentille, u Margherite de le Gathe meist, ke Watiers de l'Espter fist faire».

(13) Brugg: Archief Groot Seminarie Fonds Ter Duinen/Ter Doest nr. 799.

gelegen nabij de Woutersweg, de Lichtvoetweg en de Vrouwenweg ⁽¹⁴⁾. Een deel van die moergrond lag ook in het ambacht van IJzendijke, want de Vrouwenweg lag ten oosten van de Weerdijk die in de veertiende eeuw de grens vormde tussen de ambachten Aardenburg en IJzendijke ⁽¹⁵⁾. De Woutersweg wordt in de dertiende eeuw ook gesitueerd in het ambacht IJzendijke want in 1242 verkopen gravin Johanna en graaf Thomas 17 bunder moer gelegen in dat ambacht langsheen de Elmare en de Woutersweg ⁽¹⁶⁾.

In 1515 werd door Pieter Maertin een rol van de cijnsen van de moergronden opgemaakt, gelegen tussen de Vrouwenweg en het «einde van de moer», die werden verkocht door broeder Willem van Baudelo en Jan van Leffinghe ⁽¹⁷⁾. Blijkens een latere notitie betreft het hier «den brief van Sente Jans». De moer is verdeeld in verschillende blokken of maten, die begrensd worden door straten en wegen : we treffen er o.m. de Rijselverestraat (nu de weg van Bentille naar de polders), de Blauwelsweg, de Lichtvoetweg en de Vrouwenweg aan. Al die moergronden met een totale oppervlakte van 465 bunder werden tussen 1250 en 1255 door beide bovengenoemde grafelijke clerici verkocht ⁽¹⁸⁾.

Het is niet erg duidelijk waar we dat «einde van de moer» of het «frontem mori» moeten gaan zoeken. De indeling in maten begint blijkbaar in het oosten, want eerst wordt de Rijselvereweg genoemd, daarna de Blauwelsweg en tenslotte het hoofd van de moer ⁽¹⁹⁾. Dit Moershoofd lag dus iets ten westen van de Weerdijk. In diezelfde cijnsrol wordt ook gewag gemaakt van 94 bunder 1 gemet gelegen «in Erdenburgh sedentes in Vaerne ante viam Lonekins». Met dit «Vaerne» wordt ook ongetwijfeld Sint Niklaas in Vaerne bedoeld, zodat het moergebied zich ook gedeeltelijk over het grondgebied van deze parochie uitstreckte.

De bodem rond Roeselare bestond niet uit moergrond maar eerder uit woeste grond want in juli 1241 gaven gravin Johanna en graaf Thomas

(14) Brugge: Archief Groot Seminarie Fonds Ter Duinen/Ter Doest nr. 856 en 857. «de nostro moro sito inter viam que vulgariter appellatur via Walteri usque ad morum de Biloka». Andere stukken liggen «juxta Vrouwenwech» en bij de «via Lichtvots».

(15) D. VERSTRAETE, *Geteisterde dorpen in het noorden van het Meetsland*, AM nr. 8 (1957) p. 79.

(16) Rijksarchief Gent Raad van Vlaanderen nr. 8711. In een copie van een oorkonde van augustus 1242 lezen we : «qui morum jacet versus meridiem contra Elmare a latere vie Walteri in officio de Ysendica».

(17) Algemeen Rijksarchief Brussel Rolrekeningen nr. 2856. Zie bijlage I.

(18) L. STOCKMAN, *De brieven van Assenede en de Vier Ambachten*, AM nr. 23 (1972) p. 26.

(19) Zie bijlage I.

170 bunder woeste grond, gelegen tussen het riviertje Elmare en de woeste grond van Dankard Cupin, in leen aan ridder Goswijn van Roeselare (20). Dit leen strekte zich in 1501 gedeeltelijk uit in de Roeselarepolder (17 g.), in de Sint Lievenspolder (86 g.), in de Sint Jeronimuspolder (150 g.) en de rest (257 g.) lag nog verdrongen in de zee (21). Dit leen vormt zowat de noorderlijke grens van het moergebied. Rond de Elmare zitten we reeds in het gebied van de woeste gronden; in juni 1242 omrijden Raas van Gavere en Alard de Hole twee stukken woeste grond: een van 15 bunder en een ander van 20 bunder gelegen naast de Elmare (22). Dezelfden omrijden dan nog 22 bunder woeste grond, met in de ondergrond wat turf, gelegen naast de Woutersweg (23).

Het moergebied in het ambacht Aardenburg en in het ambacht IJzendijke werd in het noorden begrensd door het leen van Goswijn van Roeselare, alhoewel er meer noordwaarts in de parochie van St Niklaas in Vaarne ook nog turfgronden lagen. De oostelijke grens viel ongeveer samen met de weg van Bentille naar Watervliet, die dwars door de Mariapolder loopt. Rond de voormalige Vrouwenweg die ook dwars door de Maria-polder liep, lagen er immers moergronden (24). De zuidelijke grens valt nagenoeg samen met de Craaf Jansdijk of met de grens van de ambachten Aardenburg en Maldegem. In feite kunnen we van geen echte grens spreken want het moergebied loopt gewoon verder in het ambacht Maldegem. De westelijke grens lag iets ten westen van de Blauwelsweg want te Pulsbroek werd er ook nog moergrond aangetroffen.

(20) Rijksarchief Gent Raad van Vlaanderen nr. 8711. In een copie van een oorkonde van juli 1241 vinden we: «centum et septuaginta bonaria wastine juxta Elmare jacentis ab Elmare usque wastinas Dankardi Cupin». Deze Dankard had die woeste grond in 1239 gekocht. L. STOCKMAN, o.c. p. 116.

(21) Rijksarchief Gent Raad van Vlaanderen nr. 8711: «510 g. leens ligghende ande zuudzijde vanden kerchove van Roesselare upt westhende neffens de Roesselaersweghe, strckende vandaer oostwaert duere ter zeewaert ende zuudt vander stake te Helmare, welcke stake vander Helmare ende tkerchhof van Roesselare voorscreven zijn daer of de naeste oorconden ende landghemereken over de noordzijde, de welcke noch staet ende licht up den ouden grondt van voor den vloet».

(22) RAG Ibidem: copie van een oorkonde van juni 1242: «contra Elmare versus mare» en «juxta Elmare versus meridiem».

(23) RAG Ibidem: copie van een oorkonde van juni 1242: «vigtint duo bonaria wastine habentia in se morum a latere vte WALTERS».

(24) D. VERSTRAËTE, *Geteisterde dorpen in het noorden van het Meetjesland*, AM nr. 8 (1957) p. 106.

3. *Het moer van Aardenburg.*

Uit de ligging van de moergebieden in de ambachten Maldegem, Aardenburg en IJzendijke blijkt duidelijk dat we hier te maken hebben met een uitgestrekt aaneengesloten moergebied. In de twaalfde en dertiende eeuw is dit gebied bekend onder de naam «Moer van Aardenburg». In de grote brief van 1187 noteerde men reeds ontvangsten «ex mur Ardenburg» (25). Dit belangrijk moergebied moet grosso modo de volgende gebieden hebben omvat. Vooreerst de polders die liggen tussen de lijn Roeselare-Watervliet, de weg van Watervliet naar Bentille, de Graaf Jansdijk en de Weerdijk tot aan de Roeselarestraat. Ten zuiden van de Graaf Jansdijk heel het gebied gelegen ten westen en ten noorden van de Moerstraat vanaf Bentille tot op de Boterhoek of m.a.w. heel de bodem van Sint Laureins ten oosten van de weg van de Boterhoek naar het dorpscentrum van Sint Laureins. Het gebied ten westen van die weg vormt met het moer van Warhem een westelijk uitloper van de moer van Aardenburg met de wijk Moerhuize als meest westelijk punt. Op de wijk Moershoofd van Sint Laureins begint waarschijnlijk de westelijke grens van de moer van Aardenburg die samen met de Weerdijk een stuk moergebied begrensd die niet overstroomd geraakte tijdens de stormvloeden van 1376-1377 en 1404.

Het is mogelijk dat nabij Pulsbroek ten noorden van de Eeklose Watergang ook nog een stuk van de moer van Aardenburg lag. We beschikken echter maar over een oorkonde om dit vermoeden te staven.

4. *Moergronden in de keure van Eeklo*

Uit de afpaling van de keure van Eeklo blijkt dat het Sint Janshospitaal uit Brugge reeds in 1240 moergrond bezat in de Zuidmoer op de grens van Adegem en Eeklo. Dit stuk moer van 10 bunder groot was een gift van gravin Johanna van Constantinopel (26). In 1274 koopt Aelis, de weduwe van Wouter van Zwijnaarde, meer dan 255 bunder moergrond en woeste grond van gravin Margareta van Constantinopel. Deze belangrijke oppervlakte grond wordt gesitueerd tussen de Moeie, de stad

(25) A. VERHULST en M. GUSSELING, *Le compte général de 1187 connu sous le nom de «Gros Brief» et les institutions financières du comté de Flandre au XIIIe siècle*, Brussel (1962) p. 171.

(26) L. STOCKMAN, *De afpaling van de keure van Eeklo in 1240*, AM nr. 22 (1971) p. 117.

Eeklo, de Zoutweg en de Lieve ⁽²⁷⁾). Zij koopt ook nog 4 bunder 2 gemet en 152 roede moergrond in de Houtmoer en verder nog 46 bunder woeste grond die gelegen waren in het ambacht Maldegem, in de Keure van Eeklo en op het grondgebied van de stad Gent langs de Lieve ⁽²⁸⁾). Het Sint Janshospitaal uit Brugge zal een gedeelte van de gronden van Aelis van Zwijnaarde verwerven. In 1305 verkoopt Jan van Zwijnaarde 12 bunder woeste grond aan de meester van het Sint Janshospitaal ⁽²⁹⁾). In hetzelfde jaar schenkt broeder Jan van Eeklo 4 ½ bunder woeste grond gelegen te «Veldekinnedamme inder vrouwenmate van Zuinarde» aan het Sint Janshospitaal ⁽³⁰⁾). In 1350 wordt een stuk moergrond gesitueerd «up den suutmoer in die seven ende twintich buenre» ⁽³¹⁾). In de omgeving van Veldekens vinden we dus eerder woeste grond terwijl we meer naar Eeklo toe moergrond aantreffen.

De Eeklose Zuidmoerstraat vormde de noorderlijke grens van de Zuidmoer van Eeklo die zich ook over de grens heen op het grondgebied van Waarschoot en Adegem uitstreckte ⁽³²⁾). Het oostelijk deel van die moer werd de Pokmoer genoemd. De zuid-westelijke grens mogen we samen laten vallen met de Lieve, terwijl naar het oosten toe de moer samenviel met het tegenwoordige Leen. In het westelijk deel van dit moergebied zullen de broeders van het Sint Janshospitaal rond 1500 hun hoeve Altena oprichten van waaruit ze turf uit hun moergronden zullen halen.

In het noorderlijk gedeelte van Eeklo bezat hetzelfde Sint Janshospitaal in 1250 reeds 84 bunder woeste grond gelegen aan weerszijden van de Sint Jansdreef ⁽³³⁾). Die Sint Jansdreef is een verhoogde verbindingsweg tussen de weg van Eeklo naar Balgerhoeke en de (Noord)-moerstraat. Alhoewel in verkoopsakten nergens gesproken wordt over moergronden, moeten we toch aannemen dat in de ondergrond van bepaalde stukken

(27) Rijssel Archives Nationales, B 1561 f° 36 v° : «ki gisent entre le Zoutewest et le Moiekin et d'autre part entre le vile de Westeclo et le Lieve ki cil de Gand fisent fouwir, ki va a Velkindam».

(28) Rijssel, Archives Nationales, B 1561 f° 36 v° : «et quatre bountiers, deus mesures cent verges et 32 de moer a tout le fons, gisans desous le moer que on appelle l'Haumoor : et quarante sis bountiers de nostre wastine : li queus moers et wastine devant gisent tout es mestiers de Westeclo, de Maldenghem et de Gant». De barmen van de Lieve vielen onder de jurisdictie van Gent.

(29) Archief van het Sint Jans Hospitaal Brugge, oorkonde nr. 296.

(30) Ar. SJHB oorkonde nr. 293.

(31) Ar. SJHB oorkonde nr. 460.

(32) A. DE VOS, *Eeklo, van Natuurlandschap tot Stratennet*, AM nr. 22 (1971) p. 28 : «up tgescheede van Waerschoot ende Eecloe inden moer».

(33) L. STOCKMAN, *Het Goed ten Moere te Eeklo*, AM nr. 22 (1971) p. 122.

woestinen turf stak, want de hoeve die in de Sint Jansdreef werd opgericht, krijgt de kenmerkende naam van ten Moere : dit betekent hoeve in de moeren ⁽³⁴⁾. We denken dat de ondergrond van de stukken die paalden aan de Moerstraat gedeeltelijk uit turf bestond. Een tekst van 1337 bevestigt dit vermoeden : een renteground van het hospitaal wordt beschreven als «ligghende van Ser Jansleet zuudwaert toten Zidelinghe dat wilen hiet Sente Jans houden moer» ⁽³⁵⁾. De strook gelegen tussen de Moerstraat en de Ziedelingen mag nog zeker tot de moerzone gerekend worden. Meer dan een uitloper van het moergebied van Sint Laureins zal het echter niet geweest zijn.

In 1266 geeft gravin Margareta 4 bunder moer, gelegen «entre le Berghelin et le waterganc» op de grens Eeklo-Kaprijke aan de zusters van de abdij van Oost-Eeklo ⁽³⁶⁾. Dit stuk ligt dus ook niet ver van de Moerstraat. We kunnen dus besluiten dat er nog turfgronden lagen even ten zuiden van de Moerstraat.

Te Eeklo treffen we dus twee moergebieden aan : een belangrijk moergebied ten zuiden van de Zuidmoerstraat en een uitloper van de moer van Aardenburg aan weerskanten van de (Noord)-moerstraat.

5. *Turfuitbating vanuit ten Moere en Altena*

De turfexploitatie van de moergronden rond ten Moere moet door de broeders van het Sint Janshospitaal kort na 1250 zijn aangevat, want in de oudst bewaarde rekening van dit hospitaal die dateert van vóór 1276 noteert men een uitgave van 49 p. 31 d. «pro turbonibus nostris lucratis apud Eklo» ⁽³⁷⁾. Van dan af vinden we geregeld uitgaven voor het winnen van turf te Eeklo tot 1317. In 1307 betaalt broeder hursier 58 p. 14 s. 9 d. «van torven te winne in Eklo» ⁽³⁸⁾. In 1292 en 1295 verschijnen er posten over het delven van turf te Oostwinkel ⁽³⁹⁾. De bedragen zijn echter zeer gering ten opzichte van de uitgaven te Eeklo en wijzen eerder op een toevallige ontginning dan op een systematische ex-

(34) In een van de verkoopsoorkonden wordt gezegd dat de verkochte woeste gronden zich uitstrekken «ex una parte usque ad morum et ex altera usque ad viam». Die woeste gronden zijn dus gelegen tussen de Moer of Noord-moerstraat en de weg (naar Balgerhoeke). Ar. S.II.B oorkonde nr. 28.

(35) Ar. S.II.B Renteboek van 1337, reeks D nr. 2/2 f° 62 v°.

(36) Rijsch. Archives Nationales B 1561 f° 24 r°.

(37) Ar. S.II.B rekening nr. 1.

(38) Ar. S.II.B rek. 1307.

(39) Ar. S.II.B rek. 1295 : «de turbonibus lucratis apud Woestwinkle».

exploitatie ⁽⁴⁰⁾ In 1309 en 1310 wordt melding gemaakt «van torven te winne ten moere van Ardenborgh» ⁽⁴¹⁾. Van in 1281 beschikte het hospitaal al over een «fundo turbonum apud Ardenborh» ⁽⁴²⁾. Eigenaardig is het wel dat in latere rekeningen geen sprake meer is van turfexploitatie in het moer nabij Aardenburg. Het hospitaal bezit weinig of geen gronden in de omgeving van Aardenburg, zodat we ons kunnen afvragen of die moer niet identiek is met hun moer te Eeklo, die toch binnen het moergebied van Aardenburg lag. Bovendien ontbreken juist in die twee jaren deffkosten van turf rond ten Moere ⁽⁴³⁾.

Het is duidelijk dat het vervoer van grote hoeveelheden turf een groot probleem was voor de broeders van het Sint Janshospitaal. De goedkoopste en gemakkelijkste manier was het vervoer per schip. Daarom werden in de moer van Aardenburg kanaaltjes of «leeden» gegraven. In Sint Laureins treffen we o.m. het Ser Jansleed en het Vakeleed aan. Daarnaast vermelden de bronnen nog twee andere leden in de moer van Aardenburg : een leed gegraven door de grafelijke hoofdclericus Jan van Mont St Eloy en het Bentilleleed gegraven door Wouter van de Spikere ⁽⁴⁴⁾.

Voor het vervoer van de turf die rond ten Moere werd gedolven komt allereerst de Eeklose watergang in aanmerking. Die watergang liep door het moer van het Sint Janshospitaal zodat de broeders over een directe verbinding met Aardenburg beschikten ⁽⁴⁵⁾. Die verbinding bestond reeds vóór 1276, zodat we nu zeer gemakkelijk de gebruikte vaarroute voor het transport van de turf zoals die in de rekeningen wordt beschreven kunnen terug vinden. In de oudste rekening van vóór 1276 noteert men de volgende transportkosten : «de turbonibus vehendis de Ardenborh usque

(40) Ar. SJIB rek. 1292 : «de turbonibus lucrandis apud Woestwinkle 6 p. 10 ½ s.» en «de turbonibus lucrandis apud Eeklo 77 p. 7 s. 1 d.» De turf die «apud Woestwinkle» werd gedolven kwam ongetwijfeld uit de Zuidmoer van Eeklo. In al de rekeningen van het hospitaal wordt hun hoeve Altena, gelegen op de grens Eeklo-Adegem, vermeld onder de rubriek «Oostwinkels».

(41) Ar. SJIB rek. 1309 en 1310.

(42) Ar. SJIB rek. 1281.

(43) Ook in onze moderne tijd wordt nog turf ontgonnen om als brandstof gebruikt te worden. Tijdens een reis door Ierland bracht ik op 7 mei 1970 een bezoek aan een bruinkoolfabriek, gelegen tussen Birr en Tullamore te midden een uitgestrekt turfgebied. De exploitatie geschiedt als volgt : eerst wordt de teeltlaag weggeschept en in reserve gehouden tot na het uitturven. De turf zelf wordt naar de fabriek vervoerd waar ze samengeperst wordt tot bruinkool. Na het uitturven wordt de teeltgrond opnieuw open gespreid en vormt dan samen met ondergrond een nieuwe laag die door bemesting vruchtbaar kan gemaakt worden.

(44) Rijsel, Archives Nationales B 1561 f° 25 v°-26 r°

(45) L. STOCKMAN, *De watering van Eeklo vóór 1406*, AM nr. 20 (1969) p. 179.

Brugas 27 p. 6 s.» en «Item de moro usque Ardenborh» ⁽⁴⁶⁾. Het eerste deel van het traject loopt dus van de moer tot Aardenburg : het gebruikte kanaal is ongetwijfeld de Eeklose watergang, daar hij door de moer van Sint Jans liep. De oude Lieve komt hier niet in aanmerking omdat ze reeds een eind van ten Moere verwijderd lag en vooral omdat men via de oude Lieve en de Lieve rechtstreeks over Damme naar Brugge kon varen. De omweg over Aardenburg zou dan volledig overbodig geweest zijn. Het tweede deel van het traject loopt dan van Aardenburg naar Brugge ; te Aardenburg werd de turf geladen op schepen die dan via de Ede, het Zwin en de Reie naar Brugge koers kozen. Het eerste traject werd waarschijnlijk per vlot afgelegd ⁽⁴⁷⁾.

Die vervoerkosten bleven tot 1517 in de rekeningen genoteerd. Daarna verdwijnen ze uit de rekeningen tot 1552, wanneer ze onder een andere vorm verschijnen. In 1540 bevoorbeeld noteert men een ontvangst van 155 p. «van torven van Eclo». In de uitgaafposten vindt men dan verder 45 p. 3 s. 4 d. «van torven te delvene en te winne» en nog 118 p. 6 s. «van torven te vlettene, te bringhene en te draghene» ⁽⁴⁸⁾. De turfexploitatie vanuit ten Moere zal duren tot 1548 ⁽⁴⁹⁾. Intussen waren de broeders van het Sint Janshospitaal reeds begonnen met op grote schaal turf te steken in de Zuidmoer rond hun hoeve Altena. In 1546 noteert men een ontvangst van 114 p. «van torven van Altena» in de rekeningen ⁽⁵⁰⁾. Dat de exploitatie op grote schaal werd aangepakt te Altena blijkt duidelijk uit de delfkosten en vervoerkosten. In 1549 betaalt broeder bursier 96 p. voor het delven ; 21 p. voor het «vlettene» en 126 p. 17 s. 10 d. voor het dragen. In totaal meer dan 243 p. ; een bedrag dat de ontvangst van 28 p. 11 s. ver overtreft ⁽⁵¹⁾. Dit komt natuurlijk door het feit dat het grootste deel van de turf bestemd was voor eigen gebruik : het verwarmen van het hospitaal en bijhorende gebouwen. Het winnen van turf gaat te Altena door tot ongeveer 1580, want vanaf 1581 verdwijnt de post «van tuerven te Altena» voorgoed uit de rekeningen.

(46) Ar. SJHB rek. nr. 1.

(47) Een uitgaafpost van de rekening van 1280 schijnt een vervoer per schuit te suggereren : «de quodam nave vulgariter scute». Ik meen nochtans dat het transport van ten Moere naar Aardenburg per vlot gebeurde, daar we in latere rekeningen uitgaven vinden «van torven te vlettene vanden moere tote Ardenburgh». Ar. SJHB rek. 1280 en rek. 1307.

(48) Ar. SJHB rek. 1340.

(49) In dat jaar valt de opbrengst «van torven» op 4 p. 4 s. te Eeklo.

(50) Ar. SJHB rek. 1346.

(51) Ar. SJHB rek. 1349.

Een groot deel van de gedolven turf werd door het hospitaal verbruikt terwijl de rest ter plaatse of in Brugge werd verkocht. De broeders hielden toezicht op de turfexploitatie want geregeld verschijnen de broeders op hun hoeve te Altena ⁽⁵²⁾.

Na het uitturven van de grond plantten de broeders meestal bossen aan op de gronden rond Altena, terwijl rond Ten Moere de woeste gronden hoofdzakelijk tot landbouwgrond werden herschapen. Een oorkonde van 1323 geeft een zeer goede momentopname van de omgeving van ten Moere tijdens de periode van de turfwinning : een erfelijke cijns werd bezet op «viertiene ghemeten ende een alf ghemet ende viertich roeden lands ende woestinen also si nu ghelegghen siin ende ute ghedolven». Een deel van de uitgeturfde grond was nog woeste grond gebleven, terwijl een ander reeds landbouwgrond was. Verder worden nog negen gemet en 200 roede gesitueerd «an de zuutzide van der Moerstrate teere stede diemen heet Sente Jhanshuus woestine neffens jonghe Boidin Coliins woestine of een zide ende Arnoud Couds woestine ende Alaerd Suys breeder of ander zide streckende zuutwaert tote Zegher Smeeds moere ende woestine» ⁽⁵³⁾. Woeste grond, landbouwgrond en moergrond liggen naast en door elkaar. Het landschap rond de Moerstraat is in 1323 in volle evolutie van moergrond over woeste grond naar landbouwland !

BESLUIT

Aan weerszijden van de Antwerpse heerweg in de streek Eeklo-Maldegem lagen er twee moergebieden. Het eerste en belangrijkste was het moergebied van Aardenburg dat gans het grondgebied van Sint Laureins, het gebied rond de wijk Moerhuize van Maldegem en het gedeelte van de polderstreek ten zuiden van de lijn Roeselare-Watervliet en ten westen van de weg Watervliet-Bentille omvatte. Ook de omgeving van de Moerstraat te Eeklo mag tot dit moergebied gerekend worden. Ten zuiden van de Antwerpse heerweg treffen we de Zuidmoer en de Pokmoer aan te Eeklo met de daarbij aansluitende moergebieden van Adegem, Oostwinkel en Waarschoot. Dit moergebied komt ongeveer overeen met het huidige Leen.

Deze twee moergebieden worden dus gescheiden door de hoogterug of duinenrug waarop de Antwerpse heerweg loopt.

(52) Ar. SJIB rek. 1360 : «van dat broeder Boidin te Altena was».

(53) Ar. SJIB oorkonde nr. 402.

De turfexploitatie vanuit ten Moere moet ongeveer een eeuw geduurd hebben : van rond 1250 tot 1348. In de Zuidmoer heeft het uitturven op grote schaal slechts dertig jaar, van 1346 tot 1375, geduurd. Er werd echter reeds vroeger turf op kleine schaal rond Altena gedolven ; in 1292 en 1294 maken de rekeningen van het Sint Janshospitaal daar melding van.

Het vervoer van de turf, gedolven rond ten Moere, gebeurde op vlotten via de Eeklose watergang naar Aardenburg, waar de turf overgeladen werd op schepen met bestemming Brugge. Die turf diende in hoofdzaak voor het eigen gebruik van het Sint Janshospitaal. De turf, gedolven rond Altena, werd gedeeltelijk verkocht en gedeeltelijk voor eigen gebruik aangewend. Over het vervoer zijn geen bijzonderheden bekend, het ligt echter voor de hand dat de Lieve de aangewezen vaarweg was daar de Zuidmoer en Altena aan de Lieve paalden.

L. STOCKMAN.

BIJLAGE I

Cijnsboek van de moergronden in het ambacht Aardenburg (anno 1513 of 1514).

Algemeen rijksarchief Brussel Rolrekeningen nr. 2856.

...de moro vendito per fratrem Willelmum de Bodelo et Johannem
de Leffinghe videlicet de Vrouwen weg ... dente usque ad finem brevi.

1.	de via Vrouwen ad viam	
—	prima mensura	75 g. 75 r.
—	secunda mensura	67 ½ g. 42 ½ r.
—	in die derde mate	
2.	de via Vrouwen ad viam Tayen	70 ½ g. 61 r.
—	prima mensura	28 g. 1 l. 7 ½ r.
—	secunda mensura	20 g. preter 9 ½ r.
—	tertia mensura	17 g. 1 l. 12 r.
3.	de via Tayen ad viam Vetels	157 ½ g. 45 ½ r.
4.	de via Vetels ad viam Moenins	62 ½ g. 9 r.
—	prima mensura	24 g. 88 r.
—	secunda mensura	19 ½ g. preter 24 r.
—	tertia mensura	18 ½ g. 77 r.
5.	de via Moenins ad finem brevi	22 ½ g. preter 10 r.
—	prima mensura	7 ½ g. 82 r.
—	secunda mensura	8 g. 1 l. 14 ½ r.
—	tertia mensura	7 g. 1 l. 15 ½ r.
6.	primus in Erdenburgh sed's in Vaerne ante viam Lonekins	94 g. 1 l. 20 r.
—	prima mensura	54 g. 79 ½ r.
—	secunda mensura	52 ½ g. 7 r.
—	tertia mensura	
7.	de via Lonekins ad viam Lichtvoets	137 g. 51 r.
8.	de via Lichtvoets ad viam Bertolfs	107 g. 49 r.
9.	de via Bertolfs ad viam Rijselvere	115 ½ g.
10.	de via Rijselvere ad viam Cheyters	112 g. preter 55 r.
11.	de via Blautwels ad viam Calferre	145 g. preter 42 r.

12.	de via Calfero ad viam Stakevere	70 g. preter 30 r.
13.	de Stakevere ad viam Craylo ad frontem mori	60 g. 23 r.
14.		77 g. 145 r.

- tusscen Lonekins wegh ende Lichtvoets in die nederste mate
- item in die andre mate
- item in die derde mate
- item tusscen Lichtvoetswegh ende Bertolfsvere in die andere mate
- item tusscen Bertolfsvere ende Riselvere in die andre mate
- item in die mate van xxx lb. tusscen Vetelwegh ende Lichtvoetwegh
- item tusscen Lichtvoetwegh ende Riselvere
- item in die langhe mate tusscen den Vrouwenwegh ende Riselvere

BIJLAGE II

jaar	delfkosten ten Moere	delfkosten Altena	vervoer van ten Moere naar Aard.	vervoer van Aard. naar Brugge
± 1276	49 p. 00 s. 31 d.	—	21 p.	27 p. 6 s.
1279	40 p.	—	?	?
1280	?	—	20 p.	22 p.
1281	?	—	21 ½ p. 2 s.	20 p. 11 s.
1289	115 p.	—	20 p.	30 p. 9 s.
1290	89 p.	—	16 p. 6 s.	26 p. 12 s.
1291	?	—	27 p.	32 p. 3 s.
1292	77 p. 7 s. 1 d.	6 p. 10 ½ s.	23 p. 14 s.	16 p. 17 s.
1294	77 p. 4 s. 2 d.	—	31 p.	15 ½ p.
1295	—	4 p. 5 ½ s.	—	—
1300	14 p. 15 s.	—	45 p. 12 s.	55 p. 7 s.
1307	58 p. 14 s. 9 d.	—	9 p. 4 s. 8 d.	27 p. 00 s. 12 d.
1309	49 p. 12 s. ⁽¹⁾	—	22 p. 9 s. ⁽¹⁾	56 p.
1310	49 p. 12 s. ⁽²⁾	—	—	32 p. 6 s.
1311 (?)	57 p. 12 s.	—	21 p. 14 s.	64 ½ p.
1316	55 p. ⁽³⁾	—	—	112 p. 12 s.
1317	—	—	103 p. ⁽⁴⁾	—

ONTVANGST VAN TURF

jaar	te Eeklo	te Altena	jaar	te Eeklo	te Altena
1329	250 p. ⁽⁵⁾	—	1356	—	107 p. 5 s.
1332	203 p.	—	1357	⁽⁶⁾	90 p. 15 s.
1333	174 p. 15 s.	—	1358	—	68 p. 13 s.
1339	158 p.	—	1359	—	6 p.
1340	133 p.	—	1360	—	10 p.
1341	164 p.	—	1361	—	16 p.
1342	182 p. 3 s.	—	1363	—	27 p. 13 s. 6 d.
1343	143 p. 12 s.	—	1364	—	60 p. 9 s. 3 d.
1344	66 p. 6 s.	—	1365	—	60 p. 10 s. 6 d.
1345	84 p.	—	1366	—	111 p. 7 s. 6 d.
1346	58 p. 9 s.	114 p. 12 s.	1367	—	154 p. 19 s.
1347	11 p. 9 s.	97 p. 12 s.	1368	—	66 p.
1348	4 p. 4 s.	47 p. 4 s.	1369	—	32 p. 2 s. 6 d.
1349	—	28 p. 11 s.	1370	—	51 p. 9 s.
1350	—	75 p. 16 s.	1371	—	81 p. 14 s. 10 d.
1351	—	70 p. 14 s.	1372	—	92 p. 3 s.
1352	—	48 p. 3 s. 3 d.	1373	—	107 p. 14 s.
1353	—	62 p. 4 s.	1374	—	61 p.
1354	—	107 p.	1375	—	129 p. 16 s.
1355	—	117 p.			

De rekeningen 1376-1380 ontbreken. In 1381 en volgende jaren is er geen sprake van «tuerven te Altena».

- (1) «van torven te winne ten moere van Ardenburgh»
«van torven te vlettene vanden moere tot Ardenburgh»
«van torven te voerne van Ardenburgh tote Brugghe»
- (2) «van torven te winne ten moere van Ardenburgh ende van vlettene ende van waterghelde»
- (3) «van torven te winne te Eelo ende van voerne tote Ardenburgh»
- (4) «van torven te voerne vanden moere van Eelo tote Ardenburgh ende van Ardenburgh tote Brugghe»
- (5) «van onsen hove te Eelo mids den moere»
- (6) «van moere tEelo 16 p. 5 s. tacht»

FERDINAND ANTOON PIESENS

(1860 - 1943)

Ferdinand Antoon PIESENS werd als oudste zoon van Petrus Antonius (° 25 april 1824 Eeklo - † 21 augustus 1920 Eeklo) en Maria Anna DE MILLECAMPS (° 18 maart 1832 Oost-Eeklo - † 8 december 1917 Eeklo) op 14 januari 1860 te Eeklo (Balgerhoeke) geboren ⁽¹⁾. Huwde op 12 augustus 1886 te Eeklo met Clementia Bauwens, dochter van Karel Francies en Marie Thérèse De Bruycker ⁽²⁾. Hun huwelijkskontraakt was verleden op 11 augustus 1886 voor notaris Emiel Dauwe te Eeklo. Hij overleed op 11 mei 1943 te Eeklo (Balgerhoeke) ⁽³⁾.

Toen hij twintig jaar geworden was in 1880 moest hij gaan loten, doch we hebben zijn naam niet kunnen terugvinden, daar op het stadsarchief te Eeklo de militie-registers voor de periode 1875-1880 ontbreken.

In 1866 woonde hij volgens het bevolkingsregister met zijn ouders in de «Balgerhoekstraat 16», samen met nog een broer en twee zusters : Bernard Antone, ° 14 juni 1861 Eeklo (Balgerhoeke) ; Clemence, ° 7 oktober 1863 Eeklo (Balgerhoeke) en Angelica Theresia, ° 6 november 1866 Eeklo (Balgerhoeke).

Op het hof waren toen de volgende «knechten en meiden» : Joannes Van hoecke, ° Adegem 1797 ; Désiré Van de Woestijne, ° Adegem 1838 ; Theresia Pieters, ° Sint-Laureins 1841 en Désiré Vanderjeugt, ° Adegem 30 maart 1843 ⁽⁴⁾.

Volgens het bevolkingsregister van 1880 met latere aanvullingen woonde hij sedert zijn huwelijk in 1886 op «Balgerhoeke 53», als «landbouwer» ⁽⁵⁾. In 1890 was hij «koopman in kolen en vlas» wonende te «Balgerhoeke 53-55».

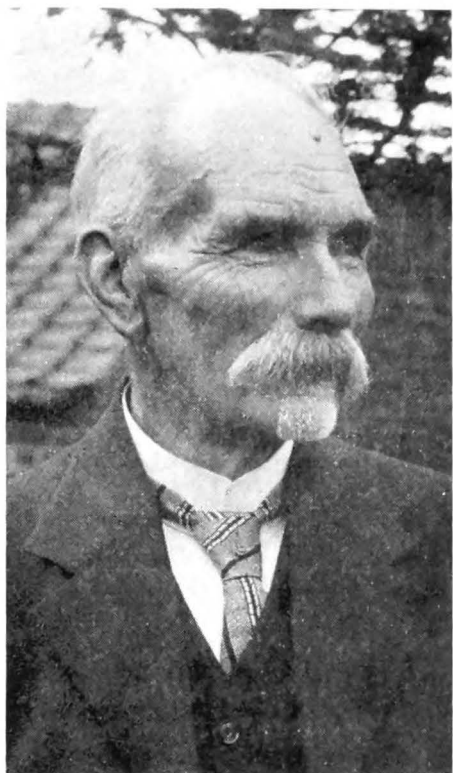
(1) Geboorteregister 1860 akte nr. 9 — B. S. Eeklo.

(2) Huwelijksregister 1886 akte nr. 47 — B. S. Eeklo.

(3) Overlijdensregister 1943 akte nr. 113 — B. S. Eeklo.

(4) Bevolkingsregister 1866 boek 7 blad 1692 — S. A. Eeklo.

(5) idem 1880 boek 7 blad 181 — S. A. Eeklo.

Ferdinand Antoon PIESSENS
(1860 - 1943)

Clementia BAUWENS
(1858 - 1938)

Was in 1900 «vlaskoopman» met vrouw en drie dochters : Maria Theresia, Celina Maria en Helena Maria Clementia.

Hier volgen dan hun 5 kinderen allen te Eeklo (Balgerhoeke) geboren (volgens de gegevens uit het bevolkingsregister van 1890) :

- 1) Maria Theresia, ° 5 juni 1887.
- 2) Celina Maria, ° 18 november 1888.
- 3) Kamiel Aimé Joseph, ° 15 augustus 1890. Overleden op 26 mei 1891 Eeklo.
- 4) Helena Maria Clementia, ° 28 maart 1892.
- 5) Margareta Maria, ° 16 mei 1894. Overleden op 17 januari 1895 Eeklo (Balgerhoeke) ⁽⁶⁾.

(6) ibidem 1890 boek 7, blad 111 — S. A. Eeklo.

NEEM UW DIENAAR OP IN UW RIJK, O HEER.

GEDENK IN UW GEBEDEN

MIJNHEER

FERDINAND - ANTOON PIESSENS

WEDUWNAAR VAN MEVROUW

CLEMENTIA BAUWENS

geboren te Balgerhoeke, den 14 Januari 1860
en er godvruchtig overleden, den 11 Mei 1943.

Gesterkt door al de Troostmiddelen onzer Moeder de H. Kerk.
Hij was lid van de godvruchtige genootschappen der Parochie.

• Hij stierf in een gelukkigen ouderdom, rijk aan dagen,
aan rijkdom en aan eer. • (1 Paral. XXIX-28.)

• Hoe schoon staat aan bejaarden wijsheid en aan
aanzienlijken inzicht en overleg. • (Eccli. XXV-7.)

De duurzame Overledene had van diep christelijke Ouders
zijn sterke godsdienstige overtuiging overgeërfd. Met een
voorbeeldige echtgenoot had hij een doorchristelijk gezin
gesticht en hij leefde lange jaren werkzaam, voorspoedig en
gelukkig midden dat gezin. Toen de Heer zijn heilige Vrouw
tot zich terugriep, ontviel hem zijn groote levenssteun, die
niet meer te vervangen was. Ook werd hij dan spoedig oud.
De ziel steeds meer en meer naar God en naar de eeuwig-
heid gericht, bereidde hij den dag voor, waarop God ook
hem zou roepen. Hij gaf zich aan zijn Heiligen Wil over, en
de Heer schonk hem een kalme en geruste dood.

Duurbare Kinderen, Kleinkinderen en Achterkleinkinderen,
ik ga naar God en naar Moeder terug. Wij zullen U daar
allen verwachten en veel voor U bidden. Hebt dank voor
uw teedere genegenheid en uw kinderlijke zorgen. Blijft
malkander beminnen; blijft kinderen van God en van zijn
Kerk. Bidt Gij ook veel voor ons.

Duurbare Zuster en Familieleden, tot weerziens hierboven.
Geliefde Neven, Priesters des Heeren, weest mij aan het
Altaar indachtig.

Zoet Hart van Maria, wees mijn heil. (300 d. afl.)

Drukkerij De Baets, Adegem.

Bidprentje van
Ferdinand Antoon PiesSENS
† Balgerhoeke 11-5-1943

Kostbaar is de dood der heiligen (H. Bernardus)
GEDENK IN UW GEBEDEN
† Mevrouw

CLEMENTIA BAUWENS

echtgenoot van Mijnheer
Ferdinand PIESSENS

Geboren te Eeklo den 19 Juni 1858 en godvruchtig
in den heer ontslapen te Balgerhoeke op O.L. V. Licht-
mis, 2 Februari 1938.

Versterkt door de H.H. Sacramenten der Stervenden.
**Zij was prefecte-jubilares der Derde Orde van
den H. Franciscus en lid van alle godvruchtige
genootschappen.**

Een voorbeeldige vrouw is een kroon voor haar
man. Zielskracht en majesteit zijn haar kleedij ... Haar
mond opent zij voor de wijsheid en de wet der goe-
dertierenheid is op haar lippen. Zij slaat de gangen
van haar huisgezin gade en eet haar brood niet in le-
digheid. Hare kinderen staan op en roemen haar over-
gelukkig en haar man bazuïnt haar lof uit. (Spreuken)
Haar lofspraak zal in ieders mond zoet zijn als honing.

Het geheim van haar voorbeeldig leven : Mis hoor-
ren, communiceeren, onder Gods Oog naarstig wer-
ken voor de haren : dat was de orde van ieder harer
dagen. Wie heeft ze ooit anders gekend ?

Sterven op een Mariadag is een voorrecht der Maria-
kinderen. Als een gewijde Lichtmiskaars is ze opge-
brand en verteerd voor God, in den tempel van haar
huiskring, voor het tabernakel van haar ziel waar de
Heer zóó rijk in leefde.

Duurbare Echtgenoot, gij zult mij meest missen. Het
Geloof en de Liefde hebben ons zoo lange jaren heilig
verbonden. Zij moeten ons blijven vereenigen en de
Liefde is onsterfelijk.

Duurbare kinderen en kleinkinderen, ik dank U voor
uwe warme genegenheid en zorgen. Mijn leven is
voor-Vader en voor U geofferd geweest. Door Gods
genade heb ik U veel goeds mogen doen. Het beeld
van mijn leven moge U nooit verlaten. Bidt veel voor
mij, omringt Vader met alle zorgen en blijft Uw leven
naar God richten.

Duurbare familieleden, laten wij malkaar indachtig
blijven in onze gebeden. Tot weerziens hierboven.
Mijn duurzame Neven, Priesters des Heeren, weest mij
aan het altaar indachtig.

Eucharistisch Hart van Jesu, ontferm U onzer, 300 d.a.

Bidprentje van
Clementia Bauwens
† Balgerhoeke 2-2-1938
echtgenote van Ferdinand Antoon PiesSENS

De «huisknecht» was Camiel Van de Velde, * 2 mei 1871 te
Adegem (7).

In 1910 was zijn woonst «Balgerhoeke 53» en beroep «vlashan-
delaar» (8). In 1920 bewoonden zij het nieuwgebouwd huis rechtover
de Sint-Antoniuskerk «Balgerhoeke 51» en stond hij als «eigenaar» ver-
meld (9). In 1930 nog steeds «Balgerhoeke 59» (10) en het was in dat
huis dat Ferdinand Antoon PiesSENS en zijn echtgenote Clementia Bau-

(7) *ibidem* 1900 boek 10, blad 62 — S. A. Eeklo.

(8) *ibidem* 1910 boek 10, blad 58 — S. A. Eeklo.

(9) *ibidem* 1920 boek 8, blad 2830 — S. A. Eeklo.

(10) *ibidem* 1930 boek 10, blad 1830 — S. A. Eeklo.

Ferdinand Antoon PIESENS met zijn echtgenote Clementia BAUWENS en hun drie dochters, Maria Theresia, Celina Maria en Helena Maria Clementia in 1936 op hun gouden huwelijksjubileum (× 12 augustus 1886 Eeklo).

wens zijn ten Gode gegaan. Dit huis is tevens één van de weinige gebouwen die ontsnapt zijn aan de totale verwoesting van Balgerhoeke tijdens wereldoorlog 1940-1945.

Als mens behoorde Ferdinand Antoon Piessens nog tot die figuren van «den ouden stempel» die van hun ouders een vaste godsdienstige overtuiging hadden overgeërfd. Hij was een goede vader en grootvader voor zijn talrijke kinderen en kleinkinderen, die hij door en door beminde en voor wien hij een grote steun was.

Ferdinand Antoon Piessens had een joviaal en luimig karakter en voor Balgerhoeke was hij een begrip geworden op wiens wijsheid en gezond oordeel men kon vertrouwen.

In de winter was hij kolenhandelaar en in de zomer verhandelde hij vlas met de boeren uit de polders. Achter zijn huis bezat hij een grote kolenschuur die in verbinding stond met de «vaart» (kanaal van Schipdonck), alwaar de schippers aanlegden met hun kolenschepen.

Ferdinand Antoon Piessens was als voorzitter een van de eerste bestuursleden van de Fanfare «De Verenigde Vrienden» te Adegem, gesticht op 6 oktober 1894, samen met de fabrikant Adolphe Standaert uit Balgerhoeke, E. H. Verhaegen, pastoor, en ondervoorzitter Alph. Neyt van Veldekens ⁽¹¹⁾.

Wilfried STEEGHERS

(11) VAN CLEEMPUT P. : *Het ontstaan van de «Fanfare» «De Verenigde Vrienden» te Adegem*, «Ons Meetjesland» 3° jaargang, nr. 1 - 1970 blz. 6.

B I B L I O G R A F I E

1. — STEEGHERS W., — De familie de Millecamps. «Vlaamse stam», jaargang I, 1965, blz. 175-190.
2. — STEEGHERS W., — Joannes Maria de Millecamps, burgemeester van Watervliet (1792-1849). Onze Kwartierstaat. «Appeltjes van het Meetjesland», XIX, 1968.
3. — STEEGHERS W., — De kwartierstaat van Pieter Antoon PIESENS, Gemeenteraadslid der stad Eeklo (1824-1920). Z. j., In eigen beheer.
4. — STEEGHERS W., — Genealogische gegevens betreffende de familie De Nocker te Zelzate en te Watervliet in de 18de eeuw. «Vlaamse stam» 6^e jaargang, nummer 5, 1 juni 1970, blz. 350-352.
5. — STEEGHERS W., — Honderd jaar geleden overleed Kanunnik Seraphinus Joannes PIESENS. «Ons Heem», jg. XXIV, 1 Louwmaand 1970, blz. 35-36.
6. — VAN CLEEMPUT P., — Het ontstaan van de «Fanfare» «De Verenigde Vrienden» te Adegem. «Ons Meetjesland» 3^e jaargang, nr. 1 - 1970, blz. 5-7.
7. — STEEGHERS W., — PIESENS. Familiekundige Vraagbaak «Ons Heem» jg. XVIII, 2 Slachtmaand 1963, blz. 79.
8. — STEEGHERS W., — 410. PIESENS, 411. PIESENS. Familiekundige Vraagbaak «Ons Heem» jg. XVIII, 3-4 Nieuwjaarmaand en Lentemaand 1964, blz. 142.
9. — STEEGHERS W., — Antwoord op vraag 406 PIESENS II. Voorzaten der oud Eeklose familie Piessens te Brugge. Familiekundige Vraagbaak «Ons Heem» jg. XIX, 6 Slachtmaand 1965, blz. 267-268.
10. — STEEGHERS W., — 512 PASTOOR-DEKEN PIESENS. Familiekundige Vraagbaak «Ons Heem» jg. XXIII, 2 Lentemaand 1969, blz. 94.
11. — STEEGHERS W., — PIETER ANTOON PIESENS (1824-1920) Gemeenteraadslid van de Stad Eeklo. «Ons Meetjesland» 5^e jaargang, nr. 1 - 1972, blz. 6-9.
12. — STOCKMAN L., — Het Goed ten Moere te Eeklo. Pachter Jan Piessens. «Appeltjes van het Meetjesland», nr. 22 - 1971, blz. 121-156.
13. — STEEGHERS W., — De Staten van Goed van Eeklo (1527-1795). 3 delen, 1972. Over «Piessens» aan blz. 347-485 523-547.
14. — DE SMET E., — De Lijnwaadnijverheid te Eeklo in de 18^e eeuw. «Ons Meetjesland» 5^e jaargang, nr. 3 - 1972, blz. 107-113.
15. — STEEGHERS W., — VRAAG nr. 532. FERDINAND ANTOON PIESENS Familiekundige Vraagbaak «Ons Heem» jg. 26, 5 Herfstmaand 1972, blz. 225-226.

BIJLAGE

GENEALOGISCHE SCHETS VAN DE FAMILIE PIESSENS

STAMREEKS .

- I. PIESSENS JOANNES gehuwd met
PIETERS DIGNE
gewon
 - II. PIESSENS JOANNES gehuwd met
BECKHAERT PETRONELLA
gewon
 - III. PIESSENS JOANNES BENEDICTUS gehuwd met
POPPE CAROLINA
gewon
 - IV. PIESSENS PETRUS ANTOON gehuwd met
DE MILLECAMPs ANNA MARIA
gewon
 - V. PIESSENS FERDINAND ANTOON gehuwd met
BAUWENS CLEMENTIA
- I PIESSENS JOANNES : × Digne Pieters 17 juni 1696 Kaprijke.
Kinderen :
- 1) Joanna Maria, ° 6 mei 1697 Kaprijke.
 - 2) Laurentius, ° 30 januari 1698 Kaprijke.
 - 3) Maria Catharina, ° 30 april 1699 Kaprijke.
 - 4) Joannes, ° 8 augustus 1700 Kaprijke, × 1ste maal 24 augustus 1724 Eeklo Cornelia de Roo fa Jan, weduwe van Frans De Rijke ; × 2de maal 19 juni 1731 Eeklo Christophora Daenens ; × 3de maal 8 april 1755 Eeklo Petronella Beckhaert. † 27 oktober 1773 Eeklo 73 j. oud.
(Afstamming zie verder).
- II. PIESSENS JOANNES : ° 8 augustus 1700 Kaprijke. Pachter van de oostzijde van «Ten Moere» (St.-Jansgoed) vanaf 1722. × 1ste maal met de weduwe van Frans De Rijke, Cornelia de Roo fa Jan 24 augustus 1724 Eeklo. Zij † 30 juli 1730 Eeklo. Jan Piessens bezat 1 weefgetouw in 1768 op «St.-Jans Goed».
- Hun kind :
- 1) Cornelia, × Jooris Grootaert.
- Joannes Piessens × 2de maal 19 juni 1731 Eeklo Christophora (Christoffelyntjen) Daenens (Dhaenens) fa Christoffel en Anna Cools, die † 19 februari 1754 Eeklo. Staat van Goed reg. nr. 1031 f° 233 vso — akte van 21 september 1754 — S.A. Eeklo.

Hun kinderen :

2) Carolina, × Pieter Welvaert.

5) Anne Marie, × Frans De Roovere «oud schepene van Eeklo». † april 1769 Eeklo. Staat van Goed reg. nr. 1034 f° 297 rto — akte van 30 november 1769 — S.A. Eeklo.

Joannes Piessens × 3de maal 8 april 1755 Eeklo Petronella Beckhaert fa Pieter. Hij † 27 oktober 1773 Eeklo 73 j. oud. Staat van Goed reg. nr. 1036 f° 182 — akte van 21 augustus 1776 — S.A. Eeklo.

Hun kinderen :

4) Bernardus Franciscus, ° 12 januari 1756 Eeklo, p en m Petrus Bekaert en Livina Peers.

5) Joannes Benedictus, ° 15 juli 1757 Eeklo. × 1ste maal 1796 Eeklo Joanna Goethals. × 2de maal 22 mei 1805 Eeklo Carolina Poppe. (Afstamming zie verder).

6) Maria Bernarda, ° 19 november 1758 Eeklo, p en m Bernardus Bekaert en Anna Maria Piessens.

7) Maria Petronilla, ° 12 april 1760 Eeklo, p en m Georgius Grootaert en Maria Theresia Dhaenens.

8) Elisabeth, ° 19 november 1765 Eeklo, p en m Joannes Franciscus De Meyere en Elisabeth Matthys.

III. PIESSENS JOANNES BENEDICTUS : ° 15 juli 1757 Eeklo, p en m Joannis Beckhaert en Maria Cornelia Piessens. × 1ste maal 1796 Eeklo Joanna Catharina Goethals fa Pieter Joannes en Maria De Roo. Pachter van de oostzijde van ten Moere (St.-Jansgoed) vanaf 1794 tot 1839.

Hun kinderen :

1) Petrus Joannes, ° 18 juli 1798 Eeklo, p en m Petrus Joannes Goethals en Maria Bernarda Piessens.

2) Ferdinandus Antonius, ° 3 januari 1800 Eeklo, p en m Franciscus Bauwens en Maria Catharina De Reu.

3) Livinus Bernardus, ° 24 april 1801 Eeklo, p en m Joannes Goethals en Elisabeth Piessens. † 13 september 1862 Eeklo, ongehuwd 61 j. oud. Woonde in januari 1830 als «landman» op de «Brugsche straet 271».

Joannes Benedictus Piessens × 2de maal 22 mei 1805 Eeklo Carolina Poppe fa Petrus Anthonius en Maria Jacoba De Jaeger (° 9 mei 1780 Lembeke).

Hun kinderen :

4) Carolus Ludovicus, ° 14 december 1807 Eeklo. † 24 juni 1830 Eeklo.

5) Seraphin Joannes, ° 31 december 1809 Eeklo. Op 22 december 1838 tot priester gewijd. Op 1 augustus 1842 licentiaat in het kanoniek

recht. Op 7 augustus 1842 werd hij te Gent benoemd tot professor der wijsbegeerte in het seminarie. Werd in augustus 1843 naar Rome gezonden, om bij zijn terugkomst professor in kerkelijke geschiedenis te worden op 29 augustus 1846. Honoraire kanunnik van St.-Baafs te Gent op 4 november 1858. In 1861 «Geestelijke bestuurder» van het «Weezengesticht der zusters van den H. Vincentius». Benoemd tot titulaire kanunnik, werd hij dan geestelijk bestuurder der «Zusters Josephinen» en tesorier van het «Genootschap tot voortplanting van het geloof» op 28 augustus 1869. † Gent, dinsdag 21 juni 1870 60 j. 6 m. oud. Leed reeds jaren aan een maagziekte.

- 6) Rosalia Theresia, ° 1 maart 1812 Eeklo. Trad op 8 juli 1833 in het groot-begijnhof St.-Elisabeth te Gent. Gekleed in het convent «ter steen» op 7 juli 1834, gesteed op 26 april 1835, tot «noviciemeesteresse» benoemd op 29 maart 1846, werd zij op 6 april 1849 tot overste gekozen van het «Convent van St.-Joannes-Baptiste». Benoemd tot H. Geestjuffrouw op 10 mei 1859 werd zij ten slotte op 4 november 1873 «gezelnede». Was een der begijntjes die van het oud groot-begijnhof van St.-Elisabeth te Gent in 1874 overkwamen naar het nieuw groot-begijnhof van St.-Amandsberg. † 15 december 1880 St.-Amandsberg.
- 7) Benedictus, ° 5 oktober 1814 Eeklo, p en m Livinus Bernardus Piesens en Maria Comelia Poppe. × Maria Antonia Sandyck (° 12 april 1824 Eeklo). † 29 september 1880 Eeklo. Was broodbakker van beroep en woonde in 1866 op de «Brugsche straet n° 26». Hun kinderen : a) Charles Louis, ° 27 augustus 1851 Eeklo. × 27 januari 1880 Eeklo Rachel Maria De Keyser (° 3 januari 1855 Eeklo). Was bediende en woonde circa 1900 te Eeklo «Boelaarstraat, 3 en 5»; b) Joannes Benedictus, ° 23 oktober 1854 Eeklo. Was bakker van beroep; c) Bernard August, ° 15 augustus 1856 Eeklo. × 20 oktober 1880 Eeklo Emerentia Andries (4 juni 1858 Adegem). Eveneens bakker van beroep; d) Louise Seraphina, ° 18 oktober 1860 Eeklo; e) Rosalie Marie, ° 3 september 1862 Eeklo; f) Marie Jeanne, ° 16 april 1864 Eeklo. † 3 september 1871 Eeklo; g) Camiel Charles Rene, ° 10 mei 1866 Eeklo.
- 8) Angelina Antonia, † 21 augustus 1823 Eeklo 6 j. oud.
- 9) Angelus, ° 9 juni 1819 Eeklo. † 18 september 1903 Eeklo. Pachter van de oostzijde van ten Moere (St.-Jansgoed) vanaf 1848 tot 1884. Later rentenier, woonde in 1900 op de «Brugschestraet 27».
- 10) Frederik, ° 12 augustus 1821 Eeklo.
- 11) Petrus, ° 25 april 1824 Eeklo. × 30 juni 1859 Eeklo Maria Anna de Millecamps. † 21 augustus 1920 Eeklo. (Afstamming zie verder).

ères en commun seront récitées chaque jour, à perpétuité, dans tous les convents du Béguinage, pour le bonheur spirituel et temporel du Sérénissime Fondateur et de Son illustre Maison.

Les présentes écrites en triple expédition sur parchemin ont été signées par Son Altesse Sérénissime le Duc Régnant d'Arcuberg, par Son Altesse Sérénissime Madame la Duchesse Régnante d'Arcuberg, par Sa Grandeur Monseigneur l'Evêque de Gand, par la Grande Dame, son Conseil et sa secrétaire, avec opposition de leurs vassaux, et en présence de Messieurs le Chevalier de Wouters d'Oplinter, officier de l'ordre de Leopold, et chevalier de l'ordre de Pieux, Joseph Ost, chanoine de la cathédrale de Saint-Bavon, et Jules Hammens, notaire.

Un exemplaire étant destiné aux archives de Son Altesse Sérénissime Monseigneur le Duc d'Arcuberg, un autre étant destiné aux archives de l'Evêché et le troisième aux archives du Grand Béguinage transféré à Mont-Saint-Amand.

Ainsi fait et signé à Gand, au Palais épiscopal, le trente Décembre mil huit cent soixante-quatorze.

Engelbert
Sire d'Arcuberg

J. Verhaeghe, E. D. Piessens

Le Grand Duc

L'Evêque d'Arcuberg

Le Duc d'Arcuberg

Sire d'Arcuberg

De stichtingsoorkonde van het Groot-Begijnhof van Sint-Amandsberg van 30 december 1874, calligrafie op perkament, met de handtekening van grootjuffter Juliana Verhaeghe en gezelnede Rosalia Theresia Piessens.

Joannes Benedictus Piessens † 2 maart 1851 Eeklo «St.-Jansgoed» 94 j. oud. Zijn vrouw Carolina Poppe † 11 april 1854 Eeklo «St.-Jansgoed» 75 j. oud

IV. PIESSENS PETRUS ANTOON : ° 25 april 1824 Eeklo, p en m Carolus Ludovicus Piessens en Rosalia Piessenis. × 30 juni 1859 Eeklo Maria Anna de Millecamps, fa van de oud-burgemeester van Watervliet Joannes Maria en Joanna Theresia De Nocker. † 21 augustus 1920 Eeklo 96 j. oud. Zijn vrouw Maria Anna de Millecamps † 8 december 1917 Balgerhoeke (Eeklo) 85 j. oud.

Hun kinderen :

- 1) Ferdinandus Antonius, ° 14 januari 1860 Eeklo (Balgerhoeke). × 12 augustus 1886 Eeklo Clementia Bauwens. † 11 mei 1943 Balgerhoeke (Eeklo) 83 j. oud. (Afstamming zie verder).
- 2) Bernardus Antonius, ° 14 juni 1861 Eeklo (Balgerhoeke). † 6 juli 1917 Gent 56 j. oud.
- 3) Clementia, ° 7 oktober 1865 Eeklo (Balgerhoeke). † 17 januari 1949 Eeklo «Sint-Vincentiusgesticht». Woonde met haar zuster Angelica Theresia te Eeklo op de Boelaartsraat nr. 41.
- 4) Angela Antonia, ° 20 maart 1865 Eeklo (Balgerhoeke).
- 5) Angelica Theresia, ° 6 november 1866 Eeklo (Balgerhoeke). † 14 oktober 1942 Eeklo. Woonde met haar zuster Clemence in de Boelaarstraat nr. 41.

V. PIESSENS FERDINAND ANTOON : ° 14 januari 1860 Eeklo (Balgerhoeke). × 12 augustus 1886 Eeklo Clementia Bauwens fa Karel en Maria De Bruycker (° 19 juni 1858 Eeklo «Balgerhoeke»). † 11 mei 1943 Eeklo (Balgerhoeke) 83 j. oud. Clementia Bauwens † 2 februari 1958 (O. L. Vrouw Lichtmis) Balgerhoeke 80 j. oud.

Hun kinderen :

- 1) Maria Theresia, ° 5 juni 1887 Eeklo (Balgerhoeke). × 7 juli 1908 Eeklo (Balgerhoeke) Arthur Aloyis Emile Dhanens fs Petrus en Leonie Rosalie Maria Thomaes uit Watervliet. Zij † 12 december 1968 Eeklo.
- 2) Celina Maria, ° 18 november 1888 Eeklo (Balgerhoeke). × 6 juni 1911 Eeklo (Balgerhoeke) Alphons Moortgat, ° 8 september 1881 Opdorp fs Prosper Jozef en Maria Julia Cuyckens. Bekend Vlaams komponist. Van 1905 tot 1919 kapelmeester aan de O. L. Vr.-basiliek te Halle. Stichter en voorzitter van het Davidsfonds te Tiegem (1928 — maart 1952). Werd in 1933 lid van de muziekraad van 't Hoofdbestuur. Was ook lid van de «Zuid-Nederlandse Maatschappij voor Taal-, Letterkunde en Geschiedenis (1903). Komponeerde

«Maria's Leven» het bekende Maria-spel van Halle, auteur van een Passie-spel, 12 meerstemmige missen, 10 bundels orgel- en harmoniummuziek, 5 bundels geestelijke liederen, motetten, allerhande liederen, toneel- en orkestmuziek. Woonde sedert 1919 te Tiegem waar hij † op 4 januari 1962. Celina Maria Piessens † 3 januari 1972 Tiegem

- 3) Kamiel Aime Joseph, ° 15 augustus 1890 Eeklo (Balgerhoeke). † 26 mei 1891 Eeklo.
- 4) Helena Maria Clementia, ° 28 maart 1892 Eeklo (Balgerhoeke).
× 17 augustus 1920 Eeklo (Balgerhoeke) Zeger Arnoldus Martinus Callens fs August en Marie Octavie Derache, ° 8 april 1894 Avelgem. Helena Maria Clementia Piessens † 3 september 1971 Eeklo (Balgerhoeke).
- 5) Margareta Maria, ° 16 mei 1894 Eeklo (Balgerhoeke). † 17 januari 1895 Eeklo (Balgerhoeke).

GEBRUIKTE AFKORTINGEN

°	geboren	fs	zoon van
×	gehuwd, huwde	p	peter
†	overleden, overleed	m	meter
fa	dochter van		

GENT IN DE XIVe EN XVe EEUW

DE GEESTELIJKHEID EN HAAR TIJD

III

In een vorige bijdrage verschenen in «Appeltjes van het Meetjesland» XX, 1969, deelden we onder de titel van «Gent in de XIVe en de XVe eeuw» een en ander mede over het geloof en de devotie, de kerk en het volk in de Lage Landen, inzonderheid te Gent ⁽¹⁾.

In onderhavige bijdrage, de voortzetting van de vorige, gaat het speciaal over de geestelijkheid te Gent.

Wij deelden reeds mede dat de Vlaamse clerus inzake de Westerse Kerkscheuring het voor Paus Urbanus VI had opgenomen. Onder de bisschoppen die hij te Doornijk aanstelde waren er twee Gentenaars nl. Jan Van West, die nog pensionaris van de stad was geweest en de magistraat diensten had bewezen in het geestelijk hof te Doornijk ^(1bis) en Willem van Coudenberg die met Filips Van Artevelde verwant was ⁽²⁾.

Deze bisschoppen waren in bepaald opzicht ook politieke bisschoppen die de Gentenaars, sinds 1379 in strijd met hun graaf, aanhingen. Na de dood van Lodewijk van Male, die nog Urbanist was geweest, werd hij opgevolgd door zijn schoonzoon Filips de Stoute die uitgesproken Clementijn was ⁽³⁾.

(1) Gent in de XIVe en de XVe eeuw, Appeltjes v.h. Meetjesland, 1969, p. 17.
(1bis) S.A. Gent, Rek. 1364-65 fol. 215 v°.

(2) P. Rogghé, De Gentse klerken in de XIVe en XVe eeuw, p. 94.

(3) N. De Pauw, L'Adhésion du clergé de Flandre au pape Urbain VI o.c. p. 672 ;
F. Quicke, Les Pays-Bas à la veille de l'unific. bourg. p. 368 ; P. Rogghé, o.c.
p. 94. De Gentse geestelijken bemoeiden zich ijverig met het Gentse politieke
leven. Sommigen, meestal abten en sommige stadspensionarissen, kleefden de poli-

De Gentenaars kregen het met de vrede van Doornijk van 1385 van hertog Filips gedaan dat ze Urbanist bleven. De andere Vlamingen waren het niet of liever mochten het niet zijn. Vandaar dat Brugse Urbanisten, door de Clementijnen geplaagd, op een gegeven tijd te Gent kwamen biechtspreken en er ook de heilige communie ontvingen ⁽⁴⁾.

Vele vrome Gentenaars, al door de Westerse Scheuring zelf in de war gebracht, moeten het bovendien met bezwaard en bedrukt gemoed hebben aangezien hoe hardnekkig geestelijken, Urbanisten en Clementijnen, tegenover elkander stonden en hoe er met het gezag van bisschoppen en abten werd gesold. Gelet op de oorlogsomstandigheden bleef het gezag van bisschop Jan Van West zeer beperkt tot dat gedeelte van Vlaanderen dat onder Gentse invloed stond. De bisschop zelf verbleef meestal te Gent maar zocht na 1383 toevlucht in Mechelen ⁽⁵⁾. Mettertijd na 1385, na de vrede van Doornijk, trokken bisschop Willem van Coudenberg en Antoon de Brune, abt van St.-Pieters, naar Engeland in ballingschap ⁽⁶⁾. Willem de Vinea, bisschop van Ancona en legaat van paus Bonifacius IX, Urbanist, werd onderweg van Gent naar Brugge laffelijk overvallen en gearresteerd door partijgangers van hertog Filips tegen wie de legaat te Gent nogal heftig was uitgevaren ⁽⁷⁾. Van zijn kant werd Leeuwaerd, abt van St.-Pieters, wegens zijn clementijnse gezindheid als het ware uit Gent gestoten, ging abt Jean de Fayt van St.-Baafs te Mechelen wonen ⁽⁸⁾ terwijl men te Gent zag belanden de bisschop van Canterbury die met de Engelse koning Richard II overhoop lag ⁽⁹⁾. Wat een droefenis !

Paus Clemens VII liet niets onverlet om de Vlaamse geestelijkheid voor zich te winnen. Hij zette hertog Filips de Stoute aan diegenen die hem wilden erkennen met speciale gunsten te overladen ⁽¹⁰⁾. Van zijn

tiek van graaf of hertog aan. Anderen w.o. Gentse broeders en pastoors cont *sermoné disant au peuple que l'on voloit diminuer leurs privilèges et franchises* waren autonomisten. P. De Lichtervelde, Jacques de Lichtervelde, o.c. p. 70. Zie ook P. Rogghé o.c.

(4) In 1392. *Memorieb. v. d. stad Gent*, p. 125 ; Kervyn de Lettenhove, *Les alliances de la commune de Gand avec Richard II*, p. 10.

(5) N. De Pauw, o.c. p. 680 ; F. Quicke, o.c. p. 376-377-378.

(6) P. Rogghé, o.c. en E. Perroy, *L'Angleterre et le grand schisme d'occident*, p. 209.

(7) O. Cartellieri, Philippe der Kühne, o.c. p. 53-54-68. In 1390. Onder de aanvallen was Jan van Halewijn, bastaard van Gerard, heer van Lichtervelde.

(8) U. Berlière, Jean Bernier de Fayt, o.c. LXII p. 26. Zie ook dit werk voor enkele nuttige details betreffende het schisme in de Gentse abdijen.

(9) A. Van Lokeren, Charles et doc. abb. St.-Pierre à Gand, o.c. VII en LXIII ; Cartellieri, o.c. 68.

(10) *Débatnes et Finot. Inv. I. (2e part.)* 400.

kant deed de hertog alle legaten of gedeputeerden van paus Urbaan in Vlaanderen arresteren ⁽¹¹⁾ en deed op bepaalde geestelijken als de abt van Drogen zware druk uitoefenen ⁽¹²⁾. De Gentse magistraat verdedigde echter de Urbanisten en onderhandelde met de hertog ⁽¹³⁾. De kerkstrijd was op een bepaald ogenblik zo hevig te Gent dat opnieuw voor een felle Gentse opstand kon gevreesd worden ⁽¹⁴⁾.

Het liet geen twijfel over dat vele gelovigen, nuchter gebleven in deze kerkelijke tweestrijd, zich van de kerk, die haar onmacht moest belijden en haar gebreken ten toon spreidde, afkeerden, des te meer daar paus en bisschoppen in hun vergissingen bleven steken. Toen Jean Monisart, bisschop van Doornijk, zonder de tussenkomst van de Franse koning en van Maximiliaan, hertog van Bourgondië, werd aangesteld door paus Sixtus IV had deze beloofd geen andere benoemingen meer te doen. Maar zijn opvolger, paus Innocentius VIII, verbrak echter de belofte van zijn voorganger en stelde in 1484 Antoniotus Palavicini, een groot cumulard van bisschopsstoelen, aan. Maar deze werd niet aanvaard door de Franse koning en Maximiliaan van Oostenrijk.

De Franse koning benoemde Louis Pot tot bisschop van Doornijk en van de gallicaanse landen, hertog Maximiliaan benoemde Pieter Kuick, een Gentenaar, o.m. voor Vlaanderen. De eerste werd gesacreerd door de aartsbisschop van Parijs maar verkreeg van de paus de canonieke institutie niet. Te Brugge werd Pieter Kuick door de aartsbisschop van Kamerijk gesacreerd. Men had echter zonder de Gentenaars gerekend. Dezen gingen te Helchin het kasteel van bisschop Pot verwoesten en staken er brand in. Zij kozen abt Rafaël de Mercatel van St.-Baafs met de titel van bisschop «in partibus» van Rosence. Bisschop de Mercatel werd in 1478 gesacreerd. Na de dood van bisschop Palavicini legden Maximiliaan en zijn zoon Filips het bisdom Doornijk onder sekwestering en confirmeerden

(11) ib. 399. Paus Clemens VII verzocht de gravin van Bar alle Urbanisten aan te houden. ib. 399 : J. Vuylsteke, *De Rekeningen der stad Gent*. Tijds. Fil. Van Art. p. 415.

(12) *Chronicon Trunchintense*, Collection des chroniques belges, t. I, 621 (1391) : Kervyn de Lettenhove, *Hist. de Fl.* III, 62 «quod posset in monasterio vestri non modicum prejudicium redundare».

(13) J. Vuylsteke, o.c. p. 417.

(14) M. Desplanque, *Inv.* I, 220 (1392). In 1394 werd in de St.-Baafsabdij abt Jean Bernier, een Clementijn, tot abt verkozen. Arch. Depart. Nord, Rijsel B 18822, 1e reg. aux Lett. 169 B 1275. *Inv.* n° 19360. De hertog spaarde zelfs Jan Van Heyle niet, de man die een zeer groot aandeel had genomen in de verzoening van Gentenaars en hertog in 1385. Hij liet de man om het leven brengen wegens zijn Urbanistische gezindheid. *Fris. Les baillis de Gand*, Bull. Geschied- en Oudheidk. te Gent, 14e Jaarg. n° 10, p. 403. In 1389.

de Mercatel in zijn functie «in partibus» van Rosence ⁽¹⁵⁾. Maar er was alweer heel wat kwaad geschied dat vele gelovigen deed nadenken.

Vele Gentenaars waren zeker ook de onverbeten strijd niet vergeten die Jacob Van Artevelde en zijn aanhangers hadden geleverd tegen de pauselijke partijdige inmenging in de Vlaamse politiek, geleid door Gent in de jaren 1357-1349. Ze moeten zich herinnerd hebben hoe de Gentenaars interdict en excommunicatie trotseerden en hei gedaan kregen, ofschoon de overgrote meerderheid der geestelijkheid zich aan de sententiën onderwierp, dat in de St.-Niklaaskerk de mis werd gelezen ⁽¹⁶⁾. Toen reeds moeten de Gentse gelovigen het hebben gevoeld dat de kerk in menig opzicht niet feilloos was maar heerszuchtig, partijdig en onrechtvaardig ⁽¹⁷⁾. En hoe partijdig de paus was vernamen de Gentenaars opnieuw toen in mei 1347, nadat graaf Lodewijk van Male meeneed had gepleegd en zijn huwelijksbeloften aan een Engelse prinses, op verzoek van de Franse koning, in de wind had geslagen hij «de sententie» weer op de stad en Vlaanderen had geworpen ⁽¹⁸⁾. De Gentenaars moeten zich ook het onrecht en de onrechtvaardigheid van de paus in de jaren 1365-68 hebben herinnerd toen hij weigerde de dispensie te verlenen om reden van bloedverwantschap, voor het huwelijk van Edward, graaf van Cambridge en Margareta, dochter van Lodewijk van Male, doch, ofschoon de bloedverwantschap dezelfde graad had, deze dispensie wel gaf voor het huwelijk van dezelfde Margareta met Filips, hertog van Bourgondië en

(15) A. Van Lokeren. *Histoire de l'abbaye de St.-Bavon*. p. 159.

(16) P. Rogghe. *De rol van de kerk in Vlaanderen tijdens het bewind van J. Van Artevelde*. (In : *Vlaanderen en het zevenjarig beleid van J. Van Artevelde*. p. 93).

(17) Reeds tijdens de opstand van het Westland (1323-29) onderwierp de Bruggeling Jacob Peyt, die schamper zijn misprijzen voor de godsdienst openbaarde en verklaarde nooit een voet in de kerk te zetten en het hartsgrondig wenste, dat de laatste priester aan de galg zou hangen, zich met de milters niet aan het interdict. Integendeel, de pastoors werden verplicht hun «officien» verder uit te oefenen. Pirenne. *Le soulèvement de la Fl. maritime*. p. XXVI. De partijdigheid van de clerus bleek ook klaar in 1488-89 toen de bisschop van Keulen Gentenaars en Bruggelingen met interdict bedreigde dan wanneer hij kerkelijk-juridisch niets met het *diocesis Doornijk* te zien had. Zie L. Diegerick. *Correspondences in «Annales soc. émul. Bruges»* t. X 2e série 1855-56 p. 20-21-26.

(18) N. De Pauw. *Rek.* III. 71. *De Vlaamse geestelijkheid tekende tegen de sententie beroep aan «ende sij vonden niet dat men bleef staghende»* ib. Dit voorzien huwelijk was het werk van de Gentse anglostelen. Eerst in 1354, in december, werd het interdict opgeheven in het Gravensteen te Gent. Gilliodts Van Severen. *Inv.* II. 18-20. Zie ook *Histoire des guerres de Fl.* p. 550.

broer van de Franse koning (19). De paus loste alle bezwaren op als het in zijn kraam paste.

Maar de Gentenaars werden niet alleen wegens politieke delicten het interdict opgelegd of geëxcommuniceerd. Ook voor allerlei andere redenen liepen ze dikwijls deze kerkelijke straffen op (20), of kregen heel wat processen voor het geestelijk hof te Doornijk te doorworstelen (21). Soms kwam het te Gent tot verwarrende toestanden. Zo mocht in de abdijkerk van St.-Baafs en in de H. Kerstkerk de mis worden gelezen omdat de St.-Baafsabdij afhankelijk was van het Keizernijk terwijl op de andere Gentse kerken, afhankelijk van de Franse kroon, en op de rest van de stad het interdict drukte (22). Het interdict geworpen op parochiale kerken werd niet toegepast op de Bijloke (23).

Zo werden de Gentse schepenen geëxcommuniceerd omdat ze een priester wegens moord hadden veroordeeld ofschoon hij door de kerk benadigd was geworden en vrijgelaten (24). Daar kwam bij, en dat maakte de verbijstering nog groter, dat sommige monniken van St.-Baafs de heilige sacramenten toedienden aan diegenen die door het interdict of de excommunicatie waren getroffen (25).

Het was natuurlijk dat de banvloek over de stad, schepenen of individuen, heel wat ontstemming onder de Gentenaars moest veroorzaken. Men bedenke dat degeen die in de kerkban verkeerde in sommige ambachten zijn ambacht werd ontzegd (26). Ook de erfgenamen van een gebanvloekte leden schade want indien deze was overleden, nog zijnde in de ban van de H. Kerk, dan waren de erfgenamen verplicht het dubbel te betalen van hetgeen de overledene had moeten betalen voor zijn absolutie (27).

(19) F. Quicke, *Les Pays-Bas*, o.c. p. 141-148. Het betrof de 4e graad van verwantschap. In 1364 had de paus reeds voor een ander huwelijk de dispensie van de 3e graad gegeven, ib. De Gentenaars waren voor het huwelijk van Margareta met de Engelse prins Edmond.

(20) P. Van Duyse, *Inv.* p. 100-138-175; Dehaisnes et Finot, *Inv.* I. (2e part.) 458; J. Vuylsteke, *Rek.* I. 89; A. Van Lokeren, o.c. 2e partie p. 81; S.A. Gent. *Rek.* 1364-65 fol. 225 v°.

(21) P. Van Duyse, *Inv.* p. 91; J. Vuylsteke, *Rek.* I. 127.

(22) A. Van Lokeren, o.c. p. 84; U. Berlière, *Jean de Fayt*, o.c. LVII p. 10.

(23) J. Walters, *Gesch. der Zusters der Bijloke te Gent*, II. 362.

(24) A. Van Lokeren, o.c. p. 82.

(25) A. Van Lokeren, *Hist. abb. Saint-Bayon*, p. 142.

(26) F. De Potter, *Gent V*, 457, II. 255 en 545, VII. 114, VI. 519.

(27) J. B. Canaert, *Bijdr. Kennis oude strafrecht in Vl.* Guy de Dampierre beval zijn rechters alle gebanvloekten voor een jaar vast te zetten of indien ze hun vergissing en dwalingen niet inzagen, ze vast te houden tot ze toegaven. L. Warnkönig - A. Gheldolf, *Hist. de Fl.* II. 372.

De Kerk die maar al te mild met haar straffen uitpakte, beleefde met de Gentenaars soms avonturen zoals in 1326 toen Thierry, abt van Doornijk, «propter justum metum mei corporis et propter viarum pericula» niet naar Gent durfde komen om er bepaalde akten, ongunstig voor de Gentenaars, bekend te maken ⁽²⁸⁾.

De kerk drukte op de Gentenaars niet alleen met haar sancties maar ook met al haar gezag zoals blijken mag uit een bul van paus Martinus van 1429 waarbij deze de privileges, wetten en costuymen der Gentenaars confirmeerde... voor zover ze niet strijdig waren met het gezag van de kerk ! ⁽²⁹⁾

Gent kende ook en bijzonder sterk de plaag van de geestelijken die in het huwelijk traden of er een of meer concubines op nahielden. Sommige clerici uxorati traden zelfs als pensionarissen in dienst van het stedelijk magistraat. Ook tal van clerici conjugati oefenden te Gent een of ander stedelijk ambt uit ⁽³⁰⁾. Daar bij kwamen abten, proosten, dekens van de christenheid, kanunniken, parochiepastoors, kapelanen die allen ongestoord in zondige gemeenschap des vlezes leefden.

Het was te Gent dat bisschop Jan van Bourgondië met de schepen over zijn zes bastaarden, die hij had bij vijf verschillende maitresses, kwam praten ⁽³¹⁾. Ook bisschop Willem van Coudenberg had een bastaard die het ammanscip van Gent aan de Korenmarkt huurde ⁽³²⁾. Rafaël de Mercatel, abt van de St.-Baafsabdij, had eveneens een bastaard Antoon, die priester werd ⁽³³⁾. Bastaarden hadden ook Jean van Cuelbrouc, proost van Sinte-Veerle en Wouter Van Senzailles, proost van de St.-Baafsabdij ⁽³⁴⁾.

De rijke Michel Vander Eeken, pastoor van de St.-Jacobskerk had niet minder dan vijf natuurlijke kinderen van Margriete Bloume, die bij hem inwoonde nabij het Hof van Herzele aan de St.-Jacobskerk. Deze Margriete was een tijd zuster geweest in het Sint-Janshospitaal aan de

(28) P. Van Duyse, Inv. p. 127. Het interdict betrof een geldkwestie, een zaak met de lombarden en de curie.

(29) P. Van Duyse, Inv. p. 190.

(30) P. Rogghe, *Gentse klerken*, o.c. p. 7-112.

(31) S.A. Gent, IBK. 1466-67 fol. 87, 1463-64 fol. 58 v° en 1381-82 fol. 22 v°.

(32) S.A. Gent, *laarboeken v. d. Keure* (IBK) 1413 fol. 101.

(33) A. Van Lokeren, *Histoire abbaye de St.-Bavon*, o.c. p. 161 ; C. Dierckx, *Mémoires sur la ville de Gand*, II, 602.

(34) M. Desplanque, Inv. I. 330-332 ; O. Cartellieri, *Philippe der Kühne* p. 148.

Houtbriel ⁽³⁵⁾. Ook Magister Petrus de Jonghe, parochiepape van St.-Jan, had een bastaard die kapelaan werd ⁽³⁶⁾.

En deze gevallen waren geen uitzondering. Lauwereyns de Maegh, de deken van de christenheid te Gent, die tevens kanunnik en deken werd van de St.-Veerlekerk had een bastaard bij een rijke juffrouw Mergriete sBrunen. Hetzelfde gold voor de pastoor van de O.-L.-Vrouwkerk te Sint-Pieters ⁽³⁷⁾.

Ontelbaar — we overdrijven niet — waren de Gentse priesters die hetzij voor hun concubinae of voor hun natuurlijke kinderen de Gentse magistraat verzochten ze te mogen bedenken met renten of giften ⁽³⁸⁾.

Klerken, monniken, nonnen en begijnen waren, als wij de Gentse dichter Boidin Van der Lore mogen geloven, evenmin smetloos als dekens, parochiepapen en kapelanen :

Een moenc met eenre baghine
Een pape ende een gehuwct wijf
Si droncken van den wine
Vol vrouden was hem dlijf,

.....

Die clerc sach op die nonnen
Ende zeide : «religiose
Ic woude ghi me wout onnen
U minne graciose

.....

Doen guicte metten oghen
Dat soete soete nonnekijn
Ende sprac : «Bi Gode, den hoghen,
Ic wille den wiele mijn
Ende cloester al te male
In gloede ware verbrant
ende ic wiste wale,

(35) S.A. Gent. JBK. 1451-52 fol. 35 en 1438-39 fol. 182 ; F. De Potter, Gent VII, p. 138. Zijn bastaarddochter Laurette werd als haar moeder «provienderighe» in het St.-Janshuis.

(36) J. Warchez, Etat bénéficial de la Fl. et du Tournaisis au temps de Philippe Le Bon (1455) in «Analectes pour servir à l'histoire ecclésiastique de la Belgique, 3me série VI p. 1-14.

(37) F. De Potter, Gent V 52 ; A. Van Lokeren, Chartes St.-Pierre o.c. VII.

(38) S.A. Gent. Rek. 1358-59 fol. 5 v° en JBK 1384-85 fol. 25 v° ; 1365-66 fol. 41 v° ; 1400-01 fol. 28 ; C. Dierckx, Mémoires ville Gand II, 100-238.

Dat ghi mijn minne droecht
ghelijk dat ic u an
Soe ware ic vernoecht
Met u, lieve man ⁽³⁹⁾.

.....

Verwondering baart het dan ook niet dat Du Clercq ⁽⁴⁰⁾ die zijn tijd scherp tekende verklaarde «plusieurs gens d'église et de plus en ce temps et longtemps paravent estoient sy dissolus du pechié de luxure et avarice, ambition et es delices mondains que ce seroit pitié à le mettre par escript... et aussy bien les grans prelats et aultres que povres prestres mendians et aultres ⁽⁴¹⁾.

Maar er waren nog andere misbruiken waaraan zowel de reguliere als de seculiere clerus schuld hadden. Schetsen wij vooraf de kerkelijke toestand te Gent.

De Stad lag in het diocees Doornijk en de Gentenaars waren kerkelijk afhankelijk van de bisschop die te Doornijk resideerde doch ook te Gent een tijdelijk tehuis te zijner beschikking had ⁽⁴²⁾. Zo in de XIVe als in de XVe eeuw resideerden toch enkele bisschoppen van Doornijk vanwege bepaalde ongunstige omstandigheden te Gent. In de XIVe eeuw waren het de Gentse bisschoppen van Doornijk, Jan Van West en Willem van Coudenberg ⁽⁴³⁾, in de volgende eeuw verbleef bisschop Willem Fillastre in het Gravensteen te Gent, waar ook het geestelijk hof was gevestigd ⁽⁴⁴⁾.

Het bisdom Doornijk was verdeeld in archidiaconaten, zoals de decanaten van Gent, Waas, Roeselare en Oudenaarde samen er een vorm-

(39) P. Blommaert. Oud-Vlaamsche gedichten II, 112.

(40) Du Clercq. Mémoires II, 257-258.

(41) ib.

(42) S.A. Gent. JBK 1470-71 fol. 52; Verschillende bisschoppen op bezoek te Gent verbleven voor de gelegenheid ook in een van de twee abdijen van St.-Baafs en St.-Pieters. De bisschop van Kamerijk, Jan van Bourgondië, en Ferry de Clugny van Doornijk hadden eigen bezit te Gent. S.A. Gent JBK 1476 fol. 24 en 1463 fol. 58. Het steen van Bry in de Hoge Scheldstraat was het gelegenheidshuis van de bisschop. S.A. Gent JBK 1470 fol. 52. In 1346 hield de bisschop van Doornijk zijn hof te Kortrijk waar het bleef «a quadragesima». Li Miusts. Chronica (Recueil des Chroniq. de Flandre, t. II (uitg. De Smet) p. 266.

(43) P. Rogghé. De Gentse klerken, p. 94-95-96; N. De Pauw. L'Adhésion du clergé de Fl. au pape Urbain VI. BCRH 1904 t. LXXIII p. 15.

(44) V. Frits. Dagboek v. Gent II, 190-191-193; Ch. Piot. Les limites et les subdivisions de l'ancien diocèse de Tournay. Ann. Em. Br. XXII p. 181.

(45) J. Warchez. o.c. 3e série t. VI p. 1. Er waren drie archidiaconaten: Gent, Brugge en Doornijk. J. Warchez. o.c. V, 438.

den ⁽⁴⁵⁾. Het decanaat van Gent strekte zich in 1455 uit van Kanegem en Knesselare in het westen tot Kalken, Overmeire en Zeveneken in het oosten, van Waarschoot en Mendonk in het noorden tot Nazaret in het zuiden ⁽⁴⁶⁾.

Te Gent waren er zes parochiekerken waarvan er vier nl. St.-Jan, St.-Jacob, St.-Niklaas en St.-Michiel in het hart van de stad lagen. De andere twee waren de kerk van Beate Marie Gandensis of de «Onser Vrouwen-parochiekerk» van St.-Pieters en de H. Kerstkerk van St.-Baafs ⁽⁴⁷⁾.

Daar waren te Gent nog tal van kerken en kapellen waarvan de bijzondersten waren de St.-Veerlekerk voor het Gravensteen ⁽⁴⁸⁾, en de St.-Martenskerk, een oude parochiekerk op Akkergem ⁽⁴⁹⁾.

De parochiekerken werden geleid door parochiepapen, ook vaak rectoren of presbyteri curati genoemd ⁽⁵⁰⁾. Soms is er in de teksten ook

(46) J. Warichez. o.c. p. 18 tot 38. Behoorden ertoe : Astene, Afsnee, Aalter, Hansbeke, Bassevelde, Bacht, Baarle, Bellem, Kaprijke, Kanegem, Kalken, Deinze, Deurle, Desseldonk, Destelbergen, Evergem, Heusden, Knesselare, Lembeke, Lotenhulle, Sint-Maria-Lerne, Sint-Martens-Lerne, Lovendegem, Lokristi, Latem, Laarne, Landegem, Merendré, Mariakerke, Mendonk, Meigem, Nazaret, Nevele, Oost-Eeklo, Poeke, Poezele, Petegem, Ronsele, Ruiselede, Zeveneken, Sleidinge, Zaffelare, Vinkt, Sint-Denijs-Westrem, Wondelgem, Drongen, Ussel, Westwinkel, Waarschoot, Vinderhout, Vorselare, Zevergem, Zeveren, Zomergem, Zwijnaarde, ib.

(47) De St.-Jans- en de St.-Michtelsparochies waren onderverdeeld in een over- en nedercostric. J. Vuylsteke, Rek. I, 682. Voor de parochiekerken zie : N. De Pauw, Rek. II, 244-245. De H. Kerstkerk werd ook aangeduid als «ecclesia parochialis Sancti Christi», C. Diercx o.c. II, 410.

(48) N. De Pauw, Cart. Artevelde, p. 690 en Miræus, Suppl. t. II cap. 68 p. 974.

(49) Nog in 1379 is er in een tekst sprake van «prochia de Eckerghem», C. Diercx, o.c. II, 491. Andere Gentse kerken en kapellen waren nog : de kerken van de «4 ordenen», van de karthuzers (zie verder), de kapellen van de drie begijnhoven St.-Lisbet, Ter Hoyer en Poortakker, S.A. Gent JBK 1461-62 fol. 7 en 1468- fol. 77 en 121. De kapellen van de abdij van den Groenen Briel, van de Grauwe Zusters, van St.-Clara, van Galilea, van St.-Agnete, van de Byloke, van de vele hospitalen Alijn, Wenemaer, ten Spriete, St.-Jan en Pauwel, St.-Jan aan de Waelpoort, St.-Anna en St.-Jacob. De kapellen van de schutters nl. St.-Joris, van de neringen : volkers, kleermakers, brouwers, wevers, schippers, smeden e. a. De kapel «Onser Vrouwen up de rade» bij de St.-Janskerk (JBK 1465 fol. 91), deze «t'Onser Vrouwen ten linde buiten Waelpoort (JBK 1459 fol. 7), van St.-Katelijne ter Groene Hoyer (JBK 1468 fol. 77 en 121).

(50) C. Diercx, o.c. II, 203-211 ; F. De Potter, Gent V 1455. In 1465 is er sprake van «rectores ecclesiarum sancti Michaëlis et sancti Martini», C. Diercx o.c. II, 482.

sprake van een vice-curateur en van een vice-regent ⁽⁵¹⁾. De parochiepapen werden bijgestaan door kerkmeesters en heiliggeestmeesters ⁽⁵²⁾, door een of twee kosteren, die veelal priesters of religieuzen waren ⁽⁵³⁾, een of meer ontvangers ⁽⁵⁴⁾ en een of meer scolasters die met het onderwijs, vooral parochieonderwijs, belast waren ⁽⁵⁵⁾. De parochiepapen werden geleid door een deken, ook deken van de christenheid genoemd, die nu eens een parochiepape was dan weer een kanunnik. De deken werd door de bisschop aangesteld ⁽⁵⁶⁾.

In 1455 waren er drie parochiepapen voor St. Jans, vijf voor St. Michiels, twee voor St. Jacobs en twee voor St. Niklaas, een voor de Onze-Lieve-Vrouwekerk en een voor de H. Kerstkerk. De St.-Martenskerk werd bediend door twee kapelannen ⁽⁵⁷⁾. In de parochiekerken als bv. St.-Jan, waar er meer dan een parochiepape was, werd deze ook genoemd «parochiepape eender portie» ⁽⁵⁸⁾. Aan elke parochiepape van eenzelfde kerk was een ongeveer gelijke portie van een bepaalde functie en van inkomsten toebedeeld. Het was echter mogelijk dat een parochiepape zijn «portie» verhuurde voor een bepaalde termijn van jaren aan de parochiepape van een andere kerk ⁽⁵⁹⁾.

(51) Archief St.-Jacobskerk. Reg. van Goederen toebehorende de Cotidianen der St.-Jacobskerk en C. Diericx. o.c. II, 344. Vice-curateur van de Onze-Lieve-Vrouwekerk, vice-regent van St.-Jacobs.

(52) S.A. Gent. JBK 1460-61 fol. 49; kerkmeesters en heiliggeestmeesters waren altijd notabelen, vaak zelfs edelen en landheren. C. Diericx. o.c. II, 136.

(53) S.A. Gent. JBK 1445 fol. 67 en 1454 fol. 540; J. Warichez. o.c. VI, 4.

(54) Meestal presbyteri. S.A. Gent. JBK 1414 fol. 88 en 1405 fol. 39. Er was ook een ontvanger van de heiliggeestdis, eveneens priester. S.A. Gent. JBK 1403 fol. 24.

(55) J. Warichez. o.c. VI, 12-16.

(56) V. V. D. Haeghen. Het Klooster ten Walle p. 183; P. Rogghé. Gentse klerken p. 112. De parochiepape van St.-Michiël werd «decanus christianitatis ejusdem villae (Gandenst)». C. Diericx o.c. II, 178. In 1334 was een kapelaan «deken van de kerstenhede in Ghend». C. Diericx o.c. II, 597.

(57) J. Warichez. o.c. VI p. 1-6-8-11-12-14-16. In de kerk officieerden ook diaken en subdiaken. Een diaken was een ambtsdrager die de vier lagere en twee der drie hogere wijdingen had ontvangen en die in de liturgie van sommige diensten een functie vervulde. De kapelaan was een geestelijke die de inkomsten van een kapel of «capelne» genoot. In de St. Martenskerk was hij waarschijnlijk een helper of vervanger van de curatus van St. Michiel. A. Van Lokeren. Hist. de l'abb. St. Bavon p. 118.

(58) S.A. Gent. JBK 1463-64 fol. 80.

(59) S.A. Gent. JBK 1479-80 fol. 65. Staten v. Goed 1403-04 fol. 38 v°; F. De Potter. Gent III, 216. Er was een verschil tussen de parochiepape possessor van een kerk of van een portie ervan, en de pape, eenvoudig agent of mandataris van de abt-collateur. De eerste kon slechts door een sententie van de kerkelijke

De meeste parochiepapen waren «magister», wat blijkbaar een universitaire titel was. Ze droegen soms nog andere geleerde titels : licentiaat in artibus, in de medicijnen, baccalaureaat in theologie, enz. ⁽⁶⁰⁾. Onder de vijf parochiepapen van St.-Michiels waren er in 1455 vier magistri en in hetzelfde jaar waren er in alle parochiekerken op zijn minst één ⁽⁶¹⁾.

Reeds in de XIIe eeuw waren de abten van St.-Pieters en St.-Baafs het canoniek bezit toegewezen van de zes parochiekerken en ook van de St.-Martenskerk ⁽⁶²⁾. En dat was nog het geval in de XIVe en in de XVe eeuw. De abt van St.-Baafs had het patroonschap verworven over de H. Kerstkerk en deze van St.-Michiel en van St.-Marten, de abt van St.-Pieters over St.-Jan, St.-Niklaas, St.-Jacob en de «Onser Vrouwenkerk Sente Pieters» ^(62bis). Dezelfde abten beschikten tevens over het recht van collatie, soms «ad plenam collationem abbatis», soms met het recht van presentatie «collatione episcopo reservata, presentatione abbati» ⁽⁶³⁾. Het overwicht van de abten op de bisschop inzake collatie was kenmerkend voor Gent ⁽⁶⁴⁾.

In alle parochiekerken genoten kapelannen de inkomsten van een kapelnij, stichtingen van rijke Gentse poorters e.a. tot lafenis van hun zielen. Vele van deze kapelannen waren eveneens magister, notarius, advocaten en dies meer ^(64bis). Sommigen waren echter nog niet tot priester

rechter worden afgezet, de tweede hing willekeurig af van de abt. Miraeus o.c. VI, 10. Sommige parochiepapen brachten aan de stad de rentecharters van overleden parochianen op, waarvoor ze vergoed werden. J. Vuylsteke. Rek. II, 762.

(60) P. Rogghé. Gentse klerken o.c. p. 87 ; U. Berlière. Suppliques de Clement VI n° 1782 (J. Blanckaert) ; C. Dierckx o.c. II, 399 ; S.A. Gent Staten v. Goed 1403-04 fol. 38 v° (L. Van Houtem). Sommigen waren «magister» of meester in de artes en de medicijnen, ib. De parochiepape, meester in de medicijnen, oefende tevens de praktijk van geneesheer uit. N. De Pauw. Vie intime p. 50-51.

(61) J. Warichez o.c. VI, 1-6.

(62) Miraeus o.c. III, 633-639, IV, 354.

(62bis) ib. en C. Dierckx o.c. II, 212-217.

(63) S.A. Gent. JBK 1462-63 fol. 76 ; C. Dierckx o.c. II, 410 ; Zie nog J. Warichez o.c. VI, 1-6-11-14-16 echter zonder bewijsgronden.

(64) In 1338 stichtte Quatine Van de Sande, een Gentse ostellersvrouw, een kapelnij in de St.-Michielskerk waarvan de collatie haar door de paus was toegestaan. A. Van Lokeren o.c. 2e partie p. 61. In 1335 stond de abt van St.-Baafs aan de nering van de kleermakers toe de titularis van de door haar gestichte kapelnij te benoemen, mits approbatie van de bisschop, ib. 70. Voor de kapelaan van het Vleeshuis zie : F. De Potter. Gent II, 378. Over de approbatie en ratificatie van kapelnijen zie : A. Van Lokeren o.c.

(64bis) J. Warichez o.c. VI passim ; C. Dierckx o.c. II, 179. Zie ook P. Rogghé. De Gentse klerken.

geordineerd (⁶⁵). Kapelannen waren vrij talrijk te Gent. In het midden van de XVe eeuw waren er voor St.-Jan 64 kapelannen-possessoren van kapel-nijen (⁶⁶), voor St.-Michiel 36, voor St.-Jacob 26, voor St.-Niklaas 27, voor Onze-Lieve-Vrouwekerk 19 en voor de H. Kerstkerk 8 (⁶⁷). Maar nog vele anderen waren possessoren van kapelnijen in Gentse godshui-zen (⁶⁸), in begijnhoven, in kloosters, in het Hof ten Walle (⁶⁹), in de kapittelkerk St.-Veerle (⁷⁰). In deze collegiale en rijkskerk (⁷¹) was de

(65) In 1362. C. Diericx o.c. II, 409. Indien het goed van een kapelnij door een ramp (bv. overstroming of door brand) onvoldoende was geworden voor het onderhoud van een kapelaan kon het gebeuren dat wat van het goed nog overbleef aan de abt van St.-Baafs of St.-Pieters werd gelaten, zonder dat de erfgenamen van de stichters werden geraadpleegd. *ib.* II, 411.

(66) Het was mogelijk de bestemde dotatie van een kapelnij over te brengen naar een andere kapelnij. Zo bv. de dotatie van de kapelnij in de kerk van St.-Maria-Latem naar de kerk van Akkergem. A. Van Lokeren. *Histoire de St.-Bavon*, 2e partie p. 71.

(67) J. Warichez o.c. VI, 1-6-11-12-14-16. In 1330 waren er in St.-Jan 27 kapelannen, in 1360 waren er 20. N. De Pauw. *Obituarium Sancti Joh.* p. 119 en *Annales de la Soc. d'Emul. de Bruges* 1870 p. 222.

(68) In een bescheid van 1324 staat : de pastoors van St.-Michiel geven de toelating om tot 1325 mis te lezen onder bepaalde voorwaarden : de kapelaan zal moeten aanvaard worden door de parochiepapen van St.-Michiel en gehoorzaamheid zweren. De giften moeten geheel aan de curatie van St.-Michiel worden overhandigd, enz. A. Van Werveke in *Bull. Gesch. Oudheidk. te Gent*, 6e jaarg. n° 8 (1898) p. 252.

(69) In 1370 stelde de abt van St.-Baafs twee kapelannen aan voor de kapel van de graaf in het Hof ten Walle, waar de kapelannen ook zouden wonen. V. Van der Haeghen o.c. 134.

(70) In het midden van de XIVe eeuw waren 12 kapelannen in Sinte-Veerle. N. De Pauw. *Cart. Artevelde* p. 690. In het midden van de XVe eeuw waren in de St.-Jansparochie 2 kapelannen en 4 priesters metcenarii in het begijnhof Ter Hoyer. In de St.-Michielsparochie, twee kapelannen in de St.-Martenskerk, twee in Poortakker, een bij de bonifanten, en een in het St.-Janshuis, in het Vissershuis, twee in het leprozenhuis, in het Sceppershuis, drie bij de filldieusen, twee in de kapel van de graaf, een in het tempelhuis, drie in het begijnhof St.-Lisbet en nog anderen in de kloosters St.-Agnete, Galilea, St.-Margriete aan de Groenenbruel, in de Bijloke en wellicht ook in het Aljns-hospitaal en in dat van Wene-maer. In de St.-Jacobsparochie, twee in St.-Janshuis aan de Houtbruel, een in het papenhuis. In de St.-Niklaasparochie, een in het Schijpersgodshuis, een bij de fratres van de derde orde, een in de St.-Joriskapel. In de Onze-Lieve-Vrouwe-parochie, een in het Ebbrechtshospitaal, in het klooster van St.-Barbelen. In de parochie van de H. Kerst, een in de kapel van beate Marta de Moro, een in deze van Jerusalem op het kerkhof van de abdij van Sint Baafs, en drie anderen, een in de kapel van Oostakker, een in het Blindenhuis en een in het St.-Jacobs-godshuis. In de kapel van de graaf waren er twee. J. Warichez o.c. VI van

leiding in handen van een deken en een proost ⁽⁷²⁾. De Vlaamse graaf had hier «plain droit à la collation et provision de chanoine et prébende». Ook de scolaster of rector van St.-Veerle werd op presentatie van het kapittel door de graaf aangesteld ⁽⁷³⁾.

Een bijzonder kenmerk van de Gentse geestelijkheid was zijn streven naar nepotisme en naar cumulatie van bedieningen en betrekkingen. De Gentse abten en kanunniken, soms ook parochiepapen, poogden op de een of de andere wijze verwanten of beschermelingen aan een winstgevend baantje te helpen. Zo verkreeg Godbaldus de Dunio of Van der Duin «servitor domini abbatis sancti Petri» de inkomsten van kapelnijen in diverse Gentse kerken ⁽⁷⁴⁾. De abt van St.-Pieters bedacht zijn neef en maakte hem scolasticus van de Onze-Lieve-Vrouwekerk ⁽⁷⁵⁾. Petrus de Jonghe, parochiepape van St.-Jan zag zijn bastaardzoon kapelaan worden van St.-Niklaas, waar ook de bastaard Antoon van abt Rafael de Mercatel van St.-Baafs kapelaan werd ⁽⁷⁶⁾. Vaak zien we ook meerdere leden-priesters van een Gentse familie parochiepape, kapelaan, stadspensionaris worden te Gent : Salomon, Bertram en Willem van Lovendegem, Martin en Mathijs de Grootheere, Filips, Clais en Jan Sersanders, Herstin en Jan Ghiselins, Petrus de Jonghe en zijn zoon Petrus, Petrus en Jan Bonne,

1 tot 17 : S.A. Gent. JBK 1398-99 fol. 80 v°. Kapelannen lazen ook mis in 't Sastelet, in de kapel van het Voldershuis, van de Smeden. C. Diericx o.c. II, 120-431 : S.A. Gent. Zoendtnckb. 1372-73.

(71) A. Van Lokeren o.c. 2e partie p. 80. In 1362 was er ook sprake van de stichting van een college van kanunniken in St.-Michiel. V. Van der Haeghen o.c. 120. De ontvanger van het kapittel van St.-Veerle was een priester. ib. 178.

(72) S.A. Gent. Fonds St.-Veerle, doos 2. De proost had de zielezorg en moest priester zijn. Opdat hij des te liever zou residieren en zich tot priester laten wijden kreeg hij een prebende. Album archivaris De Smet 1904, p. 242. De deken en het kapittel van St.-Veerle waren de provisors van de bonifanten maar erkenden het patroonschap van St.-Baafs. Ze stelden ook de titularissen aan in de kapel der bonifanten. A. Van Lokeren o.c. 2e partie p. 88.

(73) F. De Potter. Petit Cartul. p. 57 : de Limburg-Stirum. Cartulaire Louis de Male. I, 7-352. De graaf had ook het recht van collatie betreffende de possessor in de kapelnij voor het altaar van het H. Kruis in de St.-Michielskerk. En natuurlijk ook wat de kapelannen van zijn kapel betrof. C. Diericx o.c. II, 218.

(74) J. Warichez o.c. VI, 4-11-12. Ook invloedrijke poorters kregen dit gedaan. Zo bv. Egidius De Clerck, advocaat te Gent, kreeg zijn zoon kapelaan in St.-Jan. Hetzelfde gebeurde met de baljuw Lubert de Stoppelere. ib. 3-13.

(75) J. Warichez o.c. VI, 16.

(76) A. Van Lokeren. Hist. abb. St.-Bavon p. 161 en J. Warichez o.c. VI, 14. Zie nog P. Rogghé o.c. p. 135 en S.A. Gent. JBK 1470-71 fol. 203.

Galterus en Jan Alaerts, Judocus en Jan Beys, Jan, Olivier en Mathias Smitere, Jan, Christoffel en Judocus Fabri e.a. (77).

Meer dan nepotisme schandaliseerde de cumulatie van ambten en beneficiën (78). Het werd te Gent een niet in te tomen rush. De cumulatie was van dubbele aard : cumulatie van kerkelijke bedieningen en beneficiën en cumulatie van kerkelijken met profanen.

En van hoog tot laag staken de arrivisten van wâl. Een abt van St.-Baafs cumuleerde de bisschopshoed van Doornijk (79). Een kanunnik van Kamerijk, ook deken van Doornijk, was tevens kapelaan van St.-Veerle en St.-Jan te Gent. Hij werd bisschop van Doornijk (80). Parochiepapen waren soms ook kapelaan in een andere kerk, of zelfs in deze waarvan zij parochiepape waren (81). Een parochiepape werd tevens proost van St.-Veerle (82), een kapelaan ook kanunnik te Amiens (83). Een priester was kapelaan van St.-Jan, St.-Jacob, St.-Niklaas, Onze-Lieve-Vrouwekerk en het St.-Janshospitaal te Gent (84).

Zo was magister Hendrik Braem, die ook «legum professor» was, parochiepape van St.-Pieter te Ronse, kanunnik van de Onze-Lieve-Vrouwe-

(77) Zie P. Rogghé o.c. p. 128 en vgd. en J. Warichez o.c. VI van 1 tot 18. Zie ook de stadsrek., de Jaarregisters en de Staten van Goed van de stad Gent en Diericx o.c.

(78) Van 1373 af kon geen kerkelijk beneficium, waaraan een bepaalde verantwoordelijkheid was verbonden, worden toegekend zonder dat de titularis de taal van de localiteit waar het beneficium was gelegen, machtig was. Het onderzoek nopens de taalcapaciteit van de kandidaat werd toevertrouwd, althans in principe, aan een gedelegeerde van de paus. Zie H. Nelis, L'Application en Belg de la règle de la chancellerie, etc.

(79) Rafael de Mercatel.

(80) Jan van West, de Urbanistische bisschop van Doornijk. P. Rogghé, Gentse klerken p. 8.

(81) Petrus de Jonghe was parochiepape van St.-Jan en ook kapelaan. J. Warichez o.c. VI 1-4. Jan Van Buten was parochiepape van St.-Jacob en kapelaan van St.-Jan, ib. 4-11. Antoon van Zwavenarde was parochiepape van St.-Jacob te Brugge en kapelaan van St.-Michiel te Gent, ib. VI, 6 en V, 147.

(82) Nl. Pieter de Broessche, parochiepape van St.-Michiel te Gent. N. De Pauw, Obit. Sancti Joh. p. 217.

(83) P. Rogghé o.c. p. 8.

(84) J. Warichez VI, 12 en verder nl. Sudwalus of Godbaldus Van der Duin (de Dunto), Jan Plouvier was parochiepape van St.-Michiel te Gent en curatus te Koolkerke, ib. V, 156 en C. Diericx o.c. II, 399. Simon Commere was kapelaan in drie Gentse parochiekerken en ook in het Vissershuis, ib. VI, 8 en verder. Pierre de Blaugies was rector van de parochie van Kardand, koster te Akkerghem en kanunnik van St.-Paul te Luik. U. Berlière, Jean de Fayt o.c. LVII, 18. Jacob Lokerman was kapelaan van de Onze-Lieve-Vrouwekerk te Zwijndrecht, van St. Maarten en St. Jacob te Gent en van St. Franciscus in het beginhof te Brugge. Hij was wellicht ook rector van de kerk van Mourcourt, ib. 18.

kerk van Doornijk, van St.-Omaars, van St.-Veerle te Gent, Gents stadspensionaris met een jarenlange vaste gage of pensioen van 100 p. par. en klerk en raadsheer van twee Vlaamse graven, Robrecht van Bethune en Lodewijk van Nevers ⁽⁸⁵⁾.

Jan De Coster, kapelaan van St.-Veerle en St.-Jan te Gent werd archidiaken van East-Riding te York en klerk van de Engelse koning Edward III ⁽⁸⁶⁾. Hij was de schoonbroer van Jacob van Artevelde ⁽⁸⁷⁾. Jacob Storm, proost van St.-Veerle, kanunnik van Doornijk was ook klerk en raadsheer van Jan II, koning van Frankrijk ⁽⁸⁸⁾. Hessin Ghiselins was Gents stadspensionaris en procureur-generaal en kapelaan te Rupelmonde, te Brugge, en van de St.-Jacobs, St.-Jans en St.-Michielskerken te Gent ⁽⁸⁹⁾. Een Gentenaar die alle records brak inzake universitaire titels, ambten en prebenden was ongetwijfeld Jan Blanckaerd. Hij was magister in artibus, baccalauriaat en magister in de theologie, doctor in de sacra theologica en werd «in theologia professor» of «sacrae paginae professor» en «capellanus-continuus commensalis» ⁽⁹⁰⁾. Hij bekleedde echter nog meer ambten dan hij titels had verworven. Te Gent werd hij parochiepape van de St.-Michielskerk, kanunnik van St.-Veerle en aartsdiaken ⁽⁹¹⁾. In 1356-57, nadat hij de stad reeds diensten had bewezen in 1353-54, werd hij ook klerk en stedsraad van Gent ⁽⁹²⁾. Maar hij werd ook kapelaan te Lembeke, parochiepape te St.-Gillis-Waas, te Laken, te Deinze, kanunnik te Douai, te Luik, te Fosse, te Parijs, te Kamerijk, te Doornijk, te St.-Omaars, proost van St.-Omaars, groot-deken van St.-Lambert te Luik, officiaal te Kamerijk, tesorier van het kapittel van de kathedraal te

(85) J. Gilissen. *Les légistes en Fl. aux XIIIe et XIVe s.* p. 142 en vgd. ; P. Rogghé. o.c. p. 28. Hij hield ook een custodia in de Onze-Lieve-Vrouwekerk te Gent. J. Gilissen o.c. p. 148. Hij was reeds in 1285 curatus van «Westmunster». L. Van den Bergh. *Oorkondeboek van Holland en Zeeland (1866-73)* t. II. 530.

(86) P. Rogghé o.c. p. 75 en vgd.

(87) ib.

(88) ib. p. 86.

(89) ib. p. 106-135 en J. Warichez o.c. VI, 2-7-12, V, 447 en VII, 425. Hij was advocaat en notaris. C. Diericx o.c. II, 179. Het cumuleren geschiedde ook buiten Gent. Zo was Judocus Vijt curatus te Zele en kapelaan te Nieuwerkerke. J. Warichez o.c. VII, 424-437. Jan Fabri was curatus te Baarsele (zijn mercenarius genoot de helft van zijn possessie) en kapelaan te Sinaai. ib. 414-428 en vele anderen. ib. VII.

(90) J. Buntinx. *De audientie van de graven van Vl.* p. 112-114.

(91) U. Berlière. *Suppliques de Clement VI* p. 463 (1349) ; A. Fierens. *Suppliques de Urbain V* p. 204 en Nelis. *Docum. relatifs au grand schisme III.* 588.

(92) P. Rogghé o.c. p. 88. Hij verliet zijn post te Gent in het najaar 1359 maar werd jaren later pensionaris-procureur van de stad te Reims. ib. 89.

Reims ⁽⁹³⁾. Die man had trouwens bijzondere beschermers : de paus, de universiteit van Parijs, de graaf en de gravin van Vlaanderen en bisschoppen ⁽⁹⁴⁾. Niet te verwonderen dat Jan Blanckaert 's graven raadsheer, audiëntier en kanselier werd ⁽⁹⁵⁾ en door de paus «familiaris noster» of «familiaris pape» werd genoemd ⁽⁹⁶⁾.

Verbazing verwekt het dan ook niet dat heel wat Gentse wereldlijke geestelijken welstellend waren, en niet alleen allerlei renten opstreken maar ook beschikten over huis en erf en soliede stenen woningen ⁽⁹⁷⁾. Deze welstand en rijkdom hadden sommigen te danken aan het milieu waaruit ze waren gesproten. Heel wat geestelijken stamden uit gegoede huize, uit oude of nieuwe patricische geslachten : de Rim, de Braem, Van de Kerckhove, de Jonghe, Alaerts, de Broesche, de Pape, Blanckaert, de Grutere, Sersanders, e.a. Anderen hadden de studiën, die ze aan vreemde universiteiten te Avignon, te Orléans, te Parijs, te Keulen, te Leuven en elders hadden mogen doen hetzij op eigen kosten hetzij op kosten van de stad of met de beurs van een Gentse abt ⁽⁹⁸⁾, handig weten uit te baten. Ze kregen gelegenheid hun geleerdheid, hun aangeboren talent, hun listen en verraad aan de stad of aan de prins te koop aan te bieden. En als majores en ditiores vormden zij in de stad een sociaal en geestelijk kerkelijk patriciaat. Hiertegenover stond te Gent een andere klasse van clerici die het alles behalve zo breed had. Ze bestond uit clerici minores en clerici pauperes of inopes.

Het was te Gent niet aan alle clerici gegeven geworden in het buitenland godgeleerd, wetenschappelijk onderlegd in de artes, in decretis, in de medicijnen te worden. Vele priesters hadden enkel de kapittelschool

(93) J. Buntinx o.c. p. 113.

(94) ib. p. 112. Hij werd ook clericus van de gravin. P. Rogghé o.c. p. 88.

(95) P. Rogghé o.c. p. 89.

(96) J. Buntinx o.c. p. 114.

(97) S.A. Gent. JPK 1430-31 fol. 17 ; 1378-79 fol. 37 ; 1463-64 fol. 10 ; 1373-74 fol. 28 ; F. De Potter, Gent VII, 301 en Second. Cart. p. 67 ; Vaderlandsch Museum V (1862) p. 257.

(98) P. Rogghé o.c. p. 27-28. Gekende Gentse bursales waren de reeds geciteerde Jan Blanckaert, de grote cumular, Jan van West, de latere bisschop, Jacob Storm, de raadsheer van Jean II van Frankrijk. Verder nog Luc Rim, Jan van der Rake, Jan Utenhove, Jan van der Hellen, Joos Yoenssone, Jan Haghtin en vele anderen.

van St.-Veerle bezocht of waren eenvoudig bij een priester in de leer gegaan ⁽⁹⁹⁾ bij gebrek aan een seminarie ⁽¹⁰⁰⁾.

Hun opleiding was eerder rudimentair en summier : wat latijn en wat inzicht in de kerkelijke wetten en gebruiken. Hun smalle opleiding was echter een hinder om zich in de kerkelijke gemeenschap knap op te werken, des te minder daar er onder de Gentse clerici ook arme mensenkinderen waren die de relaties en de voorspraak misten om te arriveren.

Heel wat van deze clerici minores waren al tevreden dat ze het brachten tot kapelaan of tot cotidianist ⁽¹⁰¹⁾ in een of ander kerk of klooster. Anderen nog werden clerici mercenarii of priester-huurling ⁽¹⁰²⁾. Het was natuurlijk dat sommige cumulerende clerici niet in de stad konden resideren. Zij hadden hun hoofdfunctie aan het hof, bleven in de stad waar hun kanonikaal kapittel was gevestigd, aan het geestelijk hof te Doornijk en zelfs te Rome waar ze aan de curie verbonden waren ⁽¹⁰³⁾. Vele kapelannen, possessoren van kapelijken te Gent, studeerden nog te Parijs, te Keulen, te Leuven ⁽¹⁰⁴⁾ en ook zij konden niet te Gent zijn. Bovendien waren er ook vreemdelingen die kapelaan waren geworden te Gent en die in hun stad of dorp een hoofdfunctie waarnamen. Kortom al deze clerici moesten vervangen worden ⁽¹⁰⁵⁾. Ze kregen trouwens dispensie van verblijf te Gent hetzij vanwege de hertog ⁽¹⁰⁶⁾ en waarschijnlijk

(99) S.A. Gent. Staten v. Goed 1419-20 fol. 14 v°. De Gentse leiders hebben gepoogd het cumuleren enigszins uit te schakelen voor zover het in hun macht lag. Zie P. Rogghé o.c. p. 120. Het betrof het cumuleren van een stadspost en een grafelijk ambt.

(100) Te Gent betaalde de minaturiste De Keyser de studiën van haar broer, priester, te Parijs. S.A. Gent. JBK 1495-96 fol. 63 v°.

(101) De cotidianisten hielpen mee de koordienst uitoeven. Ze moesten elke dag de getijden zingen en ontvingen een lood, dat bij driemaandelijks betaling, de ontvanger van de cotidianen moest overgelegd worden, en die hun aandeel in het honorarium bepaalde. In 1365 waren er in St.-Jacob 18 kapelannen. F. De Potter, Gent VII, 48.

(102) J. Warichez o.c. VI, 12-13-14.

(103) ib. VI, 7-8-11. Te Rome verbleven in het St.-Juliaansgodshuis, dat tegelijk hospitaal, passantenhuis voor arme pelgrims en religieus centrum was ook arme Vlaamse klerken. Vlaamse klerken w.o. een Gentenaar werden er meester of gouverneur. M. Vaes, Hospice de St.-Julien des Flamands à Rome, p. 82-77-79.

(104) In de XVe eeuw gingen de meeste clerici naar Parijs en Leuven. J. Warichez o.c. VI, 2-3-6-11-12.

(105) Soms werd door de bisschop en de abt geëist dat de kapelaan van een kapelnuj te Gent binnen het jaar «in presbyterium se faciat ordinari et personaliter resident». C. Dierckx o.c. II, 409.

(106) J. Warichez o.c. VI, 2-3-4-6-7-11-13-14-16.

ook vanwege de betrokken universiteiten (¹⁰⁷). Op de 5 parochiepapen van St.-Michiel moesten in 1455 er twee worden vervangen. De waarde van hun kapelnij was voor de een 70 p., voor de ander 35 p. En ze genoten de vereiste dispensie (¹⁰⁸).

Hetzelfde jaar moesten 6 kapelannen van St.-Jan (¹⁰⁹), 7 van St.-Michiel (¹¹⁰), 6 van St.-Jacob (¹¹¹), 4 van St.-Niklaas (¹¹²), enz. vervangen worden. De clerici mercenarii, van wie er ook 8 «officiantes divina» waren in de begijnhoven van St.-Lisbet en van Ter Hoye (¹¹³) waren niet zeker van hun brood dat hun willekeurig door de possessoren kon worden ontnomen. «Capelriën» werden te Gent ook op termijn verpacht door de kapelaan-possessor (¹¹⁴). Andere geestelijken, die blijkbaar geen genietters waren van een of ander «precium sanguinis», werden pachters van de grote en kleine kerktienden (¹¹⁵), werden helpers in de koor-diensten (^{115bis}), of liepen, bij gelegenheid van een of andere kleine kerkelijke plechtigheid, mee om een lootje, «ende sallaris» te verdienen die «bij egale portie» aan de aanwezigen werd uitgedeeld (¹¹⁶). Sommigen werden ontvangers van het goed van de heiligegeestkamer of kerk-

(107) Zie over de residentie van studenten. Album archivaris De Smet (Westvl. Verb. van Heemkunde Brugge 1964) p. 243-244.

(108) J. Warichez VI, 6. Hetzelfde genoten de parochiepapen van St.-Jan, per portien, 70 p., dezen van St.-Michiel normaal 35 p., van St.-Jacob 52, van St.-Niklaas 50, van O.L.-Vrouw 54, van H. Kerst 40. ib. 1-6-12-14-16. De waarde van de kapelnijen schommelde van 54 p., 43 p. tot 7 en 4 p. par. ib. 2-3-4. De kosters werden betaald in St.-Jan 42 p., in St.-Michiel ruim 80 p. par., in St.-Jacob 26 p., in O.L.-Vrouw 30 en 26 in H. Kerst. De scholasters ontvingen 26 p. en 40 p. par. In 1314 genoot de kapelaan van het St.-Janshuis 5 p. par. 's jaars. J. Vuylsteke, Rek. 1314-15 p. 83-162.

(109) J. Warichez o.c. VI, 1 tot 4.

(110) ib. 6 tot 8.

(111) ib. 11-12.

(112) ib. 12-13-14.

(113) ib. «quibus per beghinas solvitur manualiter, et precium sanguinis ess». ib. VI, 5-10. De «priestrage» van St.-Lisbet was gelegen op de dries van het hof. S.A. Gent. JBK 1431-32 fol. 96.

(114) S.A. Gent. JBK 1412-13 fol. 80. Voor een termijn van 9 jaar.

(115) R.A. Gent. Fonds St. Baafs doos 6.

(115bis) F. De Potter. Gent VII, 43-48-507, S.A. Gent. JBK 1445-46 fol. 169. Van Lokeren o.c. 2e partie p. 73. In 1429 werd er over geklaagd dat de renten van de cotidianen... «te cleen waren» geworden. Kerkarchief van St.-Jacob. Reg. der goederen der cotidianen. 1424-92 fol. 84-85 v°.

(116) N. De Pauw. Obituar. o.c. p. 295-281.

meester ⁽¹¹⁷⁾ of vervulden, zonder daarom stadspensionaris te zijn, bepaalde tijdelijke opdrachten voor de stad waarvoor ze natuurlijk vergoed werden ⁽¹¹⁸⁾. Zij werden ook, in troebele tijden, de kapelaan, de biechtvader van een of ander politiek leider zoals dit het geval was voor Pieter Van de Bossche in de tijd van Filips van Artevelde ⁽¹¹⁹⁾ of deden voor de stad schrijf- en vertaalwerk ⁽¹²⁰⁾. Sommigen hielden ook nabij het schepenhuis een klerken of schrijvershuisje open voor ongeleerde Gentnaars ⁽¹²¹⁾. Kapelanen maakten ook deel uit van het zangkoor van St.-Jan ⁽¹²²⁾.

Tenslotte waren er talrijke clerici die een beroep uitoefenden. Ze mochten, zoals de bisschoppelijke statuten het voorzagen, notaris ⁽¹²³⁾, apotheker ⁽¹²⁴⁾ worden, schilder, barbier, kleermaker, «boucscrivere», enz. Sommigen hielden zelfs een winkel open en anderen maakten deel uit van een of ander ambacht ⁽¹²⁵⁾. Ze traden ook in dienst van gilden, confreries, zelfs rederijerskamers die hun een klein pensioen toekenden ⁽¹²⁶⁾.

Vele van deze clerici leefden en teerden op een schraal inkomen, onzeker naar gelang de omstandigheden. En velen onder ze waren de arme priesters, de noodlijdende, behoeftige clerici die de steun afbedelden, of verkregen van barmhartige rijke priesters en poorters. Hun armoe stond anoniem in vele teksten van de tijd ⁽¹²⁷⁾. Te Gent waren er tal van

(117) S.A. Gent. JBK 1408-09 fol. 52 en 1405-06 fol. 39. Sommige geestelijken als Jan Moraen werd ook heiligeestmeester. S.A. Gent. JBK 1443 fol. 105. In 1455 was hij kapelaan van St.-Niklaas.

(118) J. Vuylsteke, *Rek.* I, 86-128-130.

(119) N. De Pauw, *Cart. Art.* p. 376.

(120) F. De Potter, *Gent VII*, 56. Zie voor Jan van Loo, scriptor, klerk van St.-Jacob Vaderl. Museum V, 117.

(121) S.A. Gent, *Rek.* 1493-94. Sommige als Jan de Klerk, boekschrijver, leende boeken uit tegen betaling. A. Van Werveke, *Bijdr. tot Gesch. en Oudh.* v. VI, p. 64.

(122) O. De La Marche, *Mémoires II*, 89.

(123) S.A. Gent. JBK 1481-82 fol. 381 en 381 v°.

(124) *ib.* 1413-14 fol. 1 v° (Martin van Sycleer).

(125) S.A. Gent. *Nering van de kulpers*, (1499) JBK 1435-36 fol. 89 en *Wijsdommen van dekenen* (1385) ; F. Brentano, *Philippe le Bel* en *Fl.* p. 102. Ze dreven ook soms handel. *Fris in Bull. Gesch.- en Oudheidk. Gent*, 22e Jaargang 1914, p. 390.

(126) F. De Potter, *Gent VII*, 76 en II, 524 en S.A. Gent. JBK 1478-79 fol. 76.

(127) S.A. Gent. JBK 1478-79 fol. 89 ; Kerkarchief St.-Jacob, *Rentboek van de kerk* 1463-1482-1491 ; F. De Potter, *Gent VII*, 55 ; J. de Bethune, *Cart. Elisabeth* p. 146. Sommige arme priesters leefden in de schaduw der begunstelingen of in het papenhuis *ib.*

clerici «die onclerlike abijt draghende ende onclerklike» leefden ⁽¹²⁸⁾. Waren daaronder geen pauperes, die verlopen of hun armoe moe, excessen pleegden van allerlei aard, herrie schopten en moorden pleegden ⁽¹²⁹⁾? Uit enkele bescheiden blijkt ook dat men te Doornijk over de geschiktheid en de eerlijkheid van sommige sacerdotes twijfelde ⁽¹³⁰⁾.

Het nepotisme en de cumulatie van kerkelijke beneficiën, van ambten, prebenden, veroordeeld door canonieke regels ⁽¹³¹⁾ leidden niet alleen tot een splitsing van sociale kerkelijke standen maar moesten ook, uiteraard van zaken, deze klassen tegenover elkaar stellen.

Men vergete niet dat de bisschop van Doornijk, de abten en proosten van St.-Baafs en St.-Pieters alsmede de deken of de proost en meer dan een kanunnik van St.-Veerle raadsheren werden van de graaf of de hertog, zijn kapelaan, zijn commissaris, procureur en gezant. De bisschoppen van Doornijk met name Jean de Vasogne, Ghini Malpighi, Philippe d'Arbois, Pierre d'Auxy, Jean Chevrot, Jean de Thoisy, Guillaume Fillastre werden raden ⁽¹³²⁾. Willem van Auxonne, bisschop van Kamerijk werd kanselier ⁽¹³³⁾ en nog andere bisschoppen als Laurent Pignon, bisschop van Auxerre, de bisschop van Atrecht, werden 's graven raadgevers ⁽¹³⁴⁾. Dit was ook het geval met meerdere abten als Jacob van Brucele, Jan van Sycleer, Rafael de Mercatel, Joris Van der Sickelen ⁽¹³⁵⁾, met de archidiakens van Gent Jan Blanckaert en Philippe de Chambarchiaco ⁽¹³⁶⁾, met de proosten van St.-Veerle als Jacob Storem, Martin Van Huesdine,

(128) J. de St.-Genois, *Inv.* p. 514 en A. Van Lokeren o.c. 2e partie p. 141-142.

(129) A. Van Lokeren, *Hist. abb. St.-Bavon* o.c. p. 141-142-107; N. De Pauw, *Dit is 'tBesouch* p. 7 en J. B. Cannaert, *Bijdr. Kennis oude strafrecht in Vl.* p. 95-379. De excessen door parochiepapen gepleegd op vastenavond te Gent — de ezelspaus en dies meer — wijzen op de kleine dunk die sommige geestelijken hadden over hun roeping, over hun domheid. Zie *Memorieboek der stad Gent* en P. Clacys, *Pages d'histoire locale Gandoise, série II*, p. 55.

(130) «ad hic aptus sit et honestus nec suppositus alicui interdictis ecclesiastico». F. De Potter, *Gent II*, 377.

(131) J. Warichez o.c. VIII. Conclusion 7.

(132) J. Gilissen, *Les légistes en Flandre, 195-196-197-198-223*; Du Clercq, *Mémoires* I, 140; V. Fris, *Dagb.* II, 190-193-202; A. Van Lokeren, *Hist. abb. St.-Bavon*, p. 155.

(133) J. Gilissen o.c. 157-159. Vele van deze bisschoppen waren tegelijk in dienst van de Franse koning of van zijn vrienden.

(134) Du Clercq o.c. I, 159; Kervyn de Lettenh. *Hist. de Fl.* III, 113.

(135) A. Van Lokeren o.c. p. 156-157-153.

(136) J. Gilissen o.c. p. 83; N. De Pauw, *Adhésion* o.c. p. 693; M. Desplanque, *Inv.* I, 330; I. Diegerick, *Inv.* II, 19-26; zie ook: Buntinx o.c.

Jan van de Bogaerde ⁽¹³⁷⁾ Jan van Ceulbroek en van heel wat kanuniken.

Zelfs heel wat Gentse klerken, kapelanen of gewezen stadspensionarissen als Jan De Clerc, Montfranc Alaerts, Willem de Bomere, Gillis Van Houte, Martin Ute Galeyden ⁽¹³⁸⁾ zijn mettertijd gaan teren op de gunsten van graaf of hertog, waren natuurlijk de hertogelijke politiek genegen, die politiek die door de volksgezinde Gentenaars w.o. de inopes en de minores clerici werd bestreden. Het was een priester, Gillis Van der Vinderijen, die met Jan De Vos, gewezen hoofdman van Gent, een opstand van het lagere volk beraamde om te ontsnappen aan het vorstelijk juk ⁽¹³⁹⁾. Het was de pape, Jan van Atrecht, die met Pieter van de Bossche Brugge hield voor de Gentenaars en die in 1385 wegens zijn politieke gezindheid te Brugge, na de slag van West-Rozebeke, met het zwaard werd gejusticieerd ⁽¹⁴⁰⁾. Het was de augustijn Adam, die in dienst van de Engelse ruwaart Jan Bouchier te Gent, na 1385 naar Engeland moest vluchten wegens zijn politieke agitatie ⁽¹⁴¹⁾. En het best begrijpt men de volksgezindheid van de lagere clerus als men de «Annales Gandenses» leest van de Gentse freremineur ⁽¹⁴²⁾ en weet dat meer dan 200 monachi et sacerdotes» onder de Gentse doden bleven op de Bloedmeers te Gavere tegen Filips de Schone ⁽¹⁴³⁾.

Het waren Gentse parochiepapen en broeders ⁽¹⁴⁴⁾ die, tijdens de zware uren van beproeving die de Gentenaars moesten doorstaan, bij hen waren gebleven en die tenslotte bij graaf of hertog nog een verzoening poogden af te dwingen daar waar meestal abt, proost of kanunnik zich buiten de bedreigde stadspoorten waren gaan vestigen ⁽¹⁴⁵⁾. En het waren zeker de abten en de proosten, de bisschoppen en hun vicarissen-generaal niet die te Gent in 1401 in de kerken den volke sermoeneerden

(137) J. Gilissen o.c. p. 203; A. Fierens o.c. 204-205. De bisschop van Chalons, Jean Germain, storte 2750 frs. aan F. de Goede voor zijn strijd tegen de Gentenaars. O. de la Marche o.c. II, 225. Ook Jean Chevrot was tegen de Gentenaars. Jean Joffroy. Oratio ad Pium Papam II p. 186 en vgl.

(138) P. Rogghé. Gentse Klerken, p. 67-72-57-91, V. Fris. Dagb. I, 355.

(139) V. Fris. Een Gentsch hoofdman der 15e eeuw, in «Tijdschrift van het Willemsfonds» 9 Jaarg. 2 deel (Gent 1904) p. 19.

(140) N. De Pauw. Froiss. Chron. p. 105.

(141) Arch. Dep. Nord. Lille B 1338. Trésor des Chartes n° 11720.

(142) F. Funck-Brentano. Annales Gandenses. 1896 Paris.

(143) J. Meyerus. Commentarii sive Annales, p. 313 v°.

(144) N. De Pauw. Rek. III, 307-308.

(145) V. Fris. Dagb. II, 6 (de abt van St.-Pieters); A. Van Lokeren o.c. 2e partie p. 94-95 (de abt van St.-Baafs).

dat hun vrijheden en privileges bedreigd werden ⁽¹⁴⁶⁾, of die predikten tegen de tirannie van de prinsen en hun aanhangers ⁽¹⁴⁷⁾.

Absenteïsme, nepotisme, cumuleren, zedeloosheid en subversieve politieke agitatie dat waren de misbruiken!

Was het leven van de seculiere clerus in menig opzicht weinig stichtend even erg was het gesteld met de reguliere Gentse geestelijken.

In de XIVe als in de XVe eeuw was Gent als het ware doorprikt van kloosters en orden van beide kunne. Daar waren open en gesloten gemeenschappen, arme en rijke kloosters. Allen werden echter overschaduwd door de twee Gentse benedictijnerabdijen van St.-Baafs en St.-Pieters ⁽¹⁴⁸⁾. Met Ter Duinen waren deze twee Gentse kloosters de kapitaalkrachtigsten van Vlaanderen ⁽¹⁴⁹⁾. Hun bezittingen in gronden, huizen, bossen en renten van allerlei aard strekten zich uit tot aan de zee en tot buiten de landsgrenzen. De abten van St.-Pieters en St.-Baafs waren niet alleen kerkelijke hoofden maar ook wereldlijke heren die in hun heerlijkheden baljuws, schepenen, klerken en knapen onderhielden. Ze genoten ook talrijke voorrechten en vrijheden, een bepaalde fiskale immunititeit ⁽¹⁵⁰⁾ en oefenden ook hogere en lagere rechtsmacht uit ⁽¹⁵¹⁾.

Beide abdijen genoten ook politiek aanzien doordat hun abten in 's graven dienst traden.

(146) Het waren de parochiepapen. Pierre de Lichtervelde o.c. p. 70. Het was ook de hogere geestelijkheid niet die te Gavere in de rangen van de Gentenaars tegen hun hertog sneuvelde.

(147) N. De Pauw. *Froissarts' Chronique* p. 173.

(148) Deze abdijen werden geleid door abten, priors, proosten, ontvangers, schaftmeesters, aalmoezeniers. R.A. Gent. St.-Pietersabdij n° 1289. Benedictijnen waren er ook te Melle en te Eename. S. A. Gent. JBK 1456 fol. 28 en 1423 fol. 43v^o

(149) Gerekend op basis van de bede van 1394. Archives départem. du Nord. B. 1276. *Trésor des Chartes* n° 12974 en A.R.A. Brussel. Rekenkamer n° 16096 fol. 4-6 (1394). Evenals de steden en dorpen hebben deze abdijen heel wat geleden door rampen als oorlogen en overstromingen. Economisch staken ze ver boven de seculiere kapittels uit.

(150) In 1394 hadden ze sinds een eeuw geen bede aan graaf of hertog betaald. Zie Ch. Piot. *L'armement des côtes de Flandres en 1294*, in *Compte rendu des séances de la C.R.H.* 4 série t. 11 (1884) p. 172 en Arch. dep. Nord. B. 1276 *Trésor des Chartes* n° 12974. Vaak werden ze ook ontslagen van boeten aan de vorst maar werden door de stad tot lenen verplicht. N. De Pauw. *Rok.* I, 374. en A. Van Lokeren o.c. 2e partie p. 122. P. Van Duyse. *Inv.* p. 230-218 (geen ceulloten of maltoten).

(151) Te Gent beschikte de abt van St.-Pieters over heerlijk goed, een enclave binnen de Gentse poorten nl. op de Vismarkt met de drie graden van justitie. A. Van Lokeren o.c. *Chartes St. Pierre* I, 24.

De abten van St.-Baafs en St.-Pieters leidden graag een aards bestaan. Sommigen verbleven liever buiten hun klooster dan erin zoals Jan Van Maeyhem, abt van St.-Pieters, die meestal op zijn kasteel te Zwijnaarde vertoefde waar hij zich ook liet saceren ⁽¹⁵²⁾. Ook abt Courault hield van dit buitengoed waar hij trouwens overleed ⁽¹⁵³⁾. Als raadsheren van graaf of hertog verbleven ze ook aan het hof of werden binnen en buiten den lande met opdrachten belast. Ze werden o.m. afwisselend als commissaris afgevaardigd voor de verkiezing der Gentse schepenen ⁽¹⁵⁴⁾, wat ze zeker bij vele Gentenaars niet sympathiek maakten. In jaren van Gentse beproeving, toen de stad tegen het vorstelijk gezag rebelleerde, waren sommige abten buiten Gent gaan wonen dan wanneer ze hun gelovigen in de nood geestelijk best konden bijstaan. In 1452 noteerden de Gentse hoofdmannen in een memorie aan de proost van St.-Pieters «dat de voorscreve prelaet (abt Filips Courault) die hem langhe gheabsenteert heeft uut sijnen cloostre, daer, omme dat de goede lieden van deser stede seere t'onvreden zijn, stappens in zijne cloostre commen» ⁽¹⁵⁵⁾.

Sommige Gentse abten, in het bijzonder Jean Bernier de Fayt van, St.-Baafs, werden vanwege de paus met belangrijke opdrachten belast : afleggen van canonieke bezoeken, inwinnen van inlichtingen voor de curie, oplossen van kerkelijke geschillen, zelfs tussen bisschoppen, onderzoeken naar inkomsten, enz. ⁽¹⁵⁶⁾. Ze genoten ook soms bepaalde rechten als het opheffen van een interdict ⁽¹⁵⁷⁾ en verzuimden als Jean de Fayt, e.a. nooit een gelegenheid om broers, neven en vrienden een prebende of een beneficium te bezorgen ⁽¹⁵⁸⁾. Hun aanstelling tot abt ging meer dan eens gepaard met strubbelingen, verzet en opstand van de monniken ⁽¹⁵⁹⁾.

(152) A. Van Lokeren. Chartes St.-Pierre LXIV.

(153) ib. LXVI. Ze lieten zich ook mandateren.

(154) Memorieb. der stad Gent, p. 280-281-283-285-288-294-302-303.

(155) V. Fris. Dagb. II, 6. In 1390 verbleef de abt van St.-Baafs te Mechelen. A. Van Lokeren, o.c. 2e partle, p. 94-95 en U. Berlière. Jean de Fayt, o.c. LVII, 26.

(156) U. Berlière. Jean Bernier de Fayt, o.c. LVII, 17-19-20-21. Toen hij nog monnik van St.-Amand was hield hij voor de paus in oktober 1349 een klinkend sermoen tegen de flagellantten. ib. LVII p. 362.

(157) ib. LVII, 22. Op 31 maart 1364 werd de Fayt door de paus aangeduid om met de bisschop van Doornijk de goederen en privileges der Gentse augustijnen te bewaren. ib. p. 15. De Fayt mocht ook «tabelltoenen» aanstellen. ib. 19.

(158) ib. LVII, 7-8-9-12-13-14, LVII, 368-370 en J. Warichez o.c. VI, 4 en verder.

(159) U. Berlière, o.c. LVI, van 363 en vgd. : N. De Pauw. Vie intime, o.c. p. 84-85 : zie ook A. Van Lokeren, o.c. en de Limburg-Stirum. Cart. Louis de Male.

Kerkelijk oefenden de abten het patroonschap uit over talrijke kerken en kloosters ⁽¹⁶⁰⁾ binnen als buiten Gent, genoten collatierecht en heel wat Gentse en Vlaamse kloostergenootschappen waren de abdijen dienstbaarheid verplicht. Abt en prior waren ook «voogd en opperste» van hospitalen ⁽¹⁶¹⁾.

Naar buiten uit kwamen de twee abdijen vaak in botsing met andere kloosters en kerken, met de Bijloke, met het kapittel van St.-Veerle, of dit van Doornijk, met de abdij van Affligem, enz. ⁽¹⁶²⁾. In deze conflicten, waarbij meestal geld of gezag gemoeid was, traden de monniken soms zeer brutaal op. Zo ranselden de benediktijnen van St.-Pieters de zusters van de Bijloke zo hardhandig af dat graaf Lodewijk van Nevers de misdadige monniken wegens slagen en verwondingen moest doen opsluiten ⁽¹⁶³⁾. Beide kloosters hadden tevens tal van moeilijkheden, terecht of ten onrechte, en betwistingen wegens tiendenrecht, renten, taksen, rechtspraak of handel — de monniken waren ook wijnhandelaars — met de Gentse magistraat ⁽¹⁶⁴⁾, met schepenen van Ambachten ⁽¹⁶⁵⁾, met baljuws ⁽¹⁶⁶⁾, met wereldlijke heren ⁽¹⁶⁷⁾ zelfs met de landheer ⁽¹⁶⁸⁾ door wie ze nochtans vaak beschermd moesten worden ⁽¹⁶⁹⁾ en van wie ze niet minder gunsten genoten ⁽¹⁷⁰⁾.

Dat het aanzien van de twee abdijen niet hoog werd aangeslagen door de Gentenaars bewijzen de gewelddaden op het bezit van kloosters

-
- (160) O. m. waren de Zwarte Zusters, de Arme Klaren, het klooster van den Groenen briel, tributairen. V. V. D. Haeghen. Klooster Ten Walle. p. 154-60 ; C. Diericx. o.c. II. 201-220. Heel wat debatten ontstonden terwille van de collatie of presentatie van titularissen van kapelnijen. cfr. A. Van Lokeren. o.c. 2e partie p. 89. Over de rechten van de abt en de parochiepapen. F. De Potter. Gent VII. 43. Zie ook F. De Potter. Gent V. 449.
- (161) Bv. van het Sint-Annahospitaal te St.-Baafs. S.A. Gent. JBK 1414-15 fol. 78.
- (162) Dehaisnes et Finot. Inv. I (1 partie). 448 ; A. Van Lokeren. o.c. 2e partie p. 60-95-101-104-140-157 en Chartes St.-Pierre p. 13 ; F. De Potter. Gent V. 45 en VI. 483.
- (163) Dehaisnes et Finot. Inv. I (2e part.) p. 448. Na veroordeling gevolgd door een proces te Parijs.
- (164) de Limburg Stirum. o.c. I. 151 ; A. Van Lokeren. o.c. 2e partie p. 82-111-115-129-152-153 ; S.A. Gent. Reg. B. 409 v°.
- (165) A. Van Lokeren. o.c. 2e partie. p. 79.
- (166) M. Desplanque. Inv. II. 172-205 ; de Limburg-Stirum. o.c. I. 207-334 ; A. Van Lokeren. o.c. 2e partie. p. 141-152.
- (167) A. Van Lokeren. o.c. 2e partie. p. 151-157.
- (168) *ib.* p. 49-60.
- (169) *ib.* p. 59-75-113-114-222.
- (170) P. Van Duyse. Inv. p. 230-218.

gepleegd. In 1452 overvielen Gentse hongerlijders de abdij van St.-Pieters, dwongen abt Willem van Bossuyt ze te ontlasten van de erfelijke renten die ze de abdij nog verplicht waren (¹⁷¹). Een jaar later was er in St.-Pieters alweer beroering (¹⁷²). In 1501 liepen gewapende Gentenaars het goed van de St.-Baafsabdij te St.-Lievens-Houtem vernielen (¹⁷³). Spijt deze baldadigheden en nog anderen waren er ook perioden dat stad en abdijen op gelukkige wijze elkaar vonden. Abt Jan van Pittem stond naast de Gentenaars tegen graaf Lodewijk van Crecy (¹⁷⁴) en in de St.-Baafsabdij werd koning Edward III van Engeland en zijn gade met waardigheid onthaald en geherbergd en door Jacob van Artevelde en het stadsbestuur bezocht en vertroeteld (¹⁷⁵).

In de abdijen zelf was de tucht alles behalve in eer gehouden en waren de misbruiken er schreeuwend. De monniken, van wie velen zonen waren van oude Gentse patriciërs-geslachten als Rim, Alaerts, Braem, De Jonghe, de Grutere, Utenhove, Utendale, Sersymoens, e.a. (¹⁷⁶) of van edele bloede (¹⁷⁷) leefden in weelde en genot, in ongehoorzaamheid en zonde. De weelde die er heerste werd door abt Volker de Rijke zelf beklemtoond. Hij noemde zijn monniken «de rijkste moenke die in de weerelt zijn» (¹⁷⁸). In de waas der tijden waren de Gentse benedictijnen Thomas van Aquino vergeten die verklaard had dat het geld als modder moest beschouwd worden. Zij reden liever met opgetuigde paarden door de modder, trokken met jachthonden hun dichte bossen in, droegen wapens als heren deden en gebruikten binnen de dikke kloostermuren antieke buffetten, witte tafels, kloeke koffers of bekeken hun zilverwerk. In 1522 had de prior van St.-Pieters vier bedden om in te slapen en een stel vogels om zijn ogen te strelen. De monniken speelden grof geld, wierpen de teirlingen, maakten grote schulden, legden hun pij af om in de stad te eten of slecht befaamde huizen te bezoeken (¹⁷⁹). Niet te verwonderen dat

(171) Monstrelet. *Chroniques*, o.c. p. 37.

(172) S.A. Gent. Rek. 1433-34 fol. 371 v°.

(173) A. Van Lokeren. *Hist. abb. St.-Bavon* p. 112.

(174) Maar hij werd de vriend van Lod. Van Male. C. Dierix, o.c. I. 281 en P. Rogghé. *Zevenjarig beleid IVA*.

(175) J. Froissart. *Les chroniques etc.* (éd. Buchon) I chap. p. 97; N. De Pauw. *Cart. Art.* p. 708.

(176) N. De Pauw. *La vie intime en Fl.* p. 86-88.

(177) Briseteesten. *Van der Laken, Vaernewijck*, ib.

(178) N. De Pauw. o.c. p. 84.

(179) ib. p. 85; A. Van Lokeren. *Charles Saint-Pierre II*, 183; C. Dierix, o.c. I. 387, II. 386-387. De abdijen bezaten een schat van relikken, schrijnen, scepters, staven, boeken, beeldjes, waren rijk aan edele stenen, paarden, salieren, goud en zilver. A. Van Lokeren. *Hist. abb. St.-Bavon* p. 237.

de excessen tot misdaden leidden, dat de ene monnik soms de andere doodstak ⁽¹⁸⁰⁾.

De monniken of hun abten werden gewikkeld in tal van intriges, complotten, conspiraties, zelfs in bloedige vetes die de profane patriciërs zo onbarmhartig verscheurden ⁽¹⁸¹⁾. In 1414 en 1422 schreef de bisschop van Doornijk aan de abten van beide abdijen de purificatieceremoniën voor die nodig waren voor de profanaties in hun kerken gepleegd «*effusione sanguinis aut seminis emissionem*» ⁽¹⁸²⁾ en in 1461 moest de pauselijke legaat de abt en de monniken van St.-Pieters de straffen kwijtschelden die ze hadden opgelopen voor woeker, simonie, bigamie, meineed, «*et aliorum criminum*» ⁽¹⁸³⁾.

Was hun leven in menig opzicht schandalig te noemen, onder elkan- der was nijd en afgunst schering en inslag. In 1521-22 deed de abt van St.-Pieters de proost van de abdij uit zijn ambt ontsetten en deed zijn knapen in de proostdij huizen. Ook de aalmoezenier werd eruit gegooid. De proost zag bovendien zijn bezit aan paarden, bedden, zilverwerk, vogel- kooi, koffers en harnassen in beslag genomen ⁽¹⁸⁴⁾. De wanorde was soms zo erg in de Gentse abdijen dat sommige monniken tegen abt en prior processen deden inspannen ⁽¹⁸⁵⁾. Wegens scheurmakerij en overtreding van de pauselijke bevelen en meer andere redenen werden de abdijen of liever werden abt en monniken geëxcommuniceerd. Paus Callictus zette zelfs in de St.-Baafsabdij abt Willem van Bossuyt af maar de abt onder- wierp zich niet en werd met zijn aanhangers in het klooster door Paus Pius II alweer geëxcommuniceerd ⁽¹⁸⁶⁾.

(180) A. Van Lokeren, o.c. 2e part. p. 107. En de moordenaar ging vrij uit.

(181) A. Van Lokeren, Chartes Saint-Pierre II, 183; N. De Pauw o.c. p. 12-15.

(182) A. Van Lokeren, o.c. Hist. abb. St.-Bavon, p. 139 en Chartes Saint-Pierre II, 186.

(183) *ib.*, Chartes Saint-Pierre II, 264. In 1419 kreeg de abt de toelating «*favore reli- gionis*» de door de monniken begane wanbedrijven en misdaden, slagen en ver- wondingen, teelingspel en verkeer in slechte huizen te vergeven. C. Dierix, o.c. I, 387, «*tabernas, ortos, vineas, prata, blada et alta loca vetita et inhonesta intrando*».

(184) N. De Pauw, Vie intime, o.c. p. 84-85.

(185) In de Sint-Pietersabdij, A. Van Lokeren, Chartes St.-Pierre LXV. Zie ook : de Lamburg Stirum, Cart. I, de Male I, 181. Het duurde soms meer dan anderhalve maand eer door het kapittel een nieuwe abt werd gekozen, A. Van Lokeren, Hist. abb. St.-Bavon p. 111.

(186) A. Van Lokeren, Hist. abb. St.-Bavon p. 149-150. In 1317, na de dood van Botdin van Lake, werden er in de St.-Pietersabdij twee abten aangesteld, een door de meerderheid, de ander door de minderheid. De zaak moest voor de curie worden gebracht. Talrijke onderzoeken werden gedaan en tot driemaal toe moest

In kerkelijk opzicht compromitteerden de monniken zichzelf en hun klooster schromelijk door in parochies, waar het hun niet was toegestaan de heilige sacramenten toe te dienen, dit te doen zelfs aan lieden die onder interdict waren geplaatst of geëxcommuniceerd. En aan de schatkist van de abdij onthielden ze vaak de opbrengst van allerlei tienden, taksen en andere verplichtingen ⁽¹⁸⁷⁾.

Tenslotte hebben de Gentse benedictijnen met de heilige relieken, die ze in het klooster bewaarden, onverantwoordelijk gesold en laten sollen. Twee eeuwen lang hebben zij de schandalen geduld die gepaard gingen met de St.-Lievensprocessie naar Houtem. Nooit werd een kerkelijke sanctie tegen de schandaalschoppers genomen evenmin tegen de Gentenaars die men de sint liet misbruiken voor politieke doeleinden, opstanden en «wapeninghen» of tegen de Sent-Lievenszotten of confreers die erbij geloofden dat ze de sint konden wekken ⁽¹⁸⁸⁾.

De schokkende profetiën van de heilige Bertulf en de misselijke processies van St.-Lieven dienden meer het klein geloof en de lage aandriften dan de ware werkelijke vroomheid.

De monniken, noteert L. Maeterlinck, «presque encore barbares, secouaient parfois le joug des prescriptions trop sévères de l'église, trouvant des délices particulières à violer ses défenses les plus sacrées. C'était la bête qui relevait le défi de l'ange» ⁽¹⁸⁹⁾.

Naast de abdijheren van St.-Baafs en St.-Pieters opereerden te Gent de vier «ordinen» met name augustijnen, freremineuren of minderbroeders, wittebroeders of karmelieten ⁽¹⁹⁰⁾ en jacobijnen of predikheren. De augustijnen waren gevestigd «up de vier weghecheeden» nabij de Steenstraat ⁽¹⁹¹⁾, de jacobijnen in Onderbergen ⁽¹⁹²⁾, de freremineuren nabij de Ketelpoort en de «Cuupbrughe» ⁽¹⁹³⁾, de wittebroeders in de «Cuper-

Volker, Fulcro of Foulque worden aangesteld. A. Fayen. L'Election de Foulque comme abbé de Saint-Pierre à Gand p. 229-230. Onder de eerste abten die van Urbanist Clementijn werden was Jean Bernier, abt van St.-Baafs (1394). Sympathiek moet dit de Gentenaars niet hebben aangedaan. Arch. Dep. Nord, Lille B. 18.822 1 reg. aux Lettr. p. 169. Invent. B. 1275 n° 19360. Voor de andere VI. abten : N. Valois, «La France» II, 247 noot 3.

(187) A. Van Lokeren. Hist. abb. Saint-Bavon p. 142.

(188) V. Fris. Dagboek II, 265-267-206-207 : A. Van Lokeren o.c. p. 116.

(189) L. Maeterlinck. Le genre satirique dans la peinture flamande, 2e éd. (1907) p. 39.

(190) Ook genoemd «Onze-Lieve-Vrouwebroers van den berge van Carmel». S.A. Gent. JBK 1435-36 fol. 96 en 1382-83 fol. 17, of «Onze Vrouwenbroers». ib. JBK 1426-27 fol. 150.

(191) S.A. Gent. JBK 1404 fol. 34 en 1454 fol. 68.

(192) Rechtover de «Engelandstraete» ib. JBK 1403 fol. 24.

(193) S.A. Gent. JBK 1450 fol. 64. Vroeger in Poortakker. Sanderus, o.c. I, 333.

steghe» (194) en de «Steenstraete» (195). De «ordinen» werden geleid door een prior (196). De freremineuren hadden echter een «garduaan» als leider (197). Zij hadden ook provinciale en generale oversten (198).

De priors en ook de garduaan waren doorgaans universitaires die de titel droegen van magister, «baceleer» of doctor in de theologie. Ook andere broeders hadden in het buitenland universiteit gelopen (199). Sommige predikheren werden ook bisschop «in partibus infidelium» (200).

De Gentse ordebroeders waren op armoede, onderdanigheid en zuiverheid ingesteld. Hun arbeid bestond in prediking, ook buiten eigen kerk of kapel, op markt en plein. Dominikanen en minderbroeders onderscheidden zich bijzonder in dit opzicht (201). Verder waren er nog andere godsdienstige oefeningen : mislezen of zingen, biechthoren, collecten houden en aalmoezen ontvangen, het verlenen van aflaten, bezoeken aan gelovigen, verzoeken om vrijlating van gevangenen «up souffysanten zekere» (202). Zij hielden ook processies en onderhielden confreries (203). Broeder Jan van Zottegem stichtte, met opgehaalde gelden, een armengodshuis op de Kouter (204). De predikheren kregen van de graaf bepaalde rechten op het begijnhof van St.-Lisbet. Ze konden er de grootjuffer en de kapelanen aanstellen en ontslaan, er de rekeningen nazien en de tucht doen onder-

(194) S.A. Gent. JBK 1382 fol. 17.

(195) ib. JBK 1399 fol. 22 en 1435-36 fol. 96.

(196) In een tekst staat «prior en leesmeester der augustijnen». S.A. Gent. JBK 1469 fol. 85.

(197) S.A. Gent. Reg. G. fol. 165 v°.

(198) S. Arts. De Predikheren te Gent (1228-1854) (1913) p. 85 ; S.A. Gent. Rek. 1365-66 fol. 240 v°.

(199) S.A. Gent. JBK 1486 fol. 71 ; N. De Pauw. Rek. I. 47 ; V. Fris. Contrib. Biogr. Gant p. 84.

(200) S. Arts. o.c. p. 126. In 1309 kozen er te Gent 38 dominikanen hun prior. S. Axters. De Vroomheid in de Nederlanden II. 55.

(201) De jacobijnen predikten op de Vrijdagmarkt voor een kruistocht tegen de Turken. V. Fris. Dagb. II. 196-197. De Freremineuren predikten tegen de vrouwenmode. Van Vaerenwijck. Historie van België II. 267. Ze predikten ook buiten de stad. A. Van Acker. De rekeningen der stad Eeklo p. 404. Freremineur werd Pieter de Mura die bekendheid verwierf in Amerika.

(202) N. De Pauw Rek. II. 381-331 ; I. 165. V. Fris. Dagboek I. 135. S.A. Gent. Reg. G. fol. 32

(203) S.A. Gent. Reg. G. fol. 165 v° en JBK 1424 fol. 18 en 1419 fol. 31 ; Memortieb. o.c. p. 316. Ook zij bezaten relikken. ib.

(204) S.A. Gent. JBK 1377-78 fol. 13 v°. Het St.-Gillengodshuis dat aan de heilig gestorvene van St.-Niklaas werd overgemaakt.

houden ⁽²⁰⁵⁾. De predikheren beschikten ook over een bibliotheek en een studiezaal ⁽²⁰⁶⁾. De augustijnen wijdden zich speciaal aan werken van christelijke liefde door het teraardebestellen van doden ⁽²⁰⁷⁾, en vele broeders stonden in het pijnlijk uur van verscheiden van ter doodveroordeelden bij ⁽²⁰⁸⁾. Tenslotte hielden de ordinarij ook school ⁽²⁰⁹⁾ waarin spraakkunst en muziek werd onderwezen.

Meer dan de abdijheren hielden de vier «ordinarij» contact met de Gentenaars. De freremineuren bewaarden lange tijd in hun klooster de privileges van de stad ⁽²¹⁰⁾, de jacobijnen die van het ambacht van de vleeshouwers ⁽²¹¹⁾. De kloosters waren ook tehuizen waar de leden van de stad bijeenkwamen en palaverden, de «ervachtige» poorters bij de predikheren, de kleine neringen bij de augustijnen ⁽²¹²⁾. Ook de smalle steden en de casselrijen van Vlaanderen vergaderden bij de augustijnen en de jacobijnen ⁽²¹³⁾. Het stadsbestuur nam zelfs de Gentse broeders in dienst. Jacobijnen en freremineuren lazen dagelijks mis in de kapel van het schepenhuis ⁽²¹⁴⁾, werden belast met zielmissen voor in de oorlog gesneuvelde Gentenaars, met de missen van de heiligegeest of gelegenhedsmissen op het Tooghuis op de Vrijdagmarkt als er op de markt volksvergadering werd gehouden. Op mobiele altaren droegen zij voor het uitgetrokken gemeenteleger eveneens missen op ⁽²¹⁵⁾. Het waren Gentse

(205) S. Arts, o.c. p. 61-63. Evenals de seculiere geestelijken waren sommige broeders possessoren van kapelnijen, niet alleen in de kapel van hun klooster maar ook daarbuiten bv. in het Wenemaerhospitaal. N. De Pauw, Rek. II, 48 en S.A. Gent. JBK 1444 fol. 145 v°.

(206) Bull. Gesch. en Oudheidk. Gent, 1910 p. 271.

(207) S.A. Gent. Rek. 1452-53 fol. 9.

(208) S.A. Gent. Rek. 1451-52 fol. 102.

(209) S. Axters, De vroomheid enz. II, 110 ; N. De Pauw, Vie intime p. 38-40.

(210) Memorieboek o.c. p. 136.

(211) S.A. Gent. Neringb. der Vleesh. Rek. 1479-80.

(212) V. Fris, Dagb. I, 23. De wevers vergaderden in het oude klooster der Beggarden nabij de Zandpoort. Zie ook J. Vuylsteke, Rek. I, 455 en S.A. Gent. Rek. 1487 fol. 363 en 1488 fol. 91.

(213) A. Van Acker, De rekeningen der stad Eeklo p. 177.

(214) S.A. Gent. Rek. 1483-84 en 1449-50 ; N. De Pauw, Rek. II, 381.

(215) N. De Pauw, Rek. II, 419-381. J. Vuylsteke, Rek. FVA p. 271 en Rek. II, 648-890. «missen met vulle coere» S.A. Gent. Rek. 1406 fol. 175. De augustijnen droegen ook de mis op in het Wenemaerhospitaal. S.A. Gent. JBK 1444-45 fol. 145 v°. Zie ook Froissart, Chroniques (uitg. Kerv. d. Lett.) X, 158.

broeders die vanwege de stad met delicate opdrachten werden belast ⁽²¹⁶⁾; die voor de stad in nood genade bij de bevochten vorst of vijand gingen afsmeeken ⁽²¹⁷⁾; die de opgeëiste Gentse gijzelaars gingen uitleveren ⁽²¹⁸⁾. Het waren Gentse *fratres minores* die, voor de slag op het Beverhoutsveld, tegen de graaf de Gentse krijgers sermoeneerden tegen de dwingelandij als «ene rechtverdige goede zake» ^(218bis).

De «ordinen» ondergingen als de stadsleiders, die ze in hun politiek of activiteiten gesteund hadden, een straf voor hun ageren ⁽²¹⁹⁾.

Het was de jacobijn Clais Brugghevan die aan Karel de Stoute bij zijn blijde intrede te Gent om verzachting vroeg van de zware vrede van Gavere en om amnestie voor de Gentse bannelingen ⁽²²⁰⁾ en hij zat op zijn beide knieën samen met de tamgekrege Gentenaars die Karel de Stoute om genade bedelden ⁽²²¹⁾.

Dat de vier «ordinen» ⁽²²²⁾ bij de Gentse schepenen goed in aanzien stonden daarvoor getuigt de grote vrijgevigheid van het stadsbestuur. Jaar in, jaar uit werden de vier kloosters bedacht met geschenken die doorgaans uit verse haring of stopen wijn bestonden. In 1336 kregen de *freremineuren* 6600 verse haringen toebedeeld ⁽²²³⁾, en het jaar nadien 5000, wat niet betekenen moet dat de andere broeders werden vergeten ⁽²²⁴⁾. Ook bij passende gelegenheden bv. toen er in de kloosters «wijdingen» plaatsgrepen of op papenvastenavond, asdag en grote vastenavond, en op bepaalde heilige dagen werden de kloosters zalm, karpels, vlees en wijn toegezonden ⁽²²⁵⁾. De schepenen stuurden tevens op hun kosten talentvolle broeders naar het buitenland om er universitaire studiën te doen of te vol-

(216) N. De Pauw, *Rek.* III, 307-308. Te Gavere in 1452 waren er *freremineuren* onder de Gentse bezetters van de vesting aldaar. V. Fris, *La bataille de Gavere* p. 26. Zie nog S.A. Gent, *Rek.* 1411 fol. 289-290; 1435 fol. 42; 1476 fol. 401; 1483 fol. 336-236-237 en P. Rogghé, *Zevenjarig beleid*, JVA p. 91.

(217) N. De Pauw, *Rek.* III, 308, 16 broeders uit de 4 ordenen.

(218) *ib.* jacobijnen en augustijnen.

(218bis) N. De Pauw, *Froissarts Chron.* p. 173 en *Rek.* II, 419.

(219) Na de overgave van Gent in 1349 werd door de graaf of door zijn aanhangers in de stad een inquest ingesteld bij de *freremineuren* die hun activiteit moesten «verlaten». P. Rogghé, *Gemeente ende Vrient*, p. 125.

(220) G. Chastellain, *o.c.* V, 256.

(221) P. Van Duyse, *Inv.* n° 662. Zie V. Fris, *Restrict*, *o.c.* p. 12.

(222) Vooral de *freremineuren* die waarschijnlijk ook te Gent het talrijkst waren.

(223) N. De Pauw, *Rek.* I, 48-166.

(224) J. Vuylsteke, *Rek.* I, 648-396-890.

(225) J. Vuylsteke, *Rek.* I, 648 en *Rek.* EVA 327-328; N. De Pauw, *Rek.* 1336 p. 48 en S.A. Gent, *Rek.* 1365 fol. 215 v°.

trekken (²²⁶). En de stadsrekeningen staan vol van de steun die werd verleend voor het uitvoeren van bepaalde werken aan de kloosters (²²⁷).

Ook de vorsten hebben sommige ordenen en kloosters gediend. Alle Vlaamse graven en ook de hertogen hebben steeds als kapelaan en biechtvader, soms ook als raadgever een jacobijn in dienst genomen, die vaak aan het hof verbleef en het spreekt vanzelf dat de invloed van deze broeders op de prins en wellicht ook op zijn politiek niet klein is geweest. De jacobijnen stelden ook bij gelegenheid hun klooster open voor de prins en zijn gezelschap (²²⁸).

Ten aanzien van de aristocratische benedictijnen waren de vier ordenen heel wat volkser aangelegd, op armoe afgestemd, wat echter niet belette dat zij ook aan misbruiken onderhevig werden.

Op het einde van de XIVe eeuw beschikten de feremineuren, de armsten onder de ordenen, over uitgestrekte landerijen (²²⁹), die schril afstaken tegen hun bedelzak en hun geprezen geest van armoede. Ze werden bovendien dweepziek en onverdraagzaam en ketterden op de Vrijdagmarkt tegen de grillige modezucht der Gentse vrouwen (²³⁰), waardoor ze zeker heel wat sympathie verspeelden. De augustijnen raakten wegens de opbrengst van de offeranden ten bate van hun relieken in geschil met hun confrerie (²³¹), en kregen het meer dan eens aan de stok met de stadsmagistraat wegens het asielrecht zodat de schepenen het beleg moesten slaan voor hun klooster om met geweld bannelingen los te krijgen (²³²), wat ook het geval was met de freremineuren (²³³). Samen met de andere drie ordenen en met betrekking tot het biechtthoren kwamen ze in controverse met de parochiepapen waardoor «diverschen opinien onder tvole

(226) N. De Pauw. Rek. I, 47; J. Vuylsteke. Rek. II, 761.

(227) Muursteunen, dakbedekking, glasvensters, levering van bakstenen enz. N. De Pauw. Rek. I, 48; J. Vuylsteke. Rek. I, 831-613. Ook particulieren hielpen geldelijk de opbouw mee van kapellen. S.A. Gent. Staten v. Goed 1382 fol. 41 v° en 42. De stad vergoedde natuurlijk alle gevraagde missen, de opdrachten enz. N. De Pauw. Rek. II, 419-331-381.

(228) S. Arts. o.c. p. 63-67-125-126 en A.R.A. Brussel. Recette Generale de Fl. 1422-23; de Limburg-Stirum. Cart. L. de Male II, 24. De jacobijn Jean Delemeere genoot een penstoen van hertog Filips de Stoute. Dehaisnes en Finot o.c. IV, 15. Gillis Crits, jacobijn, werd biechtvader van Lod. Van Male. ib. p. 67-68.

(229) F. De Potter. Gent IV, 233.

(230) M. Van Vaernewijck. Historie van Belgis II, 267.

(231) S.A. Gent. JBK 1419 fol. 34.

(232) S.A. Gent. Baljuwsrekening 1403 (met-sept.). S.A. Gent. Reg. G. fol. 32.

(233) P. Van Duyse o.c. p. 175.

ghecommen was» (234). Tenslotte kwam het te Gent tot een hevige harts-tochtelijke botsing tussen de schepenen en de jacobijnen wier misbruiken reeds in de XIIIe eeuw door de paus zelf waren aangeklaagd geworden en die in de XVe eeuw tot hervormingen in eigen orde waren moeten overgaan (235). Wegens valse beschuldigen tegen de Gentenaars deden de schepenen hun klooster sluiten en enkele weerspannige jacobijnen wekenlang achter slot zetten (236). Door het verzinnen van een mirakel poogden de dominikanen uit het conflict nog munt te slaan (237). Toch kwam het tussen jacobijnen en Gentenaars tot een verzoening en moesten de predikheren in drie kerken op de kansel hun valse aantijgingen opbiechten (238). Tenslotte deden sommige jacobijnen aan cumulatie van ambten, waren bisschop, biechtvader van de vorst en zijn raadgever (239) en wat te denken van het mondain amusement dat de jacobijnen in hun klooster toelieten en waarbij 's hertogen officieren, vrienden en vriendinnen hun hart ophaalden door de reftervloer voor dansvloer te gebruiken (240). En men vergeet niet dat de predikheren ook te Gent inquisiteurs (241) hadden die wel niet iedereen zullen overtuigd hebben van de gestrengheid of de gepastheid van hun onverdraagzaam optreden (242).

(234) S.A. Gent. Reg. G. fol. 32.

(235) S. Arts, o.c. p. 58 en 104 en vgl. Ook de minderbroeders werden aangeklaagd door de paus. ib. 58.

(236) V. Fris. Contr. à la biogr. gant. (Bull. Gesch. en Oudh.) n° 2 p. 80-84. Het bijwonen van goddelijke diensten en predikingen in het klooster werd door openbaar bevel verboden. Ook het geven van aalmoezen of steun. S. Arts, o.c. p. 145-146.

(237) Jean Molinet. Chroniques (uitg. Buchon) II, 374-375. Het was onthutsend dat de jacobijnen die zelf ketterse stellingen poneerden en hun tijd een tijd op stelten zetten, de Gentenaars wilden de les lezen inzake ongelooft en ketterij. Chronique des P.B. (uitgave De Smet III) p. 348-349.

(238) V. Fris, o.c. p. 80-84-85; Memorieb. o.c. p. 330. Zoals de benedictijnen gemakkelijk mirakels beleefden bleek dit ook bij de jacobijnen het geval. P. Arts, in zijn geschiedenis van de predikheren te Gent maakt, zich steunend op de overlevering, van broeder P. Joannes Lammens een Gentse Christus. P. Arts, o.c. 75-76. Ook S. Axters haalt in zijn geschiedenis over de vroomheid in de Nederlanden het wonder van de jacobijn aan die met zijn kleed droog en heelhuids over de Zeeuwse zeearm waande. ib. 149-75.

(239) S. Arts, o.c. p. 125-126; de Lamburg-Stirum. Cart. I., de Male II, 24.

(240) A.R.A. Brussel. Recette generale des Fl. 1422-23.

(241) S. Arts, o.c. p. 148. O. m. de Gentenaar en jacobijn Danciel Alaerts en P. lacquier en wellicht nog anderen.

(242) Van de vier ordenen werden de jacobijnen het minst graag gezien. De stad moest af en toe ingrijpen tegen lieden die de jacobijnen op de neus hadden. N. De Pauw. Rek. II 206-207.

Behalve de benedictijnen en de vier ordenen leefden er te Gent nog andere monniken en broeders onderworpen aan een of andere orderegel. Zo waren er nog de karthuizers die hun convent en klooster hadden in 's Koningsdal bij de Leie buiten de Gentse poorten ⁽²⁴³⁾. Deze monniken, geleid door een prior, beschikten evenals de benedictijnen over landgoederen, lenen, huizen en talrijke renten ⁽²⁴⁴⁾. Ze hielden ook een baljuw en laten onder hun gezag ⁽²⁴⁵⁾. Vele Gentse patriciërszonen werden er religieuzen. Zij aanvaardden ook berouwvolle priesters, die hun rijk en zondig leven moe, om een pij verzochten ⁽²⁴⁶⁾. De monniken waren cenobiet in het koor, in het kapittel en in de refectorie. Hierbuiten leefden ze als eremijten en waren ingesteld op eenzaamheid en stilte ⁽²⁴⁷⁾. De geest van studie, van schone letteren, werd er blijbaar niet aangemoedigd. In een brief aan Erasmus wordt deze door de Gentse karthuiser Lievin Van der Maude medegedeeld dat de monniken die zich te St.-Martensbos wijdden aan de schone letteren als ketters werden beschouwd en dat hij het betreunde, ofschoon hij het had gedaan uit vrije wil, op 18-jarige ouderdom karthuiser te zijn geworden ⁽²⁴⁸⁾.

Stad en chartreuzen leefden blijkbaar op goede voet. De schepenen steunden de karthuizers in hun bouwwerken, in hun activiteiten binnen het klooster ⁽²⁴⁹⁾. Ze deden trouwens meer dan eens beroep op de prior om de stad in moeilijke omstandigheden diensten te bewijzen ⁽²⁵⁰⁾. Hij trok zelfs mee «ten parlemente» ⁽²⁵¹⁾ en was onder de Gentse onderhandelaars betreffende de vrede van Doornijk in 1385 ⁽²⁵²⁾ en onder de

(243) «domus sei monasterii Cartusienensis Vallis regalis juxta Gandavum». R. A. Gent. Bissch. Archief Karthuizers, carton 5ⁿ, n° 176.

(244) ib. carton 7, n° 33.

(245) C. Dierckx, o.c. II, 486.

(246) Nl. de priester Willem Van Artevelde die een bastaarddochter had. S.A. Gent. JBK 1398-99 fol. 66 v° en 70 v°.

(247) G. Celis, Het Karthuiserklooster te Gent. Bull. Gesch. en Oudh. Gent 31 jaarg. n° 1 (1923), p. 28. De Chartreuzen werden gedoteerd bij hun intrede. S.A. Gent. JBK 1368-69 fol. 25.

(248) A. Roersch, Correspondence inédite du chartreux gantois Laevinus Ammonius. Bull. Gesch. en Oudh. 9 Jaarg. n° 1 (1901), p. 21. Briel van 1533. Hij was geboren in 1485.

(249) Levering van bouwstenen, werken aan de cellen. N. De Pauw. Rek. I. 48 : J. Vuylsteke. Rek. II. 891-926.

(250) G. Celis, o.c. p. 37 : V. Frits, Restrict. o.c. p. 12-14.

(251) S.A. Gent. Rek. 1453-54 fol. 404.

(252) J. Vuylsteke. Rek. FVA p. 501. Ook de prior van St. Baafs was erbij. Zijn abt was toen buiten het klooster.

Gentse ondertekenaars van de vrede van Gavere ⁽²⁵³⁾. In hun klooster zelf werd de gewijde stilte verbroken door politieke vergaderingen ⁽²⁵⁴⁾, door banketten met de schepenen ⁽²⁵⁵⁾ en soms ook door de verhitte atmosfeer waarin Franse koninklijke raadslieden de Gentse en Vlaamse politiek bespraken ⁽²⁵⁶⁾.

Over hun gedragingen buiten de politiek, over hun werk binnen het klooster is nog te weinig bekend opdat men over deze Gentse monniken een waarachtig oordeel zou mogen vellen. Naast de Gentse karthuizers dienen de hieronymieten vermeld die ook jeronymieten ⁽²⁵⁷⁾ werden genoemd. Zij hadden hun verblijf «bij Sende Janskerke in de Nederscheltstraete» ⁽²⁵⁸⁾ waar het klooster ook soms de naam kreeg van «clerckenhuus» ⁽²⁵⁹⁾. Deze broeders werden geleid door een rector ⁽²⁶⁰⁾, leefden «de laboribus manuum, scribendo, libros ligando et habent etiam aliquas celebrare missas in parochiali ecclesia Sancti Johannis» ⁽²⁶¹⁾. Ze hielden echter ook school ⁽²⁶²⁾. De broeders leefden naar de regel van het «gemene leven» en hadden als alle reeds genoemde religieuzen een eigen kerk ⁽²⁶³⁾. De meeste jeronymieten waren priesters ⁽²⁶⁴⁾.

Daar waren te Gent nog andere broeders communis vitae in de Bijloke ⁽²⁶⁵⁾, in het St.-Janshuis aan de Houtbriel ⁽²⁶⁶⁾ en de cellieten of cellebroeders up de veste die ook soms «grauwe broederkins», «broederkins up de selle of van der celle en lollards» werden genoemd ⁽²⁶⁷⁾. Ze

(253) Du Clercq, o.c. II, 144. Van de abten van St.-Pieters en St.-Baafs natuurlijk geen sprake. Wel van Boidin Van der Gracht, monnik van St.-Baafs.

(254) J. Vuylsteke, Rek. II, 232.

(255) S.A. Gent, JBK 1454-46 fol. 21 en 1368-69 fol. 24.

(256) N. De Pauw, Rek. I, 214.

(257) S.A. Gent, JBK 1468 fol. 138. Zie over het G. Duivelsteen en het einde der Jeronymieten : Jan Roegiers, De oprichting en de beginjaren van het bisschoppelijk seminarie te Gent (licentiaatsverhandeling Leuven).

(258) ib. 1439-40 fol. 166.

(259) ib. 1456-57 fol. 91.

(260) S.A. Gent, JBK 1453-54 fol. 28. Soms ook pater genoemd. C. Dierckx, o.c. II, 321.

(261) J. Warichez, o.c. VI, 5.

(262) C. Dierckx, o.c. II, 321.

(263) ib. 320-319.

(264) S.A. Gent, JBK 1453-54 fol. 28 en J. Warichez, o.c. VI, 5.

(265) S.A. Gent, JBK 1390-91 fol. 32.

(266) S.A. Gent, Reg. II, fol. 41.

(267) S.A. Gent, Staten v. Goed 1351-52 fol. 36 en 1491-92 en JBK 1464 fol. 120, 1404 fol. 61, 1406 fol. 60 v°, 1422 fol. 78 v°. Sanderus deelt mede dat ze in de XVe eeuw de derde regel van de H. Franciscus aanvaardden. F. De Potter, De regel van de H. Augustinus, Sanderus, c.o. I, 331 - F. De Potter, Gent VII.

woonden op de vesten van St.-Michiels nabij de Torrepoort. De meeste broeders deden samaritaaanse werken, verzorgden zieken, zwakzinnigen en «dullen», bestelden doden ter aarde en droegen een speciaal kleed, kap en mantel. Ze leefden onderworpen, deden ten voordele van hun gemeenschap afstand van wat ze bezaten en waren meestal ongehuwd ⁽²⁶⁸⁾.

Nog andere broeders waren deze van Sent-Clara in het hof van Sint-Clara te Gentbrugge, waarover de abt van St.-Baafs het patroonschap had en van Sint-Clara «over de markt» waar ze als «patres et confessoras» van de zusters van het dito klooster fungeerden ⁽²⁶⁹⁾. Verder nog de broeders van St.-Joris, geleid door een rector, die priester was ⁽²⁷⁰⁾, en die werkzaam waren in het hospitaal van St.-Joris «ten vijf Windgaeten». En nog de broeders van St.-Jan «in de wildernisse of in eremo», geleid door een minister. Deze «fratres de pœnitentia» woonden aanvankelijk op de hoek van de Ceupsteeg aan de Veldstraat en later op het Meerhem. Ze waren onderworpen aan de derde regel van St.-Franciscus ⁽²⁷¹⁾. Op het einde van de XVe eeuw hielden ze in hun klooster op het Meerhem «wegens gebrekelijckheyt ende cranckheyt» zinnelozen «in stricten ende gesloten muten» ⁽²⁷²⁾. Tenslotte waren te Gent nog de beggarden of bogaarden en de opvolgers van de broeders tempeliers. De bogaarden waren «viri humiles et devoti», die een contemplatief leven leidden. Ze beschikten over eigen gods- of gasthuis, gelegen bij de Zandpoort. Ze werden geleid door een meester ⁽²⁷³⁾. Het was in hun oud tehuis dat de Gentse wevers raad en beraad hielden ⁽²⁷⁴⁾.

277. De Potter beweert tevens dat ze voorheen gevestigd waren in het huis «den hoogen gevel», «tusschen muide», in de leperstraat, op de Hootaard in het Spijkergebouw en tenslotte op de St.-Michielsveste. F. De Potter, Gent II, 465, VII 276. Men noemde ze ook Schokkebroeders en Alexianen.

(268) F. De Potter, Gent VII, 149; S.A. Gent, Reg. I.I. fol. 216 v° en Rek. 1433 fol. 350 v°; Sanderus, o.c. I, 331. Zie ook: Thym, De gestichten van liefdadigheid.

(269) C. Diercx, o.c. II, 201-467; S.A. Gent, JBK 1366 fol. 7. In het klooster van St.-Clara over de Vrijdagmarkt, gelegen in de Goudstraat, stierf de H. Coletta, zeer vereerd door de Gentenaars. Bij de Rijke Klaren te Gentbrugge waren er fratres et conversi. C. Diercx, o.c. II, 201.

(270) S.A. Gent, JBK 1459 fol. 49.

(271) ib. 1394 fol. 55, 1463 fol. 10; Sanderus, o.c. I, 320. Vreemd dat de broeders tertiï ordinis aan de Clopsteeg mochten gehuwd zijn maar hun vrouw mocht in het klooster niet slapen en dies meer. S.A. Gent, JBK 1465 fol. 124 v°. Ze hadden kapel met campanille en kerkhof. V. V. d. Haeghen, Inv. Rapports entre la commune et les établissements religieux, Gand 1889 p. 158.

(272) S.A. Gent, Reg. N.N. fol. 250.

(273) F. De Potter, Second Carl. p. 74; C. Diercx, o.c. II, 248-249. Ze waren eerst op Poortakker gevestigd. N. De Pauw, Carl. Artev. p. 536.

(274) V. Fris, Dagboek I, 23.

Zo in de XIVe als in de XVe eeuw waren er te Gent nog de broeders van het heilig huis van St.-Jan van Jerusalem, of opvolgers van de broeders tempeliers. Het waren religieuzen «van der ordine van St.-Jan in Jerusalem» die door een commandeur geleid werden. Ze hielden een hospitaal en een school open. Het is mogelijk, zoals Cramayus beweert, dat er in «sacello Templariorum» ook een ermitage was. In de kapel van de broeders, die gelegen was tussen Groenenbriel en Steenstrate, waren er meerdere «capelrien» (275).

Over al deze broeders met zwarte, bruine of witte pijen, met bruine of zwarte kap, met scapulieren is in tegenstelling met de benedictijnen en de vier ordenen weinig precies bekend. Hun bestaan werd door de anderen bedreigd. De lollards werden opgejaagd als ketters (276), de bogaarden werden «quod licentius viverent, extirpati» (277). Het woord «beggard» werd zelfs een scheldwoord (278). Wat deze mannen naar boetvaardigheid, onderworpenheid, deemoed, armoede, barmhartigheid en vroomheid dreef, weet God alleen. En hoe ze uit Gods genade vielen en zondaars werden onder de zon, dat weet de duivel. Wat een ongelijke maatschappij de enen toestond werd de anderen ontnomen. En zo duurt het voort.

Maar niet alleen de abten, de monniken, de broeders, de kanunniken en de kapelanen werden misbruiken en zondeval aangewreven, ook de zusters werden aangeklaagd. Velen leefden, op de een of de andere wijze in hetzelfde godshuis of hospitaal met broeders (279) en kwamen vanwege hun functie mede in contact met zieken, armen, ouden van dagen en ook met gezonde Gentenaars die het godshuis kwamen bezoeken. Zij waren hierdoor meer dan de zusters die in gesloten gemeenschap leefden blootgesteld aan verleiding, prikkel en kwellingen.

(275) S.A. Gent. JBK 1372-73 fol. 11, 1393-94 fol. 43, 1464-65 fol. 71, 1450-51 fol. 91, 1412-13 fol. 80; Gramayus, o.c. p. 24; J. Warichez, o.c. VI, 17. E. Mannier, *Ordre de Malte*, p. 703. We weten niet of er broeders of zusters waren in het «Onser Vrouwen der blinder lieden» huis, ook genoemd het hospitaal van O.L.Vrouw ter Nood Gods (S.A. Gent. JBK 1384-85 fol. 41), tot welke orde behoorden de broeders van het St.-Jacobshuis of hospitaal nabij de Slijpstraat op het Nieuwland (C. Dierckx, o.c. II, 571-572) en deze van het godshuis St.-Jan en Pauwel nabij de Waelpoort (C. Dierckx, o.c. II, 597) of in het «Siechhuus buiten Sente Lievints porten» (Van der Haeghen, lny. o.c. p. 248). Wat we weten was dat van het Blindenhuis de stad oppervoogd was en dat ze provisorien aanstelde in het godshuis St.-Jan en Pauwel. C. Dierckx, o.c. II, 597 en S.A. Gent. JBK 1384 fol. 41.

(276) S.A. Gent. *Baljuwsrekening 1377* (11 met 12 sept.).

(277) Sanderus, o.c. I, 320.

(278) *Acta sanctorum, Martii* (Paris 1863) p. 562.

(279) *Messenger scienc. hist.* 1865 p. 187.

In de Bijloke, waar tal van vrouwen van gegoede families als zuster werden opgenomen, leefden ze op grote voet. Rijk gedoteerd bij hun intrede en wellicht verwend gebleven in het klooster, ontvingen ze gasten, banketteerden en liepen de abdij in en uit. De wet van de clausuur en de geest van armoede werden er geweld aangedaan. Ook waren er zusters die niet enkel eigendommen bezaten, maar van de vrucht ervan, naar welgevallen, gebruik en misbruik maakten en meiden te harer beschikking hielden ⁽²⁸⁰⁾. Toen door de abdis Gertrude Van Pottelis gelukkige hervormingen werden ingevoerd verlieten sommige zusters, ontgoocheld en misnoegd en maar al te aards aangelegd de Bijloke ⁽²⁸¹⁾.

Nog slechter ging het er op sommige tijdstippen aan toe in het St.-Janshuis aan de Houtbriel. Hier waren de zusters afhankelijk van de Gentse schepenen, hadden de drie leden van de stad recht op het plaatsen van zusters, die ook door de leden begiftigd werden ⁽²⁸²⁾. Men raakte in 1315 binnen als zuster «met hulpe van goede of ghelde» van huize uit ⁽²⁸³⁾. In 1417 moest een zuster en een broeder het kloosterkleed afleggen, een ander zuster verloor voor zes maanden de helft van haar prebende ⁽²⁸⁴⁾.

Maar met de jaren verbeterde het er niet op. De regel werd niet nageleefd. Zedigheid, onderdanigheid en versterving waren van weinig waarde. Zusters werden ijdel, praatzuchtig, liepen met slepende klederen en zilveren gordels, ringen van goud. Ze hielden maaltijden met geestelijken en wereldlijken, gaven baden, danspartijen, gingen zonder toestemming in en uit het godshuis en bezochten zelfs het huis van «Plaisancen» te Beervelde ⁽²⁸⁵⁾. Tenslotte werd de meesteres of prieuse Margriete Stoppeleeren en twee andere zusters het godshuis ontzegd ⁽²⁸⁶⁾. En we wisten reeds dat een andere zuster door de pastoor van St.-Jacob werd verleid en zijn concubine werd.

(280) J. Walters, *Gesch. der Zusters der Bijloke* I. 126.

(281) *ib.* I. 131. Er werden door de zieken ook klachten geuit tegen de zusters en het dienstpersoneel van het hospitaal, *ib.* p. 102-103.

(282) S.A. Gent. Reg. I. I. 116 en Witteboek fol. 195 v°. Acht zusters, twee voor de poorterie, drie voor de weverie en drie voor de kleine neringen. Er waren meestal vier broeders.

(283) «omme in 'tgodshuus te commene», F. De Potter, *Gent VII*, 149. Gehuwde zusters en broeders konden aanvaard worden in het Leprozenhuis, A. Thym, o.c. p. 273.

(284) S.A. Gent. JBK 1417-18 fol. 101 v°.

(285) F. De Potter, *Gent VII*, 153-154.

(286) S.A. Gent. Reg. C 261.

Ook bij de fillidieusen verliep niet alles vlot, ook daar liet de tucht heel wat te wensen over ⁽²⁸⁷⁾, evenals in het Leprozenhuis dat zusters verlieten om te trouwen ⁽²⁸⁸⁾.

Tenslotte werden op het einde van de XVe eeuw de zusters cellieten of schokkezusters afgeschaft en is het waarschijnlijk dat de zusters boogaarden evenals hun broeders «quod licentius viverent» uitgeroeid werden ⁽²⁸⁹⁾.

Van al deze zusters en van die anderen uit de abdij van den Groenenbriel ⁽²⁹⁰⁾ van Sint-Clara, van Sint-Agnete ⁽²⁹¹⁾, van Galilea, van de grauwe zusters en de zwarte zusters, van de zusters Taybaerts van St.-Katelijne, wat weten we meer dan dat ze zich overgaven aan goede werken of bedelden, van handwerk leefden, de christelijke liefde beoefenden en bewijzen gaven van sociaal begrip en godsliefde. Er is nog geen uitgediepte studie geleverd over het leven en het werk van deze Gentse vrouwen en vreemde religieuzen die zich te Gent kwamen vestigen, die uit St.-Omaars kwamen of als de «zwestren» die zonder twijfel uit het oosten herwaarts waren gekomen, met heimwee wellicht maar ook met welke innerlijke geheimen, bedwongen hartstochten en gerefouleerde gevoelens ⁽²⁹²⁾. Want niet alleen maagden traden binnen de Gentse kloostermuren, soms met drie tegelijk uit een Gentse patricische familie als de dochters van de hertogelijke raadsheer Jan de la Kethulle ⁽²⁹³⁾, maar ook

(287) S.A. Gent. Reg. A A fol. 206.

(288) S.A. Gent. JBK 1420-21 fol. 7. Zuster Hotter filia Willem e.a. In het Leprozen- of Lazarushuis leefden zusters en broeders van elkaar gescheiden maar in gemeenschap «tam in victum quam habitum». Wie verdacht werd van alleen te zijn gebleven met vrouw of een zuster werd 8 dagen penitentie opgelegd. Wie verdacht werd van «fol amour» of van conversatie en zich niet beterde kreeg 20 dagen penitentie. Overtuigd van overspel werd men uit het huis gebannen voor 1 jaar en 1 dag. *Messenger des sciences* (1865) p. 187-188 en A. Thym o.c. p. 254.

(289) S.A. Gent. JBK 1137-38 fol. 19. Ze beschikten over een infirmerie. De zusters Bogaerden verbleven in Onderbergen. *ib.* JBK 1362-63 fol. 12.

(290) Isabella en Lisbet, beide abdisen, genoten een penstoen van de hertog. *Dehaisnes, o.c.* IV, 7 22.

(291) Deze leefden van handwerk. 16 à 20 zusters. I. Warichez, o.c. VI, 10.

(292) Niets weten we over de Zwestren of Zusters in Poortakker, over dezen uit de Vuilsteeg uit de Erpelsteeg. S.A. Gent. JBK 1353-54 fol. 25, 1512-13 fol. 84, 1415-16 fol. 30 v°.

(293) In Galilea. F. De Potter, *Gent VIII*, 419. In 1455 leefden in Galilea 56 religieuzen en 49 «personas laicas seculares». J. Warichez, o.c. VI, 10. Nog later waren er 100 zusters. Dochters van edele en patricische geslachten kwamen in Galilea terecht. *Wielant Antiq.* o.c. p. 80-81.

gehuwde vrouwen. De weduwe van de Gentenaar en hertogelijke ontvanger en raadsheer Lauwereins De Maech trad met haar vier dochters «in religioene int cloostre van Sint-Agnetes» (294). Was dit roeping? Was dit angst voor het leven? Was dit bevrijding en beveiliging? Waren dit de essentiële oorzaken van de misbruiken in de Gentse vrouwenkloosters?

Het ongebonden leven van vele geestelijken, van broeders en zusters werd te Gent zeker in de hand gewerkt doordat kloosters en kerken misbruikt werden en oorden waren van werelds verkeer.

Vreemde vorsten logeerden in de Gentse benedictijnerabdijen, in de St.-Baafsabdij verbleef zelfs weken Edward III, koning van Engeland en zijn gemalin en Engelse hovelingen, dienaars en dienaressen. De vorstin schonk er zelfs het leven aan «John of Ghent» (295). In het klooster of op het kasteel van de abdij van St.-Pieters te Zwijnaarde verbleven graven en hertogen o.m. Karel de Stoutte, Maria van Bourgondië, Jan zonder Vrees, die er met hun gevolg overnachtten (296). Onze graven verbleven ook, zoals een bescheid van omstreeks 1317 mededeelt «toutes les fies que messire de Flandres est à Gand, soit au castiel, soit à St.-Pierre, soit à St.-Bavon, à la Bijloke ou ailleurs ens ou pourpuis de le ville de Gand» (297). Graaf Robrecht van Bethune hield met voorliefde zijn hof in de Bijloke, waar ook feesten plaats vonden (298).

Vredesonderhandelingen, politieke discussies en andere contacten gingen door, zoals medegedeeld in het klooster der chartreuzen, der jacobijnen, in de Gentse abdijen, in de Bijloke, zelfs in het hof der rijke klaren werd de vrede van Doornijk bedisseld (299).

De kloosters van de bogaarden, van de augustijnen, van de jacobijnen waren tehuizen waar politieke, sociale en economische problemen en wat nog meer door de Gentse poorters werden besproken en niet altijd gedisciplineerd (300). De schepenen zaten te smullen in de refter van de kar-

(294) S.A. Gent, Wezenb. 1483-84 fol. 128 v°

(295) J. Froissart, *Chroniques* (éd. Buchon) I chap. 97: N. De Pauw, *Cart. Art.* p. 708; In de abdij trok een speciale wacht op om de kontng te beschermen. N. De Pauw, *Rek.* I 214. Ook hertogin Isabella en de graven van Charolats en Etampes en nog anderen verbleven er. M. Desplanque, *Inv.* I, 376.

(296) V. Fris, *Dagb.* II, 205; *Memorieb.* o.c. p. 297.

(297) V. Gaillard, *Inv. Anal. Chartes* n° 948.

(298) In de Bijloke hadden ook vergaderingen plaats van de hoge geestelijkheid, van rechtsgeleerden en van andere wereldlijke en geestelijke groten van het land J. Vuylsteke, *Oorkondeboek*, o.c. p. 96 en *Rek.* I, 17-21.

(299) J. Froissart, *Chroniques* X, 567.

(300) J. Vuylsteke, *Rek.* I, 455.

thuizers, van de jacobijnen, in de St.-Baafsabdij ⁽³⁰¹⁾, en vindere zetelden bij de fillidieuzen ⁽³⁰²⁾. Ook in St.-Veerle hadden politieke bijeenkomsten plaats ⁽³⁰³⁾.

De hoogste gaai schoten echter de predikheren af door in hun gewijd klooster toe te staan dat er in hun klooster gedanst en gefuifd werd door nobelen en edele vrouwen en dat voor de gasten esbatement ⁽³⁰⁴⁾ werd gehouden als wou men de geprikkelde geest der monniken met wereldse dromen bevolken. Al dat aards gewemel en geluid, al dat werelds verkeer, al die contacten, al die profane overvloed en overdaad moesten onvermijdelijk monniken, broeders, nonnen en zusters in bekoring brengen en de geest beschamen waaraan ze hun geloof en leven wilden offeren.

En niet alleen de kloosters ook kerken werden soms wereldse tempels als de St.-Niklaaskerk waarin «schilderwerk ten tooghe ende ter venten» werd gezet ⁽³⁰⁵⁾. Ook het asielrecht werd er soms schandelijk en profanevend misbruikt ⁽³⁰⁶⁾. Zelfs op de kerkhoven werden excessen gepleegd ⁽³⁰⁷⁾.

Reactie.

Doordat de geestelijkheid in het algemeen een ernstige crisis doorworstelde die jaren aanduurde en waartegen moeizaam kon worden opgerooid, doordat de clerus aan de ene kant de lichtgelovigheid als het ware aanwakkerde en anderzijds doordat zijn handel en wandel in menig opzicht ergernis en wrevel opwekken moest, doordat vele van zijn hervormingspogingen onbegrepen bleven en zelfs aanleiding gaven tot andere of verkeerde interpretaties was het onvermijdelijk dat reacties tegen geloof en clerus van ongewapende geesten maar ook van nuchterdenkenden niet konden uitblijven.

Zo in de XIVe als in de XVe eeuw hebben allerlei individuen evenals groepen van mensen, geestelijken en leken, gepoogd hun geloofsovertuiging anders te beleven dan deze door de kerk voorgeschreven. In de XVe eeuw zijn zelfs in de Lage Landen godloocheernaars aan te duiden zoals de ridder Georges de Rocquillos, heer van Philomez, gouverneur en

(301) N. De Pauw, *Rek.* II, 140 en *Cart. Art.* p. 115.

(302) S.A. Gent, *Rek.* 1467-68.

(303) A. Van Acker, *Stadsrek. Eeklo o.c.* p. 177.

(304) A.R.A. Brussel, *Recette gen. de Fl.* 1422-23.

(305) S.A. Gent, *JBK* 1463-64 fol. 70 v°.

(306) C. Diercx, *Lois* I, 60.

(307) *ib.* *Memoires sur la ville de Gand* II, 348-351-392.

raadsheer van Antoine, bastaard van Filips de Goede en ridder Charles, heer van Rochefort, eerste kamerheer van Jan, heer van Estampes. Beiden bij volle verstand, weigerden op het uur van hun verscheiden en spijt het aandringen van priesters biecht te spreken en andere sacramenten te ontvangen ⁽³⁰⁸⁾. En zij waren de enigen niet!

Te Gent waar geloof en bijgeloof al in het begin van de XIVe eeuw waren dooreengestrengeld wordt voor het eerst het bestaan van «buggers» of ketters in 1336esignaleerd ⁽³⁰⁹⁾. In 1349 vonden de flagellanten of kruisbroeders, een secte van uit Duitsland naar de Lage Landen getrokken, grote bijval te Gent. Hun zelfstandig optreden, zonder zich aan het gezag van de geestelijke overheid te onderwerpen, en de talrijke afwijkingen van de kerkleer verontrustten de geestelijkheid en de magistraat die tenslotte tegen de geselaars ingrepen. Deze bewezen «gheene werdichede den priesters», noteerde een kronijkschrijver, en ze verklaarden dat ze door hun geselingen, na 30 dagen, kwijtschelding bekwamen van hun zonden en van hun «pine der zonden» ⁽³¹⁰⁾.

Zij bejegenden de priesters met minachting, verstoorden de mis, verklaarden dat ze meer dan de priesters over de macht beschikten om bezetenen van de duivel te verlossen, waren gekant tegen giften bij testament aan geestelijken, enz... In hun verbeelding aten en dronken ze met God, spraken met O.L.-Vrouw die hun tot geselen had aangezet, ontvingen van engelen brieven, enz. Op de koop toe schreven vele lieden hun nog mirakelen toe. De secte der geselaars, drastisch bestreden, dook in 1400 weer op te Gent en werd opnieuw onderdrukt ⁽³¹¹⁾. In 1374 kwam de secte der dansers, eveneens van Duitse herkomst, in de gunst van de Gentenaars. Deze dansers hingen eveneens ketterse dwalingen aan, verklaarden God te aanschouwen, verachtten de heilige sacramenten, sloorden de goddelijke diensten en minachtten de geestelijken. Ook zij werden door kerk en magistraat bevochten en onderdrukt ⁽³¹²⁾. In 1377 werden de lollards, die tegen de tucht en de ceremoniën van de kerk uitvaardden, vervolgd en gepijnigd ⁽³¹³⁾.

(308) Du Clercq, o.c. III, 277-341. Du Clercq getuigt voor de Heer van Rochefort uitdrukkelijk «qu'il eust bon sens et entendement», ib.

(309) N. De Pauw, Rek. I, 87 «van seep, coste doemen de buggers pijnde», 4 p. 11 s. 8 d.»

(310) N. De Pauw, J. V. Art. p. 364.

(311) P. Fredericq, Secte der Geselaars, p. 25-26-27-28-29-31. Er waren ook dominkanen en andere monniken onder de geselaars, ib. 33.

(312) ib. 50-51-57.

(313) «Van dat twee lollaerds gheexamineert waren, ghegeven Eloute den coc (de beul) van sinen dienste XXIV s. S.A. Gent, Baljuwrek. 1377 (11 met - 12 sept.). Het is best mogelijk dat Filips Van Artevelde tot deze secte behoorde, wat een

Ofschoon tal van rampen als de pestepidemie, overstromingen en felle branden, sociale onlusten en oorlogen nog steeds aanleiding konden geven tot groeperingen van dwepers, malcontenten, ketters van diverse soorten hebben wij in de XVe eeuw nochtans geen sporen meer gevonden van godsdienstige bewegingen als deze van de geselaars, dansers, enz. Het godsdienstig leven, zeer veruiterlijkt van karakter en beïnvloed door een ontaarde tijdsgeest, was echter op het einde van de XIVe eeuw en in de XVe eeuw onderhevig aan een ernstige crisis.

Minder dan ooit werden te Gent de kerkgeboden geëerbiedigd. Op paasavond at men eieren en boter, dronk men uitermate en werd er plezant met dobbelstenen gespeeld, dit alles «contrare ende in versmaetheden van de ghebode Gods en van de H. Kerk» ⁽³¹⁴⁾. Ook in de vasten werd boter genut ⁽³¹⁵⁾. De heiligidagen werden misbruikt. Op sacramentsdag, een feestdag boven anderen, werd er op de Vrijdagmarkt gejusteerd ⁽³¹⁶⁾. Kerken en kloosters werden door gewelddaden ontwijd : de St.-Niklaaskerk, de St.-Janskerk, de St.-Veerlekerk, de O.-L.-Vrouwekerk van St.-Pieters enz. Gewijd water werd er vergiftigd ⁽³¹⁷⁾. Met trommels, «pijpen oft andersins» liepen vastenavondheren speelwijs in de kerk, beletten er de goddelijke diensten en ontstichtten de gelovigen ⁽³¹⁸⁾. Op midzomernacht, toen de St.-Janskerk werd overstroomd door pelgrims die het beeld van St.-Jan kwamen kussen werd de devotie gestoord door «licht volckxkin» ⁽³¹⁹⁾. Sommige geestelijken werden brutaal bejegend, brutaal aangepakt ⁽³²⁰⁾.

tijdgenoot beweert. Meldenswaardig is het feit dat toen Filips Van Artevelde in 1382 te leper was en er zich een lichte aardbeving deed gevoelen, de aanhangers van Filips hiervan de schuld wierpen op priesters die ze van toverij beschuldigden. Vele priesters werden gedood. *Fris. Contrib. à la biogr. gantoise*, p. 68. (*Bull. gesch. en Oudh. Gent* 1907 n° 2). De secte der lollards was van Engelse oorsprong, cfr. Dumahieu, Paul Walter Lollard en Wycliff (1958) p. 42.

(314) De schuldigen werden opgejaagd en veroordeeld. *J.B. Cannaert*, oc. p. 429.

(315) *ib.*

(316) J. Vuylsteke, *Rek. FVA*, p. 247. De Franse theoloog Gerson noteerde dat het volk er zich op betiep dat grote heren, prelaten en klerken ongestraft op kerstnacht kaart speelden, vloekten en schandalige taal spraken. Gerson, *Sermo de nativitate domini*, Opera, III, 946-947.

(317) *Memorieb.*, oc. p. 347 ; V. Fris, *Dagh.* II, 213-214. Priesters moesten de mis staken. *Memorieb.*, oc. p. 347.

(318) *S.A. Gent. Register B B*, 230

(319) F. De Potter, *Gent V*, 433. A.R.A. Brussel. *Recette générale de Fl.* 1422-23 ; N. De Pauw, *Rek.* II, 140 ; *S.A. Gent. J.B.K.* 1345-46 fol. 21 ; 1368-69 fol. 24.

(320) Illustratief was het geval van de kapelaan van St.-Veerle die vanwege de officiaal van Doornijk een opdracht kwam volbrengen op het schepenhuis en er door de baljuw en zijn helpers onder de voeten werd gelopen. Hij werd uit het schepenhuis geworpen. Men dreigde hem levend te zullen begraven. Gaillard, *Invent.* oc. n° 917.

Anderen werden zwaar gewond of vermoord ⁽³²¹⁾. De H Coletta en haar volgelingen werden uitgescholden voor beggarden en hypocrieten ⁽³²²⁾. De relieken werden niet gespaard. Gentse patriciërs, de gebroeders Parijs, werden gestraft «pour le bature kil fist au verlet labei, ki estoit avoec le fietre Saint Godewale, et pour le despit kil fist au saint». De abt zelf kreeg «despiteuse» woorden te horen ⁽³²³⁾. Op de Kwade Maandag, tijdens de «wapeninghe» op de Vrijdagmarkt, stoorde zich niemand aan het heilig sacrament dat door de parochiepape van St.-Jacob tussen het gewoel werd gedragen om de vechtenden te kalmeren ⁽³²⁴⁾.

De kronijkschrijver Jean Germain noteerde dat de Gentenaars, kort voor de slag van Gavere, besloten hadden «de ne plus recourir dorénavant au culte saint qu'à leur bon plaisir» ⁽³²⁵⁾ en een ander tijdgenoot bericht dat in de «groete huusen» waar de dichteres, zuster Josine, leefde voor ze priorin van St.-Agnete zou worden «God daer lettelt werd geacht» ⁽³²⁶⁾.

En meer dan ooit werd de ketterjacht doorgevoerd. Waarzeggers werden, na een onderzoek vanwege de Gentse magistraat en «gheestelicke doctueren» en na te Doornijk voor het geestelijk hof te zijn verschenen en geeseld te zijn geworden, aan de westdeur van de St.-Janskerk «ghe-scavauteert» en daarna verbannen ⁽³²⁷⁾.

In 1452 werd een «Engelse kerstine» gearresteerd. Vier dagen later werd de ongelukkige gevoerd «up de Speye ten Roeden Torre» en daar, gebonden aan handen en voeten, in de Schelde geworpen en verdronken ⁽³²⁸⁾. Het jaar nadien werd een andere vrouw, Aghte genoemd, en wonende aan de Peter Celiepoort aangehouden, gebonden in een zak gestopt en in de Leie verdronken ⁽³²⁹⁾. In 1459 werden vijf kettters gearresteerd w.o. een priester Lievin van der Eecken, die te Doornijk werd veroordeeld. De anderen werden aan de westdeur van de St.-Janskerk

(321) J.B. Canaert. oc. p. 93-95-379.

(322) Acta Sanctorum, Martii. I (Paris 1863). p. 562.

(323) C. Diericx. oc. II, 192.

(324) N. De Pauw, Jacques Van Artevelde. p. 442.

(325) «Jean Germain» in : Fris. Analyse de chroniques Bourguignonnes. (Bull. Gesch. en Oudh. Gent 13e jaar n° 7. p. 200). In de oorlog spaarden de Gentenaars het goed der abdijen niet. Zo in 14e als in de 15e eeuw. Fris. Notes historiques in : Bull. Gesch. en Oudh. Gent 13e jaarg. n° 2 (1905) p. 75-80. In 1479 verklaarden Gentse rebellen, terdoodveroordeeld na een mislukte opstand dat ze het gemunt hadden op het plunderen van de abdijen van St.-Pieters en St.-Baafs en dat ze ook gekant waren tegen de 3 ordenen, de lombarden, de rijken en dies meer. Jean Molinet. Oeuvres (ed. Buchon) II, 186.

(326) Belgisch Museum, VI p. 155.

(327) V. Fris. Dagb. oc. II, 185.

(328) Kronijk v. Vl. van 580 tot 1467. II, p. 145.

(329) V. Fris. Dagb. oc. II, 186.

«ghescavauteert ende ghepredict in topenbaar omme dat hij ghedooft hadde in thelich kersten gelooven» (330). In 1481 werd de Gentenaar Lodewijk Van der Linden «ter justicie ghevoert» en gedurende drie dagen geleid «up eene slede, ende ghestreken te vele plaetsen up zijn bloot lijf met eenen gheloeyden ysere, ende daerna ghestelt up tpellorijn an 't Vleeshuus ende daer zijn tonghe ghecurt ende ghebannen uut Vlaenderen omme dat hij blasphemye ghesproken hadde van Gode van Hemelrycke» (331)

En zo waren deze eeuwen extremen van diep geloof en bijgeloof en van onverschilligheid en ongeloof. Zij bevatten reeds sterk in de kiem al de elementen en ingrediënten waaruit in de volgende eeuw de grote inquisitie, het strijdend protestantisme in zijn veelvoudige schakeringen zouden groeien. Schandalen en misbruiken, plaag van de hogere stand, plaag van de clerus in de eerste plaats.

Met deze belichting van Gent wensden we geen vergelijking met Sodom en Gomorra. De Gentse maagd was geen heilige, al staken haar kerktorens en kloostercampanillas als lansen uit haar stad en deze stad was ook niet door de duivel bezeten. Ze beleefde eenvoudig haar tijd, die zielig was, vol van verleidingen, van onevenwicht en van smartelijke etterende ellende en misbruiken, waartegen een geschokt gezag niet tegenop kon. Het groot aantal kloosters, gasthuizen, hospitalen, waarin het leven ver van aantrekkelijk mag geweest zijn, pleit voor het geloof dat daarin werd onderhouden en voor de offerende dienstbaarheid van zusters en broeders, en ongetwijfeld waren er vele priesters die tegen bekoring en wandaad krachtig oproeiden. Ook onder de massa waren er bepaald velen die God op de handen droegen, oprechte gelovigen waren en trouw de kerkgeboden nastreefden. Dat alles belet niet dat er ook vele zwarte schapen waren en wolven en dat er ook, hoe weinig wellicht ook, geesten waren die hun tijd konden bekijken, beoordelen en meten.

Wat wij uit de bronnen haalden was noch hemel noch hel maar een menselijk Gent dat zijn lot niet kon ontlopen.

Dr. Paul ROGGEÉ.

(330) *ib.*

(331) *Fris. Dagbl.* oc. I. 318.

DE HUISWEVERIJ TE ZOMERGEM

DE VROEGSTE SPOREN

Onder de talrijke beroepen die te Zomergem in de loop der eeuwen door onze voorouders werden uitgeoefend, en zoals daar zijn : pottenbakkers, bezembinders, mandenvlechters, gareelmakers, leemleggers, smeden, timmerlieden, wagenmakers, metsers, strodekkers, klompenmakers, schoenenkleermakers, bakkers-winkeliers, herbergiers, brouwers, uurwerkmakers, koperslagers e.a., is dit van laken- en lijnwaadwever wel een van de oudste en tevens de belangrijkste tak van bedrijf na de landbouw.

Wij willen in dit werkje een eerlijke betrachting doen om onze huiswever terug in het licht van de geschiedenis te stellen en dan ook liefst zo getrouw mogelijk en in al zijn aspecten. Het ontbrak ons niet aan archiefmateriaal en naast de uitgegeven werken en bijdragen van algemenen aard terzake, die ons de algemene facetten lieten kennen, hebben wij het geheugen van de oudste inwoners van ons dorp aangesproken, waardoor wij een schat van kostbare en vooral getrouwe gegevens konden verzamelen, vooral wat betreft de laatste jaren die deze industrietak heeft meegemaakt. Met al deze gegevens menen wij in ons opzet geslaagd te zijn.

De weefindustrie in Vlaanderen klimt tot een zeer ver verleden. Reeds in het neolithisch tijdperk kende de bevolking van onze streken de kunst van het weven en mag de weverij gerust als de oudste nijverheid worden aangezien. Plinius en andere Romeinse veldheren, die onze gewesten doorkruisten en hun bevindingen neerschreven, zijn unaniem in hun beweringen, dat de Morinen en Menapiers in de kunst der laken- en lijnwaadweverij bijzonder behendig waren ⁽¹⁾. Vooral onder de Gallo-Romeinse tijd had de huisweverij een hoge vlucht genomen en Henri Pirenne betoogt terecht dat de Vlaamse weverij uit de Middeleeuwen de erfgename is van deze der Gallo-Romeinen. Vanaf de oudste tijden.

(1) Frans DE POTTER en Jan BROECKAERT : *Geschiedenis van de Belgische Boerenstand*, 1880, blz. 62

aldus schrijver, hebben de bewoners van onze kuststreek geweven. De grote kudden schapen in de uitgestrekte meersen achter de duinen, leverden hiervoor rijkelijk de grondstof. In de moerassige streken der Morinen en der Menapiers was de lakenweverij zeer actief en in hun kleine schuiten brachten deze ijverige mannen hun produkten tot aan de voet van de Alpen, waar zij, onder de naam van friese mantels grote vermaardheid verwierven. Ook op de Romeinse markt was het linnen van onze voorouders fel gegeerd ⁽²⁾.

Hoewel in mindere mate dan de wol, nam ook het vlas een niet geringe plaats in de weverij. De vlasteelt maakte bij de Menapiers een der voornaamste bestanddelen uit van hun nationale rijkdom ⁽³⁾.

Dubois betoogt dat men de opkomst van de Vlaamse lijnwaadindustrie mag citeren in de 1° eeuw vóór Kristus. Het is trouwens in Vlaanderen, zegt hij, dat de wieg heeft gestaan van de lijnwaadindustrie en dito handel ⁽⁴⁾.

Aangenomen mag worden dat ook te Zomergem in deze verachteruit gelegen tijden geweven werd, niet alleen omdat het dorp midden in het vroegere land der Menapiers gelegen was en zijn bodemstructuur zich uitermate leende tot de teelt van schapen, maar vooral omdat er, onder de menigvuldige Gallo-Romeinse voorwerpen, die in 1923 door de heren Plancquaert op de Steenberg werden opgedolven, zich werktuigen bevinden die ontegensprekelijk tot het materiaal van de wever hebben behoord. Zij wijzen dan ook meteen op het uitzonderlijk belang van deze voorwerpen voor het vaststellen van de ontwikkelingsgraad van deze vroege bewoners en verstouten zich zelfs van te beweren, — en niet zonder enige reden wellicht —, dat de bewoners van Zomergem uit deze duistere tijden, de kunst van het weven onder de knie hadden, hierdoor tot een vrij hoge graad van beschaving en ontwikkeling gekomen waren en welstellend leefden ⁽⁵⁾.

(2) LINDEMANS Paul : *Geschiedenis van de Landbouw in België*, Antwerpen, 1952, deel II, blz. 214. PIRENNE Henri : *Histoire de Belgique*, deel I, blz. 197 vlg.

(3) Frans DE POTTER en Jan BROECKAERT : *Geschied.*, blz. 50.

(4) DUBOIS Ernest : *L'Industrie du tissage de lin dans les Flandres*, Brussel 1900, blz. 2 en 6.

(5) PLANCQUAERT M & J. s). : *Naar aanleiding der voorhistorische ontdekkingen te Valkenhuts (Hongen)*, in *Dietsche Warande en Belfort*, jaargang 1924, blz. 18 en vlg.

Reeds in de tweede helft der XIe eeuw was Vlaanderen een exportland van laken en in de XIIe eeuw was de lakenhandel hier enorm groot ⁽⁶⁾.

Eeklo, op wier markt de Zomergemse huiswever lang zou zijn aangewezen, zou de snelle opgang van de lakenweverij meeleven. Na de verwoesting van Raveschoot op 8 maart 1127, kwamen de afgestroopte bewoners bescherming zoeken rond het slot van Eeklo, waardoor de bevolking van deze plaats sterk aangroeide, met het gunstig gevolg dat handel en nijverheid zich in dezelfde mate ontwikkelden ⁽⁷⁾. Reeds in 1240 werd het handeldrijvend Eeklo door een keure van graaf Thomas van Savoye en gravin Johanna van Konstantinopel tot stad verheven ⁽⁸⁾. In het begin der XIVe eeuw bloeide te Eeklo reeds een weversambacht en verscheidene kroniekers zijn het eens om te verklaren dat de lijnwaadhandel in deze stad zeer actief en welvarend was en dat de wekelijkse markt door een aanzienlijk aantal lijnwaadkooplieden bezocht werd ⁽⁹⁾.

Ook te Zomergem zijn zeer vroeg reeds sporen van lijnwaadweverij en vlasindustrie weer te vinden. In de jaren 1377 tot 1381, betaalde de parochie als beste hoofd aan de Gentse stadsbaljuw, 50 el lijnwaad ⁽¹⁰⁾. Grote pachthoeven betaalden een gedeelte van hun pachtschuld met vlas, zo b.v. de pachters van het «Goed van Rapenburg» op den Bos, 3 steen vlas over de periode 1412-1450 en het «Goed te Bonjours» te Rijvers, eveneens 3 steen vlas ⁽¹¹⁾. De knechten en de meiden werden op de grote pachthoeven gedeeltelijk in lijnwaad betaald.

Wij willen nochtans doen opmerken dat Zomergem tot vóór de XVIIe eeuw nooit dicht bevolkt is geweest. In 1469 l.v., werden hier slechts 151 haarden geteld, wat een bevolking van circa 760 zielen veronderstelt ⁽¹²⁾.

Zomergem, dat tegen het groeiende Eeklo aanleunde en op wiens markt onze wevers waren aangewezen, zal de weldoende invloed van deze expansie ontegensprekelijk hebben ondervonden.

(6) DE POERCK E. : *La draperie médiévale en Flandre et en Artois, Technique et terminologie*, Brugge 1951, blz. 10.

(7) NELEMANS Ed. : *Geschiedenis der Stad Eekloo*, Gent 1859-1865, blz. 23.

(8) NELEMANS : blz. 24.

(9) NELEMANS : blz. 101 en 107.

(10) SABBE Etienne : *De Belgische vlasnijverheid*, Brugge 1943, blz. 154.

(11) DE VOS Achiël : *Inventaris der Landbouwpachten in de Gentse jaarregisters van de Keure*, in Oostvlaams Verbond van de Kringen voor geschiedenis, Inventarissen n° 3, Gent 1958, blz. 40 n° 351 en blz. 59 n° 361.

(12) DE SMET J. : *Dénombrement des foyers en Flandre en 1469*, in Bulletin de la Commission royale de l'histoire et d'archéologie, jaargang 1935, blz. 134.

Maar de tijden waren voor onze stille huiswever niet immer voorspoedig en rustig. Voortdurend had hij te kampen tegen de patriciers uit de steden, die zich het monopolie van deze bedrijfstak wilden toeëigenen waaraan zij zich konden dik zuigen en ook daarom met man en macht verzetten tegen elke poging om in de dorpen een lakenambacht op te richten. De weverij werd op het platteland gelimineerd, gesaboteerd en zelfs herhaaldelijk bij vorstelijke dekreten verboden. Onder de regering van Lodewijk van Nevers, werd het beoefenen van het lakenweven in de dorpen, vele inijen buiten de stadspoorten gelegen, verboden. Een dekreet van 8 april 1297 verbood aan de dorpelingen die binnen de twee mijl van Gent woonden, laken te weven of op te stapelen. Op 23 augustus 1302 werd de invoer te Gent verboden van laken dat buiten de stad geweven of gevolderd was en in 1314 tenslotte werd verboden laken te vervaardigen of er handel in te drijven binnen een straal van 5 mijl rondom het schependom.

Door de vorsten een beschermende hand boven het hoofd gehouden, verstoutten de stedelingen van Gent zich om strafexpedities naar de dorpen te zenden om er de getouwen en spinwielen te gaan verbrijzelen, terwijl het herstellen van het vernietigd materiaal van hogerhand verboden werd. Geregeld zag men deligaties van de Gentse lakenambachten de dorpen afketsen met een spionerend oog om te zien of alle verbodsdekreten stipt werden nageleefd en om nieuwe maatregelen te treffen waar dit van node bleek.

De lakenweverij in onze streken kreeg de dolksteek in volle borst. Zij verdween van het platteland ten behoeve van het stedelijk monopolie en zou er nooit meer terugkeren, zelfs niet meer wanneer, veel later dan, de gemoederen gemilderd waren.

De ellende onder onze dorpsmensen was algemeen en onzeglijk groot. In het geklop van het getouw, in het gehonk van de braak, in het gezwiep van het zwingelherd, in het geklets van de repel en in het gezang van het spinwiel, zat de diepe grondtoon van de schrijnende miserie en het gedempt schreien van de hongersnood.

Maar ook voor de steden kwamen zwarte dagen. De door Lodewijk van Nevers bevolen aanhouding van de Engelse kooplieden in 1336 lokte een drastische tegenmaatregel uit vanwege de Engelse koning Edouard, die de uitvoer van wol naar Vlaanderen en de invoer van afgewerkte produkten uit ons land verbood, waardoor de Vlaamse lakenweverij een ongekende stagnatie ondervond, bij zoverre dat deze eens zo bloeiende nijverheid dreigde teloor te gaan en onze wevers naar de bedelstaf moesten grijpen om niet van honger om te komen. Nauwelijks waren de spinrokken

en weefgetouwen stilgevallen of men zag de stedelingen met honderden over de dorpen zwermen om een stuk brood te bedelen ⁽¹³⁾.

Na dat aan de plattelandsbevolking het lakenweven verboden was geworden in de XIV^{de} en XV^{de} eeuw, werd door de landelijke bevolking praktisch geen wol meer geweven. De grondstof was te duur geworden, de stof vond minder afname dan het lijnwaad en voor eigen dracht viel het te kostelijk uit. De wol die te Zomergem geweven werd, kwam van de schapen die ter plaatse gekweekt werden, maar dit getal is altijd zeer klein geweest. Onze boeren hebben nooit veel gevoeld voor de veeteelt in het algemeen en voor de schapenkweek in het bijzonder. Opvallend is het vast te stellen hoe weinig stuks vee in de boedelstaten worden aangekend; 2 à 3 koeien slechts in elke stal en stallen van 5 à 6 stuks zijn eerder zeldzaam. Over schapen wordt zelfs nooit gesproken. Waren er dan geen te Zomergem? In elk geval zeer weinig. Alleen op de schutshoeven van heerlijkheden en grote kerkelijke gestichten als b.v. op het Pachtgoed van Schipdonk in Ro., op het Goed van Rapenburg op den Bos en op het Goed van Schoubroeck te Meirlare worden een aantal schapen vermeld. Zo bezat het Goed van Schipdonk in 1724 een kudde van 95 dieren ⁽¹⁴⁾. In 1703 werd de schaapdrift te Zomergem verpacht aan zekere Jan Van Slycke voor 8 pond groten ⁽¹⁵⁾. Een van de grootste oorzaken waarom onze landbouwers voor de schapenteelt niets voelden, is het dekreet van Marie Theresia van het jaar 1755, dat het houden van schapen verbood aan de landbouwers die niet minstens 9 bunder land bewerkten. Voor Zomergem lagen deze cijfers zelfs nog merkkelijk hoger want hier gold het verbod voor bedrijven met minder dan 15 bunder of ruim 20 hectaren. Te Zomergem waren dergelijke uitbatingen niet talrijk want ons dorp was met Nevele, Nazareth en Evergem gekenmerkt door de versnippering van zijn ariaal in kleine landbouwbedrijven. Van de 264 bedrijven die men thans telt zijn er 155 die nog geen 15 hectaren oppervlakte hebben en slechts 22 die er boven gaan ⁽¹⁶⁾.

Onder de Franse Omwenteling zag men, als gevolg van het invoerverbod van wol uit Engeland, de schapenteelt enigszins vooruitgaan. In 1794 telde men te Zomergem 193 dieren, in 1797 267, in 1809 429 en in 1811 reeds 1207. Dit kwam mede door het feit dat het feodaal recht, waardoor het enkel aan de dorpsheer toegelaten was schapen te houden of de schaapdrift te verpachten was opgeschort en het opnieuw aan ieder-

(13) PIRENNE Henri : *Histoire de Belgique*, blz. 108.

(14) RAG. Zomergem n° 120.

(15) RAG. Zomergem n° 144.

(16) Gemeentearchief.

een toegelaten was schapen te kweken en deze te laten weiden langs de straten of op andere grasrijke plaatsen. Na 1830 begint dan voorgoed de achteruitgang van de schapenteelt te Zomergem die verdrongen werd door het kweken van zwijnen, dat sedert het begin der eeuw bijzonder was toegenomen. In 1830 telde men hier 460 schapen tegen 760 zwijnen, in 1835 519 schapen tegen 1352 zwijnen, in 1846 451 schapen tegen 1245 zwijnen, in 1866 243 schapen tegen 1156 zwijnen, in 1880 296 schapen tegen 1398 zwijnen en in 1895 waren er nog slechts 99 schapen terwijl het aantal zwijnen tot 3536 was gestegen ⁽¹⁷⁾. In 1818 had men te Zomergem nog 5 schaapherders en het wolbedrijf kreeg opnieuw enige betekenis want er waren ook drie handelaars in wol en 5 wolbreidsters, maar in 1900 was de schapenteelt praktisch verdwenen ⁽¹⁸⁾.

Het is trouwens weinig waarschijnlijk dat de wol van de schapen die te Zomergem gekweekt werden hier tot laken werd geweven. Wel is ons bekend dat deze wol tot garen werd gesponnen en dan werd aangewend voor het breien van kousen en truien. Voor zover de staten van goed ons leren werden in vorige eeuwen alle wollen klederen en lakens in Gent en Eeklo gekocht, terwijl in huis het lijnwaad werd geweven. Jan Vander Brugghe uit Gent was een van de grootste leveranciers van wollengoed te Zomergem rond 1680 ⁽¹⁹⁾.

DE XVIe, XVIIe EN XVIIIe EEUW

Fladden de tuchtmaatregelen en de vorstelijke dekreten de lakenweverij uit de dorpen verbannen en onze wevers in armoede gestort, de vlaamse wever, taai en door de vele tijdsberoerten tot verzet gedwongen, liet zich niet gemakkelijk de strop ombinden en onverzettelijk de bedelstaf in de hand stoppen. Ziende dat zijn weerstand tegen de wetten en strafexpedities weerloos was, wierp hij zich met verbeten ijver op de lijnwaadweverij. Hij bleef bij zijn getouw dat hem dierbaar was en hield een jaloers oog op het vlas op zijn akker, twee levensaders die hij moest in stand houden omdat zij voor hem en zijn gezin brood of ellende betekenden. De lijnwaadweverij werd de belangrijkste tak van de dorps economie, zowel te Zomergem als in elk ander dorp in Vlaanderen. Vooral op het einde der XIVe eeuw en onder de eerste helft der XVe eeuw nam

(17) Gemeentearchief.

(18) Gemeentearchief.

(19) RAG, Zomergem n° 261.

de landelijke weverij een nooit gekende expansie, die in de loop der volgende eeuw haar hoogtepunt zou bereiken.

Waren de Zomergemnaren steeds een volk van landbouwers geweest, de versnippering van het landbouwland was hier zover doorgedreven, dat de meeste landbouwers op hun kleine bedrijven geen bestaan meer vonden en genoodzaakt waren achter het weefgetouw te gaan staan. De landbouwer werd wever en met hem het grootste gedeelte van de bevolking. Vlaanderen werd de bakermat van de lijnwaadindustrie met de dorpen als stuwende aders en zou zijn produkten over gans de gekende wereld uitdragen. Het was toen dat Karel V zei : *La Flandre sera riche, tant que l'on n'aura pas coupé le pouce de nos fileuses* (20).

Vermits in regel lijnwaadweverij en vlasteel op het platteland hand in hand gingen, zal men zien dat de landbouwer zijn kultuur naar de omstandigheden regelt en grotere hoeveelheden vlas gaat kweken. Vlas was trouwens een gewas dat veel opleverde. Of de landbouwer enkel het vlas kweekte en tot garen verwerkte of dat hij het tot lijnwaad weefde, geen enkel gewas vergde zoveel arbeid en zorg als deze plant. Van het ogenblik af dat het aan de aarde werd toevertrouwd tot op het moment dat het in sijngesponnen draden op het getouw lag gespannen, had het vlas werk en brood verschaft aan gans het gezin. Het zaaien, het wieden, het slijten, het drogen, het roten, het braken, het zwingelen, het repelen, het kammen, het spinnen en het spoelen, waren allemaal bezigheden die door de landbouwer en al de leden van zijn gezin werden verricht. De vlamingen waren een volk van spinsters en wevers, maar vooral een volk van vlasbewerkers. Het weven was voor het merendeel van onze landbouwers niet alleen een winterse bezigheid, maar een noodzakelijkheid.

In de jaren 1484-1486 werden op de Eeklose lijnwaadmarkt 8976 stukken lijnwaad verhandeld (21).

Verder in :	1509	6048	in :	1561	50640
	1511	7544		1564	63956
	1526	14448		1570	51508
	1535	24000		1571	67248
	1540	54128		1576	40816
	1555	45296		1579	49756

Veel vreemde kooplieden kwamen zich metterwoon te Eeklo vestigen en het stadhuis werd in 1506 tot lijnwaadhalle ingericht (22).

(20) Baron KERVYN de LETTENHOVE : *La Flandre pendant les trois derniers siècles*, Brugge 1875, blz. 89.

(21) SABBE Etienne : *De Belgische vlasnijverheid*, blz. 246.

(22) SABBE Etienne : *De Belgische vlasnijverheid*, blz. 178.

Niet minder sprekend zijn de stedelijke lijnwaadaccijnzen die aan de stadskas de volgende sommen opbrachten : ⁽²³⁾

1508-1509	126 p.	1561-1562	1055 p.
1511-1512	153	1564-1565	1332
1526-1527	301	1570-1571	1071
1531-1534	500	1571-1572	1401
1540-1542	711	1576-1577	1891
1551-1552	902	1579-1580	2557

Het onderhoud van de wegen, zowel land- als waterwegen was in die tijd een van de grootste zorgen van het Eeklose stadsbestuur. Het waren immers de levensaders langswaar de goederen en de kooplieden van en naar de markt reisden ⁽²⁴⁾.

Ook de gemeente Aalter had in 1561-1568 reeds zijn lijnwaadmarkt, die misschien enkele van de Zomergemse wevers aanlokte, vooral deze uit de wijken Nekke, Hoetsel, Ro ⁽²⁵⁾.

Al deze cijfers en gegevens getuigen voor de snelle opgang van de lijnwaadindustrie in onze streek en dit in een periode van onzekerheid, angstschryk en tumult die de godsdienststrijd in dezelfde jaren in onze streek zo fel tot uiting bracht. Daarom hebben wij de lijnwaadmarkt van Eeklo als barometer willen nemen niet alleen omdat hij op de Zomergemse huiswever een bijzondere aantrekkingskracht zal gehad hebben, maar tevens omdat Zomergem en Eeklo samen de bakermat zijn geweest van de godsdienststoevelen in onze streek die haar nadelige gevolgen met zich zal slepen. Inderdaad, na de tweede beeldenstorm van 1578-1579 kreeg de lijnwaadweverij een ferme deuk. Nemen wij opnieuw als maatstaf de Eeklose lijnwaadmarkt, waar het linnenaccijns van 2636 p. in 1580 in een jaar tijds tot 2 p. was teruggelopen in 1582 ⁽²⁶⁾.

Eeklo zou deze crisis nooit meer teboven komen. Wanneer onder de voorspoedige regering van de Aartshertogen Albrecht en Isabella de lijnwaadweverij een nieuwe bloeiperiode tegemoet ging, was het voor de Eeklose lijnwaadmarkt reeds te laat. De plunderingen van de stad in 1585 zaten daar ongetwijfeld voor iets tussen. De mensen hadden hun vertrouwen in de markt verloren en de meeste kooplieden waren ongetwijfeld verhuisd. Na de godsdienstvrede steeg de omzet nog even onbeduidend tot 7 pond en een jaar nadien zelfs tot 125 pond, maar het waren de laatste

(23) SABBE Etienne : *De Belgische vlasnijverheid*, blz. 176.

(24) STOCKMAN L. : *Openbare werken in het Middeleeuws Eeklo*, in *Appeltjes van het Meetjesland*, jaargang 1966, n° 17, blz. 191.

(25) SABBE Etienne : *De Belgische vlasnijverheid*, blz. 18.

(26) SABBE Etienne : *De Belgische vlasnijverheid*, blz. 24.

stuiptrekkingen van een stervende markt ⁽²⁷⁾. In het begin der XVIIe eeuw begon Gent aan de Eeklose levensader te knagen en werd de lijnwaadmarkt stilaan door die van Gent opgeslorpt. De magistraat van Eeklo meende een oplossing te hebben gevonden door in 1618 de toelating te vragen om op haar markt de Gentse el te mogen gebruiken voor het meten van de stukken, omdat het voordeliger uitviel voor de wever. Maar het bracht niets op. Nadien zien wij dat de handwevers van Gent en omliggende hun waar naar de Gentse lijnwaadmarkt brengen, voor zover de lakens niet aan huis werden afgehaald door kutsers ⁽²⁸⁾.

Hadden de landbouwers, wiens winning groot genoeg was om hun bestaan te verzekeren, na de godsdiensttroebelen der XVIe en XVIIe eeuw, het weven laten varen, te Zomergem integendeel, waar de grote landbouwbedrijven zeer schaars waren en de boer verplicht was van naar een bijverdienste uit te zien, wilde hij zijn groot gezin in stand houden, waren onze mensen het handweven trouw gebleven. Ons refererend aan de boedelstaten, die voor Zomergem de beste bronnen zijn in dit opzicht, mogen wij gerust beweren dat de huisweverij hier zeer actief was gebleven en in de tweede helft van de XVIIIe eeuw en onder de eerste helft der volgende eeuw omzeggens een echte industrie was geworden. Het is trouwens vanaf dit tijdstip dat wij deze nijverheid enigszins van dichtbij kunnen volgen. In elke boedelstaat wordt melding gemaakt van één of meer weefgetouwen, spinwielen, spinhekels, grove en fijne vlashekels, stamprokken, garenwinden, spoelwielen, garenblokken met hun spullen, brakels, zwingelberden met slag, boothamers, weefborstels, weefbakken, weefvellen (schootvellen), schietspoelen, spoelen, bobijnen en bobijnwielen, garensprieten, repels, scheerbanken en scheermolens, windblokken, haspels en elstokken om het lijnwaad te meten ⁽²⁹⁾.

Op de meeste hoven werd geweven en het vlas bewerkt van 4 uur 's morgens tot 9 uur 's avonds.

Deze intense nijverheid hield veel handen aan de arbeid en de bevolkingsaan groei was er een logisch gevolg van, wat niet wil zeggen dat de welstand in dezelfde mate toenam.

Het toenemen van de huisweverij bracht vanzelfsprekend een toename van de plaatselijke vlasproductie met zich. Te Zomergem is deze teelt altijd belangrijk geweest. Elke landbouwer kweekte er een zekere

(27) SABBE Etienne : *De Belgische vlasnijverheid*, blz. 26.

(28) BASTIN J. : *De Gentse lijnwaadmarkt en linnenhandel in de XVIIe eeuw*, in Oostvlaams Verbond van de Kringen voor Geschiedenis. Voorlichtingsreeks n° 2. Gent 1968, blz. 2.

(29) RAG. Zomergem n° 60 à 106, Staten van goed.

hoeveelheid. Hoeveel weten wij niet precies, maar de inventarissen verklappen ons dat er op elke hoeve een grote hoeveelheid vlas aanwezig was in al zijn diverse stadia van bewerking, hetzij groen op het veld, gedroogd, geroot, gezwingeld, gehegeld, gebrakeld, of zomaar in bonden op de dilt opgestapeld. Op elke zolder stonden enkele meukens zaailijnzaad en soms 5 à 10 zakken lijnzaad voor de pletmolens ⁽³⁰⁾. Bij Marie Versluys te Floetsel noteerden wij in 1735, 256 bonden rauw vlas. Bij de weduwe Willems telde men in 1745, 450 bonden rauw vlas, terwijl in de weefkamer nog 30 pond gekamd vlas geïnventarieerd werd ⁽³¹⁾. Ook bij landbouwer Maarten Sierens op Stoktevijver werd een grote hoeveelheid vlas genoteerd ⁽³²⁾. In 1755 waren verschillende personen aan het sterfhuis van Pieter Van Hulle te Durmen, achterstallige betalingen schuldig voor aankoop van groen en gezwingeld vlas ⁽³³⁾.

Ten sterfhuize van Petronelle Baudts werden in 1784 5 zakken lijnzaad genoteerd en men betaalde in hetzelfde jaar 3 pond groten aan vlastienden ⁽³⁴⁾. Bij Jozef Willems op de wijk Korteboeken telde men twee zakken en 14 vaten lijnzaad ⁽³⁵⁾. Een vat lijnzaad kostte toen niet minder dan 2 en half pond ⁽³⁶⁾.

Verder nog een paar cijfers :

14 stenen gezwingeld en 12 pond gehegeld vlas.

20 pond gezwingeld en 50 pond gehegeld vlas.

9 pond gezwingeld en 30 pond gehegeld vlas.

580 bonden rauw vlas «ligghende op het dilt ten hoeve» ⁽³⁷⁾.

Zo zouden wij kunnen doorgaan, meerdere bladzijden vol, want wij kwamen praktisch geen enkele staat van goed tegen, waar geen vlas of garen in vermeld wordt. In 1755 stond de vlasteelt te Zomergem op de derde plaats na de rogge en de tarwe.

Voor wat de prijzen van het vlas betreft hebben wij geen vaste gegevens, maar enkele notaties kunnen ons wellicht een kleine berekening veroorloven. In een boedelstaat van 1740 werd het vlas «te velde» geprezen aan 1 pond 4 schellingen voor 26 roeden, of tegen 1 schelling de roede. Een bond rauw vlas kostte in 1748-50, 7 en half groten ⁽³⁸⁾. Een

(30) RAG. Zomergem n° 82 en 99.

(31) RAG. Zomergem n° 84.

(32) RAG. Zomergem n° 84.

(33) RAG. Zomergem n° 88.

(34) RAG. Zomergem n° 99.

(35) RAG. Zomergem n° 271.

(36) RAG. Zomergem n° 271.

(37) RAG. Zomergem n° 94 en 95.

(38) RAG. Zomergem n° 85.

andere staat geeft ons een prijs van 3 schellingen ⁽³⁹⁾. In 1676 werden de gewassen geprezen toebehorende aan het sterfhuis van Gillis Claeys. Het maaigras aan 7-16-6, de haver aan 7-4-6, het koren aan 9-3-0 en het vlas aan 12-3-0. Men betaalde voor honderd bonden rauw vlas ongeveer een pond groten ⁽⁴⁰⁾. Wij moeten hier echter doen opmerken dat het ging om openbare verkopen na een sterfgeval, waar de prijzen niet steeds de juiste waarde van het gekochte goed weergeven. Voegen wij er nog aan toe dat er zeer veel hoedanigheden bestaan in het vlas zodat men voor een bepaalde hoeveelheid soms het dubbel betaalde dan voor dezelfde hoeveelheid van een andere kwaliteit.

In alle geval is het duidelijk dat het vlas een dure en winstgevende plant was. Dit blijkt nog meer uit het feit dat men bij een venditie het vlas steeds in hoopjes legde om beter van de hand te gaan ⁽⁴¹⁾. 1 ha vlas kon gemiddeld 550 kg geheveld vlas opleveren ⁽⁴²⁾. Als wij nu even de prijs nagaan die wij in de boedelstaten konden weervinden, stellen wij vast dat een meuken groen vlas bij de landbouwer gekocht, 1 pond 2 schellingen 1 groot kostte ⁽⁴³⁾. Wanneer een wever zijn afgewerkt stuk had verkocht, moest hij er rekening mee houden dat de 2/3 van zijn ontvangst door de grondstof waren opgeslorpt. Door vlas te kweken en het tot lijnwaad te verwerken, kon een klein landbouwersgezin gemakkelijk de twee eindjes van het jaar aaneenkrijgen. Door de teelt van vlas steeg de waarde van zijn land in hoge mate.

Niet alle hoeren waren terzeldertijd wevers. De grote uitbaters hadden daar geen tijd voor en prefererden het vlas te kweken en het groen te velde of onder een of andere verwerkte vorm op het hof te verkopen ⁽⁴⁴⁾. Aangezien de vlasteelt te Zomergem de plaatselijke behoeften niet kon voldoen door het groot aantal wevers zagen deze laatste zich genoodzaakt van hun grondstof te gaan kopen op de markten van Gent, Eeklo of Aalter.

Rond het midden der XVIIIe eeuw begint de lijnwaadmarkt van Eeklo opnieuw te herleven, na dat de stadsmagistraat op 28 november 1763 van Keizerin Maria Thérésia vergunning had gekregen om rechten te heffen op het lijnwaad en het graan. Dit oktrooi werd op 22 januari 1789 nog door Jozef II hernieuwd ⁽⁴⁵⁾.

(39) RAG, Zomergem n° 99.

(40) RAG, Zomergem n° 296.

(41) RAG, Zomergem n° 261.

(42) DUBOIS E. : *L'Industrie du tissage etc.*, blz. 34.

(43) RAG, Zomergem n° 93.

(44) DUBOIS E. : *L'Industrie du tissage etc.*, blz. 37.

(45) NEELMANS Ed. : *Geschiedenis der Stad Eeklo*, blz. 69.

Zoals reeds gezegd zaaide de boer het vlas, liet het rustig gedijen in weer en wind, zette er ten gepaste tijde een bende wiedsters op, liet het nadien oogsten door de slijters die hij voor die gelegenheid huurde, liet het naar de root brengen om het daarna opnieuw te drogen te leggen op zijn akker, braakte, repelde en zwingelde het om het uiteindelijk onder vorm van stringen aan de wevers of op de lijnwaadmarkt te verkopen of om het zelf tot lijnwaad te weven. Gans dit arbeidsproces verliep ten hove van de landbouwer en het hoeft dan ook niet gezegd dat gans zijn gezin en al zijn dienstpersoneel daarin werden opgenomen en gans het jaar door in de vlasindustrie hun volle bezigheid vonden. Vooral gedurende de oogst of het slijten waren er overal handen tekort zodat veel dagloners zich bij de landbouwers gingen verhuren. Het slijten of het uittrekken van het vlas, was een werk dat met zorg diende verricht en een zekere kennis en vaardigheid verreeiste. Wanneer de oogst geëindigd was, werden in onze streek de slijters door de boerin op «slijterspap» onthaald. Dit soort oogstfeest stond zowat gelijk met de «koekebak» die wij nu nog na de aardappeloogst op sommige boerenhoven kennen.

Over de andere bewerkingen kunnen wij nog het volgende vertellen.

Het archief is zeer gierig met zijn gegevens over de manier waarop de Zomergemse boeren hun vlas lieten roten en wij zouden kunnen geneigd zijn te beweren dat het vlas te Zomergem in het geheel niet werd gerooot, ware het niet dat dit proces in de vlasbewerking hoogstnodig is en dat de overblijfselen, 's mensen geheugen en niet het minst de toponymie het tegendeel bewijzen

Er bestonden voornamelijk drie methoden om het vlas te roten; de dauwroot, waarbij het vlas na het slijten in de weiden werd opengespreid om zo door de dauw gerooot te worden, het roten in stromend water van grachten, beekjes en riviertjes en tenslotte het roten in het stilstaand water van de rootputten die speciaal voor dit doel werden aangelegd. Het is weinig waarschijnlijk, maar daarom toch niet uitgesloten, dat te Zomergem de dauwroot werd toegepast, evenmin als het roten in stromend water. Zomergem bezat, behalve de Lieve, die in de tweede helft der XIIIe eeuw alhier werd gegraven, maar weinig waterlopen van enige betekenis. De Lieve was uitsluitelijk voor de scheepvaart bestemd en de grachten en beekjes moesten dienen om het overtollig water van de laaggelegen gebieden naar dit kanaaltje af te voeren. De stroom van dit water mocht in geen geval door een hindernis als vlashotten worden opgehouden. Het was trouwens herhaaldelijk door dekreten verboden geworden in de openbare waterlopen of in de onmiddellijke nabijheid daarvan vlas te roten en dit omwille van de vergiftiging van het water dat een massale sterfte van de vis met zich zou brengen. Het denkbeld, dat de land-

bouwers hun vlas lieten roten in de grachten of wallingen die hun erf afzoomden mag men hier gerust laten varen aangezien het roten een verderfelijke stank verspreidde die onze mensen maar liefst zo ver mogelijk van hun woning hielden. Blijft dan tenslotte het roten in stilstand water of in rootputten, de methode die te Zomergem vanouds reeds algemeen werd toegepast. Enkele toponiemen getuigen hiervan als : de vlasgaert te Nekke in 1670, de vlasput in Hoetsel in 1640, het Root te Ro in 1642, de Rootten te Beke in 1700 en het rootputjen te Nekke in 1700 ⁽⁴⁶⁾.

Dergelijke rootputten waren te Zomergem zeer talrijk en op elk gehucht waren er tientallen te vinden, waarvan er nu nog enkele zijn overgebleven. Bij het delven van het Schipdonkkanaal rond 1855, wanneer het huisweven en de vlasteelt te Zomergem hun hoogtepunt voorbij waren, werd veel grond van de graafwerken aangewend om rootputten te vullen, die thans voor het verkeer, de veeteelt en het landbouwbedrijf in het algemeen hindernissen waren geworden. In 1848 werd door het gemeentebestuur van Zomergem, aan Pieter Karel De Loof, opdracht gegeven «de straet liggende aen de rootputten te Daermen met aerde te verhogen en dezelve rootputten te vullen». Het is ook rond dat tijdstip dat de meeste wallen werden gevuld die onze oude hoeven hun oud en vlaams karakter gaven.

Laat het archief slechts sporadische gegevens los over het roten, het is niet veel milder waar het gaat over het bleken van het lijnwaad. Maar ook hier komt de toponymie ons een handje toesteken. Zo noteerden wij : het bleeckmeirselken te Durmen in 1740, de bleckerye te Vellare-Overdam in 1600, het bleeckerken in Overdam in 1684 en de bleeckstede in Rijvers in 1520-1745 ⁽⁴⁷⁾. De talrijke meersen en weiden die over Zomergems grondgebied verspreid lagen zullen zich ongetwijfeld bijzonder geleend hebben voor het bleken van het lijnwaad en wellicht zal men daarvan dankbaar gebruik hebben gemaakt, maar dan niet meer na de tweede helft der XVIIIe eeuw, wanneer de Zomergemse wevers er de voorkeur aan gaven hun lijnwaad te laten bleken door mensen die er kennis van hadden en er hun beroep van maakten, als een Karel Iiterbeke, een Pieter De Keyser of een Pieter De Smet, die in de gemeente bekend stonden als «lijnwaedbleeckers» ⁽⁴⁸⁾. Wellicht gingen er velen met hun stukken naar een van de 24 blekertjen die op het einde van de XVIIIe eeuw te Gent gekend waren, zoals blijkt uit een rekeningspost van 1770 : «over een lijne laecken inde bleekerije tot Gendt wesende boven de bleeckhuere» ⁽⁴⁹⁾.

(46) RAG, Zomergem n° 121-117-242-423 en 426.

(47) RAG, Zomergem n° 84-117-230 en Ronsele n° 6 en 7.

(48) RAG, Zomergem n° 89 en 92.

(49) RAG, Zomergem n° 271.

Maar niet alle wevers lieten hun lijnwaad bleken. Zeer velen zelfs brachten hun stukken ongebleekt naar de markt of lieten ze aldus door de kutsers afhalen in ruil voor geblauwd lijnwaad dat ze dan voor eigen gebruik aanwendden. In 1818 waren nog drie personen die van het bleken van lijnwaad hun beroep hadden gemaakt ⁽⁵⁰⁾. Op de Gentse lijnwaadmarkt, waar de Zomergemse wevers hun waar aan de man brachten, werd alleen ruw, — d.i. ongebleekt lijnwaad — verkocht, wat ons eens te meer doet veronderstellen dat de plattelandswevers hun lijnwaad meestal niet bleekten. De lijnwaadkooplui kochten de grauwe stukken op de markten of aan huis van de wever, door bemiddeling van hun kutsers, en lieten ze achteraf in de blekerijen afwerken ⁽⁵¹⁾.

Het blauwverven van het lijnwaad was een beroep appart dat in weinige plattelandsgemeenten verricht werd. Te Zomergem spreekt ons een oude plaatsnaam over dit beroep, n.l. een strook land te Kruisstraat in 1705 die de «blauwerye» werd genoemd, maar het is gewaagd deze toponiem in verband te willen brengen met een stiel die minstens in een gebouw diende verricht. Wij geloven niet dat de Zomergemse wevers hun lijnwaad lieten blauwen, zeker niet althans vóór het einde van de XVIIIe eeuw. Volgens de algemene volkstelling van 1818 nochtans woonden te Zomergem twee personen die met het blauwverven van lijnwaad hun kost verdienden ⁽⁵²⁾. Wellicht heeft de naam «Blauwerstraat», die men rond die tijd gegeven heeft aan de tussenstraat die loopt van het gehucht Boven naar de Durmenstraat (thans Dekenijstraat), daar iets mee te maken, alhoewel ons hierover geen preciese gegevens ter hand kwamen. In 1820 brachten onze Zomergemse wevers blauw lijnwaad naar de Gentse lijnwaadmarkt, waar het werd opgekocht voor het vervaardigen van boerenkiels ⁽⁵³⁾.

In 1829 bestond te Zomergem reeds een blauwerij en in 1838-43 woonde te Zomergem een zekere Constant Huyse die het beroep van blauwverver uitoefende ⁽⁵⁴⁾. In 1866 waren hier reeds twee blauwerijen in werking terwijl de blauwerij van Constant Huyse zich in 1870 zo fel had ontwikkeld, dat zij reeds een aantal werklieden bezigde ⁽⁵⁵⁾.

Dat onze mensen te Zomergem wevers waren bewijzen andermaal de staten van goed. Als wij deze doorlezen valt het ons meteen op dat er in elke woning minstens één weefgetouw en twee tot vier spinwielen

(50) Gemeentearchief. Algemene volkstelling v. 1818.

(51) BASTIN J. : *De Gentse lijnwaadmarkt etc.* blz. 17.

(52) Gemeentearchief. Algemene volkstelling v. 1818.

(53) DUBOIS E. : *L'industrie du tissage etc.* blz. 61.

(54) Gemeentearchief.

(55) Gemeentearchief.

stonden en er een grote hoeveelheid vlas en garen voorradig was. Men onderscheidde het vlassen (fijn) en het werken (grof) garen. Een kleine greep uit de talloze cijfers zullen ruimschoots volstaan om het uitzonderling belang van deze plaatselijke industrie aan te tonen.

Ten huize van Anna Willems lagen in 1745 naast den haard, 45 pond werken en 38 pond vlassen garen. Elders noteerden wij 42 pond werken en 30 pond vlassen garen. Nog enkele cijfers : ⁽⁵⁶⁾

48 pond vlassen en 34 p. werken garen			
50	—	30	—
92	—	35	—
92	—	60	—
120	—	60	—
152	—	72	—

Soms spreekt men van «gesoden» en van «grauw» garen, wat betekent dat het eerste een soort kookproces had ondergaan om de soepelheid te bevorderen ⁽⁵⁷⁾.

In 1676 werd het garen ten sterfhuize van Jooris Blomme bij de venditie van zijn achtergelaten inboedel, in tien verschillende kopen gelegd, waarvan de opbrengst meer dan 4 pond groten bedroeg ⁽⁵⁸⁾.

Voor al het spinnen was te Zomergem een bezigheid voor de vrouwen en jongedochters. Men mag gerust zeggen dat 90 % onder hen zich met deze bedrijfstak bezighielden en er hun brood mee verdienden. Alhoewel op de meeste hoven, en dan vooral sedert het einde der XVIIe eeuw, het vlas groen op het veld of onder de vorm van gezwingelde stringen verkocht werd, vinden wij in elke boedelstaat het bewijs terug dat er op elke hoeve nog gesponnen werd, aangezien wij in de woonkamer nog overal spinwielen aantreffen. Veel boerinnen met hun dochters en hun meiden sponnen het vlas dat de boer spinklaar had bewerkt om het achteraf aan de wevers te verkopen. Grote weversgezinnen gaven er de voorkeur aan, hun vlas groen te kopen en het zelf tot garen te verwerken, omdat het goedkoper uitviel. Zo zien wij dat in het gezin van Pieter De Mol in de wijk Hoetsel in 1784, waar veel kinderen waren tussen de 16 en 29 jaar, waaronder 4 zonen en 3 dochters. Met zoveel handen kon men wel het gehele vlasproces klaarspelen. De staat van goed van Pieter De Mol vertelt ons dat het gezin in 1785 voor niet minder dan 45 pond groten vlas had gekocht bij verschillende landbouwers van de gemeente en van Oostwinkel ⁽⁵⁹⁾. Op de hoeven, vinden wij doorgaans geen weefgetouwen.

(56) RAG, Zomergem n° 88 en 95.

(57) RAG, Zomergem n° 95.

(58) RAG, Zomergem n° 271.

(59) RAG, Zomergem n° 267.

Zelfs oudere lieden, die aan het getouw hun man niet meer konden staan, verdienden een stuk brood met spinnen en het winden van spoelen ⁽⁶⁰⁾.

De verdiensten van een spinster waren eigenlijk niet zo groot, want wanneer zij van 4 uur 's morgens tot 9 uur 's avonds achter haar spinwiel zat, had zij amper 5 stuivers verdiend ⁽⁶¹⁾.

Ten huize van Joannes Batsleer te Meirlare, stonden in 1765 vijf spinwielen en lagen naast de haard zestig ledige bobijnen. In het huisgezin waren negen kinderen, waaronder vijf meisjes van 7 à 18 jaar. Ieder meisje had dus zijn eigen spinwiel ⁽⁶²⁾. In het huisgezin van Maarten Bultinck, eveneens ter wijk Meirlare, werkten zeven dochters op vijf spinwielen. Bij het overlijden van hun vader in 1766, inventarieerde men aldaar, 49 pond rauw werken garen, 4 pond vlassen garen, 53 steen gezwingeld vlas, 26 pond gehegeld vlas en 40 ellen gebleekt lijnwaad. Op de zolder stonden 15 meukens zaailijnzaad ⁽⁶³⁾. Bij Judocus De Baets op Beke werkten in 1781 eveneens vijf spinwielen en een getouw, evenals bij Lievin De Jaeger in dezelfde wijk ⁽⁶⁴⁾.

Was er bijna op elke hoeve en in zeer veel arbeidersgezinnen een weefgetouw aanwezig, niet alle wevers konden zich het bezit van een eigen getouw veroorloven. De armsten onder onze wevers, die zich deze weelde niet konden permitteren, waren genoodzaakt een getouw in pacht te nemen, hetzij bij een landbouwer die er één of meer bezat en zelf niet weefde, ofwel bij een timmerman die getouwen en allerlei benodigdheden vervaardigde. Zo kon men in 1764 een getouw pachten ten hove van de weduwe Lievin Rotsaert te Ro ⁽⁶⁵⁾. Maarten Sierens, een gegoede landbouwer op de wijk Stoktevijver, verhuurde in 1733 drie getouwen ⁽⁶⁶⁾. Jan Van Kerckhove bezat in 1748 niet minder dan 7 getouwen, waarvan hij er zelf twee bewerkte en de andere verhuurde aan zekere Andries Van Leene ⁽⁶⁷⁾. Ook Karel De Meyer moet een respectabel aantal getouwen verhuurd hebben, want na zijn dood in 1758, bleven nog negen personen een pacht verschuldigd van 40 pond 6 schellingen groten, die zij «weghens hunne insolvente ghestaetheede» niet hadden kunnen voldoen ⁽⁶⁸⁾. 40 pond

(60) RAG, Zomergem n° 85.

(61) BASTIN J. : *De Gentse linnenmarkt etc.* blz. 24.

(62) RAG, Zomergem n° 91.

(63) RAG, Zomergem n° 93.

(64) RAG, Zomergem n° 101.

(65) RAG, Zomergem n° 81.

(66) RAG, Zomergem n° 81.

(67) RAG, Zomergem n° 87.

(68) RAG, Zomergem n° 89.

was in die tijd een respektabel bedrag waaruit blijkt dat het hier wel over een groot aantal getouwen ging.

Pieter De Beir, «meester temmerman tot Beke», vervaardigde rond de jaren 1750-60 weefgetouwen en spinwielen «met hunne toebehoorten». In 1757 bezat hij 19 getouwen die hij in pacht had gegeven, terwijl zijn boedelstaat melding maakt van drie nieuwe spinwielen «inden temmerwynckel» ⁽⁶⁹⁾.

Hoeveel de huurprijs van een getouw bedroeg is niet gemakkelijk te bepalen. Deze prijzen liepen nogal breed uiteen, want er werd waarschijnlijk rekening gehouden met de staat van het getouw en zeker niet het minst met de financiële toestand van de huurder. In 1575 betaalde men 2 pond groten per jaar ⁽⁷⁰⁾. In 1694 bedroeg de pachtprijs 15 schellingen groten per half jaar ⁽⁷¹⁾. Jan Versmissen vroeg slechts 7 schellingen groten 's jaars ⁽⁷²⁾. Andere rekeningen spreken over 6 schellingen groten, 10 schellingen groten, 8 schellingen groten enz. ⁽⁷³⁾. Als wij een gemiddelde zouden mogen nemen, menen wij dat de huurprijs van een getouw rond de 3 schellingen lag.

Ook de waarde van een getouw is niet juist te zeggen en ook hierin speelden enkele factoren hun rol, zoals de staat van het getouw en de manier waarop het verkocht werd. Zo zal de prijs van een getouw, gekocht in een venditie na een sterfgeval, minder gekost hebben dan een getouw bij een timmerman. De schatting van de inboedel in een sterfhuis geeft niet altijd de juiste waarde van het goed weer. In 1733 spreekt men van 5 pond groten, in 1740 van 3 pond 12 schellingen, in 1753 van 4 pond groten en in 1756 van 5 pond groten ⁽⁷⁴⁾. De 19 getouwen die Pieter De Beir bij zijn dood in 1757 achterliet, werden geschap op 60 pond groten, of ongeveer 3 pond het stuk ⁽⁷⁵⁾. Bij de overname na een sterfgeval, of bij onderlinge verdeling werd een getouw doorgaans geschat op 2 à 3 pond groten.

Wij menen te mogen zeggen dat de prijs van een getouw om en bij de 3 pond groten bedroeg. In 1826 kon men zich een nieuw getouw met toebehoorten aanschaffen voor de schappelijke prijs van 30 à 36 gulden. De huurprijs bedroeg toen 2 à 4 gulden per jaar.

(69) RAG. Zomergem n° 89.

(70) RAG. Land v. Nevele n° 394 f° 57.

(71) RAG. Zomergem n° 73.

(72) RAG. Zomergem n° 87.

(73) RAG. Zomergem n° 90 en 91.

(74) RAG. Zomergem n° 81-84 en 87.

(75) RAG. Zomergem n° 89.

Het lijnwaad dat onze Zomergemse huiswevers vervaardigden was op de eerste plaats bestemd voor de plaatselijke behoeften, maar hun produktie overtrof deze in grote mate, zodat veel stukken hun weg vonden naar de lijnwaadmarkten van Gent, Eeklo en Aalter.

Het spreekt vanzelf dat er in elk huisgezin een grote voorraad lijnwaad aanwezig was en dat de linnenkasten van onze wevers wel voorzien waren. Vooral de linnenkasten van de boerinnen zaten proppensvol met klederen en stukken lijnwaad, waarvan de waarde soms tot fabelachtige cijfers opliep.

Overlopen wij even enkele inventarissen, opgemaakt ten sterfhuize van enkele gegoede boerenfamilies.

Eerst die van Nathalie Coppens in 1745 :

«dertien coppel volle slaepplaeckens, vierentwintich nieuwe en tweenetveertich ander manshemden, neghentien langhe halsdoecken, eenen justacorps en jupon van perpetuelle, hoeden, veerthien fluwynen, ses servetten en een ammelaecken, dry blauwe taefelcleederen en seven Rouse cleeren, drie neusdoecken, twaelf goede en drieendertich ander vrouwenhemden, drie blauwe en dry rouse schorten, vier cathoune schorten, veertigh slaepmutsen, achttien paer gordynen, achttien paer causen en wat cleyne prondelynghe» (76).

Een andere inventaris :

«een tambo met syn behangsel, pluimbedde, twee cussens, sargien, slaepplaeckens, damasten hammelaeckens, twaelf servetten, 16 paer slaepplaeckens, acht ander hamelaeckens, seven en vyftigh servetten, seventhien paer en half fluwynen, kintscorf, twee gordijnen, schouwcleet».

In de linnenkast van Livina Bogaert, weduwe Martin Waelput, werden in 1764 de volgende kledingstukken gevonden : «laeckens, justacorps, veste, sargien, twee kleedsels, twee triepen en andere broecken, sesentwintigh hemden, ondergoed en neghen halsdoecken, twee cullotjens en al het linnen ende cleederen vande houderigghe» (77).

Ook Martijntje De Jaegere, weduwe Christoffel Aerts, was rijkelijk van linnen voorzien. Bij haar overlijden in 1773 noteerde men in haar staat van goed de volgende zaken : «thien slaepplaeckens, vyftigh ellen ghebleekt lynwaed voor hemden, vier ellen rauw lynwaed voor voorschotten, deckens, justacorps, eene veste, trypen ende wullen broucken, eenen hemdrock, thien paer causen, achttien vrouwenhemden, acht cra-

(76) RAG. Zomergem n° 82.

(77) RAG. Zomergem n° 93.

vatten, rocklyf, blauwe voorschotten, eenen oostindischen voorschoot, syden ende wullen halsdoeck, noch seventhien collierblousen, seshien steeckmutsen, thien ondermutsen en andre cleynigheden». Dit alles werd schappelyk geprezen voor de som van 25 pond 10 schellingen 10 groten ⁽⁷⁸⁾. Dit is wel een hoog bedrag, maar het is niet zeldzaam van cijfers te ontmoeten die schommelen tussen 15 en 20 pond.

De klederen en het linnen van Petrus Baudts en zijn echtgenote werden in 1782 geschat op om en bij de 15 pond groten ⁽⁷⁹⁾.

Nog in 1771 werden op sommige boerenhoven de lonen van het dienstpersoneel gedeeltelyk in lijnwaad betaald en telkens als er een dier of een grote hoeveelheid vruchten verkocht werden, kregen de knechten en dienstboden hun deel van de verkoopprijs als «staartjesgeld», onder de vorm van een kledingstuk of enkele ellen lijnwaad.

«aen Pieter Lemoine, dienstknecht, de somme van dry ponden seventhien schell. en alf grootten, over syne diensthuere, gherekent tot den daeghe van de prysie, met de byfaiten daer onder gherekent, ende ses ellen grauwy lynwaet vande jaere seventhien hondert eenen tseventigh» ⁽⁸⁰⁾.

Bezaten sommige boerinnen een welgevulde linnenkast, er waren er wel meer waar men eerder met de klederdracht zuinig moest omspringen. Dit was vooral het geval bij de dagloners en de huiswevers wier levensstandaard nooit ver boven het nulpunt steeg. De boedelstaten in deze huisgezinnen opgemaakt spreken meestal van «wat versleten cleeren», die bijeengenomen nog geen 5 pond waard waren en in veel gevallen zelfs «van seer gheringhe» of «van gheener waerde» waren.

Marie Jacoba De Cock, die weduwe bleef in het sterfhuis van Pieter Plasman in 1774, verklaarde aan de ambtenaren die haar inboedeltoekwamen inventariëren, «dat haeren ghesyeden man in syn leven geene ander cleederen en heeft ghehadt van eenighe weerde, als twee casacken, geemployeert om te cleeden de weesen, voorts dat hy oock niet voorsien en is gheweest van eenigh linwaet, terwylen sy, houderigghe, heeft moeten vraegen vande goede lieden, een hemde om hem, haeren man, daarmede te begraven» ⁽⁸¹⁾.

De klederen en het linnen van Judocus Dobbelaere, huiswever in de wijk van Meirlare, «wesende alle seer slecht», werden in 1776 geschat

(78) RAG, Zomergem n° 95.

(79) RAG, Zomergem n° 99.

(80) RAG, Zomergem n° 94 en 95.

(81) RAG, Zomergem n° 95.

voor een waarde van slechts elf schellingen ⁽⁸²⁾. Vaak leest men in de boedelstaten «dat d'overledene t' synen overlyden maer en is voorsien gheweest van seer weynigh ende slechte cleederen ende lynwaet van geene ofte cleyne waerde», of dat «de cleederen ende lynwaet van geene importentie syn» en daarom zelfs niet in de inventaris werden opgenomen. Het gebeurde ook dikwijls dat de klederen, indien zij van geringe waarde waren, aan de weeskinderen werden gelaten zonder dat men daar in de inventaris rekening mede hield.

De prijs van het lijnwaad was zeer onstandvastig en evolueerde in-gevolge allerlei omstandigheden, o.a., de sterke schommelingen van de muntwaarde, de politieke beroerten en vanzelfsprekend de kwaliteit van het produkt zelf dat soms ver uiteenliep.

Bij het berekenen van de prijs zal men rekening moeten houden met de manier waarop deze werd vastgesteld. Soms werd hij vastgesteld per maat, soms per stuk, waarbij dan meestal de lengte niet werd opgegeven. Zo komt men tot de meestuiteenlopende prijzen. In 1575 kostte een el lijnwaad 22 stuivers, een el Gents grauw laken 5 schellingen 10 groten, een el vlassen laken 10 schellingen groten, een el blauw laken 15 schellingen of 20 stuivers ⁽⁸³⁾.

Citeren wij enkele prijzen zoals wij ze uit de boedelstaten oppik-ten : ⁽⁸⁴⁾

In 1695	26 el gebleekt lijnwaad	= 5-14-0
	12 el gebleekt lijnwaad	= 1-16-0
In 1758	1 el lijnwaad	= 0- 2-6
1760	1 el lijnwaad	= 0-0-12
1765	1 el lijnwaad	= 10 stuivers
1772	1 el lijnwaad	= 7 stuivers
1790	55 el gebleekt lijnwaad	= 5- 6-0
	108 el gebleekt lijnwaad	= 6-10-0

Andere boedelstaten spreken van 15 groten de el, 8 stuivers de el, 5-0-5 voor 30 el.

Per stuk gerekend vonden wij de volgende prijzen : ⁽⁸⁵⁾

In 1735	voor een stuk	= 4 pond groten.
1750	id.	= 3-17-11
1760	id.	= 5 pond groten.

(82) RAG, Zomergem n° 96.

(83) RAG, Land v. Nevele n° 394.

(84) RAG, Zomergem n° 80 à 95.

(85) RAG, Zomergem n° 80 à 95.

1765	id.	= 4 pond groten.
1770	id.	= 4-16-11
		= 5 pond groten.

Volgens Sabbe kostte een el lijnwaad rond 1770 een gulden ⁽⁸⁶⁾.

Wij kunnen daaruit opmaken dat de prijs van het lijnwaad in de XVIIIe eeuw schommelde tussen 4 à 5 pond groten voor een stuk van 60 à 70 el lengte of tussen 7 à 12 stuivers de el.

Wat de verdienste betreft, zou een goet wever, die anderhalve el per dag kon afleveren, 15 stuivers verdiend hebben. Daarvan diende de 2/3 te worden afgetrokken voor de grondstof, zodat er eigenlijk maar 5 à 8 stuivers overschoten, en waarvoor de arme man gewerkt had van 4 uur in de morgen tot 9 uur 's avonds ⁽⁸⁷⁾.

De lengte van de geweven stukken was zeer uiteenlopend, alhoewel hieromtrent een reglementering bestond. Zo bepaalden de plakaten van 1634, 1639 en 1753, dat onze wevers geen stukken ter markt mochten brengen die langer waren dan 65 el en korter dan 50 el, maar de meeste van onze plattelandswevers stoorden zich niet aan deze verordeningen, die alleen moesten dienen om de stedelijke weverij te bevorderen.

Men weefde meestal zolang de voorraad garen strekte of volgens de maten die door de koopman waren opgegeven in geval de wever niet voor eigen rekening werkte. Aangezien op de Gentse lijnwaadmarkt de taks per stuk en niet per el werd geheven, hadden onze plattelandswevers er alle belang bij hun stukken zo lang mogelijk te weven. Dat was dan ook weer niet zo gemakkelijk want de wevers uit de steden zagen hierin een gevaarlijke konkurentie en daarom vroegen zij in 1680 aan de Gentse magistraat de verkoop te verbieden van stukken die langer waren dan 55 el. Zij kregen geen gelijk omdat de wethouders van hun kant vreesden dat de landelijke wevers zich bij dit verbod niet zouden neerleggen of hun stukken buiten de stadspoorten aan de man zouden brengen, waardoor zij aan de taks zouden ontsnappen, wat een groot verlies zou betekenen voor de stadskas, aangezien het overgroot deel van de verkochte stukken door de buitenwevers werden aangebracht ⁽⁸⁸⁾.

Dat de lengte van de stukken zeer wisselvallig was bewijzen de volgende cijfers : in 1750 vinden wij een onafgewerkt stuk op het getouw van 80 el lang ⁽⁸⁹⁾. Seger Roegiers verkocht in 1760 een stuk van 81 el

(86) SABBE Etienne : *Geschiedenis v. d. Belg. Vlasnijverheid*, blz. 41.

(87) DUBOIS E. : *L'Industrie du tissage etc.*, blz. 15 ; SABBE Et. o.c. blz. 34.

(88) BASTIN J. : *De Gentse lijnwaadmarkt etc.*, blz. 2.

(89) RAG. Zomergem n° 85.

lang ⁽⁹⁰⁾. Elders vonden wij lengten als : 89 el, 88 el, 75 el en zelfs een stuk van 108 el ⁽⁹¹⁾. Wij geloven dat de gemiddelde lengte rond de 80 el lag. Volgens Sabbe was de gemiddelde lengte per stuk in de XIVe eeuw 15 el ⁽⁹²⁾. Wat de breedte betreft, deze hing hoofdzakelijk af van de lengte van de boom, die dan weerom afhankelijk was van de breedte van het getouw. Meestal spreekt men over een «veerthien» of een «vyfthien» wat een breedte veronderstelt van ongeveer 1,5 meter.

Het is niet overdreven te beweren dat de huisweverij de bijzonderste bedrijfstak was van de Zomergemse bevolking en dat zij dit gebleven is tot aan de tweede helft van de XIXe eeuw. Er kon gerust van een nijverheid gesproken worden, want er was bijna geen enkel gezin, hetzij van werkman of van landbouwer, waar het weefgetouw niet klopte, de spinwielen snorden, het zwingelberd kletste, de boothamers bonkten of waar men riet druk bezig was met het kammen, het scheren, het bleken of enige andere bewerking van het vlas, het garen of het lijnwaad. De getouwen snorden er van de vroegen tot de laten en zelfs de meisjes zaten vanaf hun prilste jaren achter het spinwiel, terwijl de jongens, eens veertien jaar geworden, de schoolbanken moesten ruilen voor het weefgetouw.

Volgens de algemene volkstelling van 1818, zien wij dat de meisjes van twaalf jaar als spinsters, en de jongens van veertien jaar als wevers werden ingeschreven.

De huisweefindustrie was te Zomergem zo belangrijk als al de andere bedrijven tezamen.

Van 1737 tot 1767 werkten te Zomergem om en bij de 600 getouwen, wat, in vergelijking met de omliggende dorpen, een respektabel aantal is ⁽⁹³⁾. Een vergelijkingstabel zal het ons duidelijk aantonen.

Aalter	127	Vinderhout	46
Lovendegem	287	Ronsele	34
Knesselare	137	Landegem	172
Ursel	104	Merendree	241
Hansbeke	100	Oostwinkel	72
Bellem	98	Waarschoot	806

Kenschetsend is het, dat de gemeenten, die in dit tijdstip het grootst aantal wevers hadden, ook de eersten zouden zijn waar men later kleine weefateliers zou aantreffen, zoals te Waarschoot, Merendree en Lovendegem. Zomergem zou zich in de stroom die naar de industrie voerde, niet laten opnemen en wij zullen later weten waarom.

(90) RAG, Zomergem n° 90.

(91) RAG, Zomergem n° 92-94 en 105.

(92) SABBÉ Et. : *Geschiedenis v. d. Belg. Vlasnijverheid*, blz. 18.

(93) RAG, Oudburg n° 108.

In het begin der XVIIIe eeuw en nog tot omstreeks 1720, werden jaarlijks meer dan 100.000 stukken lijnwaad op de vlaamse markten verhandeld. Te Gent alleen werden voor meer dan de 2/3 daarvan verkocht en in 1765 leefden meer dan 200.000 personen — spinsters en wevers — van het bedrijf ⁽⁹⁴⁾.

Het zou niet juist zijn zich vast te houden aan de bewering dat de huisweefnijverheid alleen werd beoefend door de landbouwers en dan alleen nog maar gedurende de stille wintermaanden om de tijd te doden en als bijverdienste. Zeker, de Zomergemnaren zijn altijd een volk geweest van landbouwers en wij komen hierop nog terug, maar het groot aantal weefgetouwen, die, volgens de boedelstaten op onze hoeven aanwezig waren, getuigen voor de intensiviteit van het bedrijf en er kan hier geen sprake zijn van een eenvoudige tijdsvulling of van een loutere bijverdienste. Maar niet alleen bij de landbouwers werden getouwen geteld; in veel arbeiderswoningen vonden wij een getouw met het garen daarover gespannen. Bij sommige landbouwers telde men soms twee en meer getouwen en vier tot zes spinwielen ⁽⁹⁵⁾.

Wij hebben reeds eerder gezien dat sommige timmerlieden getouwen vervaardigden. In 1687 nu vinden wij Guillaume Grijp als kamslager, bij wie onze huiswevers hun kammen kochten of huurden ⁽⁹⁶⁾. In 1750-1760 woonden hier reeds drie kamslagers, Jooris Gryp, zoon van voorgenomde, die op het Lindeken woonde waar hij een «Camwynckel» hield, Pieter Iltterbecke op het dorp en Pieter Tollens in Meirlare. De kamslagerij van Pieter Iltterbecke zal nadien worden overgenomen door zijn zoon Karel rond 1782 ⁽⁹⁷⁾. De prijs van een nieuwe kam is ons niet bekend evenmin als de huurprijs, maar bij de dood van Jooris Gryp, bleven «menichvuldighe lieden, soo insolvente als andre», nog 11 pond 9 schellingen groten «cambuere» aan het sterfhuis schuldig. De inboedel van de «kamslagerswinkel» van Pieter Iltterbecke, werd in 1778 geschat op 40 pond groten ⁽⁹⁸⁾. Het beroep van kamslager was er dus een op zichzelf en winstgevend.

Als een aanvullend bewijs dat de huisweverij meer was dan een winterse bezigheid en een bijverdienste nog dit, dat de Gentse magistraat steeds bekommerd was om de massale aanvoer op haar markten van lijnwaad dat op het platteland werd geweven en een ernstige konkuren-

(94) DUBOIS E. : *L'Industrie du tissage etc.* blz. 13.

(95) RAG, Zomergem n° 93.

(96) RAG, Zomergem n° 261.

(97) RAG, Zomergem n° 101.

(98) RAG, Zomergem n° 83.87 en 88.

tie betekende voor de stedelijke wevers die er hun beroep en broodwinning van maakten.

Trouwens leren de staten van goed ons nog dat er steeds een grote hoeveelheid vlas en garen in de woningen aanwezig was en er elk tijdstip van het jaar een laken op het getouw lag waaraan men aan het weven was.

Te Zomergem waren ook de veldwachters wevers ⁽⁹⁹⁾.

Is er eerst in 1679 sprake van een «weefcaemer» of een «weefcot», sedert 1750-60 is dit atelier vrij algemeen in elke woning. De weefkamer was een bijgebouwtje aan de woning of een apparte plaats in de woning zelf. Waar geen plaats was voor een afzonderlijke weefkamer, stond het getouw soms wel in het ovenbuur ⁽¹⁰⁰⁾. De boedelstaten maken vaak melding van «zingelkoten» en «leemkoten», die tegen de gevel van de schuur of van de stallingen aanleunden. Het zingelkot is het gebouwtje waar het vlas gebraakt en gezwingeld werd, het leemkot de plaats waar men de «lemen», dit zijn de gebroken vlasstengels die door het zwingelen van het vlas verkregen worden, werden opgestapeld en nadien gebruikt werden in de kalkmortel als een stevig bindmiddel. Soms is er sprake van een appart hekelkot, waar een groot gedeelte van de vlasbewerking gebeurde. Zo stonden in het hekelkot van Jan De Pau te Durmen, behalve twee hekels, nog twee haspels, een scheermolen, twee zingelherden en een brakel ⁽¹⁰¹⁾.

Elk huisgezin, schrijft Dubois, vormde een echte lijnwaadfabriek, waarin elk lid van het gezin werd opgeslorpt volgens zijn ouderdom en geschiktheid ⁽¹⁰²⁾. Wie niet voor eigen rekening kon werken door gebrek aan materiaal of financiële middelen om zich de grondstof aan te schaffen, ging zich op de grote hoeven verhuren als vlasbewerker. Te Zomergem is de weverij een zelfstandig beroep gebleven. De wever was eigenaar van zijn getouw of huurde er een aan geringe prijs en regelde zijn werk volgens eigen goedvinden of volgens de noodwendigheden en omstandigheden. Zijn produkten verkocht hij op de markt of aan de koopman van zijn keuze en die hem de hoogste prijs betaalde, terwijl hij zijn profijt zocht bij de aankoop van de grondstof. Hij mocht als het ware als een zelfstandig nijveraar aangezien worden.

Hoewel veel van onze wevers hun stukken naar de lijnwaadmarkten van Gent en Eeklo brachten, bleef er nog altijd een grote hoeveelheid

(99) RAG. Zomergem n° 101.

(100) RAG. Zomergem n° 81.

(101) RAG. Zomergem n° 87.

(102) DUBOIS E. *L'Industrie du tissage etc.* blz. 58.

lijnwaad die door de kutters werd opgekocht, die minder betaalden, maar waardoor voor de wever veel tijd gespaard werd, die dan weer de prijs kompenseerde, want een voetreisje naar Gent vergde bijna een ganse dag. «haerl. landtvolck, dat dickmaels drie, vier ende vijf mijlen verre met hun lijnwaeten ten halse ter merckt commen ende somtijt drij ofte vier uren lanck nat. moe ende mat onder den blauwen hemel moeten staen, eer zij hun stuck connen vercoopen» ⁽¹⁰³⁾. Wanneer het gebeurde dat meerdere stukken naar de markt of naar de koopman moesten gebracht worden, gebruikten onze wevers de kruitwaghen. De kinderen werden meestal voor het tuig gespannen en kregen als beloning een krentekoek. Oude ooggetuigen weten ons te vertellen dat er onder de kinderen van het dorp een ware wedijver bestond om voor een wever te mogen «trekken», want een krentenkoek was een niet alledaagse lekkernij en het aanschijn van een grote stad als Gent was reeds een voetreisje waard.

Uit een proces van 1766 vernemen wij dat een vrachtvoerder uit Zomergem tweemaal per week naar Gent reed met zijn gespan en telkens geladen was met een aantal zakken garen en vlas die hij in Gent had opgenomen en bestemd waren voor onze Zomergemse huiswevers. Ongetwijfeld nam hij bij de heenreis ook stukken lijnwaad mee ⁽¹⁰⁴⁾.

De plattelandsproduktie leverde verreweg de grootste hoeveelheid lakens op de Gentse lijnwaadmarkt. Ook Zomergem was een van de voornaamste produktiedorpen ⁽¹⁰⁵⁾. Vaak komen wij in de boedelstaten de volgende aantekening tegen : «een linnen laecken, staende in ghereetheydt om te vercoopen op de laeckenmerckt binnen de Stadt ghendt, lanck hondert en acht ellen» ⁽¹⁰⁶⁾

De bloei van de lijnwaadindustrie had een sterke bevolkingsaangroei tot gevolg, wat onderstaande tabel ons duidelijk aantoonst.

1686-1695 = 3237	1746-1755 = 4600
1696-1705 = 3640	1756-1765 = 4997
1706-1715 = 3139	1766-1775 = 4965
1716-1725 = 3383	1776-1785 = 5083
1726-1735 = 3827	1786-1795 = 5933
1736-1745 = 4089	

Dit alleen mag ons echter niet tot de overtuiging brengen dat de lijnwaadweverij te Zomergem, al was zij ook nog zo intensief en bloeiend, voor onze mensen veel welstand heeft meegebracht. De welstand van

(103) BASTIN J. : *De Gentse lijnwaadmarkt etc.* blz. 22.

(104) RAG, Zomergem n° 301.

(105) BASTIN J. : *De Gentse lijnwaadmarkt etc.* blz. 16.

(106) RAG, Zomergem n° 105.

onze plattelandsbevolking op het einde der XVIIIe eeuw was eerder denkbeeldig en het zou niet juist zijn de bevolkingsaan groei als de barometer van de welstand te gaan beschouwen. Juist deze snelle bevolkingsaan groei, die uiteindelijk leidde tot een overbevolking, bracht eerder armoede dan welstand met zich. Te Zomergem was deze aan groei angstwekkend. Van 3237 inwoners tussen de jaren 1686-1695, groeide dit cijfer aan tot een gemiddelde van 4600 tussen 1746-1755, tot 4965 tussen 1766-1775, tot 5083 tussen 1776-1785, tot 5033 tussen 1786-1795, om in 1798 het getal 6829 te bereiken. Het bevolkingscijfer was sedert een eeuw nagenoeg verdubbeld, terwijl de woongelegenheden veel minder in aantal toenamen, — van 650 in 1698 tot 1080 in 1792 —, en de lonen geen gelijke tred hielden met de voortdurende stijging van de levensduurte (¹⁰⁷).

Het levenspeil van een weversgezin was, op zijn zachtst uitgedrukt armtierig. Een spinster die de godganse dag aan het spinwiel zat kon amper 4 stuivers verdienen, terwijl het dagloon van een wever de vier stuivers niet bereikte. Een dienstmeid in een landbouwersgezin verdiende in 1760 te Zomergem gemiddeld 6 pond groten 's jaars of 2 stuivers per dag. Een dienstknecht ongeveer 5 pond per jaar of 1 à 1 ½ stuiver per dag. De dienstmeid ten hove van Guillaume De Vliegere in Hoetsel verdiende zelfs 3 stuivers daags. Vertellen wij daarbij dat deze mensen bij hun werkgever in de kost waren en profiteerden van al de goddelijken bijval, zoals een gedeelte van de verkoop van een dier of een partij vruchten en een kledingsstuk of enkele ellen lijnwaad die zij van de landbouwer of zijn vrouw kregen (¹⁰⁸).

De verdienste van een dagloner was nog hoger. Zo verdiende een metserdiender in 1776 2 schellingen of 12 stuivers daags (¹⁰⁹), een grondwerker 6 stuivers, een dorser 10 stuivers (¹¹⁰).

Het is duidelijk, schrijft Bastin, dat een wever met een hongerloon als dat wat hij in de XVIIe en XVIIIe eeuw verdiende, zijn gezin niet in leven kon houden (¹¹¹). De menigvuldige wanbetalingen van vlasleveringen en getouwuur, «wegghens insolvente ghestaethede», die door de schuldeiser meestal werden kwijtgescholden, bewijzen eens te meer de armzalige toestand van onze weversgezinnen.

(107) BONENFANT Paul : *Le problème du paupérisme en Belgique à la fin de l'ancien régime*, Académie Royale de Belgique, Verhandelingen, boek XXXV 1934, blz. 40.

(108) RAG, Zomergem n° 87 en 93.

(109) RAG, Zomergem n° 96.

(110) RAG, Zomergem n° 98.

(111) BASTIN J. *De Gentse lijnwaadmarkt etc.* blz. 30.

De staten van goed schetsen nog het best de maatschappelijke stand van de inwoners van een dorp en geven de juiste weerspiegeling van de toestand weer. Zo zien wij dat de wever op de laagste sport van de ladder stond en zich nooit kon opwerken. Het batig slot tussen de «baeten ende commeren» die de verschillende staten van goed uitwijzen, was bij hem zeer miniem en wanneer de rekening met een batig saldo afsloot, was dit zelden meer dan 1 à 2 pond groten en meestal minder dan een pond.

Vaak overtroffen de schulden het totaal bezit. In het sterfhuis van Jacobus Frans Soicelle bedroegen de baten 20 pond 5 schellingen 10 groten en de schulden 21-9-5 of een tekort van 1-3-6 ⁽¹¹²⁾. De staat van goed, opgemaakt ten sterfhuize van Pieter De Konink, vertoont een deficiet van niet minder dan 47 pond 5 schellingen 9 groten. Hierin schuilden 30 pond voor aankoop van vlas die nog niet werden betaald ⁽¹¹³⁾. Judocus D'Hooze, wever te Korteboeken, liet bij zijn overlijden een schuld achter van 48-18-5 pg. De huishuur was sedert verscheidene jaren niet meer betaald geworden en er bleef meer dan 10 pond schuld voor aankoop van garen en vlas ⁽¹¹⁴⁾. Het sterfhuis van Petronella Boudts had in 1782 nog 36 pond 16 schellingen groten tegoed van diverse wevers wegens de verkoop van groen vlas ⁽¹¹⁵⁾.

Aangezien onze simpele wevers en spinsters ongeletterd waren, niet konden rekenen en uiteraard bedeesd waren, is het begrijpelijk, schrijft Bonenfant, dat zij vaak door woekeraars en lepe kooplieden bij de neus werden genomen, bij zoverre, dat men in 1765 dierf schrijven : «de arme wevers en spinsters zijn, noch min noch meer, de slaven van de kooplieden» ⁽¹¹⁶⁾.

Het aantal hulpbehoevenden is onder de weversbevolking steeds uitermate groot geweest. In 1685 sloot de armmeester van Zomergem zijn rekening af met een deficiet van 563 pond 14 schellingen 10 groten en in 1785 werden voor meer dan 741 pond aan de armen van de gemeente uitgedeeld. Voor hen die met de waarde van deze munt iets of wat vertrouwd zijn, zullen deze cijfers iets te betekenen hebben. Voor hen die met deze muntwaarden niet vertrouwd zijn kunnen wij verwijzen naar het artikel van F. Van Kerckhove : «De huidige geldwaarde van het pond groten vlaams», verschenen in «De Vlaamse Stam», jaargang III, n° 2, april 1967, blz. 87 en vlg.

(112) RAG, Zomergem n° 99.

(113) RAG, Zomergem n° 98.

(114) RAG, Zomergem n° 98.

(115) RAG, Zomergem n° 99.

(116) BONENFANT P. : *Le problème du pauperisme etc.* blz 58.

In 1741 werden te Zomergem meer dan 100 armen met voedsel bedeeft en de armendis kon de kosten van deze bedeling niet blijven dragen zodat men genoodzaakt was de renten die aan de instelling toebehoorden te verkopen. Gedurende vele jaren is het de armmeesters niet gelukt hun rekeningen in evenwicht te houden. Telkens sloten zij af met enorme tekorten, zodat men telkens naar de noodrem moest grijpen en zijn toevlucht nemen tot het verkopen of het in pand geven van renten en eigendommen.

De huisvesting van de huiswever was verre van benijdenswaardig. Zijn woning was klein, onbehaaglijk en weinig gerieflijk. Zij verschilde maar in een opzicht van deze van de dagloner, omdat zij een aparte weefkamer bezat, die er, naar men meestal kan zien, later werd bijgebouwd, en waarvan de vloer 20 à 30 centimeter lager ligt dan deze van de overige vertrekken, om het weefgetouw te kunnen stellen. De weverswoning had, behalve de weefkamer, slechts twee plaatsen, de keuken en de slaapkamer, die bijna even groot waren en ongeveer in het midden van het gebouwtje gescheiden waren door de enige scheidingsmuur. Sommige huisjes hadden nog een kelder met daarboven het voutekamertje waar men zich roeren noch wenden kon. Gans het gebouwtje was niet langer dan 5 à 6 meter en niet breder dan 3 à 4 meter. De lage voordeur gaf rechtstreeks toegang tot de keuken of leefkamer en een deur in de scheidingsmuur bracht ons in de slaapkamer. De achterdeur gaf direct toegang tot het achterhofje of tot een aangebouwd schotelhuisje.

De vensters waren zeer klein, vierkantig, voorzien van een traliewerk en werden 's avonds afgesloten met houten luikjes. De vloer bestond uit rode of blauwe tegels en in sommige gevallen slechts nog uit leem. Aan de naakte muren, met kalkmelk bestreken hing wat klein alaam, terwijl het pijpenrek, het lepelberd en hoogstens een paar schilderijtjes de enige versierselen waren die de effen monotonie braken. Het vuur van de open haard diende als verwarming en voor het bereiden van de spijzen, maar in sommige woningen ook als verlichting, waar men zich de weelde van een vetlampje of een wassen kaars niet kon veroorloven. De menigvuldige staten van goed leren ons dat de huisraad en de meubilering zich tot het hoogstnodige beperkten en zich vaak in «quaduckelicken» staat bevonden. Wij noteerden doorgaans, een tafel, een paar lage stoeltjes met biezen zittingen of grove houten blokstoelen, een schapraai, bierpotten, een rekje met tinnen of houten lepels, aarden of houten borden en kommen, een ijzeren braadpan, een koperen waterketel en «wat cleyne prondelynghe». Als illustratie vermelden wij de staat van goed opgemaakt in het sterfhuis van Pieter Aerens die in 1785 overleed en wever van beroep was.

In de keuken : een hangsel, een brander, een rooster, een zoutvat, twee stoelen en «eene quaduquelicke taefel», een kasken, een ijzeren pot,

wat aarde- en geleierd werk, twee spinwielen, vijf garenpersen, 2 en half pond garen en 14 pond gehekeld vlas. Dit alles werd geschat voor een waarde van 3 pond acht schellingen en acht groten.

In de kamer stond een slecht bed met een deken, een kinderwieg, een bobijnwiel, de braak, een trog, een koffer met al de klederen van de kinderen «van seer gheringhe waerde», alles geschat aan 2-8-10 pg. Er was slechts 0-0-7 pg. liggend geld in huis en gans de nalatenschap werd geprezen aan 5 pond 18 schellingen 5 groten, terwijl de schulden daarentegen geraamd werden op 16 pond 1 groot. ⁽¹¹⁷⁾.

Deze staat van goed werd lukraak genomen uit de velen die in het archief berusten. want sommigen waren er nog slechter aan toe. Jan Claey's bijvoorbeeld die in 1774 te Zomergem overleed, woonde in «een huyseken ghemaect bij hem, teenemael met leem, banderoen ende stroij, staende op cheynsgrondt vanden Burghemeester Jooris Willems, sonder titel van cheynsbrief ende termijn van jaeren», met een totale waarde van 6 pond 3 schellingen 8 groten. De zoldering van dit huisje, — of laten wij het liever een hut noemen —, was gemaakt van «wat peirsen ende bussels branthout» ⁽¹¹⁸⁾. Het is wel degelijk waar wat Bonenfant schrijft, dat de meeste van onze huiswevers in armzalige hutten hokten ⁽¹¹⁹⁾.

Het gemiddeld bezit van een weversgezin in de XVIIe en XVIIIe eeuw was niet groter dan 3 pond groten. Wij moeten het dan ook niet met nadruk zeggen dat geen enkele onder hen eigenaar was van zijn woning, of ook maar het kleinste lapje grond bezat. De wever had al de moeite van de wereld nodig om de twee eindjes van het jaar aaneen te krijgen en om de huurprijs van zijn huisje te kunnen betalen, die schommelde tussen 2 en 5 pond groten 's jaars, naargelang er al dan niet een stukje grond bijhooorde ⁽¹²⁰⁾.

ONDER HET FRANS BEWIND

De huisweverij heeft ongetwijfeld haar beste jaren gekend onder de Franse Omwenteling, want de opgang, die reeds vanaf de tweede helft der XVIIIe eeuw begonnen was, nam op het einde van die eeuw en vooral gedurende het eerste decinaal der XIXe eeuw een zeer hoge vlucht.

(117) RAG, Zomergem n° 100.

(118) RAG, Zomergem n° 95.

(119) BONENFANT P. : *Le problème du pauperisme etc.* blz. 50.

(120) RAG, Zomergem, staten van goed 18e eeuw.

Frankrijk was immers een van de grootste afnemers van lijnwaad, want niet minder dan 90 % van onze nationale produktie werd naar dit land uitgevoerd.

Zomergem telde in 1789 5400 inwoners en in 1792, bij het begin der Franse Revolutie reeds 5955 inwoners of nagenoeg 1200 huisgezinnen ⁽¹²¹⁾. In 1800 was dit getal reeds tot 6221 gestegen ⁽¹²²⁾.

Van 1790 tot 1798 werkten hier meer dan 900 getouwen, wat neerkomt op bijna één getouw per gezin, terwijl minstens twee, en niet zelden drie of vier spinwielen elk getouw van het nodige garen voorzagen ⁽¹²³⁾. In 1796 waren er op een bevolking van 5778 inwoners, 519 weversgezinnen tegen 252 landbouwersgezinnen en er werden 198 spinsters geteld ⁽¹²⁴⁾.

Om een getouw regelmatig op gang te houden waren er minstens 6 personen nodig; 1 wever, 4 spinsters en 1 spoelder, maar een bedreven wever kon gemakkelijk 5 spinsters aan het werk houden. Wanneer het stuk meer dan 3 voet breed was, waren twee wevers nodig om de spoel heen en weer te slaan ⁽¹²⁵⁾. Het aantal wevers te Zomergem was dus ongetwijfeld zeer groot, als wij even uitrekenen, dat, om de 900 getouwen op gang te houden, minstens 5400 personen nodig waren. Men mag gerust zeggen dat 80 % der bevolking voor het bedrijf werd gemobiliseerd. Een analyse van de lijsten der conscrits, die te Zomergem tussen de jaren 1806 en 1815 werden opgeroepen, leert ons, dat er van de 242 ingeschrevenen, waarvan de namen ons bekend zijn, er 105 wevers waren, 65 dagloners, 15 landbouwers, 14 stielmannen en neringdoeners en nog 45 waarvan het beroep niet wordt aangegeven maar waaronder zeker nog een aantal wevers zitten ⁽¹²⁶⁾.

Verscheidene landbouwers hadden een gedeelte van hun bedrijf aan de huisweefindustrie opgeofferd en enkelen hadden zelfs de ploeg voor het getouw geruild. Wat de Fransen aan de landbouwersgezinnen hadden ontnomen door massale opeisingen werd door de lijnwaadweverij in ruime mate schadeloos gesteld. En andermaal moeten wij er op terugkomen, dat de lijnwaadweverij in de landbouwersgezinnen méér was dan een winterse bezigheid of een bijverdiensle.

(121) RAG, Oudburg 144.

(122) RAG, Oudburg 1923 à 1930.

(123) RAG, Zomergem, diverse staten van goed.

(124) RAG, Oudburg n° 1923 à 1930.

(125) JACQUEMYNS G., *Histoire de la crise économique des Flandres (1845-1850)*, Brussel 1929 Académie Royale de Belgique, blz. 93.

(126) RAG, Département de l'Escaut n° 1577 à 1590.

Het weven zat het Vlaamse volk nu eenmaal van oudsher in het bloed en sedert eeuwen waren onze plattelandslieden vergroeid met het getouw en het spinwiel waarvan zij maar al te dikwijls de slaaf waren geweest.

De bevolkingsaangroei in de dorpen wordt door de meeste historici aan de opgang van de huisweverij toegeschreven en met reden. Het invoerverbod van wol uit Engeland, dat in onmin leefde met Frankrijk, had de lakenweverij in de steden een zware dolksteek toegebracht en de stedelijke weefindustrie meer en meer naar de plattelandsdorpen gekanaliseerd, waar de lijnwaadweverij een nooit gekende bloei tegemoet ging, want de crisis, die hierdoor in de steden was ontstaan, liet zich op het platteland niet zo sterk voelen, aangezien er in onze dorpen sedert lang geen wol meer verwerkt werd ⁽¹²⁷⁾.

Maar dat wil dan ook weer niet zeggen dat de snelle aangroei van de bevolking in de dorpen, gepaard ging met de toename van de welstand, want bevolkingsaangroei en welvaartstijging zijn niet steeds synoniem. De bevolkingsaangroei in onze dorpen bracht eerder grote problemen met zich, o.a. dat van de overbevolking met een tekort aan voedsel en woongelegenheid maar vooral met dat van de overproduktie die spoedig een domper zette op de prijzen en lonen en werkloosheid en vagebondage met zich brachten ⁽¹²⁸⁾.

Een andere slag voor onze huiswevers, die niet minder hard neerkwam dan de voorgaande, was de mekanisatie van het bedrijf, die in 1810 was begonnen met het mekanisch spinnen en weldra een donkere schaduw afwierp over het bestaan van duizenden vrouwen en meisjes, wier soepele vingers in hun dagelijks levensonderhoud hadden voorzien. Aanvankelijk zouden onze spinsters hiervan nog geen grote konkurentie ondervinden, want er werd veel propaganda gemaakt voor het met de hand gesponnen garen dat ongetwijfeld veel beter was dan dat door de mekanieken afgeleverd, want, zo schreef men, de beste chemische produkten kunnen het speeksel van onze spinsters niet vervangen, evenmin het beste getuig hun soepele vingers ⁽¹²⁹⁾.

Een bedreven spinster kon in 1810 tot 5 stuivers per dag verdienen, maar daarvoor moest zij toch minstens 14 uren achter haar spinwiel zitten.

Het werd een openlijke en heftige strijd van het oude tegen het nieuwe systeem, maar de technische verbeteringen van het mekanisch

(127) JACQUEMYNS G. : *Histoire de la crise etc.* blz. 26.

(128) BONENFANT P. : *Le problème du pauperisme etc.* blz. 73.

(129) JACQUEMYNS G. : *Histoire de la crise etc.* blz. 69.

spinnen volgden elkaar in zulk snel tempo op, dat het handspinnen wel-dra werd afgeschreven.

Nochtans werden verscheidene initiatieven genomen, en zelfs van private zijde, om het handspinnen in zwang te houden. Zo te Zomergem bijvoorbeeld, stond zekere Maarten Willems, rentenier, in 1815 een ge-bouw af aan de jonge congregatie van jongedochters die zich met de op-voeding en het onderwijs der arme kinderen bezighielden, waarin deze het handspinnen aan de meisjes aanleerden ⁽¹³⁰⁾.

Maar het mocht allemaal weinig of niets baten. Er waren teveel fak-toren die in het voordeel werkten van het mekanisch spinnen, o.a., betere arbeidsvoorwaarden en de lagere prijs van de grondstof. Vooral de hogere lonen staken onze spinsters de ogen blind.

De toenemende lijnwaadweverij in de dorpen en het slabakken daar-entegen van de lakenweverij in de steden zetten onze landbouwers er toe aan deze intensieve nijverheid op de voet te volgen en ze begonnen grotere hoeveelheden vlas te verbouwen, wat onze plattelandswevers tengoede kwam aangezien de grondstof die uit de vreemde werd ingevoerd, duur moest worden betaald. Zij waren bevoorrecht tegenover hun medearbeiders uit de steden die door het invoerverbod werkloos waren geworden en velen onder hen tot de openbaren onderstand hun toevlucht moesten nemen om niet van honger en ellende om te komen.

In 1801 werden in Oostvlaanderen alleen voor 14.749 ha vlas ver-bouwd.

Ook de Zomergemse landbouwers zijn grote vlasproducenten ge-weest. In 1810 verbouwden ze er meer dan 154 ha of meer dan de hoe-veelheid van al de omliggende gemeenten tezamen ⁽¹³¹⁾. Het feit, dat deze produktie uitsluitelijk voor de plaatselijke behoeften bestemd was, en deze nog niet kon voldoen, getuigt eens te meer voor de intensieve activiteit van de plaatselijke huisweverij. Het opdrijven van de vlasteelt, bracht een vroeger bloeiend bedrijf, dat sedert enkele jaren tot verval was geraakt, wederom op gang, n.l., de oliepletterij die lijnkoeken vervaardigde voor diervoeder. Ook deze bedrijfstak bracht een dikke stuiver in het zakje van de landbouwer want een vat lijnzaad kostte niet minder dan 3 pond groten ⁽¹³²⁾.

De verplichting door de Fransen in 1812 aan onze boeren opgelegd, om een grote hoeveelheid suikerbieten en koolzaad te verbouwen, zette een sterke rein op de vlasteelt en logischerwijze op de huisweverij. Steeds

(130) Memorieboek v. h. Klooster te Zomergem.

(131) RAG, Département de l'Escaut n° 1638.

(132) RAG, Zomergem n° 271.

meer en meer huiswevers legden er de spoelen bij neer en gingen in weefateliers en fabrieken werk zoeken.

Ook gedurende de Franse tijd werkten onze wevers zelfstandig en voor eigen rekening, wat zelfs enige plaatselijke nering deed ontstaan. Wanneer onze Zomergemse wevers voorheen de markten van Gent, Eeklo en Aalter hadden bezocht voor de afzet van hun produkten, vonden zij meer en meer afnemers ter plaatse en dit vooral sedert dat er in 1798 een plaatselijke markt was opgericht geworden.

Over de produktie van de lijnwaadindustrie te Zomergem gedurende de Franse periode zijn ons geen cijfers bekend, maar voortgaande op de gegevens van Berten, als zou een wever jaarlijks 12 stukken hebben afgeleverd, zou dit voor Zomergem, waar ongeveer 900 gelouwen werkten, een produktiecijfer hebben betekend van 10.800 stukken, aan 49 gulden per stuk, maakt een opbrengst van 529.000 gulden. Anderzijds weten wij dat een handwever ongeveer handerhalve el of een meter lijnwaad per dag kon weven of 7 à 8 meter per week. Hij leverde zijn stuk af om de veertien dagen en had dus ongeveer 15 meter of 22 el lijnwaad geweven. In 1800 betaalde men het lijnwaad aan 12 stuivers de el, of ongeveer 0,60 f. de meter. Als wij nu weten dat de $\frac{2}{3}$ van de prijs werd opgeslorpt door de grondstof kennen wij de nettoverdiens te van de wever, t.i.z., ongeveer 0,45 f. per dag. In 1810 was de prijs van het lijnwaad gestegen van 4 f. per stuk naar 1,10 f. de meter of bijna het dubbel van in 1800. De verdiens te van de wever was van 0,45 f. tot 0,60 f. gestegen.

Wij hebben reeds doen uitschijnen dat de weefindustrie, al maakte zij onder de Franse tijd een grote opgang, daarom niet altijd de welvaart in onze weversgezinnen bracht. Maar onze wevers zouden een dure tol betalen aan de bloeddiarree die in 1794 in onze streek uitbrak en duizenden levens met één slag wegmaaide. Te Zomergem alleen stierven in dit gruweljaar 382 inwoners, waaronder 196 volwassenen en 186 kinderen of 1 inwoner op 15. In 1791, 1792, 1795 en 1796 bedroegen deze cijfers respektievelijk 70 en 66, 64 en 64, 70 en 71, 42 en 85. Het sterftecijfer van 1794 in vergelijking met de omliggende jaren was bijna verdrievoudigd. De burgemeester verklaarde dat hij in vele jaren een zo groot sterftecijfer niet had gekend. Het aantal hulpbehoevenden was enorm groot en de gemeente moest het beheer van de Armentafel overnemen, niet alleen omdat deze niet meer over de financiële middelen beschikte om haar taak van hulpverlening naar behoren te vervullen, maar ook omdat de arn-meesters aan de gevolgen van deze vreselijke ziekte gestorven waren ⁽¹³³⁾.

(133) JACQUEMYNS G. : *Histoire de la crise etc.* blz. 137 en RAG. Zomergem n° 381.

Minstens één tiende der bevolking was door de ziekte aangetast en vooral de werkende klasse werd het sterkst getroffen als gevolg van ondervoeding en ontaarding.

Tussen 1810 en 1818 werd het Bureel van Weldadigheid te Zomergem door het gemeentebestuur gesteund met 1000 f. 's jaars. Dit was nog geen drie frank per dag of enkele centiemen per ingeschevene behoeftige ⁽¹³⁴⁾. Het inkomen van de instelling bedroeg in deze periode ongeveer 4400 f. per jaar, waarvan 3/4 in de kerk door de armmeesters met de armenschaal werden ingezameld. Maar de armmeesters konden onmogelijk hun rekening in evenwicht houden. De uitgaven overtroffen verre de inkomsten zodat de rekening telkens met deficitaire cijfers afsloot. Onze mensen kregen niet wat ze behoefden en gingen noodgedwongen bedelen, of erger nog, zoals geschiedschrijvers het beweren, werden ze dieven uit noodzaak.

Was de lijnwaadweverij onder de Franse Omwenteling zeer actief geweest, van een eigenlijke industrie, zoals wij die verstaan onder de vorm van kollektieve arbeid in een atelier of fabriek, was er te Zomergem thans nog geen enkel spoor aan te treffen. In 1806 was zekere Charles Van Hecke handschoenmaker van stiel en in 1814 komt zekere Lievin Bouchier zich hier als «fabricant» vestigen en opende een werkhuis waar een zestal wevers op drie getouwen hun dagelijkse kost verdienden ⁽¹³⁵⁾.

ONDER HET HOLLANDS BEWIND

De eerste symptomen van een stagnatie in de huisweefindustrie, die zich op het einde van het Frans Bewind hadden vertoond, namen sterker vormen aan rond 1820 en zouden uiteindelijk uitlopen op een grote crisis, die zijn hoogten en laagten zou kennen en verschillen van localiteit tot localiteit, maar die deze eens zo bloeiende nijverheid nooit meer zou te boven komen.

De scheiding van België met Frankrijk na de Franse nederlaag te Waterloo in 1814, deed onze wevers een afzetgebied van 40 miljoen inwoners verliezen, want Frankrijk nam immers voor 90 % van onze nationale lijnwaadproduktie voor zijn rekening. De invoer van katoenen weefsels uit Engeland deed de balans nog verder doorslaan en zette een domper op de vlaamse lijnwaadweverij ⁽¹³⁶⁾.

(134) RAG, Zomergem n° 313.

(135) RAG, Zomergem n° 355.

(136) DUBOIS E. : *L'Industrie du tissage etc.* blz. 19.

De wevers zagen zich genoodzaakt naar een oplossing te zoeken, maar die was niet gemakkelijk te vinden, want ondertussen had het mechanisch spinnen het van het handspinnen gewonnen en hierdoor duizenden vrouwen en meisjes werkloos gemaakt. De armoede drong langs deuren en vensters binnen en nam enorme afmetingen aan onder de werkersklasse. De prijzen van de levensmiddelen gingen met sprongen de hoogte in, terwijl de lonen daalden als gevolg van de prijsdaling van het lijnwaad. Het aantal hulpbehoevenden steeg nog in hoge mate en stelde de arm-meesters en de gemeentebesturen voor onoverzichtelijke problemen.

Evenals in 1794 brak ook in 1817 te Zomergem een besmettelijke ziekte uit als gevolg van ondervoeding, gebrek aan verzorging en door algehele verwaarlozing. Het aantal slachtoffers was hier zo groot, dat het gemeentebestuur aan het bisdom de toelating moest vragen om de doden te mogen begraven zonder ze naar de kerk te brengen voor een zielemis, uit vrees voor verdere besmetting. De ziekte duurde meer dan drie maanden en het jaar 1817 bleef gekenmerkt voor zijn rekord aan sterfgevallen, met het cijfer 251. Wat dat cijfer betekent leert ons de analyse van de overlijdensakten.

per maand :

Jan.	7	Jul.	21
Feb.	15	Aug.	22
Mrt.	15	Sep.	15
Apr.	18	Okt.	50
Mei	16	Nov.	23
Jun.	21	Dec.	30

volgens ouderdom :

jonger dan 5 jaar	: 73
van 5 tot 10 jaar	: 9
van 10 tot 20 jaar	: 10
van 20 tot 40 jaar	: 30
van 40 tot 60 jaar	: 52
ouder dan 60 jaar	: 57

Opvallend is het grote sterftecijfer onder de kinderen en onder de personen in de bloei van hun levensjaren, n.l., tussen 40 en 60 jaar.

Gerangschikt volgens hun beroep stellen wij vast dat de overgrote meerderheid te vinden is onder de werkersbevolking, zoals wevers, dagloners (werklieden) en vooral spinsters.

partikulieren	:	7
neringdoeners	:	5
naaisters	:	3
wevers	:	12
werklieden	:	22
landslieden	:	25
spinsters	:	80

Onder de spinsters vindt men meisjes van 4 jaar oud en onder de wevers jongens van 12 jaar oud.

Te Gent moet de toestand ook zeer ernstig zijn geweest want veel ouders legden hun kinderen te vinden in de portalen van herbergen en winkels, of aan de ingangen van openbare gebouwen en liefdadige instellingen, waar zij door het Burgerlijk Hospitaal werden opgenomen, die hen op zijn kosten uitbesteedde bij families op het platteland. Te Zomergem werden een twaalfstal van deze vondelingen bij partikulieren verpleegd, maar zij stierven meestal in de eerste maanden na hun geboorte. Ten huize van Pieter Lievin De Wispelaere stierven er 4, bij Pieter Francis De Meyer ook 4 en 4 andere stierven bij verschillende families waar zij verpleegd werden.

Kenschetsend voor deze kinderen is de familienaam waarmede zij in de registers van de burgerlijke stand werden opgetekend, zoals Pelican Cornelia, Le seuil Isidorius, Vlasmerct Eecla, Du Portail Clement, Lanterne Augustinus, Sonneblomme Louise, op D'hoye Francies Ferdinand, Hazard Severinus, Roosebloem Pieter, Pantalon Adolphus, Tellegraphe Alphonsus en Plaisant Gratianus. Ongetwijfeld zinspelen deze namen op de plaats of de manier waar deze kinderen gevonden werden (¹³⁷).

De algemene volkstelling van 22 december 1818 verstrekt ons tal van nuttige en belangrijke gegevens omtrent de huisweefnijverheid te Zomergem (¹³⁸).

Zomergem had toen 6818 inwoners, verdeeld over 1371 gezinnen en gehuisvest in 1241 woningen. Er waren 3290 inwoners van het mannelijk en 3528 van het vrouwelijk geslacht en er waren gemiddeld 5 personen per gezin.

Als wij de bevolking indelen volgens het beroep vinden wij de wevers het hoogst in getal, gevolgd door de dagloners, de landbouwers en de spinsters.

(137) Gemeentearchief. Reg. burgerl. stand.

(138) Gemeentearchief. Algemene volkstelling v. 1818.

In tabel voorgesteld ziet het er als volgt uit :

Woonwijk	Wevers	Landbouwers	Dagloners	Spinsters
Kerkwijk	183	63	30	48
Beke	53	46	33	22
Durmen	66	73	43	17
Hoetsel	40	31	63	9
Korteboeken	22	21	37	5
Langeboeken	47	33	33	19
Meirlare	68	84	46	13
Nekke	59	45	47	35
Ro	20	28	26	4
Stoktevijver	56	36	24	15
Totalen :	614	460	382	187

De wevers en spinsters waren ongetwijfeld het grootst in getal want de cijfers die de volkstelling ons opgeeft zijn verre van juist, voor wat het beroep betreft. Eerst en vooral wordt niet telkens het beroep aangetekend en in een weversgezin wordt alleen de vader als wever opgegeven, terwijl voor zijn kinderen en echtgenote het beroep niet vermeld wordt. Ongetwijfeld waren onder hen ook wevers en vooral spinsters. Vooral het aantal spinsters moeten wij gevoelig verhogen en misschien wel verdubbelen, als wij daar het aantal hoerendochters zouden bijtellen, die toch allen achter het spinwiel zaten, evenals de vrouwen en dochters van de wevers waarvan het beroep niet wordt gezegd. Nemen wij als voorbeeld het gezin van Jacques Francies Vrombaut in Meirlare dat acht kinderen telde. De vader was wever van beroep, de moeder huishoudster, de twee oudste dochters, onderscheidelijk 23 en 22 jaar oud, waren spinsters, maar van de drie andere meisjes van 15, 10 en 6 jaar oud wordt geen beroep opgegeven, terwijl men er niet mag aan twifelen dat ook zij achter het spinwiel zaten en de zoon van 16 jaar naast zijn vader aan het getouw stond.

Voor wat betreft het aantal weefgetouwen zouden er, per weversgezin genomen, 460 moeten geweest zijn, maar ook dat getal moet men zeer gevoelig verhogen als wij daar de getouwen zouden kunnen bijtellen die bij de landbouwers werkten.

Op dinsdag 25 augustus 1818. werden in de grote zaal van het Stadhuis te Gent, twaalf ereprijzen uitgereikt aan wevers uit de omliggende gemeenten, die het grootst aantal stukken lijnwaad ter markt hadden gebracht en onder hen waren er vijf van Zomergem, n.l. : Jan Francies De Meester, 5° prijs ; Jan Roegiers, 6° prijs ; Jan Baptist Ver-eecke, 9° prijs ; Pieter Van Burre, 11° prijs en Francies De Clercq, 12° prijs.

In 1818 had het katoen reeds een smalle weg gevonden naar de getouwen van onze Zomergemse wevers want er worden reeds 3 wevers vermeld die uitsluitend katoen verwerkten, benevens een katoenspinster. Maar toch primeerde de lijnwaadweverij nog zeer sterk. Volgens dezelfde telling woonden te Zomergem twee vlashandelaars en twee opkopers van lijnwaad. Zekere Dominicus Tessely en zijn broer Pierre worden «fabri-canten» genoemd. Waarschijnlijk ging het hier om een klein weefatelier. In hetzelfde jaar bestonden hier twee oliepletterijen, n.l., die van Francies Boonaert en die van Jozef De Smet. beiden op de Kerkwijk.

Blijkens tellingen in 1819 gedaan, verkeerde de lijnwaadindustrie toen in een lamentabele toestand, als gevolg van de lage invoerrechten die Frankrijk op het vlas legde, waardoor enorme hoeveelheden van deze grondstof naar dit land werden geëxporteerd, met het gevolg dat de prijs van het vlas en het garen met sprongen de hoogte inschoot ; een stijging die nog in de hand werd gewerkt door de gedeeltelijke mislukking van de vlasoogst. Veel wevers en vooral de spinsters moesten hun bezigheden staken. Slechts 1/3 der getouwen kon op gang blijven en bezorgden aan de wevers een hongerloon van 60 centiemen per dag, terwijl de spinsters zich met 15 à 20 centiemen moesten tevreden stellen. ⁽¹³⁹⁾.

Onze vrouwen en meisjes zagen zich dringend genooddaakt naar een andere broodwinning uit te zien en het is rond dat tijdstip dat het spel-lewerken zijn intrede doet in onze weversgezinnen en met rasse schreden vooruitgaat. Het spinwiel werd geruild voor het kantkussen en deze nieuwe kunst, — want een kunst mag het echt genoemd worden — verschaft vrouwen en meisjes opnieuw werk en brood. De verdiensten van een spelwerkster lagen veel hoger dan deze van een spinster. Een goede kantwerkster verdiende 1 f à 1.50 f per dag, terwijl een spinster zich met 0.30 f à 0.40 f moest vergenoegen ⁽¹⁴⁰⁾. Het loon van een bedreven kantwerkster kon wedijveren met dat van een grondwerker of van een landbouwersknecht.

(139) RAG. Hollands fonds B N° 120 Telling v. 31-12-1819.

(140) SABBE Et. *De Belgische vlasnijverheid*, blz. 76.

Wanneer in 1820 de gemeentebesturen, waar de lijnwaadweverij nog enigszins bloeide, geraadpleegd werden nopens de maatregelen die konden genomen worden om het bedrijf tegen de fatale doodsteek te beschermen, antwoordden de wetheren, waaronder ook die van Zomergem unaniem, dat men de invoer van vreemd linnen moest verbieden of tenminste aan hoge invoertaksen onderwerpen.

Na 1820 beleefde de lijnwaadweverij een kleine opflakking, maar zij was maar van korte duur. In dit jaar werkten te Zomergem nog slechts 500 getouwen van de 900 die er in 1800 werkten, waardoor circa 3000 personen werkloos waren gevallen, of ongeveer de helft der bevolking.

De handel in vlas en garen bleef zich nagenoeg nog handhaven want wij zien dat verscheidene landbouwers terzelfdertijd vlashandelaars waren, net als op onze dagen sommige veehandelaars ook handelaars in veevoeders zijn.

De markten van Gent werden door onze wevers het meest bezocht, waar zij hun geblauwd lijnwaad aan de man brachten dat gebruikt werd voor het maken van boerenkiels ⁽¹⁴¹⁾.

Na 1825 kreeg de lijnwaadindustrie andermaal een zware klap door het verlies van de markten in de Spaanse kolonien en door de felle stijging van de Franse invoerrechten op de afgewerkte produkten, waardoor een overproduktie ontstond. In dit jaar telde men in Oostvlaanderen 31.957 getouwen waarvan er nog slechts 6.124 het katoen verwerkten ⁽¹⁴²⁾. Het gezwingeld vlas gold bij ons van 1825 tot 1830 gemiddeld 1.30 fr. het kg., een stuk lijnwaad van 1500, slechts 9 stuivers ⁽¹⁴³⁾.

Het aantal hulpbehoevenden was dan ook zeer groot. Te Zomergem waren in 1823-1824, 357 personen bij de armenzorg ingeschreven op een bevolking van 6500 zielen, wat neerkomt op 23 % of $\frac{1}{4}$ van het aantal gezinnen. Het inkomen van de instelling bedroeg toen 1435 gulden, maar de uitgaven daarentegen liepen op tot 1565 (gulden ⁽¹⁴⁴⁾).

Hoewel het aantal behoeftigen nadien stilaan verminderde, bleven zij toch nog met een aanzienlijk aantal tot aan het einde van het Hollands Bewind : 357 in 1823 ; 328 in 1824 ; 307 in 1826 ; 328 in 1827 en 274 in 1829. Het inkomen van het Bureau van Weldadigheid was in 1829 inmiddels gestegen tot 4500 gulden en de uitgaven tot 3600 gulden, zodat men sedert lang met een batig saldo kon afsluiten.

Niettegenstaande de lijnwaadweverij een zware crisis doormaakte, bleven onze Zomergemse huiswevers bij hun getouw. Het getal werkende

(141) DUBOIS E. : *L'Industrie du tissage etc.* blz. 61.

(142) DUBOIS E. : *L'Industrie du tissage etc.* blz. 23.

(143) JACQUEMYNS G. : *Le problème du pauperisme etc.* blz. 40.

(144) RAG, Zomergem n° 339.

getouwen verminderde maar weinig en het feit dat hier nog 8 werkhuizen bestonden waar getouwen vervaardigd werden en verscheidene mensen een kleine stuiver verdienden met het slaan van kammen en het vervaardigen van allerlei benodigdheden, bewijst eens te meer, dat de huisweverij hier niet was stilgevallen.

Volgens een verslag door A.J.L. Van Den Bogaerde in 1826 nopens de toestand van de lijnwaadweverij in het Gentse opgemaakt, werden het grootst aantal afgewerkte stukken op de Gentse lijnwaadmarkt, geleverd door de gemeenten die ten noordwesten van de stad gelegen waren. Sommige gemeenten als Zomergem, Waarschoot, Sleidinge en Evergem telden om en bij de duizend werkende getouwen.

HET BELGISCH BEWIND

De Periode 1830-1840.

De crisis in de huisweefnijverheid, die zich reeds in de Hollandse tijd had geopenbaard, werd na de Omwenteling van 1830 nog acuter en zou rond 1835 een aanloop nemen die niet meer zou te stuiten zijn en de totale ondergang van een eeuwenoude industrie tot gevolg zou hebben. De prijs van het lijnwaad viel van 17.50 à 23 groten op 8,50 à 13,25 groten per stuk ⁽¹⁴⁵⁾. De mislukte oogst van 1835 en zeker niet het minst de toenemende mekanisatie, die het bedrijf meer en meer naar de ateliers en fabrieken kanaliseerde, waren hiervan wel de grootste oorzaken.

Zoals wij gezien hebben waren onze handspinsters door de mekanisatie van hun beroep op zeer korte tijd mat gezet, maar hadden zich van de hongerdood kunnen redden door het spinwiel voor het kantkussen te ruilen. Dat was echter niet het geval voor de handwevers, aangezien de huisweverij nog steeds het bedrijf bij uitstek was gebleven van de plattelandseconomie. Immers 90 % van de weversgezinnen woonden in de buitendorpen waar 1 gezin op 3 uitsluitelijk van deze bedrijfstak leefde, tegen 1 op 18 in de steden ⁽¹⁴⁶⁾.

De bevolking op het platteland was tengevolge van de bloei der weefnijverheid enorm aangegroeid en vooral op het einde der XVIIIe en in de eerste helft der XIXe eeuw. Te Zomergem steeg het bevolkingscijfer van 5778 zielen in 1796 tot 7397 in 1830, of met meer dan 1600 of met

(145) JACQUEMYNS G. : *Histoire de la crise etc.* blz. 128.

(146) JACQUEMYNS G. : *Histoire de la crise etc.* blz. 56.

een vermeerdering van 25 %. Dit waren de hoogste cijfers die ooit te Zomergem genoteerd werden, want nadien zou de daling beginnen. Zo werden in 1840 nog 7136 inwoners geteld, in 1846 nog 6933, maar in 1850 nog slechts 6478, zodat men bijna tot het cijfer van 1796 was teruggevallen. Zomergem zou nadien nooit meer de 6000 zielen bereiken.

Er waren meerdere redenen waarom de vlaamse huiswever zo verbeten bleef vechten tegen de opkomst van het machinaal weven en spinnen. Hij was van natuur onwillig en op zijn minst afkeurig en wantrouwig tegenover elke verandering van de weeftechniek. In 1840 gebruikten al de wevers bij ons nog de primitieve getouwen ⁽¹⁴⁷⁾. De strijd van het oude tegen het nieuwe was er voor onze plattelandswevers een van leven op dood. Hij werd in die strijd trouwens fel gesteund door de kleine fabrikanten, lijnwaadkooplieden en handelaars in vlas voor wie het oude systeem een rijke bron van inkomsten betekende. Er werden overal comités opgericht ter bevordering en vrijwaring van het spinnen en weven met de hand. Discours werden gehouden waarin de mekanisatie belachelijk werd gemaakt en veroordeeld. De burgemeesters, de pastoors en vele vooraanstaanden van de gemeenten schaarden zich aan de zijde van de wevers en hadden een grote invloed op onze plattelandsmensen. Vergeten wij vooral niet dat de mentaliteit van onze vlaamse mensen in deze hardnekkige strijd een niet te onderschatten rol heeft gespeeld. Hun karakter, hun gehechtheid aan eeuwenoude tradities en gebruiken, hun onwetendheid, hun wantrouwen, hun geloofsvastheid, hun traagheid, hun gebrek aan solidariteit en andere factoren nog, dreven ze naar een onberedeneerde weerstand en gaven hun de kans niet om in te zien of deze koppige houding, deze onwrikbare weerstand wel iets baten zou of hen niet eerder naar de ondergang leidden ⁽¹⁴⁸⁾.

«La force de l'habitude, schrijft Jacquemyns, l'esprit de coutume et les traditions industrielles, sont chez l'artisan des Flandres, comme en d'autres pays, le principal obstacle aux progrès de l'industrie, et ce n'est point en entretenant ces dispositions qu'on sert ses intérêts» ⁽¹⁴⁹⁾.

De vlamming verkoos het bij zijn getouw te sterven, liever dan zich af te vragen of het niet wijzer en voordeliger zou zijn de strijd op te geven en zich aan de evolutie aan te passen.

«Dans les cabanes des tisserands, aldus Jacquemyns, on rencontre une population misérable, ignorante, routinière, qui se laisse convaincre

(147) JACQUEMYNS G. : *Histoire de la crise etc.* blz. 97.

(148) JACQUEMYNS G. : *Histoire de la crise etc.* blz. 27.

(149) JACQUEMYNS G. : *Histoire de la crise etc.* blz. 100.

de l'excellence des anciennes méthodes de travail, alors que le maintien de cette industrie traditionnelle les conduit lentement à la mort ⁽¹⁵⁰⁾.

In september 1845 werd een campagne gevoerd bij middel van revolverende stroobriefjes om de dorpelingen aan te zetten de mechanieken in de Gentse textielfabrieken te gaan stuk slaan ⁽¹⁵¹⁾. De rollen van de XIVe eeuw waren thans blijkbaar omgekeerd. Maar ook de voorstanders van de mekanisatie zetten zich schrap en stichtten op hun beurt comités. In lange en bitsige redevoeringen en in brochures die in alle dorpen met massa's verspreid werden, kamden zij onze landelijke wevers en spinsters af. De weverij werd voor onze buitenmensen een armzalig bestaan. De huiswever werd de ongelukkigste onder alle werklieden en zijn loon was het laagste onder hen. De lonen waren van 1830 tot 1840 nagenoeg gelijk gebleven. — 0.80 f. à 1.20 f. voor de mannen en 0.54 f. à 0.78 f. voor de vrouwen, terwijl de prijs van het gezwingeld vlas van 1.30 f. het kg. in 1825-1830, tot 1.60 f. het kg. was geslegen in 1835-1840 ⁽¹⁵²⁾. Velen moesten zich zelfs tevreden houden met een gemiddeld dagloon van 0.75 f. voor de mannen en 0.42 f. voor de vrouwen ⁽¹⁵³⁾.

In 1842 waren er te Zomergem slechts zestien wevers die, uit hoofde van hun beroep, gemeentebelastingen betaalden. Zij werden onder de laagste klasse der belastingsplichtigen gerangschikt met een geschat vermogen van 6 à 24 fr. en betaalden 1 à 2 fr. belastingen. Ook de spinsters werden zeer weinig of niet getaxeerd; amper 30 à 50 centiemen ⁽¹⁵⁴⁾. Deze toestand was nog dezelfde in 1845.

En ondanks alles bleef onze Zomergemse huiswever verbeteren opvaren tegen de steeds sterker wordende stroom van de mekanisatie. In 1845 hoorde men nog in vele huizen het monotoon geklop van het weefgetouw, maar dit geluid nam van dag tot dag af. De lijnwaadindustrie moest anderzijds ook meer en meer veld prijs geven aan de katoenweverij.

De meeste huiswevers te Zomergem werkten nog voor eigen rekening. Zij kochten het gekamd garen op de lijnwaadmarkten van Gent en Eeklo of bij sommige landbouwers die hun vlas nog volledig weefklaar bewerkten. De afgewerkte stukken werden met de kruiwagen of eenvoudig over de schouder geslagen naar de markt of naar een lijnwaadkoopman gebracht of vanaf die periode stilaan door kutsers aan huis afgehaald. Een klein aantal wevers werkte voor rekening van een fabrikant of lijnwaadkoopman, die hun de nodige grondstof leverden en hun per stuk

(150) JACQUEMYNS G. : *Histoire de la crise etc.* blz. 115.

(151) JACQUEMYNS G. : *Histoire de la crise etc.* blz. 119.

(152) JACQUEMYNS G. : *Histoire de la crise etc.* blz. 40 en 241.

(153) JACQUEMYNS G. : *Histoire de la crise etc.* blz. 204 en 205.

(154) Gemeentearchief. Gemeenterekeningen.

betaalden. Op die manier kon een goed wever gemiddeld 1 fr. per dag verdienen.

De noodlottige jaren veertig.

De periode 1840-1846.

Na de rooftochten der Noormannen in de 9^e eeuw, is er niets beter in het geheugen van onze plattelandsmensen gebleven dan de noodlottige jaren veertig, waarover zij hun ouders en grootouders hebben horen vertellen. De lijnwaadkrisis werd rond die jaren zo acuut, dat het Ministerie van Binnenlandse Zaken bevel gaf om een onderzoek in te stellen naar de mogelijke oorzaken ervan. Op 29 april 1840 werden door de leden van de onderzoekskommissie in een aantal dorpen van het land verscheidene personen ondervraagd die rechtstreeks bij de lijnwaadindustrie betrokken waren. Te Zomergem, waar geen fabrieken of werkhuizen waren en dus niet kollektief geweven of gesponnen werd, had, volgens de verslagen althans, geen onderzoek plaats, maar wel bij onze burens van Waarschoot, Sleidinge en Evergem, wat niet belet dat wij de toestand die aldaar werd aangetroffen, gerust als de onze mogen beschouwen. Te Waarschoot werden vragen gesteld aan het gemeentebestuur, aan de leden van de Kommissie van Openbaren Onderstand, aan verscheidene landbouwerswevers, aan de wevers zelf en aan een lijnwaadkoopman ⁽¹⁵⁵⁾. Uit deze enquête bleek direkt dat de oorzaak van de crisis uitsluitelijk moest gezocht worden in de duurte van het vlas en de lage prijs van het lijnwaad. De prijs van de grondstof was zelfs hoger dan het afgewerkt produkt, zodat de wever niets meer kon verdienen en de landbouwer er de voorkeur aan gaf zijn vlas te velde te verkopen, liever dan het tot garen te verwerken. Het vlas dat in de jaren 1826-1827 aan 52 à 54 stuivers werd verkocht, kostte thans 55 à 60 stuivers, terwijl het lijnwaad daarentegen met 2 pond groten was gedaald. Een lijnwaadkoopman was van mening dat een prijsverhoging van 2 stuivers de el. de crisis van de baan zou kunnen helpen en onze wevers opnieuw een menswaardig bestaan zou bezorgen.

Volgens diezelfde enquête, kon een weversgezin, waar de man de godsganse dag aan het getouw stond, de vrouw spon en de kinderen als hulp meewerkten, 12,90 fr. per week verdienen, maar de uitgaven voor levensbehoeften werden geraamd op 13,20 fr. zodat het gezin niet eens

(155) Ministère de l'Intérieur, Direction de l'Industrie : Enquête sur l'industrie linière 1840, Interrogatoire, Brussel 1841 : blz. 278 à 282.

rond kon komen, niettegenstaande in de berekening der uitgaven slechts het essentiële werd opgenomen.

Een ander onderzoek geeft ons voor een gezin van 5 personen, een jaarlijks inkomen van 608,40 fr. en een levensonderhoud van 631,95 fr., wat een tekort uitmaakt van 23,55 fr. ⁽¹⁵⁶⁾. Beide berekeningen komen ongeveer op hetzelfde neer.

De verdienste voor het weven van een stuk lijnwaad bedroeg ongeveer 5 fr. waarvoor men een week lang moest werken aan 12 à 14 uur per dag. Een spinster kon met haar arbeid nog 7 centiemen per dag van haar loon overhouden, terwijl de wever zijn kost niet meer verdiende, want zijn loon lag lager dan dat van een veldarbeider, dat voor de mannen 75 centiemen en voor de vrouwen 46 centiemen bedroeg ⁽¹⁵⁷⁾. Wij hebben tenandere reeds gezien, hoe, sedert 1825-1830, onze meisjes het spinwiel voor het kantkussen hadden geruild en zo de crisis enigszins konden omzeilen.

Aangezien de overgrote meerderheid van de inwoners van de lijnwaadindustrie moest leven en er niets meer te verdienen was, nam het aantal huiswevers sterk af. De burgemeester van Waarschoot zegt ondermeer nog, dat, indien men de wever niet onderhoudt, hij een dief zal worden uit noodzaak en naakt langs de straat zal lopen. Het aantal behoeftigen was sedert 1825 verdubbeld. Het loon van een werkdag van meer dan tien uren, was niet groot genoeg om een roggebrood te kopen dat in 1843 1,75 fr. kostte, terwijl men voor een zak roggemeel 8 gulden moest betalen.

In 1844 verklaart de goeverneur van Oostvlaanderen : «Ik heb in de meeste gemeenten de grootste ellende gezien en sommige landbouwersvrouwen kunnen hun deuren niet meer dichthouden voor de talloze scharen van bedelaars die om een droge korst brood komen vragen ⁽¹⁵⁸⁾. Het aantal behoeftigen was zo groot dat zij 's zaterdags in de rij gingen aanschuiven wanneer de armmeesters almoezen uitdeelden. Nog nooit hadden onze huiswevers zulke slechte tijden gekend. Een armmeester van Waarschoot verklaart : «Als men aan iemand een almoes weigert begint hij te wenen en ik heb wevers gezien die langs de straat flauw vielen van uitputting en ondervoeding». Te Zomergem wordt het geval verteld van een arme wever die dood werd aangetroffen in een dreef te Stoktevijver. Daar men de doodsoorzaak niet kon vaststellen werd een lijkschouwing

(156) JACQUEMYNS G. : *Histoire de la crise etc.* blz. 211.

(157) DE POTTER F. en BROECKAERT J. : *Geschiedenis van Zomergem.*

(158) JACQUEMYNS G. : *Histoire de la crise etc.* blz. 296.

bevolen en men vond in de maag van de sukkelaar niets anders dan wat onverteerde grassprietten.

Bij hun onderzoek stuitten de ondervragers overal op dezelfde toestanden en hun vragen kregen ook overal dezelfde antwoorden. Men was algemeen en unaniem van oordeel dat, als de regering geen drastische maatregelen trof, de vlasteelt ten dode was opgeschreven. Als men aan een vlashandelaar te Waarschoot vraagt welke maatregelen dienden genomen om aan de toestand te verhelpen, is zijn antwoord hetzelfde als dat van al de anderen uit zijn beroep : remming van de prijsstijging van het vlas door een uitvoerverbod of de hoge taksatie van deze plant. De prijs van het linnen was nog merkelijk goedkoper dan onder het Nederlands Bewind.

Aangespoord door de toenemende nijverheid in de steden en de snelle stijging van de grondstof, zetten onze landbouwers zich nog meer in om de vlasproductie op te drijven. In 1840 was de teelt van het vlas veruit de belangrijkste landbouwopbrengst na de rogge en de tarwe, die toch altijd de meest essentiële gewassen bleven. Rond dit tijdstip was 1/3 van het bouwland rond Gent met vlas bezaaid en het Vlaamse landsgedeelte leverde de 4/5 van het vlas dat in de Belgische lijnwaad-industrie gebruikt werd. Ook het katoen, dat meer en meer in zwang kwam, zette de lijnwaadweverij op een hellend vlak. Ingevoerd sedert omstreeks 1800 had het in 1825 schuchter een wegje gevonden naar de getouwen van onze plattelandswevers, maar in 1850 zou het reeds de vlasproductie zijn voorbijgestreefd. ⁽¹⁵⁹⁾

In 1846 werd de lijnwaadkrisis nog noodlottiger. De vlasteelt ging met 29 % achteruit en de wevers moesten voor een nog groter hongerloon werken ⁽¹⁶⁰⁾. De levensstandaard van de wever die nog wat werk vond of voor een hongerloon nog wilde weven voor rekening van een stedeling, was niet hoger dan dat van zijn werkloze makker, die van de bedelarij, van de armendisch, of, ja, laat het ons maar bekennen, van diefstal moest leven. Zijn kost bestond immers uit niets meer dan een korst ongesmeerd roggebrood, een handvol aardappelen in de pel gekookt of in de haard geroosterd en een schep karnemelk. Een slecht of zelfs ongedekt bed kon zijn uitgeputte ledematen de noodzakelijke rust niet geven en de gensters van wat gesprokkeld hout konden 's winters de nijpende koude uit zijn woning niet weghouden ⁽¹⁶¹⁾. De wever, schrijft

(159) JACQUEMYNS G. : *Histoire de la crise etc.* blz. 35.

(160) JACQUEMYNS G. : *Histoire de la crise etc.* blz. 38.

(161) DUCHESNE Laur. : *Histoire économique et sociale de la Belg.*, Luik 1932 blz. 392.

Jacquemyns, was de ongelukkigste onder de werklieden omdat zijn loon onbeduidend was en ontoereikend om zijn gezin in stand te houden. Rond 1846 verdiende hij niet meer dan 0,80 fr per dag en zijn vrouw nog hoogstens 0,42 fr met spinnen en het maken van spoelen ⁽¹⁶²⁾. De gemiddelde arbeidsduur van een wever bedroeg 72 uren per week of 12 à 15 uren per dag. Sommige schrijvers verklaren dat veel wevers en spinsters werkten van zonsopgang tot 10 à 11 uur in de avond ⁽¹⁶³⁾. De prijs van een roggebrood bedroeg in 1846 1,75 fr. De bevolking bedroeg 7161 inwoners en er werden in de gemeente 1368 woningen geteld waarvan 1286 gelijkvloers en 63 met een verdiep. Van de 1411 gezinnen genoten er 322 armenzorg of in totaal 1370 personen ⁽¹⁶⁴⁾.

Te Zomergem bleef de vlasteelt, ondanks alles, een der belangrijkste onder de landbouwgewassen en handhaafde zich op de vijfde plaats met een oppervlakte van 119 ha 22 a., of bijna 1/10 van de totaal bezaaide oppervlakte.

De statistieken van 1846 geven ons voor Zomergem de volgende cijfers : ⁽¹⁶⁵⁾

Tarwe	:	154 ha 99 a
Rogge	:	572 - 87 -
Gerst	:	91 - 29 -
Haver	:	132 - 44 -
Bonen	:	17 - 12 -
Boekw.	:	189 - 99 -
Koolz.	:	17 - 74 -
Vlas	:	119 - 22 -
Wortel.	:	46 - 23 -
Aardap.	:	217 - 29 -
Klaver	:	164 - 53 -
Beetw.	:	5 - 51 -

Op de wekelijkse markt werden in 1846 125 à 175 zakken lijnwaad verhandeld ⁽¹⁶⁶⁾.

Dat het aantal wevers te Zomergem in die jaren nog zeer groot was, blijkt uit het feit dat het vlas dat hier werd gekweekt aan de plaatselijke behoeften niet kon voldoen en onze wevers zich op de markten van Gent en Eeklo moesten gaan bevoorraden.

(162) JACQUEMYNS G. : *Histoire de la crise etc.* blz. 204 en 205.

(163) JACQUEMYNS G. : *Histoire de la crise etc.* blz. 204.

(164) Gemeentearchief. Algemene volkstelling v. 1846.

(165) DE POTTER F. en BROECKAERT J. : *Geschiedenis van Zomergem.*

(166) RAG. Zomergem n° 350.

De stijging van de vlasprijs had zijn gevoelige invloed op het landbouwbedrijf. Wij hebben reeds gezien dat de landbouwer meer vlas ging zaaien maar wij stellen ook vast dat de prijs van de landbouwgrond met 22 % naar omhoog ging omdat de grote bedrijven zich begonnen te versnipperen door verhuring van kleine percelen aan weversgezinnen, die door de crisis genoodzaakt waren een lapje grond te bebouwen met wat rogge en aardappelen ⁽¹⁶⁷⁾.

De huurprijs van het landbouwland was van 57,20 fr. de ha., in 1830 opgelopen tot 74,60 fr. in 1846. Een ha. landbouwgrond gold in 1830 1000 fr. tot 1400 fr. en in 1846 van 2400 fr. tot 3000 fr. ⁽¹⁶⁸⁾.

Een andere oorzaak waardoor de prijs van de landbouwgrond zo de hoogte inging, was het feit dat onze rijken niet geneigd waren hun geld te investeren in spekulatieve bedrijven als de weverijen en spinnerijen en het liever belegden in gronden en hoeven die een vaste waarde hadden en niet aan grote schommelingen onderhevig waren.

Het hongerjaar 1847-1848.

De crisis van 1846-1847 zou zijn noodlottige nasleep krijgen in het jaar 1847 en het eerste kwartaal van 1848, die voor onze mensen en vooral voor de armsten onder hen, de huiswevers, wel bijzonder tragisch waren. Oorzaken daarvan waren nog de ontaarding en ondervoeding van het volk, dat geen weerstand kon bieden tegen de ziekteepidemiën die overal woerden, de gedeeltelijke mislukking van de oogst in 1846, de aardappelplaag in 1847, die de produktie van 325 kg per hoofd op 27,5 kg terugbracht, en tot overmaat van rampspoed, de typhusepidemie die onerbarmelijk met de grove zeis door de rangen van onze bevolking maaide ⁽¹⁶⁹⁾.

Te Zomergem stierven 366 personen in 1847 en 159 alleen reeds in het eerste kwartaal van 1848, of meer dan het dubbel van de normale jaren. Er waren slechts 18 huwelijken of eveneens de helft minder dan het normaal cijfer. Het geboortecijfer bedroeg in 1847, 119, maar in 1848 slechts 95, wat ook de helft van het normaal cijfer was.

Onderstaande tabellen en analyses geven ons van dat alles een duidelijk beeld.

(167) JACQUEMYNS G. : *Histoire de la crise etc.* blz. 233.

(168) DE POTTER F. en BROECKAERT J. : *Geschiedenis van Zomergem.*

(169) JACQUEMYNS G. : *Histoire de la crise etc.* blz. 405 en 406.

Tienjaarlijkse statistiek 1841-1850

jaar	geboorten	overlijdens	huwel.	inwoners
1841	204	125	29	7136
1842	194	214	31	7114
1843	185	196	31	7024
1844	183	203	34	6953
1845	165	202	31	6833
1846	125	251	27	7108
1847	119	366	18	6845
1848	95	294	35	6548
1849	122	198	25	6478
1850	123	134	40	6645

Analyse van de bevolkingsregisters.

Sterfgevallen in 1847

Per maand		Per beroep	
Jan.	40	Spinsters	101
Feb.	24	Werklieden	68
Mrt.	33	Wevers	42
Apr.	30	Landshieden	21
Mei.	23	Dagloners	10
Jun.	38	Partikulieren	9
Jul.	23	Neringdoeners	17
Aug.	27	Naaisters	6
Sep.	30	Kinderen	92
Okt.	20		
Nov.	20		
Dec.	45		
			366

Volgens leeftijd

jonger dan 5 jaar	:	71
van 5 tot 10 jaar	:	24
van 10 tot 20 jaar	:	15
van 20 tot 40 jaar	:	55
van 40 tot 60 jaar	:	93
ouder dan 60 jaar	:	108

366

analyse van de sterfgevallen 1° kwartaal 1848.

Per maand		Per beroep	
Jan.	62	Spinsters	: 45
Feb.	55	Wevers	: 18
Mrt.	24	Werklieden	: 30
		Landslieden	: 5
		Dagloners	: 8
		Partikulieren	: 0
		Neringdoeners	: 2
		Kinderen	: 31
	159		159

Volgens leeftijd :

jonger dan 5 jaar	:	25
van 5 tot 10 jaar	:	7
van 10 tot 20 jaar	:	5
van 20 tot 40 jaar	:	15
van 40 tot 60 jaar	:	45
ouder dan 60 jaar	:	44

159

De analyse van de overlijdensakten uit deze droevige periode brengt ons tot onthutsende vaststellingen.

Er was gemiddeld 1 sterfgeval per dag, maar dagen van 4 à 6 zijn niet zeldzaam. Er stierven 96 kinderen jonger dan 5 jaar, 31 tussen

5 en 10 jaar, 20 tussen 10 en 20 jaar, 70 personen tussen 20 en 40 jaar, 156 tussen 40 en 60 jaar en 152 ouderlingen.

Opvallend is de grote kindersterfte, maar vooral van de mensen in de bloei van hun levensjaren, nl. tussen 40 en 60 jaar.

De kindersterfte komt voor 80 % voor in de gezinnen van de arbeidersklasse en was ongetwijfeld het gevolg van onthoring en tekort aan medische zorgen. Wat de vrouwen betreft stellen wij vast, dat zij bijna allen spinsters waren of vrouwen van wevers en dagloners, dus eveneens uit hulpbehoevende middens. Vooral de wintermaanden zijn door een groot sterftecijfer gekenmerkt.

Ook de analyse van het aantal huwelijken, al is hun getal zeer klein — slechts 18 — geeft ons enige bedenking.

Per maand

Jan.	5	jul.	2
feb.	-	aug.	-
mrt.	-	sep.	5
apr.	7	okt.	1
mei.	1	nov.	1
jun.	-	dec.	-

Wat het beroep betreft zien wij dat het merendeel der huwelijken gesloten werd tussen een landbouwerszoon en een meisje van zijns gelijken. Het aantal huwelijken in de weversgezinnen was nihil.

Het is wel duidelijk gebleken dat de werkersstand door deze ellendige periode het zwaarst werd getroffen en niet in het minst de gezinnen van de stille huiswevers.

Het is derhalve vanzelfsprekend dat de Openbare Onderstand voor zware problemen werd geplaatst om de nood van de getroffen bevolking te helpen lenigen. Maar het ontbrak de instelling steeds aan de nodige middelen om haar taak van hulpverlening naar behoren te vervullen. Te Zomergem kon slechts 1 à 6 fr. per jaar en per behoeftige worden uitgedeeld. Wat betekent dergelijk aalmoes als wij bedenken dat een roggebrood in 1847 meer dan 2,50 fr. kostte en men voor een zak rogge-meel 8 gulden moest neertellen, of 15,62 fr. per mudde.

Men zocht naar alle middelen om hulp te verlenen. Zo werd in januari 1847 door de goeverneur aan de gemeentebesturen verzocht in hun gemeenten warmhuizen op te richten waar de behoevenden zich zouden kunnen verwarmen en soep krijgen. De raad van Zomergem gaf aan dit verzoek geen gevolg omdat de gemeente niet over de nodige

geldmiddelen beschikte en geen geschikt lokaal kon vinden ⁽¹⁷⁰⁾. In maart daarop vraagt de goeverneur andermaal aan de gemeentebesturen en aan de kommissies van Openbare Onderstand, dat zij dringend werk zouden verschaffen aan hun werkeloze dorpsgenoten die door de tijdsomstandigheden in de grootste ellende leven en honger lijden ⁽¹⁷¹⁾. Ook aan deze oproep heeft het gemeentebestuur, voor zover wij weten althans, geen gevolg gegeven.

Maar in alle tijden en omstandigheden, hoe moeilijk die ook waren, zijn er altijd edelmoedige zielen te vinden geweest die zich, ondanks alles, over de nood van hun medemenssen wilden ontfemen. Dit was te Zomergem het geval met de zusters van de nog jonge congregatie van Sint-Vincentius à Paulo, die zich op een wijze verdienstelijk hebben gemaakt die onze hoogste waardering en erkentelijkheid afdwingt. Het sloeg eenieder met stomme verbazing wanneer zij zagen hoe de zusters, zonder te denken aan eigen levensbehoud, de zieken en stervenden gingen verzorgen en troosten. Wanneer niemand zich nog op straat durfde vertonen uit schrik voor de zwarte dood, die overal rond dwaalde en aan alle huizen de wacht hield, dan zag men nog altijd en overal de haastige silhouet van een kloosterzuster, terwijl haar medezusters binnen de muren van hun klein gesticht zich bogen over het leed van tientallen zieken en stervenden. Het was dan ook meer dan verdiend, wanneer bij K.B. van 12 december 1850, aan de zusters van het gesticht, de zilveren medaille van moed en zelfopoffering werd verleend. Jammer genoeg was het voor zes onder hen slechts een postume hulde, want zij waren zelf aan de gevolgen van de typhus overleden. Zij waren nog geen 50 jaar oud.

Desondanks alle zorgen en toewijding stierven in het klooster nog 104 personen, waaronder 13 kinderen, 52 van middelbare leeftijd en 39 ouderlingen.

Opvallend is het weermom het groot sterftecijfer van mensen tussen 30 en 50 jaar die allen wevers en spinsters waren. De arme huiswever had ook hieraan de duurste tol betaald.

Naar het einde toe

De huisweefnijverheid was tot voor 1845-1850 nog min of meer een onafhankelijk beroep gebleven, dat bijna uitsluitelijk werd beoefend door de plattelandsbevolking bij middel van handweefgetouwen. De wever kocht vlas op de markten of bij een landbouwer, liet het door zijn vrouw en

(170) RAG, Zomergem n° 342.

(171) Administratief memoriaal Prov. Oostvl. 1847, blz. 317.

dochters tot garen spinnen en weefde het op zijn getouw tot lijnwaad.

Na deze periode, wanneer de mekanisatie zover was doorgedrongen, dat zij de handweverij buiten konkurentie had gesteld en de industrie meer en meer in de fabrieken en werkhuizen in de steden en in sommige vooruitstrevende gemeenten had gecentraliseerd, begonnen ook meer wevers, die hun getouw waren trouw gebleven, voor rekening van fabrikanten en lijnwaadhandelaars te weven. Dit was voordeliger dan voor eigen rekening te werken, aangezien men hen de grondstof leverde en zij zeker waren van hun loon wanneer zij hun stukken aan hun werkgever afleverden. Wij mogen echter niet verzwijgen dat sommige fabrikanten en handelaars er laakse praktijken op nahielden en onze naieve, ongeletterde en goedgelovige wevers vaak in het ootje namen en soms als bloedzuigers in de nek zaten.

De Zomergemse huiswevers hebben lang en verbeten gevochten om het behoud van hun eeuwenoude industrie en tegen de steeds sterker wordende greep van de mekanisatie van hun bedrijf. In 1845 hoorde nog in zeer veel woningen het gelijkmatig geklop van een getouw, maar hun aantal verminderde van maand tot maand. Wanneer het hart van een wever stil viel, bleef ook het getouw zwijgen omdat het niet meer door een andere hand bewogen werd.

Ondertussen vierde de armoede onder de arbeidersbevolking nog steeds hoogtij en moesten de meesten onder hen hun toevlucht nemen tot de armenzorg. In 1863 betaalde de Kommissie van Openbare Onderstand te Zomergem 10.023,67 fr. uit aan de armen van de gemeente en sloot de armmeester zijn rekening af met een batig saldo van amper 1,89 fr. In 1864 werden voor meer dan 12.000 fr. besteed en moest de gemeentekas voortdurend bijspringen om de rekeningen in evenwicht te houden ⁽¹⁷²⁾.

Tekenend voor de plaatselijke textielindustrie van Zomergem, is de analyse van de werkboekjes die tussen 1867 en 1883 door het gemeentebestuur werden afgeleverd. Van de 189 werklieden die gedurende die periode een werkboekje aanvroegen, waren er 175 die in de weefnijverheid werkzaam waren. Hiervan werkten er 22 te Zomergem zelf, 19 te Merendree, 70 te Waarschoot, 54 te Eeklo en slechts 10 te Gent. Het grootste aantal werd dus opgeslorpt door de bedrijven van Waarschoot, 16 in getal en in de 11 fabrieken en werkhuizen van Eeklo. Ter plaatse zelf, waar nog slechts een fabriekje bestond, n.l. dat van Theodoor Siffer in de Kloefkapperstraat, konden maar een klein getal wevers hun kost verdienen.

Opvallend is het laag getal voor Gent. Men betaalde er nochtans de hoogste lonen, maar de afstand was zeer ver — 15 à 18 km — en onze

(172) Gemeentearchief. Gemeenterekeningen.

mensen moesten die afstand tevoet afleggen, aangezien er toen nog geen enkel verkeersmiddel bestond dat onze gemeente op regelmatige uren met Gent verbond. De eerste huurtspoorweg tussen Gent en Zomergem kwam eerst in 1886 tot stand, maar het aanleggen van deze tramverbinding heeft onze wevers niet naar Gent gelokt. Volgens een statistiek van 1900, werkten slechts 3 Zomergemse wevers in de Gentse textielfabrieken en verdienden er, naargelang hun ouderdom, 9,36 tot 15,12 fr. per week of 0,13 à 0,21 per uur met een werktijd van 9 uur per dag of 69 uur per week. Waarschoot bleef steeds de grootste afnemer van onze werkrachten waar geen enkele wever buiten de gemeente ging werken. Ook Lovendegem leverde in 1900 elf werklieden aan de Gentse bedrijven en waarschijnlijk nog een groter aantal aan de werkhuizen van Waarschoot ⁽¹⁷³⁾.

Ondertussen had het spellewerken zich een vaste plaats veroverd in vele huisgezinnen en werden zowat overal kantwerkstersateliers opgericht. Zo b.v. te Zomergem, waar rond 1853 zekere mejuffer Rosalie Faut met haar spellewerkstersbedrijfje dagelijks aan 12 kantwerksters bezigheid en brood verschaftte ⁽¹⁷⁴⁾.

Dat het onze mensen ernst was met deze nieuwe bedrijfstak, spreekt overduidelijk uit het feit, dat in elke gemeente speciale kantwerkstersscholen werden opgericht en dat het kantwerken spoedig een van de vooruitgeschoven vakken van het volksonderwijs was geworden.

Te Zomergem werden in 1864 in de gebouwen van het klooster, twee spellewerkstersscholen opgericht, waar 150 leerlingen waren ingeschreven ⁽¹⁷⁵⁾.

Alle vrouwen en meisjes zaten van de vroegen tot de laten achter het kankussen en zelfs de kinderen hadden in dit bedrijf een niet te onderschatten deel.

Zeer lang heeft dit bedrijf echter niet stand gehouden. Na 1900 waren de kantwerksters in onze gemeente reeds schaars geworden en zag men hier en daar nog een oud vrouwtje dat de kunst beoefende, maar evenals de laatste huiswever ging het hier niet meer om den brode, maar veeleer om het behoud van een familietraditie, om een karikatief doel of uit louter tijdverdrijf.

De spellewerkstersschool in het klooster werd afgeschaft in 1910 bij gebrek aan belangstelling en het materiaal verhuisde, samen met enkele opafgewerkte kunststukjes, naar de rommelzolder, waar alles nu nog op-

(173) DUBOIS E. : *L'Industrie du tissage etc.* blz. 54.

(174) Gemeentearchief. Lijst v. afgeleverde werkboekjes 1850-1956.

(175) RAG, Zomergem n° 341.

gestapeld ligt als zwijgende en treurende getuigen van een verdwenen beroep en voor de Zomergemse bevolking van een vergane kunst.

Onder de eerste wereldoorlog beleefde het kantwerken een kleine opflakking te Zomergem. De Duitsers waren tuk op deze fraaie kunstwerkjes en betaalden er een hoge prijs voor. Enkele vrouwtjes en jonge meisjes zetten zich opnieuw achter het kantkussen en konden tot 5 fr. per week verdienen.

Thans werkt te Zomergem nog de laatste van deze talrijke schare van kantwerksters. Nog dagelijks zit zij enkele uren over haar werk gebogen en laat zij de klosjes door haar steeds meer en meer stram wordende vingers springen. Maar ook zij doet het niet meer om den brode, want dergelijke kunstwerkjes kan men niet naar hun werkelijke waarde betalen, maar zij doet het enkel nog met een liefdadig doel omdat zij lid is van de plaatselijke missienaakring, waaraan haar werkjes worden geschonken.

De laatste stuiptrekkingen.

De definitieve teleurgang van de huisweverij wordt doelmatig onderstreept door de opgave van het aantal handgeweven stukken die op de Gentse markt verkocht werden. Van 47.455 stukken in 1840, daalde dit aantal tot 21.515 in 1848, om in 1858 niet meer boven de 7.000 te gaan. Na 1890, jaar waarin de doodsklok over de huisweverij luidde, waren toch nog enkele huiswevers bij hun getouw gebleven, maar het was niet meer die verbeterde strijd tegen de mekanisatie en de fabrieken, doch veel eer uit traditie die van vader op zoon was overgegaan, bijna onopgemerkt en die nog enkel werd beoefend omdat het vele jaren zo was geweest en nog alleen door lieden die te oud waren geworden om naar de fabriek te gaan en in het oude familiebedrijf een bezigheid en een afleiding vonden. Maar verdiensten waren er veelal niet meer aan verbonden. Een nichtje van Petrus De Groote, dat haar oom rond 1900 bij het weven had geholpen, wist mij te vertellen dat men toen voor een stuk lijnwaad van 8 à 9 meter lang, 8 frank betaalde, maar dat men daaraan 8 dagen had gewerkt. De berekening is rap gemaakt : een verdienste van 1 frank per dag en een produktie van 1 meter. Rond ditzelfde tijdstip verdiende een stielman 0,25 fr. per uur of 2 à 3 fr. per dag en het dagloon van een gemeentewerkman die de straten en het kerkhof onderhield bedroeg 2,50 fr. (176).

De tijden waren voor de huiswevers verre van rooskleurig en de overgrote meerderheid moest door de armenzorg onderhouden worden. In

(176) Gemeentearchief. Gemeenterekeningen.

1909 moest het gemeentebestuur van Zomergem aan de Kommissie van Openbaren Onderstand een hulpgeld van 9.000 fr. verlenen om de schreinerende nood te helpen lenigen ⁽¹⁷⁷⁾.

In 1900 werden de wevers niet eens meer in het kohier der gemeente-belastingen opgenomen, niettegenstaande de gemeente haar lastenbetalers in 28 kategorieën had ingedeeld waarvan de laagste geschat werden op een jaarlijks inkomen van 400 fr. en slechts 2,12 fr. belastingen moesten betalen ⁽¹⁷⁸⁾. Volgens de gemeentelijke belastingrollen was het jaarlijks inkomen van een huiswever niet hoger dan 200 frank.

Een ander sprekend bewijs dat de huiswever het niet breed had, is het verhaal van de kinderen van Jan Ifterbeke, die nu nog met trots, doch eveneens met een tikje weemoed in hun stem vertellen, hoe hun vader soms midden in de nacht het bed uitsprong, zijn werkbroek aantrok en achter het getouw ging staan om zijn «sneedje» af te krijgen voordat de kutser zijn ronde deed.

Wanneer de kinderen van de school naar huis keerden en ergens het monotoon geklop van een getouw hoorden, hieven zij spontaan een liedje aan dat klonk als volgt : «twee stuutjes, twee taaljes — twee stuutjes, twee taaljes», waarmee zij onbewust maar zeer juist de armoede van de wever weergaven ⁽¹⁷⁹⁾.

Als gevolg van de lijnwaadkrisis gingen veel huiswevers naar het noorden van Frankrijk werk zoeken. Het aantal huiswevers slonk als sneeuw voor de zon. In 1900 werden te Zomergem nog geen drie getouwen per 1.000 inwoners geteld of nog geen vijftien in totaal op een bevolking van 5.008 inwoners. Te Waarschoot daarentegen, schommelde dit getal tussen 5 à 10 per duizend of minstens 50 in totaal op een bevolking van 6.054 zielen. In hetzelfde jaar bestond hier nog geen enkel werkhuis in tegenstelling met Waarschoot, waar er meer dan 6 waren per duizend inwoners of minstens 36 in totaal. Het liet zich toen reeds duidelijk merken, dat Waarschoot een uitgesproken nijverheidsbevolking had en voorbestemd was om een industriegemeente te worden, wat naderhand ook is uitgevallen.

Tot omstreeks 1880 voerden de Zomergemse wevers hun afgewerkte stukken met de kruiwagen naar Eeklo. De kleine producenten wierpen hun stuk over de schouder en gingen te voet. Nadien kwamen lijnwaadkooplieden en kutser de stukken bij de wevers aan huis afhalen en een tijdje later begonnen onze wevers voor rekening van de kooplieden en

(177) Gemeentearchief, Gemeenterekeningen.

(178) Gemeentearchief, Gemeenterekeningen.

(179) Persoonlijke mededelingen.

fabrikanten te werken, die hun de nodige grondstof leverden. Het getouw is altijd de eigendom van de wever gebleven.

Om het uitsterven van de huisweverij na te gaan zijn wij ons licht gaan opsteken bij de oudste inwoners van het dorp die de laatste stuip-trekkingen van deze eeuwenoude bedrijfstak hebben meegemaakt. Wij zijn daarbij zeer systematisch te werk gegaan om zodoende te weten te komen in welke wijk van de gemeente de laatste handwever gewerkt heeft en in welk jaar hij zijn getouw het stilzwijgen heeft opgelegd. Wij kwamen tot de volgende bevindingen.

Tussen 1900 en 1913 werkten te Zomergem amper 15 à 20 huiswevers, waarvan de oudste inwoners zich nog de volgende namen kunnen herinneren.

Op de wijk Rijvers : August Bauwens rond 1902 en Jan Iitterbeke rond 1902-1913.

Op de wijk Langeboeken : Charles Lippens en Jozef Turrekens rond 1900.

Op de wijk Daalmen : Karel Barbier rond 1909 en de gebroeders Karel en Francies Aerens rond 1900-1907.

Op de wijk Meirlare, gehucht Kerhoek : August Blomme rond 1905, Henri Heyrebrandt tot 1911 en Charles Van Bouchoute rond 1905.

Op de wijk Korteboeken : August Bultinck rond 1906, Petrus Verheecke rond 1909 en Petrus De Smet rond 1900.

Op het Motje in de Schaubroekstraat : Charles Dauw in 1900.

Op de wijk Nekke in de Haagstraat : Kamiel Termont rond 1900.

Op de Kerkwijk : Emiel De Smet in de Dekenijstraat tot omstreeks 1908.

Te Ronsele in den Hoek : Petrus De Groote rond 1900-1909.

In 1914 zou geen enkel getouw te Zomergem nog gewerkt hebben en zeker niet meer sedert het uitbreken van de eerste wereldoorlog, blijkens een verklaring door het gemeentebestuur aan de Duitse overheid in verband met de opreiking van het vlas.

De laatste handwever die Zomergem gekend heeft was Jan Iitterbeke in de Kerkstraat te Rijvers, die het in 1913 opgaf.

Het weefgetouw, het spinwiel — voor zoverre nog gesponnen werd — en al de benodigdheden die tot de vlasnijverheid en het lijnwaadweven hadden behoord, kregen een plaats op de rommelzolder, naast de andere afgedankte en versleten werktuigen waar zij nog ettelijke jaren bleven liggen als stomme getuigen van een bedrijf dat gedurende vele eeuwen de trots van ons Vlaamse volk was geweest, maar waarmee het ook zoveel leed en armoede had gekend.

Ondertussen was de vlaseelt sedert lang naar de achtergrond geduwd en wat nog aan vlas gekweekt werd, werd op het veld verkocht of hoogsten nog onder de vorm van gezwingelde strengen aan de man gebracht. In de plaats daarvan kwam de teelt van de voederbeet die een snelle ontwikkeling kende en het inkomen van de landbouwer opnieuw gevoelig verhoogde (¹⁸⁰). In 1900 wordt er van de vlaseelt niet eens meer gesproken in het verslag van het Zomergems gemeentebestuur nopens de toestand van de plaatselijke landbouw en in de algemene landbouwtelling van 1903 komt het vlas bijna helemaal onderaan de lijst der gewassen, met een oppervlakte van amper 9 en half ha. op een totale bezaaiing van 2.728 ha. of nog geen half per honderd.

DE ZOMERGEMSE WEVER EN DE PLAATSELIJKE INDUSTRIE

Te Zomergem werden weinig pogingen aangewend om zich te laten opnemen in de stroom die in de tweede helft der XIXe eeuw naar de industrie voerde, noch vanwege het gemeentebestuur, noch door privaat initiatief. Zomergem zou nooit de industriegemeente worden gelijk Waarschoot, met een uitgesproken werkersbevolking die haar welstand uit de nijverheid zou putten.

Al had Waarschoot reeds zeer vroeg tekenen vertoont die zijn voorbestemdheid tot industriegemeente kenmerkten, Zomergem had daarom niet minder troeven in de hand om in de rij van de gemeenten, waar de nijverheid zich kon vestigen en ontwikkelen, een vooraanstaande plaats te bemachtigen. Zijn geografische ligging tussen Gent en Brugge en in de onmiddellijke nabijheid van de grote industriestad Eeklo, moest voor de industrialisatie van Zomergem zeker gunstig zijn en al waren de Zomergemnaren vanouds een volk geweest van landbouwers, toch had de huisweefnijverheid hier steeds een zeer grote aktiviteit gekend en het ontbrak er niet aan de nodige werkkrachten om meerdere bedrijven op gang te houden.

En desondanks werd Zomergem geen nijverheidsgemeente. Slechts een paar bedrijven konden hier wortel schieten, maar hun groei kwam moeizaam op gang en ze geraakten nooit tot hun volle ontwikkeling. Noemen wij hier, een chokoladefabriekje, een cichoreidrogerij, een leerlooierij en een paar oliepletterijen, die ieder één of twee personen tewerk stelden en als dusdanig niet in het kader van de eigenlijke industrie kunnen worden opgenomen zoals de textielindustrie.

(180) Gemeentearchief. Register v. berandslagingen.

Op 30 december 1848 werd hier een werkhuis van wollen handschoenen opgericht waarvan de omvang ons niet bekend is, maar die al de wol van de schapen die in de gemeente gekweekt werden voor zijn rekening nam ⁽¹⁸¹⁾. In hetzelfde jaar bouwt zekere Theodoor Siffer in de Kloefkappersstraat een katoenweverijtje met 5 tot 7 getouwen en 25 werklieden, dat tamelijk snel uitbreiding nam en omstreeks 1855 reeds 80 à 90 personen te werk stelde ⁽¹⁸²⁾.

In 1853-1855 wordt het Schipdonkkanaal vanaf de wijk Durmen, ter hoogte van de Brugse vaart, doorgestoken tot Eeklo. Dit feit zou de industrie te Zomergem ongetwijfeld begunstigen, aangezien de scheepvaart toen nog het transportmiddel bij uitstek was. De verwachtingen liepen op een bittere ontgoocheling uit want men zal nog moeten wachten tot in 1885, wanneer zekere August Wille, gegoede partikulier te Zomergem, het in zijn hoofd krijgt op de wijk Motje, langsheen het kanaal een katoenweverijtje van middelmatig belang op te richten ⁽¹⁸³⁾. Dit bedrijfje zou reeds een paar jaren later worden overgenomen door de firma Storme-De Smet, Gentse nijveraars, die het uitbreidden en die er de enige fabriek van gemaakt hebben die tot boven de middelmaat uitgroeide en het tot omstreeks 1945 heeft volgehouden ⁽¹⁸⁴⁾.

Tussen 1850 en 1856 werden te Zomergem 320 werkboekjes afgeleverd, 298 van de aanvragers werkten in de textielindustrie, of meer dan 90 per honderd. Hiervan werkten er 90 te Zomergem zelf in de weverij van Theodoor Siffer in de Kloefkappersstraat, bij Vanden Neck in de Dreef, of bij Constant Vermeire en August De Vriend op het Dorp. Het grootste aantal ging naar de fabrieken van Eeklo en Waarschoot en enkelen gingen als seizoenarbeiders naar het noorden van Frankrijk ⁽¹⁸⁵⁾.

Een flinke sprong naar 1864 brengt ons bij de oprichting van een spinnerij door reeds genoemde Theodoor Siffer in zijn werkplaats in de Kloefkappersstraat ⁽¹⁸⁶⁾. Volgens een statistiek van 1865 bezat Zomergem 2 katoenweverijen, 1 vlasspinnerij met 24 werklieden en een blauwerij ⁽¹⁸⁷⁾.

Vanzelfsprekend rijst bij ons de vraag, welke de oorzaken kunnen geweest zijn waarom Zomergem geen nijverheidsgemeente geworden is, niet-

(181) DE POTTER F. en BROECKAERT J. : *Geschiedenis van Zomergem*.

(182) Gemeentearchief, Register v. beraadslagingen.

(183) Medegedeeld door R. Coolen, expert landmeter v. h. kadaster, sectie A n° 826 B 843 V 826.

(184) Medegedeeld door R. Coolen, als voren.

(185) Gemeentearchief, Register v. afgeleverde werkboekjes.

(186) Gemeentearchief, Register v. beraadslagingen.

(187) RAG, Zomergem n° 341 f° 198.

tegenstaande de vele faktoren die haar in die richting konden stuwen. Behalve nog andere wellicht van secundaire aard en die ons dan ook minder zijn opgevallen, moeten wij twee oorzaken voorop stellen, n.l. de structuur van de Zomergemse bevolking en haar vrees voor spekulatieve investeringen.

De Zomergemse bevolking is er altijd een geweest van landbouwers, ondanks het feit dat men er altijd veel huiswevers heeft gekend, maar ook deze laatsten behoorden tot de mens die aan de grond was gebonden. Verankerd aan hun bedrijf, dat sedert eeuwen soms van vader op zoon was overgegaan en aan vele geslachten naeen brood en weleens welstand had bezorgd, had hen niet toegelaten hiervan los te komen, zelfs niet lichtelijk van het reeds lang getrokken spoor af te wijken. Zij waren grondvast gebleven en vergroeid met hun bedrijf en al zijn gebruiken en geplogenheden, die zij blindelings en instinktief volgden, zonder om te zien naar het verleden en zeker zonder naar de toekomst te kijken. Hun bedrijfskapitaal en de winsten waren nooit groot geweest en werden meestal in hun geheel door de geleidelijke aangroei van de exploitatie opgeslorpt.

Kapitaalkrachtige partikulieren, handelaars, fabrikanten en anderen, zowel van de gemeente als daarbuiten, voelden er niets voor om hun gelden in de industrie te beleggen, omdat de ervaring hen had geleerd, hoe onzeker en spekulatief deze geldplaatsingen waren. Daarom kochten zij met hun geld gronden en pachthoeven, die misschien minder winstgevend waren, maar een belegging zonder risico.

Te Waarschoot was de toestand enigszins anders georiënteerd. In 1848 bezat deze gemeente nog slechts een handschoenmakerij ⁽¹⁸⁸⁾, maar weinige jaren later zouden de bedrijven er als paddestoelen uit de grond opschieten. Het gemeentebestuur en de bevolking werkten met verenigde krachten aan de ontplooiing van hun industrieel patrimonium en zij werden met sukses bekroond. In 1858 werd een mekanische weverij opgericht door de familie De Schepper. Het jaar daarop volgde een bedrijf dat een weverij, een blekerij en een ververij verenigde en opgericht werd door de firma Lejour-Vande Capelle. De heren de Hemptinne stichtten ten jare 1881 op de wijk Beke een mekanische weverij waar 320 getouwen aan meer dan 300 mensen werk en bestaan verschaften. In 1887 werd de N.V. van Waarschoot uit de grond gestampt met meer dan 200 mekanische getouwen voor een honderdtal wevers. Twee jaar daarna, in 1889, kreeg zekere Johan De Vreese toelating van het gemeentebestuur om een katoenweverij op te richten in de Stationstraat. Het jaar

(188) JACQUEMYNS G. : *Histoire de la crise etc.* blz. 434.

daarop startte nabij het station de mechanische weverij van Kamiel D'Heygere. Rond 1900 gaven deze vijf bedrijven werk en brood aan meer dan 1500 wevers, die wekelijks een duizendtal stukken afleverden ⁽¹⁸⁹⁾. In 1883 telde men in Waarschoot 16 werkhuizen voor textielprodukten ⁽¹⁹⁰⁾.

Zelfs het kleine Merendree, dat toen godverlaten en ver van elke verkeersader gelegen was, telde rond dit tijdstip vier ateliers, die 19 van onze Zomergemse wevers aantrokken ⁽¹⁹¹⁾.

In hoeverre onze wevers verenigd waren om hun belangen te doen verdedigen is ons niet bekend. In een gemeenterekening van 1908 lezen wij, dat er wel een soort bond bestond die de werklieden verenigde en de naam droeg van «Recht en Plicht» en door het gemeentebestuur geldelijk werd gesteund ⁽¹⁹²⁾. Eerst in 1911 liet Zomergem zich aansluiten bij het «Tusschengemeentelijk Werkloozenfonds der Gentsche Omgeving» en betaalde daarvoor een jaarlijkse bijdrage van 100 frank ⁽¹⁹³⁾.

Nochtans lezen wij in de gemeentelijke archieven, dat er op 29 november 1890 een werkstaking plaats had in de weverij van de firma Storme-De Smet op het Motje. Dit zal wellicht de eerste werkstaking geweest zijn die Zomergem gekend heeft. Over de oorzaak en het resultaat ervan is ons niets bekend ⁽¹⁹⁴⁾.

Maurice RYCKAERT

(189) DE CRAENE F., *Waarschoot rond 1830*, blz. 109 en vlg.

(190) RAG, Zomergem n° 337.

(191) RAG, Zomergem n° 337.

(192) Gemeentearchief, Gemeenterekeningen.

(193) Gemeentearchief, Gemeenterekeningen.

(194) Gemeentearchief, Register der briefwisseling.

WESSEGEM EN ZIJN HEREN

De naam Wessegem ⁽¹⁾ wordt voor het eerst vernoemd in het Liber Traditionum van de Gentse St-Pietersabdij.

Eodem anno (=970) VII kal. novembris, (= 26 oktober) quidam Witto tradidit Sancto Petro ad idem monasterium heriditatem sue possessionis in loca nunciipato Wessingim ⁽²⁾.

Deze akte werd opgesteld in het klooster Blandinus ten overstaan van een hele reeks getuigen waaronder als voornaamste graaf Dirk en diens zoon Arnulf.

Het document dient gesteld tussen 979-981, kwam in een 11^e eeuwse kopie tot ons. Het dient VUESINGIM gelezen, komt van het germaanse Wasjinga haim wat betekent woning van de lieden van Wasjo> Wessi. Het is te vergelijken met Wessingen onder Doornspijk (Gelderland) ⁽³⁾.

Behoudens de Frankische oorsprong, en deze blijkt trouwens niet alleen uit de naam, blijft dit toch een beknopt gegeven. Normaal gesproken kan hier enkel Wessegem onder Ursel bedoeld worden. Bij ons weten komt nergens anders een Wessegem voor. De enclave van Wessegem te Wondelgem is trouwens een klein deel van het Wessegems gebied, een 35 ha ⁽⁴⁾ vergeleken met het deel op Ursel, 500 ha. Het is dan ook naar dit leengoed dat een tak van de familie de MOOR zich later noemde : «Moor van Wessegem» of «Van Wessegem, gezegd Moor».

Enige bedoeling van deze bladzijden is het verzamelen en ordenen van al wat tot nu toe over de heren van Wessegem is gekend, en wat

(1) Wessegem is thans een gehucht van Ursel.

(2) Liber Traditionum... p. 78 v^e gepubl. in

FAYEN : *Liber Traditionum Abbat. Sti Petri*, p. 81.

VAN LOKEREN, A. : *Chartes et documents de l'Abbaye de Saint Pierre à Gand*. Tome I, p. 45, n° 43.

VAN DE PUTTE : *Annales Abbat. Sti Pet. Bland.*, p. 104.

VAN DEN BERGH : *Oorkondenboek van Holland, Zeeland*... n° 11.

(3) GYSELINCK M. : *Toponymisch Woordenboek*.

(4) ARAB : Fonds rolrekeningen, n° 2063 (1390-1400).

verder in te gaan op het Wessegemse zelf. Derhalve zijn we er ons van bewust dat nog heel wat aan deze studie kan worden aangevuld.

VOUTE LE MOR ⁽⁵⁾.

Dit is bij mijn weten de oudst gekende persoon van het geslacht de Moor. Het is wel interessant te vernemen wat Prof Verhulst dienaangaande schrijft : ⁽⁶⁾

«Op de rug van een los stukje perkament dat zich in het oudste cijnsregister ⁽⁷⁾ der St-Baafsabdij bevindt en dat de optekening bevat van zekere betalingen die de abdij aan de graaf verschuldigd was voor haar domein te Lokristie ten tijde van Karel de Goede ⁽⁸⁾ bevindt zich de merkwaardige nota : in vronestalle (d.i. in de villa Wondelgem) o.a. voute le mor 45 s.»..

Verder bij de identificatie der personen aanziet hij hem als een lid van de vooraanstaande familie Mor van Wessegem. Deze had een belangrijk deel van de Villa Wondelgem in haar bezit. Zij was er namelijk de voornaamste enclavist die haar bezit wellicht aan grafelijke usurpaties der X^e eeuw te danken had ⁽⁹⁾. Dit belangrijk deel van de Villa Wondelgem moet dan het Wessegemse zijn geweest. En indien wij Voute als bezitter van het Wessegemse deel aldaar mogen vereenzelvigen, dan mogen wij deze hoogstwaarschijnlijk als heer voor geheel Wessegem aanvaarden.

Wessegem zou dan als abdiydomein misschien aan de graaf gekomen zijn, wat niet zo verwonderlijk is vermits wij de graven als abdiyvoogden veelal als houders van deze goederen — inzonderlijk van deze van de mensa abbatialis — terugvinden. Het is dan normaal dat in latere eeuwen de graaf als leenheer optreedt. De familie de Moor hield zeker nog Wessegem tot 1363 in leen ⁽¹⁰⁾.

(5) Van het geslacht de Moor bestaat bij mijn weten geen enkele oude genealogie.

(6) VERHULST A. E. : *De Sint-Baafsabdij en haar grondbezit* (VII-XIVe). Verhandeling 30 (1958). Koninklijke Vl. Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten van België. p. 257.

(7) RAG, Fonds Sint-Baafs - Bisdóm, n° 30. Uitgeg. Serrure : Cartulaire St Bavon. p. 125.

(8) Geschrift is van omstreeks 1200 : comitis Carolus kan dus niemand anders zijn dan Karel de Goede (1119-1127).

(9) VERHULST : o.c. p. 258 en 275.

(10) Het weze de lezer bekend dat er ook een Westergem bestond en nog bekend is te Wondelgem ; evenwel een ontwikkeling uit «curtis westrem» wat niet het minste uitstaans heeft met het Wessegemse aldaar.

A° 1171 geeft Philips van den Elzas aan de Sint-Baafsabdij 5 ½ bunder «jacentia apud Gand juxta SPIIC quos vidilicet Walterus Mor de Wissengem jure feodi a me tenuerat» (11).

Deze gronden «In den Spijck» waren gelegen ten N.O. van Gent in de omgeving van het huidige station van Oostakker. Het waren vochtige gronden, door Walter dus eertijds in leen gehouden, welke de graaf uit oogpunt van zijn wildernisregaal geusurpeerd had van de abdij en nu restitueerde (12). Dit charter is ook in deze zin nog interessant daar het bij ons weten de eerste maal is dat de binding gemaakt wordt MOOR-WESSEGEM.

A° 1187. Philippus comes Flandriae confirmat donationem Rogerii castellanii Gandensis pro hac praepositura II nonas maii (= 6 mei) anno dominicae Incarnationis MCLXXXVII (13).

Met deze tekst van Miraeus kwamen wij op het spoor van het charter waarbij Philip van den Elzas bevestigt dat Rogier, kastelein van Gent en zijn echtgenote Marguerithe aan de kerk van O.-L.-Vr. en St-Maarten te Papinglo (Maldegem-Kleit) de goederen (14) schenken te Zeveren welke zij verworven hadden van Willem Lupard, met voorwaarde van een kapelanij te stichten (altaar + priester + dagelijkse H. Mis). Aan dit charter in grote gothiek is slechts het zegel van de graaf gehecht. Waltheri Mor en Reingeri de Prat komen er als getuigen in voor (15).

A° 1198. De graaf schenkt aan de abdij van St-Baafs honderd gemeten grond te Kadzand, waarvan de verschillende percelen zijn gespecificeerd in dit charter. Terug S. Waltheri Mauri, doch alleen het zegel van de graaf (16). (maart).

(11) SERRURE : *Cartulaire de St-Bavon de 655-1255*, p. 56-57, in ext. Enkel zegel graaf, n° 54.

(12) VERHULST : o.c. p. 149.

(13) Aub MIRAEUS : *Opera Diplomatica*, Pars II, fol. 63. (Uitg. 1723).

(14) DE SMET-VERSTRAETE : *De proosdij van Papinglo te Maldegem-Kleit*, 1951, p. 54. Het betreft renten. Akte verleden te Papinglo zelf.

(15) RAG, Fonds Sint-Baafs, Charters n° 70 (Serrure, Cart. St. Bavon - voll. uitg.)
DIERICX : *Mémoire sur la ville de Gand*, I, p. 45, voll. uitg.

DU CHESNE A. : *Histoire généalogique des maisons de Guines, d'Andres, de Gand et de Coucy*, Paris 1631, pp. 107 en 458.

(16) RAG, Fonds Sint-Baafs, Charters, n° 71. (Serrure, Cart. St. Bavon, p. 67, voll. uitg.).

A° 1216 (mei). Filip van Zomergem, alias van de Woestijne, — hij was immers de eerste heer van Woestijne — bezet een rente van 30 sch. aan de St-Maartenskerk van Papinglo.

Er treden twee groepen getuigen op : enerzijds de geestelijken (presbiteri) van Haltre (s. Waltheri), Clesnar (s. Wilhelmi) en Maldegheem (s. Heinrici en s. Andréé) ; anderzijds de edelen uit de omtrek : Balduini de Prat, Franconus fratris ejus, Walteri de Wostwincle, Gerardi Mor. Dit charter werd uitgegeven te Papinglo zelf (17).

Deze persoon, gezien de omstandigheden van zijn optreden mag dus normaal als heer van Wessegem beschouwd worden.

WALTER DE MOOR, RIDDER.

A° 1256 (december). De bisschop van Doornik (Walter) keurt de verkoop van de tiende van Aalter aan de abdij van St-Maartens te Doornik goed. Walterus le Mor, militibus, getuigt (18).

A° 1256 (februari) = 1257 NS. Verschillende edelen, waaronder Walterus li Moer, militibus, garanderen de abdij van St-Maartens te Doornik in het bezit van haar tiende te Aalter, die zij van de dame van Woestijne verwierf en beloven dit te doen bevestigen door de kinderen van deze dame van zodra zij meerderjarig zijn (19).

A° 1264 (februari) = 1265 NS. Walterus de Wessegem, dictus Moer, treedt op als leenman van de graaf tussen andere getuigen bij het overmaken van tienden aan de abdij van St-Pieters, het Kapittel van Doornik, enz... (20). Dus terug een lid van de familie Moor van Wessegem die wij als heer ervan kunnen aanvaarden.

(17) RAG, Fonds Sint-Baafs, Charters (Serrure, Cart. de St-Bayon, p. 96).

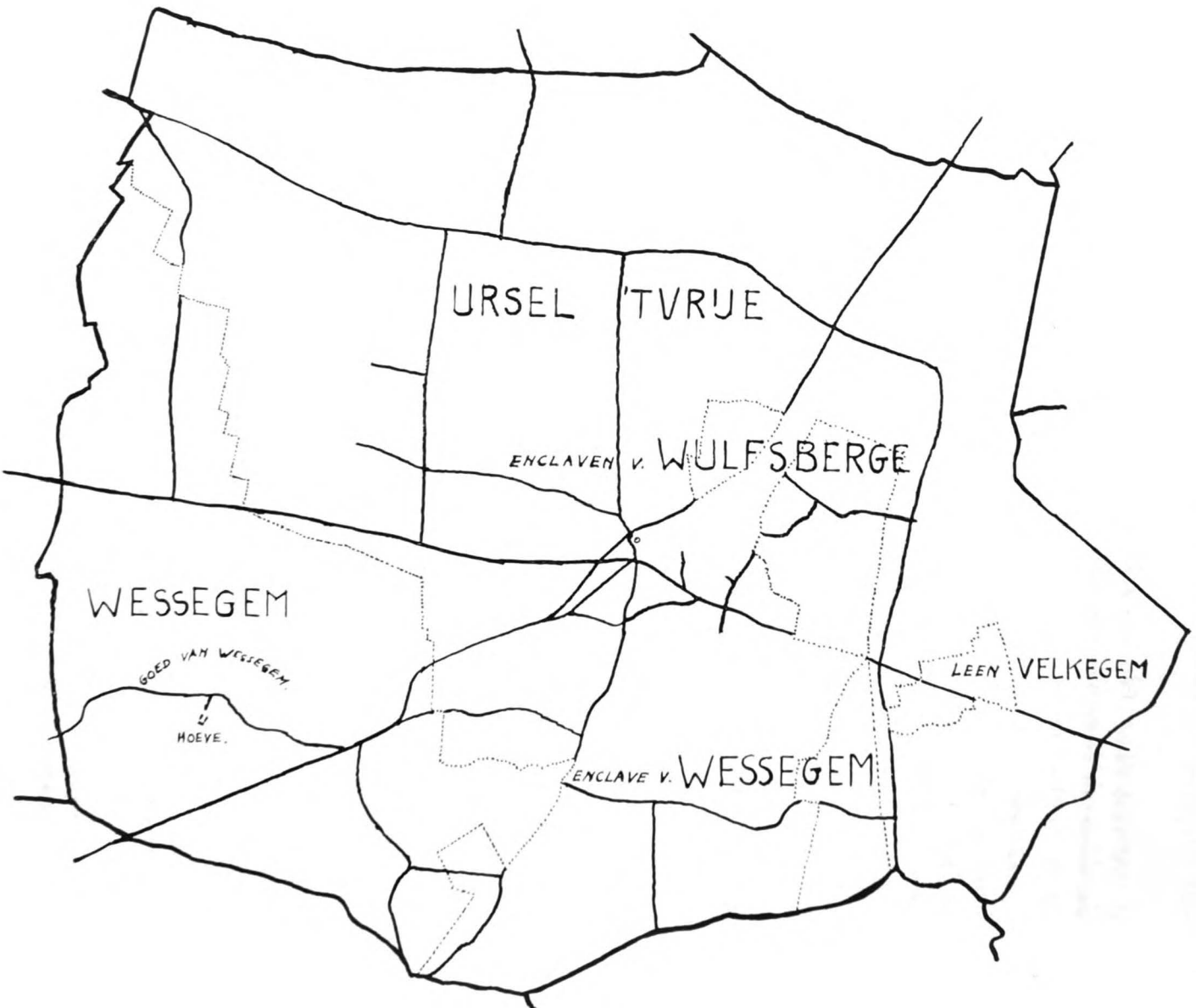
Enkel zegel van Philips van de Woestijne. Zie ook DE SMET-VERSTRAETE : *De proosdy van Papinglo*, p. 15.

(18) ARAB, Cartularium 127, p. 572 (copie 15e eeuw). Gepubliceerd in DIERBOMEZ, *Chartes et documents de l'Abbaye St-Martin de Tournai*, Tome 2, p. 136-137.

(19) ARAB, Cartularium 121, p. 287 en Cart. 126, p. 6bis (copie 13e), gepubl. DIERBOMEZ, o.c. n° 683 p. 132-133.

(20) RAG, Fonds Sint-Pieters, Cartularium I, vol. II, p. 191. Gepubl. VAN LOKE-REN, o.c. n° 752. Ook DIERICX : *Charterboekje*, p. 111 onder foutieve datum 1261, A. DU CHESNE : o.c. p. 327, vermelding.

VERBRUGGEN J. E. : *De slag der gouden sporen*, 1952.

Kaart der Heerlijkheden te Ussel
Oleat 1/25000 Kaart BMG I M 834 plaat 13/7-8

GERAARD DE MOOR, RIDDER,
SCHIEPEN, BEDIJKER, DIPLOMAAT.

Dit is ongetwijfeld de bekendste persoon uit de reeks heren van Wessegem al was het maar om zijn optreden als onderhandelaar tijdens de voorafgaande bespreking die tot het Verdrag van Athis-sur-Orge leidden, en nadien nog werden verder gezet. Hem vinden wij ook als de eerste die expliciet als leenheer van Wessegem wordt vermeld.

Over zijn optreden bij die onderhandelingen als dusdanig weiden wij hier niet uit en verwijzen naar de algemene literatuur dienaangaande ⁽²¹⁾. Funck-Brentano zegt ergens in een van zijn publicaties dat deze Geraard een vervaard ridder was, die zijn sporen verdiend had op vele slagvelden niet alleen in Europa, maar zelfs overzee. Slechts zijn optreden tijdens de Slag van Woeringen in 1288 vond ik gecommentarieerd. Hier gaat het hoogstwaarschijnlijk over geen naamgenoot.

Heer Woutere en her Alaert
Van Revie, ende her Geraert
De Moer : ende her Masuesijn
Van Redinghen en mochte sijn
Niet verbeteret alle viere ;
Want onder sijne baniere
Holpen si metter hant
Heeren Godevaerde van Brabant
Soe vromelijk den strijdt dragen
Dat men hare dade sal gewaghen

Zo spreekt Jan van Heelu in zijn rijmkroniek ⁽²²⁾.

Deze Geraard vinden wij ook voordien vermeld als schepen van het Vrije in 1270 en 1273 ⁽²³⁾.

(21) LUYKS Th. : *Het grafelijk geslacht Dampierre en zijn strijd tegen Filips de Schone*, 1952.

FUNCK-BRENTANO : *Philippe le Bel en Flandre*, Paris 1896.

De vier bekendste kronteken : *Annales Gandensis* (verschenen in Pertz), *Cronique Artésienne* (in De Smet, CCF), *Cronique anonyme* (in Bouquet 21) en *Gutart* (in Bouquet 22). De Gentse minderbroeder, schrijver van de *Annales Gandensis*, mischien Fulco Borluut, kende persoonlijk goed Geraard de Moor en gebruikte hem dus hoogstwaarschijnlijk als inlichtingsbron.

(22) *Rijmkroniek van Jan van Heelu* uitg. door J. F. Willems in *Collection de Chroniques Belges inédites* (1856). *Rélation de la Bataille de Woeringen*, Verzen 8425 en vgd ; ook vermeld met Wouter van Revie in hun strijd tegen de graaf van Luxemburg in de verzen 5151 en vgd.

P. BUTKENS : *Trophées sacrées et prophanes du Duché de Brabant*, Antwerpen 1724 verhaalt er over in I p. 314.

(23) VAN DIJCKE : *Recueil héraldique... ville et Francónat de Bruges*, zonder bron.

In mei 1271 treft men Geraard fs Boudens aan met «Lisebette zijn ⁽²⁴⁾ wijf». Het is een transactie van cijns te Boyderwaen verleden voor schepe-
nen van het Vrije (o.a. Jan van Cleyhem) ten voordele van de «capelaen
vander Nieuwerkerken» (Salomone). Dit is een andere naam voor Groede-
Oost. Groede zelf noemde men vroeger Moorskerke. Er is ook nog een
Moerkerke bij Aardenburg.

Nu kennen wij ook de Ser Geraard Moorswating, waarin, onder-
andere meer, ⁽²⁵⁾ de Cravenpolder (van Namen), de Kleine Geraard de
Moorpolder, de Grote Geraard de Moorpolder, de Cleihempolder enz...
voorkomen. Deze polders zijn ontstaan, de eerste na 1282 als aanwassen
van het eiland Kadzand ⁽²⁶⁾. In volgorde komen de andere kort erop; één
van de Geraard de Moorpolders — de Grote wellicht — noemde men
nieuw in 1295 ⁽²⁷⁾.

Buiten deze zijn er nog Geraard de Moorpolders bekend. Eén nabij
Ten (N) Oerde(n) of Oude Vere (= omgeving huidige overzet Breskens)
en twee bewestelijk van het eiland Biervliet. Herbedijkingen na 1404 uit
de Zuidzee? De polders die wij het eerst vernoemden lagen westelijk in
het Ambacht Oostburg en staan nu nog op de topografische kaarten ver-
meld. Kan men echter al deze aan één en dezelfde Geraard toeschrijven?

Gerard Lemors getuigt te Male in mei 1284 wanneer Gwijde van
Dampierre ⁽²⁸⁾ de heerlijkheid Roeselare schenkt aan zijn zoon Jan van
Namen. In ditzelfde jaar getuigt hij eveneens samen met o.a. zijn broe-
der (?) ⁽²⁹⁾ Willem bij de verkoop van een leen te Hooglede ten voor-
dele van de graaf. Kort daarop in 1287 (11 april) is hij eveneens aanwezig
bij de schenking van het vruchtgebruik van de heerlijkheid Bailleul ⁽³⁰⁾
aan de graaf en zijn gravin.

Zelf koopt Geraard op 31/3/1284 (= NS 1285) twee bunder moer
te Aardenburg tussen de moer van de graaf en deze van Lambin
Spierin ⁽³¹⁾.

(24) RAB, Charters met blauw nummer, 2687 - geen zegel Moor.

(25) RA, Zeeland, Handschriftenverzameling n° 1342, ommeloper A° 1554.

(26) GOTTSCHALCK : *Hist. geografie van West. Z.-VI*, I, p. 106.

(27) ADN, Lille B 1561, Premier Cartulaire de Flandre, akt 436.

(28) RA, Namen, Chartes des Comtes de Namur, n° 170. In extenso in : de Reiffenberg, *Monuments pour servir à l'histoire des provinces... Namur etc...* CRIL 1844, I, p. 198. (Zegel type II).

(29) RA, Namen, idem, n° 173, (Zegel type II). Zijn broeder (?) Willem droeg in zijn zegel de vijf schelpen geplaatst 2-1-2 met boven een barensteel met drie aanhangsels als breuk; dit geplaatst binnen de legende S WILAME LE MOR... ± 25 mm.

(30) ADN B 1332, stuk 2805 (ligt in museum). Ook ARAB, cart de Namur, n° 56, p. 32 v°. In ext in de Reiffenberg : o.c. p. 97.

(31) ADN B 1561 Premier cartulaire de Flandre, stuk 216.

De graaf bevestigt deze verkoop in zijn naam gedaan door Eustachius, monnik van de abdij van Cambron, op 8 juli daarop ⁽³²⁾. Deze beide hunders komen in de Nieuwe Brieven (de voorlopers van de Brieven van Assenede) voor ⁽³³⁾. Hij komt trouwens met een polder van 278 gh' door hem en gezellen ingedijkt in dezelfde rekening voor ⁽³⁴⁾. In de Brugse stadsrekeningen wordt hij vermeld als miles in 1291 en 1292/93 ⁽³⁵⁾.

Klaarder zien wij reeds op 1/5/1297 wanneer onder meer anderen «nobilis viris, Gerardo le Moer» getuigt te Wijnendale in een akt waarbij B. van Heyle, notaris, verklaart dat G. van Harlebeke in de naam van Robrecht van Bethune een akt gelezen heeft gericht tot Rome, waarin graaf Gwijde zich ontbonden verklaart van vazaliteit ten opzichte van zijn Franse leenheer Filip de Schone, aanleiding tot de oorlogvoering ⁽³⁶⁾.

Wij zien hier immers zijn eerste optreden in het diplomatiek geschil van de Vlaamse graaf met zijn leenheer, machtigste vorst van zijn tijd, optreden dat zich zoals verder zal blijken voortzet na de Groeningedag, bij zijn bevrijding uit Franse gevangenschap.

Op 25/6/1297 reeds verscheen de koning van Frankrijk Filips IV de Schone voor Rijsel. Geraard de Moor was bij de verdedigers van de stad. Op 28/7 werden zijn strijdrossen door Robrecht van Bethune geschat. Ziehier de summier inhoud van deze oorkonde : ⁽³⁷⁾

Het beste paard. Mouton, 300 p. tornoois.

Zwart paard. Moriel, gekregen van Lodewijk de oudste zoon van Robrecht van Bethune, 250 p. tornoois.

Het paard van de Franse koning gekregen, 125 p. tornoois.

Het paard ontvangen van de graaf, 225 p. tornoois.

Het paard van Willem van Dendermonde, broeder van Robrecht van Bethune, 120 p. tornoois.

(32) ADN B 1561 Premier cartulaire de Flandre, stuk 214.

(33) ARAB, rolrekeningen, n° 534 A° 1294.

(34) Ibidem en Archief Sint-Janshospitaal Brugge, Doos varta, rol 8, A° 1289.

Zie ook : STOCKMAN L. : *De Brieven van Assenede en de Vier Ambachten*, AM 23, 1972.

(35) SAB, Rekeningen : respectievelijk f° 37 en f° 21.

(36) RAG, Fonds de Saint Genois n° 888 : gepubl. in de LIMBURG-STIRUM : *Codex Diplomaticus Flandriae*, I, p. 169, n° 51.

(37) de SAINT GENOIS : *Inv. analytique des chartes des Comtes de Flandre* n° 902 «mons. Gherart le mor et les chevaux de ses compaignons».

VERBRUGGEN J. F. : *De slag der Gulden Sporen*, 1952, p. 12.

Idem : *Het Leger ende Vloot in Verhandeling* 37 (1960) Kon. VI. Academie van België, p. 37.

Idem : *Flandria Nostra*, V, p. 195-196.

Het paard van Jan van Namen, 140 p. tornoois.

Het marspaard, 40 p. tornoois.

Dit maakt 1200 p. tornoois of 960 p. parisis, wat ongeveer de prijs bedraagt van tachtig gewone paarden. De 21 leden van zijn gevolg hadden nog paarden voor een totale som van 908 p. parisis. Wij noemen op : «Jean de Dukerke, Wautier de Hogerlande, Watier de Bafforde, Sohier de le Ham, Gerard Dukerke, Cornille de Scoudebrouch, Robert Fagle, Philippe de Wulzeberghe, Gerard de Poulers ; Bloch, Gheilinc en zijn broeder Gerard de Haelebroeck ; Guillaume de Rodeghem, Piéron d'Uderkerke, Jean Delzande, Jean de Dugele, Rikewart Standaert, Jean de Clève, Jean de Bonem, Gillis de Clève et Jean Fasselare».

Tijdens de onderhandelingen voor de overgave begon de afvalligheid bij sommige Vlaamse ridders zich te manifesteren. De kapitulatie van het garnizoen werd op 25 augustus getekend met ingang op 1 september indien ondertussen geen Engelse of Duitse hulp mocht opdagen ⁽³⁸⁾.

In de kapitulatie-akt van het garnizoen staat voor het eerst «Gherars li Mor, sires de Weseghiem» ⁽³⁹⁾. Veertien van de twintig ridderzegels zijn bewaard. Helaas dit van Geraard ontbreekt ⁽⁴⁰⁾.

Er was overeengekomen dat de eerste vijftien dagen na de overgave de ridders mochten overgaan naar het kamp van de koning of graafsgesind blijven. Jan III van Gistel, heer van Woestijne, werd Leliaard op dit ogenblik ; Geraard bleef daarentegen een trouwe Klauwaard ⁽⁴¹⁾.

Na de belegering van Rijsel vinden wij verschillende betalingen aan Geraard gedaan. Zo verleent hij op 25 juli 1298 kwijting van 104 ponden Vlaams ⁽⁴²⁾ ontvangen van Robrecht van Bethune door bemiddeling van Willem van Nevele. Een dergelijk kwijtschrift is voorhanden van 60 ponden par. ⁽⁴³⁾ ontvangen van de graaf van Nevers door bemiddeling van de ontvanger van Dendermonde (2/5/1298 = 1299 NS). Uiteindelijk verklaart Robrecht van Bethune dat hij octrooi verleend heeft op 19/5/1299 (= 1300 NS) van 1000 ponden Vlaams ⁽⁴⁴⁾ uit te betalen aan Geraard de Moor en te nemen op het Kasteel van Rupelmonde en zijn tol, dit als vergoeding voor de schade door de Franse koning op zijn goederen bedreven.

(38) BRASSART : *Les capitulations de Lille et de Douai en 1297 et 1300 in Souvenirs de la Flandre-Wallonne*, tome I-I (1874), p. 171 en vgd

(39) In extenso in Brassart o.c. en de Limburg-Stirum o.c. I, p. 200.

(40) Archives Nationales Paris, J 543, stuk XI.

(41) VERBRUGGEN : *Slag der Gulden Sporen*, p. 218.

(42) ADN B 4058/4093 (zegel type H).

(43) ADN B 4058/4162 (zegel type H).

(44) RAG, fonds Gaillard 697 «monseigneur Grant le Mor Chevaliers». In ext de Limburg-Stirum, o.c. I, p. 200.

*Foto : Département du Nord
Direction des Services d'Archives.*

Zegel heraldisch type ± 27 mm.

Van sabel met zes schelpen van zilver, 3-2-1 (Rietstap)

Legende : + *S'GRAT, LE MOR, chr.

RA Namen : fonds Comtes de Namur, 170 en 173

ADN B 1332/2805, B 4058/4093 en 4162, B 247/4165 en 4166 (foto).

Schild ook gedragen door :

Jacob de Moor, schepen van het Gedele te Gent in 1357

(l'Espinoy : Recherches sur l'antiquité... p. 502).

Catharina, alias Isabella de Moor la Geraard († 9-3-1429)

als 4e vrouw van Francois van Haveskerke.

(Insc. fun. et mon. de la Fl Occ., Arr. Bruges, T I, 1e partie, St-Donat, p. 298).

Het zwarte veld (poldergrond ?) met de schelpjes wijst wellicht op zijn bedijkersrol.

Midderwyl had graaf Gwijde van Vlaanderen Jan, graaf van Holland ⁽⁴⁵⁾ en Zeeland en heer van Friesland ontslagen hem manschap te doen van Zeeland-bewester-Schelde. Het betrof de eilanden Walche-

(45) ADN B 247/4165-66 van 4 en 6 maart 1289 (= 1299 NS) zegel type H.

In ext in : — Van den Bergh, M.L.P.H., Oorkondenboek van Holland en Zeeland, 2^e deel n° 1057.

— Kluit, Codice diplomatico, pert. ad hist. crit. com. Holl. et Zeel. Mediob. 1780.

ren, Zuid-Beveland, Borselen, Noord-Beveland en Wolfaertsdijk. Verschillende edelen worden gevraagd dit charter te bekrachtigen o.a. «Gheraerde den Moor, here van Wesseghiem».

Na de herovering van Damme door de Vlamingen op 10 oktober 1297 was immers een vrede gesloten tot 6 jan. 1300. Bij het hervatten van de krijgsverrichtingen viel de ene stad na de andere in Franse hand. Ieper onder bevel van Gwijde van Namen hield het laatst stand. Daar ontmoeten wij hem waar hij op 3 mei zich samen met zijn graaf bij het Franse kamp aanbiedt en in ballingsschap vertrok ⁽⁴⁶⁾. Ook Willem van Knesselare bood zich toen gevangen. Op 24 mei waren zij te Parijs. Hij werd opgesloten met nog twee andere ridders in de donjon van Monthléri ⁽⁴⁷⁾, waar ze evenwel een menswaardige behandeling genoten. In 1302 was hij nog gevangen. Is het zijn broeder Philip die vernoemd wordt in de Brugse stadsrekeningen als hebbende meegevochten op de Groeningekouter? ⁽⁴⁸⁾ De goederen van de Vlamingen werden geconfisceerd ⁽⁴⁹⁾.

De graaf zelf kwam eind oktober 1303 terug in Vlaanderen om spoedig daarop opnieuw in ballingsschap te vertrekken en er uiteindelijk in 1305 te Compiègne te sterven.

Geraard verschijnt pas terug op het toneel op 25/4/1304 bij de onderhandelingen van Marquette waar onder meer een wapenstilstand tot 7 januari 1305 werd besloten, nadien nog verlengd. Hij was eveneens aanwezig op de bespreking te Parijs, bij de ophaling van de getrouwheidseden bij de steden van Vlaanderen in maart 1305 tot bij de onderhandelingen tot het akkoord van Poitiers ⁽⁵⁰⁾. Geraard gaf ontslag tijdens deze onderhandelingen. Op een vergadering van half mei 1307 bleek hij niet meer aanwezig ⁽⁵¹⁾.

(46) FUNCK-BRENTANO : o.c. p. 491.

(47) LE GLAI : *Histoire des Comtes de Flandre*, II, p. 211.

Aegidii li MUISIS : *Croniques in Corpus Croniconum Flandriac*, II, p. 189.

CUSTIS : *Jacboeken I*, p. 260.

KERVIN de LETTENHOVE J. : *Histoire de Flandre*, II, p. 227.

(48) VERBRUGGEN : *Slag.*, p. 228 en COLENS J. : *Le compte communal de Bruges*, p. 120.

(49) DE COUSSEMAKER E. : *Bulletin de la Comité Flamand de France*, T VI (1872-75).

(50) RAG, St Genois n° 1112 van 23-2-1303 (= 1306 NS). Volmacht door Rob. van Bethune tot besprekingen aan «Gherardo dto le Mor, dno de Wassenghiem, militibus nostris». Ook in de Limburg-Stirum : CDF I, p. 148, en Funck-Brentano : o.c. p. 492.

(51) *Annales Gandensis* in *Mon. Germ. Historica* (Pertz) XVI, p. 593, lijn 27.

*Foto : Département du Nord
Direction des Services d'Archives.*

Zegel Ruitertype ± 29 mm.

(na de gevangenschap, als onderhandelaar)

Schild, schouderbedekkingen en schabrak dragen de zes schelpen.

Legende : ' + S Gherardi : Moor : Militis '

ADN B 254 verschillende

B 254/4483 (De May : Sceaux de Flandres n° 1365) foto.

A Nat Paris, J 546 n° 10 bis (d'Ouët-d'Arcq : Coll des sceaux.

Paris 1863-68, 3 vols 4, n° 2965).

Stadscharters leper : n° 242 en 254 (verdwenen 1914-1918)

Stadscharters Brugge 212 gedeeltelijk afgebrokkeld

Geen wonder dat deze zwarte ridder met Geraard de Duivel

in de literatuur soms verward wordt.

Ik vind hem nog vermeld als cijnshouder in een rol van 1307 ⁽⁵²⁾. Tevens bij de stichting van een kapel en kerkhof te Oostmanskerke gaf de graaf op zijn verzoek toelating tot verleggen, van een cijn op het 1 ½ gemet waarop dit zou gebeuren naar het nevenliggend perceel (28/5/1307 = NS 1308) ⁽⁵³⁾.

Op 4 augustus 1308 verklaart Hues li Jouenes, poorter van Gent, dat Geraard de Moor hem 18 bunder leengrond met vijf afhangelde manschappen heeft verkocht gelegen te Ternieuwerkerke. De Geraard van Massemen, waarover verder, en Filips van Maldegem treden er o.a. als getuigen op. Zich baserend op de grootte zou men geneigd zijn hierin de polder nabij Oude Vere te vermoeden ⁽⁵⁴⁾.

Een laatste maal ontmoeten wij hem te leper op 11 juli 1309 als officier van 's Gravensraad ⁽⁵⁵⁾ in verband met het geven van toelating tot wijzigen van het Verdrag van Athis-sur-Orge. Nadien vond ik geen spoor meer van hem. Na een leven van trouw aan zijn suzerain-graven en dit in de moeilijkste ogenblikken van het bestaan van het graafschap moet hij kort nadien overleden zijn. Verdere omstandigheden zijn echter onbekend.

Deze Geraard had hoogstwaarschijnlijk zijn woonstede in de omgeving van Oostburg, misschien te Groede of Nieuwerkerke. Enkele vage aanduidingen laten dit althans uitschijnen.

- 1) Item, dou blocke isent te minhere Gheraerd den Moor te Oestburg ⁽⁵⁶⁾.
- 2) Twelc landt heet Jacobsstic, ende leghet int ambacht van Oostburgh, bij sheeren Gheeraerds Moers rudders wooninghe ⁽⁵⁷⁾.
- 3) Ghelein Turfhoop, presbiter van Moorskerke, alias Groede, ontvangt nog in de 16^e eeuw van de ontvanger van Sluis een som van bezette rente op percelen in de Moerspolder om een jaargetijde te doen voor Geraard de Moor, ridder ⁽⁵⁸⁾.

(52) ADN B 1388/1282bis, rol van meer dan drie meter met zeer rudimentaire schets van nieuwe parochies op grens van Meetjesland en Z-Vl.

(53) ADN B 1562, Deuxième cartulaire de Flandre, stuk 61.

Voor de ligging van Oostmanskerke en Nieuwerkerke, zie de kaart in Gottschalk, o.c.

(54) ADN B 4061/4619.

(55) FUNCK-BRENTANO : o.c.

(56) SAB, rekening 1307, stad Brugge.

(57) RAB, Cart St Andries 1290 f° 78.

Zie ook De Flou, Deel 4, kolom 511.

(58) ADN B 3382 stuk 113823.

In de tientallen charters en diplomatieke rollen hebben wij slechts éénmaal een inlichting van genealogische aard gevonden : «Geraard fs Boudens en Lisebette zijn wijf.» 1271.

Hierop voortbouwend en gezien het vervolg, hebben wij menen te mogen besluiten dat hiermede Elisabeth van Maldegem werd bedoeld. Zij zou later hertrouwd zijn met Geraard van Massemen. Ik vind anders geen verklaring hoe Wessegem in haar bezit is gekomen, noch hoe na haar dood Wessegem terug aan de familie de Moor zou gekomen zijn.

Het is eveneens wellicht deze Bouden de Moor die in januari 1246 (1247 NS) vrijdom van belasting «beste hoofd» verleende aan de inwoners van Rodanburg (= Aardenburg) ⁽⁵⁹⁾. Hij hield dus bepaalde overheidsrechten in leen. Volgens het oudste keurontwerp van Aardenburg werd de stad bestuurd door twee erfelijke schouten uit de geslachten Moor en van Baerle. Wij kunnen dus veronderstellen dat hij het schoutambt ⁽⁶⁰⁾ in leen hield. Deze Balduino de Moro komt ook voor in het thans verdwenen Cartularium van Harelbeke in 1239 en 1244 (2 x). Wellicht is deze Bouden dus de vader van Geraard ⁽⁶¹⁾. Gravin Margareta bevestigt nog in 1265 de verkoop door Boudewijn van Zomergem gedaan van 21 bunder 200 r moer in het ambacht Watervliet. Onder de verwervers komt Boudin Mor voor ⁽⁶²⁾.

Wij vonden nog een paar stukken in de archieven van het Groot Begijnhof te Gent waar Wessegemse Moors in vernoemd worden en waar deze Elisabeth ook in voorkomt.

Een perkamenten chirograaf vertelt ons de 3 mei 1333 de stichting van een verjaardagsmis door bezet van een rente «up een dachwant mer-

(59) Archief Aardenburg : Perkamenten register, f° 8 en Boek met de Knoop, f° 41 r°. Gepub. in Gilliodts-Van Severen : *Recueil des anciens coutumes... Coutumes des petites villes...* Aardenburg p. 86 «Ego Balduinus de Moro, milis». Vertaling in Utrecht-Dresselhuis : *Aardenburg en deszelfs handel in het begin der XIVe eeuw* Nieuwe werken Maatsch. Nederl. lett., Dordrecht, 1844, Bijlage D).

(60) Vorsterman-Van Oyen : *Het archief van Aardenburg - Beredeneerde catalogus van handvesten, tekeningen enz...* 1201-1604, p. 14.
Utrecht-Dresselhuis, o.c. p. 273, tekst keureontwerp.
Warnkönig : *Flandrische Staats- und Rechtsgeschichte*, B 2, abt 2, Urkundenbuch, f° 52-60, idem.
Vorsterman Van Oyen : *Rechtsbronnen der stad Aardenburg*, 's Gravenhage, 1892, p. 25.

(61) De Flou, onder Moere : Cart fol 196-197 en 188-189 : Dit cartularium in gedeeltelijk 17^e eeuwse kopie in R. A. Kortrijk.

(62) ADN B 1561 1er, Cart. de Flandre, stuk 49.

schen liggende voer de mude up de hoeghemersch dat men aut van mer-
vrauwe van Wesseghem» (63).

Op 1 maart 1342 (NS 43) wordt door Beatrix van Massemen gehuwd met Diederik Noetax vier gemeten weiland verkocht aan Simon Alijn, die zij gekregen had van haar moeder dame van Wessegem bij haar huwelijk. Dit moet dus van vóór 1327 zijn. Deze dame, normaal dus gehuwd met een van Massemen is hier ongetwijfeld Elisabeth van Maldegem gehuwd met Geraard van Massemen.

Een tweede charter (12 maart) betreft de cijns aldaar op een helftwinning. Beide akten werden gepasseerd voor baljuw en schepenen «Gheeraerds Smoers, claes Moers sone was in de prochie van Wondelghem en daer ontrent in den tiden dat dese dingen waren ghedaen» (64) (zie verder) Gaillard deelt zelfs het grafschrift uit de kerk van Massemen mede : «in de voorkercke, voor onsen vrouwen antaer, onder eenen blauwen zaerck, verdeckt met metael, zijn figuren int harnas den helm op thoof ende banieren op de schouderen : (diverse wapens errond)

Septimo mensis maii obiit Gheerardus de Raesseghem, dominus de mamines, milis, cujus anima per Dni misericordiam requiescat in pace, amen 1326

Die 10 januarii obiit dna Elisabeth de Maldeghem, dna de Eecke et de Wesseghem, uxor quondam dni Gheerardi de mamine, militis orate pro anima ejus 1326 (= 1327 NS) (65).

GERAARD DE MOOR FS CLAIS, RIDDER.
GRAFELIJK BALJUW EN ONTVANGER.

Feit is zeker dat het oudste leenboek van de Burg van Brugge (66) — men dateert het 1329/30 ⁶ als leenman aanduidt : Gherard fil clais le moer voor

(63) SAG : charters Begijnhof, zie de Bethune : Cartulaire du Béguinage St-Elisabeth à Gand (Ann. Soc. d'Emul., 1883), N° 115.

(64) SAG, idem, 124 en 124 bis.

(65) Epitaphes et monuments des églises de la Flandre du 16e siècle door de Bethune in Ann. de la Soc. d'Emulation... 1900 : p. 23.

De Joligny geeft 7-5-1328 (Handelingen Kring Oudenaarde nrs 7 - 8, 1930 31). de Lalaing : Maldegem, «La Loyale», Elisabeth en Filip, kanunnik van St.Donaas, zouden gesproken zijn uit Willem van Maldegem en Maria van Gavere, dochter van Raas. Zonder bron !

(66) ARAB, rekenkamer 45925.

*Foto : Département du Nord
Direction des Services d'Archives.*

Zegel heraldisch type ± 27 mm.
van sabel met ankerkruis van zilver.

Wapenkreet : Halt was vander Woestijne

Légende : G rart. le Mor. chevalier.

ADN B 1352/6244 (De May : 1366) foto

ADN B 259/5105

ADN B 264/7070 en 7071

Kleuren gekend door : Gaillard Corn : Le blason des armes, suivi de l'armorial des villes, chatellenies cours féodales, seigneuries et familles de l'ancien comté de Flandre. Uitg. door Van Maldegem, Brussel 1866, p. 50. Breuk ? Zelfde kleuren ! Ook Filip van de Woestijne, een van Zomergem, nam dit wapen aan toen hij heer werd van Woestijne, echter met een veld van keel.

- 104 m(esure) de terre ke on apelle le polre mons. gherard
- le manoir de wesseghe (+ seign.)
- ammanscep de oestbouch (alle fol 46)
- le manoir «leffinghe» à Bruges (echtgenote Gerard) (fol 5)
- 47 gh grond in Leffinghe (67).

Wij denken hem te mogen vereenzelvigen met de Geraard welke voorkomt in menige oorkonde in verband met Aardenburg.

In de oudste rekening van deze stad komt hij in 1309/10 reeds herhaaldelijk voor (68). Verder geeft de graaf in 1311 opdracht aan Messire Gerard li Mors een onderzoek te openen nopens een geldsom op de stad Sluis (69) gedicht... In een stuk uitgaande van Raoul, bisschop van St Malo en gegeven te Parijs op 1/9/1316 treedt «Gerard li Mor, procureur de la ville d'Ardenburch» op. Hij is er aanwezig op de besprekingen te Parijs in verband met wijzigingen aan het verdrag van Athus-sur-Orge. De onderhandelaar wordt er ook in Messire Gerard li Mor genoemd en is op dit ogenblik waarschijnlijk reeds overleden (70). Verder staan Robrecht van Bethune en zijn beide zonen Louis en Robert, aan de Aardenburgers de helft van de tol af en vernieuwen de voorrechten aan de vreemde kooplieden toegestaan.

«du grand serviche... don leur le moitie du tonlieu qui appartenait à Gerard le Mor» zegt het stuk (2/1/1318 NS 1319) (71).

«Le quart jour del mois d'avril» 1323 (NS 24) geeft graaf Lodewijk van Nevers te kennen in Kortrijk dat hij op verzoek van de Aardenburgers hun de misdaden vergeeft waaraan zij zich schuldig gemaakt hebben tegenover hem en zijn baljuw Geraard de Moor, ridder. Dit tegen een boete van 66.000 ponden. De abt van Zoetendale uit de onmiddellijke omgeving trad als bemiddelaar op. Dit was wellicht na de kustopstand (72).

Dan vinden wij Geraard nog als getuige vermeld bij enkele leenhulden aan de graaf gebracht op 29 december 1325 (73) en verder bij een regeling

(67) Tablettes de Flandre (1950) n° 3, gedateerd tussen 1321-1331. In het volgend leenregister SAB komt Wessegem niet meer voor (d a° 1435).

(68) Wijsfels C. : De oudste stadsrekening van Aardenburg (Archief Zeeuws Genootschap 1949-50).

(69) de Saint-Genois : Inv. anal. n° 1234 : er komt ook een G. Mauwer voor, doch blijkens een zegel wel een andere.

(70) SAG, charter 292 : gepubl. in Inv. des chartes et documents de la ville de Gand, par Van Duyse en E. de Busscher. Origineel ADN B 259-zegel.

(71) de Saint-Genois, Inv. anal., n° 1363 : In ext. in Dresselhuys, o.c. bijl. F.
Zie ook Vorsterman-Van Oyen : Rechtsbronnen, p. 25.

(72) de Saint-Genois : Inv. anal. N° 1406 : vidimus abt in Perikamenten register, f° 18, Archief Aardenburg.

(73) ADN B 1562, stuk 374.

*Foto : Département du Nord
Direction des Services d'Archives.*

Zegel type staande dame $\pm$ 20 mm.
 Rechterhand schild De Moor (ankerkruis) ;
 linkerhand schild met zes schuinbalken.
 Legende : ' + E. Frauwe. hedel. Smoers. '
 Echtgenote G d M
 ADN B 1352/6244 (De May - 1367).

tussen Lodewijk van Nevers en de inwoners van Verrebroek nopens achterstallige renten op 4 januari 1326 (NS 27). Daar wordt ook een Boidin le Mor vermeld ⁽⁷⁴⁾.

(74) ADN B 1562, stuk 582.

Kort vóór 1330 moet hij wegens «ses esmeutes» verbannen zijn uit Vlaanderen en werden zijn goederen aangeslagen. Dit blijkt althans uit akten gedateerd 9 en 10 februari 1330 (NS 31) ⁽⁷⁵⁾ gegeven te Brugge, waarin Lodewijk van Nevers aan zijn ridder genade verleend en tevens herstel in al zijn bezittingen. Hij mocht terug in Vlaanderen komen, echter met deze restrictie, zich niet te vestigen te Aardenburg waar zijn vroeger manoir schijnt geweest te zijn.

Om dit te bekomen had hij aan de graaf samen met Hedele zijn vrouw, zijn goed Beauprez nabij Brugge geschonken (molen, landerijen, weiden, renten, vijvers...) alsmede een rente van 16 ponden tomoois en het schoutdom Aardenburg; eveneens ontdeed hij zich van de tol van de Slepeldammesluis.

Beauprez ging op 22 juni 1332 bij akt gegeven te Compiègne naar Lodewijks neef Gwijde, heer van Riquebourg ⁽⁷⁶⁾.

Bij de overeenkomst van de soevereinen, Lodewijk van Nevers graaf van Vlaanderen en Jan, hertog van Brabant nopens de heerlijkheid Mechelen en deze van de Stroom van de Schelde trad hij terug als getuige op (31/3/36) ⁽⁷⁷⁾. Het moet zijn dat hij de gunsten van de graaf terug had gewonnen want hij was baljuw van Neurne van 4/7 - 7/11/1336 en in 1337 zelfs ontvanger van de graaf ⁽⁷⁸⁾.

Bij de machtsgreep van de rebelse vlamingen werd hij nu als 's gravens raadsheer, verbannen voor een tweede maal. Van dezelfde Lodewijk van Nevers kreeg hij op 17/11/38 een vrijgeleide om zich naar Dendermonde te begeven teneinde financiële kwesties voor de graaf aldaar te regelen ⁽⁷⁹⁾. De verbanning moet een zestal maanden hiervoor hebben plaatsgehad ten vroegste ⁽⁸⁰⁾.

In 1350/51 was hij reeds overleden want dan wordt zijn weduwe vermeld ⁽⁸¹⁾.

(75) ADN B 1562 Deuxième cartulaire de Flandre, stukken 296, 297, 298. Eveneens B 1352/6244 origineel met zegels van G en Hedele.

(76) ADN B 1562 Deuxième cartulaire de Flandre, stuk 270.

(77) ADN B 264/7070 en 7071, zegel ankerkruis.

(78) Nowé : Les baillis comaux de Flandre.

(79) Rogghé P. : Appeltjes v. h. Meetjesland 1-1, p. 63.

(80) SAB, charter 442.

(81) SAG, Staten van Goed f° 13 ; Rogghé P. : Appeltjes v. h. Meetjesland 9, fol. 19.

GERAARD DE MOOR, RIDDER :
MOORD EN EXECUTORIAAL BESLAG.

De binding van de familie de Moor met haar leengoed Wessegem nam definitief een einde met een nieuwe verbanning van één van haar leden. De eindgeschiedenis ligt verval in een paar akten uit het «Premier registre des Chartes».

Op 30 maart, Witte Donderdag van het jaar 1363, werd te Male door de kamer van de graaf, als hoogste gerechtsinstantie, het vonnis geveld : «eeuwige verbanning... met verberne van steden en huysinghen met viere ende vlamme... gheleit ende gheappliceert tonser goede ende lijfneere». Dit gold voor Geraard, ridder, Clais de Moor, bastaard Kereline Neefs, Hughe Robart, Diederic Thierin, Hughe fs Arnauts Alaerts (gezegd Hughe Braem), Gillis fs Gillis Pieters den Zeelander. Alle zes werden verbannen. Ook leden van het geslacht Libart (Gerard, Jacques en Filip), Clais de Moor fs Clais, Filips de Vos, bastaard en Willem Noesekin wisten van «rade en dade». Alles ging hem over de drievoudige moord op Jan Tand, ridder, Heinric van Roeselare en Jan fs Hughe van Boyeghem. Deze hadden als ambtenaars (toch zeker Jan Tand als beleider van het Noord- en Oost-Vrije). Jan Storm te Brugge berecht voor misdaad tegen de persoon van de graaf. Het konflikt schijnt ontstaan uit wraak tegen deze terechtstelling. Geraard moet de bijzonderste in het komplot geweest zijn, want op zijn hoofd wordt een boete van 500 p. gesteld, op de andere 200 p. slechts ⁽⁸²⁾.

In het zelfde foliander ⁽⁸³⁾ wordt medegedeeld hoe Jan Herlebaud en Jan de Busere, op het kruis in de grote zaal te Brugge voor de ouders van Jan Tand en zijn familie zweren dat zij geen deel hadden in de moordpartij.

In het leenboek van 1365 ⁽⁸⁴⁾ volgt na een denombrement van Woestijne «min heere Gheraard de Moor» niet verder ingevuld. De reden is dus de confiscatie van zijn goed, die zoals wij verder zullen zien, hoogstwaarschijnlijk onder meer geheel Ursel betrof.

Geraard had een oom Wouter gehuwd met de dame van Lichter velde. Toen deze op 14/7/1367 overleed schonk Lodewijk van Male, bij

(82) ADN B 1596, Premier registre des Chartes, p. 140.

Sabbe J. : De ondergang van twee Vlaamse geslachten in de 14^e eeuw, de heren van Wessegem en van Prant in Soc. d'Emulation de Bruges 1966, nrs 1 & 2.

(83) ADN B 1596, p. 139 v° ; ook in bijlage 2 in Sabbe J. o.c. dd. 24-5-1363.

(84) ARAB Rekenkamer 1059. In het volgend leenregister d.l. n°. 1435, SAB, komt Wessegem niet meer voor (aan de domeinen).

akte te Gent al de goederen welke hij eventueel kon erven, voor het leven aan zijn hofknaap Steven van Longpré ⁽⁸⁵⁾. Op 20 januari 1367 (= 68 NS) werd dit nog uitgebreid door de schenking van het goed dat «plach te houdene in douairière de joncvrauwe h. Gherards Moers moeder was, up de leene ende erfachtigheid dat de vors. h. Gheraerds was» ⁽⁸⁶⁾.

Op 7 augustus 1363 werd nieuwe leenhulde gebracht door de gewezen vazallen van Geraard uit Ursel en Aalter te Gent ⁽⁸⁷⁾ : op 1 en 3 april daarop gebeurde dit eveneens voor de goederen te Oostburg maar ditmaal te Brugge ⁽⁸⁸⁾.

Ook het Cartulaire de Bethune geeft nog twee oorkonden : van 31/7/1355 — de ⁽⁸⁹⁾ liefdadige stichting Simon Alin met vermelding van 8 bunder 100 roeden helftwinning van G.d. M. te Wondelgem op de Kouter en de overdracht van een eigendom van het Begijnhof in de Vennet te Wondelgem «up de couter dat men houdende es van mer Gheeraerde den Moor» (20/8/1370). Op dit ogenblik is alles al enkele tijd gekonfiscieerd ⁽⁹⁰⁾.

BOUDEN VAN PRAAT, RIDDER.

De aangeslagen goederen De Moor werden in 1365 aan de heer van Praat gegeven, eveneens voor het leven lang.

«Wij Lodewijc doen te wetene allen lieden, dat wij ute goede jongsten omden goeden dienst die ons dagelix doet ende voort schuldech es te doene onzen getrouwe rud(dr)e ende raed de here van Praet hebben ghegheven ende gheven bi desen l(ett)ren al tgoed dat toebehorende was h(eer) Gheeraerde den Moor rud(dr)e sowaer dat ghelegghen es in h(eer) lichenen, in manscepen, in leenen, in erven ende catelen, dewelcke ieghen ons verbeurt es ende ghapplikeert tonser taffen mids den banne van der doot van h(eer) Janne Tande daerof hi wettelicke verwonnen ende verbannen es ute lande van Vlaend(ere)n ende omme diverse tome die hi sindert binnen ons lande van Vl... leven lang... Brugghe Vl dach van Meye MCCC vive ende zestich» ⁽⁹¹⁾.

(85) ADN B 1567, Septième cartulaire de Flandre, p. 36.

(86) ADN B 1567, idem p. 37 v°.

(87) ADN B 1596, Premier registre des Chartes, p. 112.

(88) ADN B 1566, Sixième cartulaire de Flandre, 77 v°.

(89) Cartulaire de Bethune n° 131 (origineel Kathedraal archief).

(90) SAG, fonds Groot Begijnhof - de Bethune n° 153.

(91) ADN B 1566, Sixième cartulaire de Flandre, p. 58 v°.

Deze heer zou Bouden van Praat ⁽⁹²⁾ zijn, kinderloos overleden op 5/4/1572 (NS) ⁽⁹³⁾. Er zijn domeinrekeningen van Praat van 1572-1579. De gift aan Lodewijk de Haze dateert van april 1572.

LODEWIJK DE HAZE (VAN VLAANDEREN) RIDDER.

Het departementaal archief te Rijsel bewaart een mooi charter ⁽⁹⁴⁾ van Lodewijk van Male, behelzende de schenking aan zijn bastaardzoon Lodewijk erfelijk over hem siin hoir ende naercomers van hem commende en descenderende bi rechte huwelicke al tgoed q̄talicke dat plach toete behoorne h(eer) Geraerd den Moor, ruddre, bede huse, erve, leene, manscepen, renten, busschen, merschen, heerlicheden, laten, vervallen vivers, ende met allen den toebehoorten gheheel zonder ijot ute te nemene, ligghende te Wessighem, te Ursele, te Oostborch ende eldre alome, ... dwelke verbeurt es wegghen ons ende gheleit tonser taflen mids dat de voors(eide) h(eer) Gheraerd verbanen was van moorden ute onsen Lande van Vlaendren vander moort die hi dede up h(eer) Jan Tande omdat te houden eeuwelicke ende erflike in eenen leene ende manscepen van onsen hoire ende naercomers Graven van Vlaend(ere)n bi hem zinen hoire ende naercomers... betaelen zullen jaerlijx eeuwelicke tonser brieven van Assenede 41 ponden 7 sch. 5 penn par (isis) enz... ⁽⁹⁵⁾. Ghgeven te Ghend den 9/4/1572.

Het betreft hier Lodewijk de Haze, één van de dertien bekende ⁽⁹⁶⁾ bastaarden van Lodewijk van Male. Zijn moeder was Mademoiselle GEULLE ⁽⁹⁷⁾. Hij was gehuwd met een vrouwe LANDAS, dochter van de heer van Eine. Hij bezat ook de tweelingheerlijkheid Elverdinge-Vlamer-

(92) Sabbe J. : De ondergang van twee Vlaamse geslachten in de 14e eeuw, de heren van Wessegem en van Praat in Soc. d'Emulation... 1906, nrs 1 & 2.

(93) — Verhoustraete A. : Appeltjes v. h. Meetjesland XV, p. 223, en — ARAB. fonds rolrekeningen, n° 155 en vgd.

(94) AON B 1273 stuk 10535.

(95) Dit is geen nieuwe clauseule. Zie A. M. 23.

(96) de Lichtervelde P. : Les batards de Louis de Male in Ann. Soc. d'Emulation dl 78 (1935).

(97) AON B 1352. Zie verder Vredius : Gen. des Comtes de Flandre, Tomus II. (1644) Preuves de la table 16, p. 275.

l'Espinox : Recherches historiques sur la noblesse et l'antiquitez de la Flandre, lib 2, cap 38, fol 69 en 71.

Coutumes du Comté de Fl., tome IX, p. 463.

Rogghé P. : A. M. 19, p. 252 en bronnen daar. Voor zijn goederen AON B 1277/13771.

tinge, alsmede Schuurveld en Vake. De lenen van Wessegem te Fine, en misschien nog andere goederen aldaar moeten dus in deze periode bij de Wessegemse heerlijkheid gevoegd zijn ⁽⁹⁸⁾.

Lodewijk had op zijn beurt bastaardkinderen : Hector, Regnault, Kathelijne en Joanna, doch geen wettige kinderen ⁽⁹⁹⁾.

In de rekeningen 1399/1400 wordt gesproken van het maken o.a. van een «roden keerle» een paar «causen van lakene» een «witten roc» voor «sheren bastaerde Hector te Ursele bi grot noot dat tkint maekt». Hij werd dus wellicht hier opgevoed.

Ook Reinierke werd te Wessegem groot gebracht ⁽¹⁰⁰⁾.

Er is immers nog een oudere rekening van Wessegem ⁽¹⁰¹⁾ bewaard van de hand van Pieter Eckart. Daarin leest men onder meer dat :

- mijn «he(r)e ter helegghen grave waert voer»
- dat men kruut kocht te Brugge als mijn heer De Haze en mijnheer van Liedekerke te Ursel kwamen jagen.
- dat hij naar Elverdinge, één van zijn andere bezittingen toog.
- men wijn kocht als de moeder van Lodewijk de Haze van Loo naar Wessegem kwam toen het kind Reinierken «gheheven» werd.
- men een wieg kocht te Brugge en eveneens een bedevaart naar deze stad ondernam.
- men toen bezig was een houten schuur te Wessegem op te bouwen.

Wat l'Espinoy schrijft wordt door Vredius overgenomen en is voor wat de schenkingsdatum 1/4/1370 betreft foutief !

Een akte gedateerd 6 Sporcle 1380 werd verleden voor schepe-
nen ⁽¹⁰²⁾ «mijns heren shasen in Ursele in Brugghe ambacht». Het VRIJE te Ursel dus ! Het betrof een weide in Herrisbroek. Wij mogen hem dus beschouwen als heer van de gehele parochie Ursel, en vermits hij het goed van Geraard de Moor «gheheel zonder ijct ute te nemene» bezat, mogen wij ook deze ridder en wellicht voorgangers van hem als heren van geheel Ursel aanzien ?

Lodewijk was een vervaard ridder ; dit blijkt uit zijn strijd tegen de Gentenaars en ook uit hetgene wat Gaillard (Rex armorum) schrijft : In de slach van Nicopoli (Hongarije) daer hertogh Jan van Bourgogne ghevanghen was, waeren verslegghen mijn heere Loys van Vlaenderen die men hiet Hase van Vlaenderen, heer Lodewijc van Vlaenderen die men

(98) Leenboeken van Wessegem in ARAB, fonds Rekenkamer en RAG, fonds Ursel.

(99) ADN B 1278 stuk 13983.

(100) Verstraete D. : Wessegem, A. M. 5 (1953) en ADN B 3658 (rek.).

(101) ARAB, fonds rolrekeningen n° 533 (Bamesse 1392-Bamesse 1393).

(102) RAB, Charters met blauw nummer, 2100.

hiet de Vriese ende mijn heere Jan van Vlaenderen die men hiet sonder landt, alle bastaerden van edelen grave Lodewijk van Maele, alle vrome ridders en dat geschiedt int jaer ons heeren 1396» (103).

Dit kruisvaartleger stond onder de leiding van de Hongaarse koning Sigismund en de Bourgondische kroonprins Jan zonder Vrees. Het waren meest Duitse, Franse, Poolse en Engelse ridders. De slag werd gevoerd tegen de Turkse Sultan Bajazet I (104). Bij het vernemen van zijn dood werd beslag gelegd op zijn goederen daar hij dus geen wettige nakomelingen had.

VICTOR VAN VLAANDEREN, RIDDER.

Een akte gegeven te leper op 11/4/1398 (= 1399 NS) (105) door Filips de Stoute, behelst de schenking voor het leven van een deel van de goederen van Lodewijk de Haze aan Victor van Vlaanderen.

Wat betrof deze schenking ?

«...les villaiges... de Urselle et de Wiseghem... ensemble tonlieu des drois, des fiefs, juridictione, rentes, possessoris renennes et emoluemens aux desdittes villaiges et seignouries appartenant... possession sa vie durant...»

In een brief aan de rekenkamer vroeg Filips, hertog van Bourgondië kort er voor om de schulden van Lodewijk de Haze te kennen... Vake werd aan Regnault toegewezen (106).

Victor van Vlaanderen ook bastaard van Lodewijk van Male (ex Marguerithe Aelshuts, wettelic wijf Hendrix Maye) was gehuwd met Joanna van Gavere, vrouw van Brakel en Zarlardinge, oudste dochter van Arnold van Gavere, baron van Schorisse, en van Isabella van Cistel, dochter van Rogier. In vordering van zijn huwelijk wou hij zijn eventuele kinderen mede-erfgenamen maken van Wessegem. Daartoe deed hij een bezet van 500 p. parisis jaarlijks op de gebieden Ursel, Wessegem, Oostburg en Gestel (107).

(103) Nicopolis is thans een plaats op de grens van Roemenie maar in Bulgarije. Wel negen plaatsen hebben tijdelijk deze naam gevoerd. De documenten spreken steeds van Hongarije.

(104) ADN B 1277/13771 ... contre le basac...

(105) ADN B 1598 Troisième registre des chartes, f° 84.

(106) ADN B 1278 stuk 13983 + aangehechte nota's 62-1398 (- 1399).

(107) ADN B 1291 (carton) en B 1602 f° 84.

In zijn huwelijkskontrakt ⁽¹⁰⁸⁾ noemt hij zich, «ruddre, heere van Hurselle, Wessegem ende Ghestel in Brabant ende schoutheete van Oostburg». Gestel had hij immers verworven bij akte van 8/2/1404 (= 1405 NS). Gegeven te Arras ⁽¹⁰⁹⁾.

Het huwelijk had plaats te Oudenaarde ⁽¹¹⁰⁾ rond 15 september 1420 met bovenstaande, toen reeds weduwe van Pieter Doemont, heer van Cramoisy. Hij moei toen reeds in de veertig geweest zijn. Marguerithe Aelshuts begiftigde haar kleinkinderen ⁽¹¹¹⁾ Louis en Jean (ex Alix van Boyeghem) en Adam (ex Gertrud Lindekens) in 1426 en 1441 met enkele ponden. Epithaphes ⁽¹¹²⁾ geeft onder Oostburg afwijkende namen : Lodewijk, Josse en Adriaan. Daar ook hij geen wettige kinderen had ging zijn bezit terug naar de kroon.

Victor trad op tegen de Engelsen die de kusten van Vlaanderen onveilig maakten ⁽¹¹³⁾. Hij was immers kapitein van Biervliet ⁽¹¹⁴⁾ — toen een eiland in de Zuidzee en «Amiral de la mer» ⁽¹¹⁵⁾. Hij was ook een van de «Commandants de Vaisseau» van de vloot van Jan zonder Vrees door de vier leden van Vlaanderen tot verbanning verwezen in 1400 ⁽¹¹⁶⁾.

Hij bezat een leen van 30 sch par. aan de Minnebrugge te Gent. Het is meer dan waarschijnlijk dit, dat wij bij de lenen van het Wessegemse leenhof terugvinden ⁽¹¹⁷⁾.

Volgens Jan van Diksmuide kwam Victor te Kassel om van de kou ⁽¹¹⁸⁾. Dit moet rond 1430 geweest zijn want in dat jaar zien wij de testamentuitvoerders Robert van Vlaanderen, heer van Elverdinge-Vlamerlinge, burggraaf van Ieper, en Karel van Vlaanderen zijn halfbroers optreden. Zijn weduwe hertrouwde met Simon de Lalaing, stichter in 1450

(108) ADN B 1604, fol. 108 v° (16-8-1420).

(109) ADN B 1604, id. fol. 108 v°.

ARAB, Rekenkamer 45406, lijst van zijn goederen.

(110) ARAB, Rekenkamer 43125, fol. 12 r°.

(111) SAG, Schepenen van Gedele : Vredius preuves de la table 16.

(112) De Bethune : Epitaphes... o.c. De drie kinderen van Victor alsmede Jaquemijne de Wilde, echtgenote van Lodewijk en hun zoon Joos liggen te Oostburg voor het hoogaltaar begraven.

(113) ARAB Rekenkamer 37250 fol. 520 ; id. 32166.

(114) Rek. Biervliet A. M. X, p. 72-75, 1-104-1405.

(115) de Lichtervelde : Les batards... o.c. p. 52.

(116) Kervijn : Histoire de Flandre, T. III, p. 97.

(117) Diericxs, Cls Ls : Mémoire sur la Ville de Gand, t. I, p. 28 en verwijs schepenaakt 4-12-1405 ten dele daar gepubl.

Zie ook leenboeken Wessegem hoger verwijs.

(118) Van Diksmuide Jan : Dits die exellente crontjeke... diverse uitg (Lambin).

van de Augustijnen te Deinze. Hij overleed op 10/4/1466 en werd in dit gesticht begraven ⁽¹²⁰⁾.

Dat Adam van Vlaanderen Victor zou opgevolgd hebben als heer van genoemde gebieden berust op een verkeerde interpretatie van de tekst bij Vredius ⁽¹¹⁹⁾.

De eerste rekening van de domeinen loopt van St Remi (= 1 okt) 1431 tot 1 mei 1435, wanneer «les d(i)tes terre(s) furent baillées par mondit seign(eur) à messire Roland Duneckerke» ⁽¹²¹⁾.

Dit blijkt inderdaad zo te zijn, maar dan slechts voor een zeer korte duur. De «Steden, dorpen ende heerschippen van Deinse, Petegem, Drongene, Urssel, Wessegem, Heyne ende toebehoren, mitsgaders erflicke renten» werden immers geruild voor de heerlijkheid en het slot Nieuborg, samen met de plaatsen Oudorp, St-Pancras, Koedijk, Graft, Schermer en Ursum, alle dus in Kennemerland, streek van Alkmaar in Noord-Holland, door ridder Roeland van Uitkerke, raad en kamerling van Filips de Goede, heer van Heestert en Heemsrode, enz... gehouden, (zaak vrou Jacob(a) van Beieren!) ⁽¹²²⁾.

Ze werden reeds op 3 juli 1434 terug gegeven. Het blijkt dus wel geen pacht geweest te zijn.

ALS KROONDOMEIN.

Bij het overlijden van Victor van Vlaanderen werd Wessegem, korte onderbrekingen daargelaten, terug kroondomein. Hij had immers geen wettelijke kinderen en in de akt ⁽¹²³⁾ dd 15/12/1419 was dit zo voorzien. De domein- en baljuwrekeningen werden van toen af terug aan de rekenkamer te Rijsel voorgelegd.

In die baljuwrekeningen vinden wij de weerspiegeling van de uitoefening van de justitiële of overheidsrechten : deze zijn juist hét kenmerk van een heerlijkheid. Er kan wel een domein zijn zonder justitie, echter nooit een heerlijkheid. In 1626 zien wij definitief deze rekeningen

(119) Vredius : *Preuves de la table* 16.

(120) Gaillard : *Inscr. fun.* tome I, 19 partie St-Donat, p. 34.

(121) ARAB rekenkamer 7773.

(122) Van Mieris F. : *Groot charterboek der Graaven van Holland, van Zeeland en Heeren van Vriesland*, Leiden 1753-1756 : 4 dln + recent's tafel. Akt van F. de Goede van 3.7.1434, Tome IV, p. 1041, met verwijz. : MS Privilegiën van Kennemerland, p. 116 «contrent over één jaer».

(123) ADN B 1602 p. 84, B 1604 p. 108.

(124) ARAB Fonds denombrementen, n° 3367.

ophouden ; wij mogen dus veronderstellen dat zij aan andere heren werden voorgelegd, dat de heerlijkheid Wessegem in een andere hand was overgegaan. Over deze opvolgende heren spreken wij straks verder. Vooraf echter deze parenthesis.

CHARLES Filips de CROY, markies van Havré, baanderheer van Fontenoy en Finstingen (Fenestrangle), edelman van de kamer van de koning en hoofd van zijn finantiën, heeft in augustus 1579 de landen en heerlijkheden van Ursel, Wessegem en het Knesselaarse in pand gekregen ⁽¹²⁴⁾. Daartoe heeft hij Gillis Hebbrecht als ontvanger aangesteld. Deze Gillis zegt dat hij volgens «lettres missives» en ordonnantiën van wijlen de markies verschillende sommen heeft uitbetaald. Nadien werden deze betwist. De erfgenamen, namelijk Francois Nieuland, gehuwd met de weduwe van Jacques Hebbrecht, enige zoon van Gillis diende deze zaak tot voor de geheime raad te brengen. Vermoedelijk in 1582 bezat hij de heerlijkheid niet meer. Kort daarop begonnen immers de troebelen in alle hevigheid en van 1583 toen «den Prince van Parma deur de zelve prochiën met sconincx leghere vertrock naer Eecloo» werd alles hier in een ruine herschapen. Slechts op 15 juli 1597 werd het Koningsgoed terug hersteld en voor 't eerst in pacht uitgegeven. Dit gebeurde in bijzijn van Jan de Steercke meester van de rekenkamer te Rijsel ⁽¹²⁵⁾.

Zo zien wij ook nog dat Filips IV, koning van Spanje, om «de groote kosten ons vannoods sijnde tot beschermenisse van onse patrimoniale landen van herwaerts over jeghens de invasie van onse vijanden» bij akte gegeven te Brussel op 15/5/1625 een lichting doet van 100.000 ponden van 40 gr Vl. op de stad Gent en ten profijte van de «goede luyden ende ghemeente... stede van Ghendt» hypotheceert :

- 1) zijn spijker van Gent
- 2) al zijn domeinen in de ontvangst van Petegem, Menen, Wessegem en het Knesselaarse begrepen
- 3) de renten, pachten en particuliere bekentenissen van de stad Gent aan hem verschuldigd ; dit alles zonder recht van deze te verkopen ⁽¹²⁶⁾.

(125) ARAB. Rekenkamer 7779.

(126) ADN B 1654 f° 53 v°.

Wij zien immers kort daarop de familie d'Ursel ⁽¹²⁷⁾ in de geschiedenis van Ursel, Wessegem en het Knesselaarse opduiken. Hun interesse voor deze heerlijkheden, inzonderheid voor Ursel dan, gaat wellicht uit van de gelijkenis met hun geslachtsnaam «van Ursel». Deze oude familie is echter afkomstig van «Ursene» onder Londerzeel, waar hun oude stamzate het kasteel Asschreyaene was. Barbara van Ursel fa Lanceloot laatste van het geslacht had zelfs kort ervoor met naam en wapen haar neef Conrard Schetz, (1553-1632), heer van Hoboken geadopteerd. Conrard Schetz, alias Conrard van Ursel, was gehuwd met Françoise Ricardot ⁽¹²⁸⁾. Het was hun vierde kind en tweede zoon FRANS ANTOON VAN URSEL (1591-1629), proost van Sint Amaatskerk te Dowaaï en kanselier van de universiteit aldaar, die de heerlijkheid in pand nam. Hij was ook heer van de baronnie van Oostkamp. «Quant à l'ammanie de Ursele, Wesseghem et Knesselaere, elle est comprinse en l'engagement d'icelles seigneuries faicte à messire Anthone d'Ursule prévost de St-Amé à Douai ⁽¹²⁹⁾, pour la somme de VlmVllc ponden tournois au mois d'aoust XVIe vingt et six...». Daarom liepen de baljuwrekeningen slechts tot gemeld jaar. Verder ⁽¹³⁰⁾ weten wij over deze pandname weinig af ⁽¹³¹⁾. Bij zijn dood in 1629 ging alles naar zijn broeder.

KOENRAAD VAN URSEL (1592-1659), ridder, 5^e kind van Conrard Schetz alias van Ursel. Deze was heer van Grobbendonk en Hingene en burggraaf van Sint-Eloois-Vijve. Hij was ook ambassadeur in Engeland. Van Ferdinand III kreeg hij de titel van graaf van Ursel en het Heilig Roomse Rijk. Hij was gehuwd met Anne Marie de Robles d'Annapes.

Voor wat Wessegem betreft beweert men gewoonlijk dat de hoge justitie door hem in 1642 werd gekocht, dit voortgaande op wat het Inventaire Sommaire (serie B Lille) of de Tables Godefroy beweren.

Doch in het stuk zelf uitgaande van Filips IV (22/5/1642) wordt duidelijk gezegd «vente absolute des terres, s(eigneu)ries et revenues des nosdites domaines cy devant engagées pour les mêmes raisons» (oorlog

(127) d'Ursel, Cte H. : Notes et documents concernant la famille d'Ursel.

id. : Les principaux tableaux du château d'Hingene.

Mees : Geschiedenis van Hingene.

Liekens L. : Gesch. der gem. Heist-op-den-Berg, Booischoot, Hallaar en Gestel. Coutume du Bourg de Bruges, tome I, p. 210.

(128) RAB, Aanwinsten 2000.

(129) De Sint-Amaatskerk bezat eertijds een kapittel.

(130) RAG, fonds Staten van Vlaanderen, 4765 (rek. domeinen 1651-52, f° 84).

(131) Archief d'Ursel — Dossiers Avelghem, n° 3.

tegen Holland) en men specificeert : hoge, middele en lage justitie, aanstelling van baljuw en andere officiën van de dorpen(!) Ursel, Wessegem en Knesselaarse. X^e penning, markgeld, beste hoofd, jacht- en visrecht, straat- en rivierschouwingen, boeten en confiscaties, recht op bastaard- en stragiersgoed... voor 4300 ponden Vlaams van 40 gr te verrekenen met 6700 ponden tournoois gegeven voor de pandname. Het pond VI gold immers 6 p Tns (= 19100 p Tns) ⁽¹³²⁾.

Let wel ! Men spreekt hier niet van de renten en de cijzen.

Ook het leenboek van 1713 ⁽¹³³⁾ heeft in zijn aanhef deze koop en biedt als aanvullend gegeven «welcke heerlicheden (= Wess. en Kness.) ende leenhoven (+ afhangende lenen)... benevens de prochie van Ursel tsamen teenen leene ghehouden worden van sijne majesteits Wetachtige Camere van Vlaenderen».

FRANS VAN URSEL (1626-1696), zoon van voorgaande, was de tweede graaf van Ursel, baron van Hoboken, burggraaf van St-Eloois-Vijve, heer van Hingene, Rumst, Opdorp, Wessegem, Oostkamp, Nieuwenin-Beernem, Moergestel... Hij huwde met Honorine d'Hornes († 1691). Bij zijn overlijden te Antwerpen liet hij zijn 96 lenen over aan

KOENRAAD-ALBERT-KAREL VAN URSEL zijn zoon (1665-1738). Deze derde graaf van Ursel was gehuwd met Eleonora van Salm ⁽¹³⁴⁾. Naast zijn titels van baron van Hoboken, prins van Archie en Charleville, heer van Hingene, Durbuy... kreeg hij in 1716 van Karel VI de titel van Hertog van Ursel en een jaar later deze van Hertog van Hoboken.

KAREL VAN URSEL, zoon van voorgaande (1718-1775) huwde met Eleonora, prinses van Lobkowitz, nicht van de latere bisschop van Gent. Oostkamp en Beernem werden reeds verheven in 1741 ⁽¹³⁵⁾, doch slechts op 5/9/1748 geeft hij procuratie aan Jan de Causmaker tot verhef van de landen en heerlijkheden van Hingene, Haasdonk, Ekevliet, Wint-ham, evenals van de heerlijkheid Ursel, Wessegem en Knesselaarse met «appendances et dependances». Het stuk dat opgemaakt werd in zijn kasteel van Durbuy zegt, dat voor deze laatste heerlijkheid hij samen met zijn zuster, prinses Benedicte handelt. Wij releveren zijn titels hertog van Ursel en Hoboken, prins van Archie en Charleville, graaf van Grob-

(132) ADN B 1665 p. 193.

(133) RAG, fonds Ursel, 656.

(134) Annuaire de la Noblesse de Belgique, 1847, p. 263.

(135) RAB, Burg 3, verhoofdingsboek 1652-1718.

bendonk, baron van Wesemaal, burggraaf van Feroz, heer van Hingenen, Haasdonk (= Natten-) Eikenvliet, Wintham, Oostkamp en Beernem, van het land en de vrijheid van Heist, van het land, stad en proostdij van Durbuy met de 73 parochiën... (136).

WOLFGANG-WILLEM-LEO VAN URSEL (1750-1804) kreeg in vordering van zijn huwelijk met Maria Florentina Franscisca van Arenberg, op 17/8/1775 onder voorbehoud van vruchtgebruik de heerlijkheden van Oostkamp, Beernem, Ursel, Wessegem en Knesselaarse (137) en misschien nog andere. Hij was het die met de komst der Fransen de ondergang van het feodaal stelsel zag gebeuren.

HET GOED WESSEGEM.

Tot hier spraken wij steeds over de heerlijkheid. We zegden reeds dat de cijnzen en renten niet in de koop waren begrepen. Cijnzen en renten zijn grondrechten van de heer, dus naast de overheidsrechten rustend op de personen. Het zijn de niet-leenrechterlijke tenures. Alsdusdanig komen ze in de domeinrekeningen voor. Deze vormen een praktisch doorlopende reeks van 1451-1794 (138). Van de toelating door Maria-Thérésia verleend om deze te koop te stellen werd blijkbaar nooit gebruik gemaakt. Ze kon Berten nog schrijven : «Le domaine possédait à Kn. et U. des revenus propres en cens et autres biens non compris dans les aliénations d'U. et de Wess.» (139). Een steekproef in de domeinrekeningen wees dit ook uit.

Komen wij nu tot het goed van Wessegem zelf.

Dit konden wij gemakkelijk restructureren, gezien deze percelen in de landboeken voorkomen als in bezit van de Co(nincklijke) Ma(jesteit) De goederen van bastaards (min 1/3) voor zover ze op de heerlijkheid lagen werden wel geconfiscieerd en bij het domein gevoegd. Maar dit gebeurde in deze zin dat ze onmiddellijk in cijns- of rentegrond werden heruitgegeven. Ze komen dus niet als vol-eigendom op naam van de heer in de landboeken voor. Wat wij dus konden samenstellen is het resterende eigengoed uit de tijd van het domaniaal uitbatingstelsel, de terra indominicata, het vroongoed. Deze percelen zijn de oudste landbouwgronden van het gewest. Daarom liggen ze ook in de zandige kouter. Het zijn niet

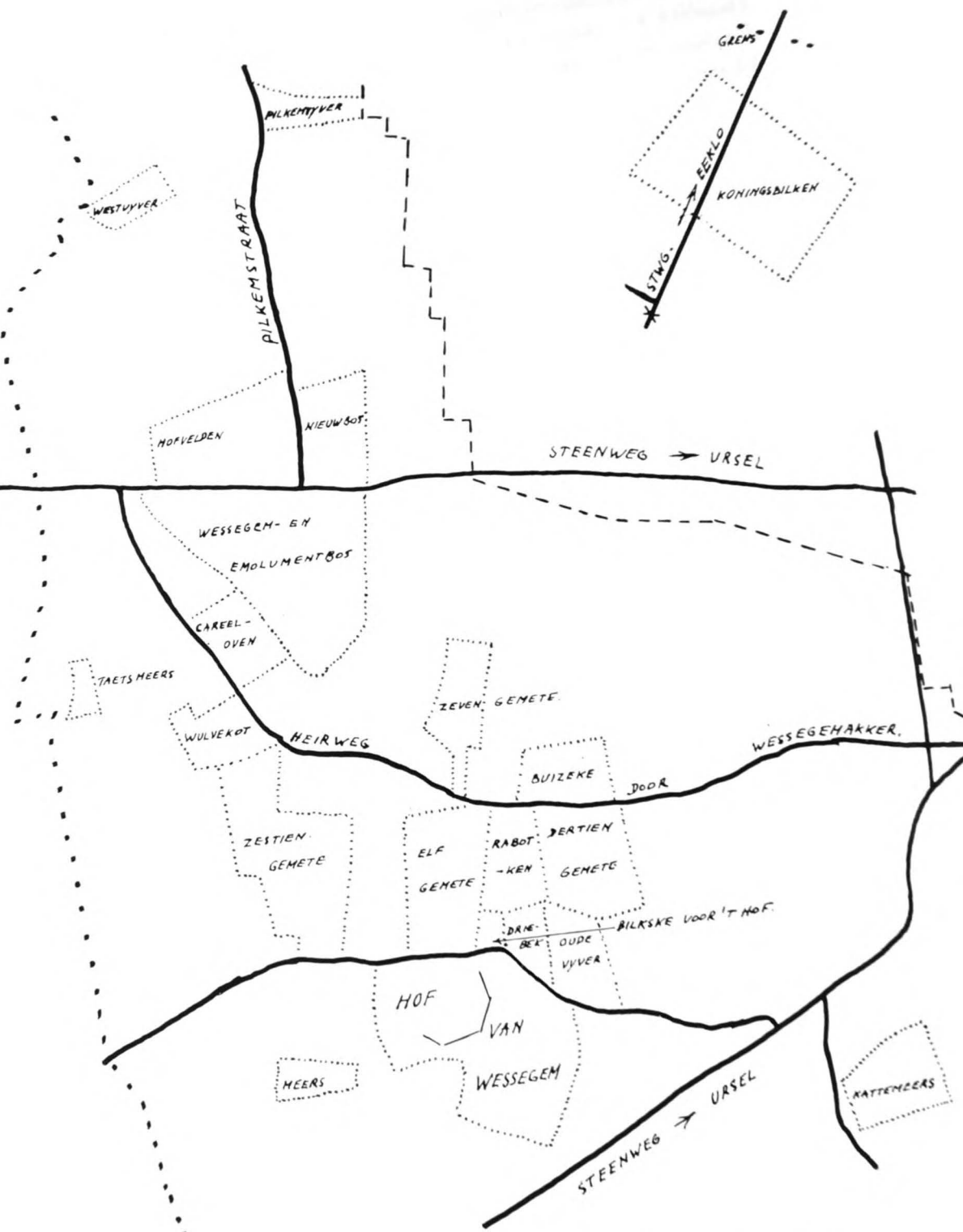
(136) RAG, fonds Wet. kamer 289/290 fol. 86 ; verhef 8-10-1748.

(137) RAB, Burg 49, sencheboek 1769 73, fol. 169.

Coutumes Bourg de Bruges I. 207.

(138) Gachard : Inventaire de la Chambre des Comptes.

(139) Coutumes de Flandre VII. Vieux Bourg de Gand, p. 161.

Kaart van het Goed Wessegem
 Oleaat 1/10000 Kaart MGI, Oude werkwijze, planchet 13/7

de beste gronden, wel de best voor die tijd te bewerken gronden, gezien de technische mogelijkheden van toen. De niet-bebouwde gronden liggen in de alluviale vlakten van de verste uitlopers van het Kale-rivierstelsel (meersen) terwijl op de nabije heuvelflank wat bos voorzien was. Daarbuiten lagen de gemene velden en de vijvers.

Ziehier nu de bespreking van het foncier van Wessegem (¹⁴⁰).

Laat ons vooraf al zeggen dat al deze gronden op de heerlijkheid Wessegem lagen behalve de Koninksbilken, (in Ursel 't Vrije, verre noord-oost waarts-).

Wat geïsoleerd lagen eveneens de Westvijver en de Pilkemvijver. In feite waren beide inundaties van de Driesbeek waarlangs ook de Taetsmeers lag. Verder ook afgezonderd lagen de Kattemeers en nog een Meers bewesten de hoeve. Voor de rest lag alles in tamelijk gesloten blokken.

Rond de hoeve met haar wallen en singels hadden wij een drietal meersen. Deze groep samen met de reeds genoemde Kattemeers worden in het landboek «leen» genoemd; de hoeve zelf «leenhof». Dit is foutief!

Daaraan paalt, maar dan over de huidige Blauwgoedstraat een oostelijk blok in de kouter: Elfgemeten, Bilkske vóór 't hof, Rabotten, Driebek, Oude vijver en Dertiengemeten. Daarbij kunnen we ook, maar dan over de Heirweg door Wessegemakker, het Buizeke en de Zevengemeten nemen.

Een westelijk blok in de Kouter bestaat uit: de Zestiengemeten, het Wulvekot en de Kareeloven (= steenbakkerij). Hierbij sluiten eveneens over de Heirweg het Wessegem- en Emolumentbos aan (soms Errentebos genoemd).

Over de Oude Gentweg zijn nog het Nieuwbos in de oostelijke hoek gevormd met de Pilkemstraat en in de westelijke tegenhoek de Hofvelden te vernoemen... Het valt echter sterk te betwijfelen of deze tot het oorspronkelijk vroongood behoren. In totaal waren er dus vijftientig items. Dit was de toestand omstreeks 1640 en ook in 1724 volgens vergelijk met een zeer rudimentaire kaart (¹⁴¹). De totale grootte volgens gegevens kaart 206 g 130 r waarvan in 1724 137 g 22 r hofstede en 69 g 108 r bos waarvan de hou verkocht werd ten profijte van de Majesteit. De Wessegemse bossen bv. lagen in zeven stroken te kappen om de negen jaren. Wessegem- en Emolumentbos, Koninksbilken en Nieuwbos, doch ook de Pilkemvijver en de Westvijver lagen tijdens het eerste kwart van de 18^e eeuw in bos.

(140) RAG, fonds Ursel.

(141) ARAB, fonds kaarten en plans 792. Roelandts, figuratieve kaart in slordige uitvoering 1m/1,28.

Jan de Grave, griffier van Ursel en Regina Verstraete zijn huisvrouw hebben bij akte van 25 juni 1750 de hofsteden Prinsengoed (Knesselaarse) en Koningsgoed (Wessegem) in cijns gekregen voor 99 jaren. De eerste cijnspacht ging in te Kerstdag 1750 voor 21.8.0 p courant per jaar. Als sekuriteit werd een leen van 16 bunder ingebracht, namelijk het Tillegembos te Loppem ⁽¹⁴²⁾. Op 27 september 1765 werd deze hypotheek geheven ⁽¹⁴³⁾, vermits de hoeven ondertussen door de Grave reeds gekocht waren... Immers Maria-Thérésia verleende bij akte gegeven te Wenen op 7/10/1761 ⁽¹⁴⁴⁾ toelating tot verkoop van de twee landbouwuithatingen en een heide te Maldegem. Ze gaf er meteen ook toelating tot verkoop van de cijnzen en renten, wat blijkbaar nooit gebeurde.

Blijkens akte gegeven te Brussel op 25 januari 1762 werden beide hoeven plus hun landerijen door de Grave gekocht voor 7452 fl wisselgeld; de heide voor 300 fl. De bossen waren reeds door de gemeente gekocht eind 1761 en bij erfenis van 11 oktober 1762 ⁽¹⁴⁵⁾ aan J. B. de Coninck (Wessegem- en Nieuwenbos. Komt vandaar hun bosnaam «De Koning» ?) en Jonker J. FR. van de Woestijne (Koningsbilken) voortverkocht.

Roger MOELAERT.

(142) RAB. Burg 46, ferieboek 1749-56, fol. 39.

(143) RAB. id. 48, fol. 212.

(144) RAG, fonds Land van de Woestijne, 33, Wett. pass., fol. 195.

(145) RAG, id. 39 en landboek Wessegem (fonds Ursel).

KNEUTELS EN BROUW

Een drietal jaren terug werden in het bekende «Beknopt Verslag» van «De Standaard» een aantal artikeltjes over recepten van oude vlaamse tafalgerechten gepubliceerd o.a. over het bereiden van zogenaamde «Kneutels» en over «Bru of Brij». Door bepaalde korrespondenten werden de namen wel eens door elkaar gehaspeld of de een voor de ander genomen.

Hoe dan ook, voor zover ik me persoonlijk nog best herinner, hebben die namen werkelijk betrekking op twee verschillende gerechten, die wat grondstof, smaak en bereiding betreft totaal uiteenlopen en het een als het ander vóór vijftig-zestig jaar ook nog in het Meetjesland werden klaargemaakt, althans zeker te Ursel. Hier werd het één «Kneutels», het ander «Brouw» en (waarschijnlijk foutief) «Berouw» genoemd. Bru, brij en brouw zijn ongetwijfeld hetzelfde woord met een enigszins gewijzigde of naar gelang van de streek of het dialect een verlopende eindklinker.

Het recept voor de kneutels en de wijze van bereiden kunnen we nog nauwkeurig opgeven. Hier gaat het dan.

KNEUTELS.

Laten we beginnen met de bestanddelen :

1 kgr. witte bloem,

300 - 350 gram rozijnen,

ten minste 2 eieren,

1 pint (halve liter) warm water, ongeveer de helft kokend en de helft koud, gemengd.

25 gram gist,

1 koffielepel zout.

In een ruime kom alles terdege mengen, ongeveer zoals men bij het maken van deeg voor wit brood doet. Daartoe de bloem uitgieten en een put in het midden maken. Het zout goed verdeeld over de bloem uitspreiden.

De gist in lauw water breken, smelten, dan samen met de geklopte eieren en het water in het putje van de bloemmassa gieten. Deze laatste

dan van de binnenboorden van het kuiltje uit naar het midden toe en met kleine hoeveelheden ineens mengen en bewerken tot het deeg nauwkeurig gelijkelijk gekneed is.

De massa ongeveer een half uur laten rijzen en alleszins totdat het volume ervan ongeveer het dubbele geworden is.

Alvorens het zover komt, zorgen dat, eveneens is een ruime kom, 2 tot 3 liter water met toevoeging van een tot twee koffielepels zout, kokend klaar staan. — Zodra het deeg voldoende gerezen is, zowat een goedgevulde soeplepel ervan in het vat met kokend water laten zakken en zoveel lepels na elkaar totdat ongeveer twee derde van de oppervlakte van het water ermee bedekt zijn, omdat inderdaad bij het koken de specie nog meer uitzweelt en door die uitzetting de rest van het oppervlak als vanzelf heel wordt bedekt.

De deegklompen nogal vlug naeen in de kookketel doen om de kneutels samen gaar te krijgen, ze ongeveer gelijktijdig eruit te kunnen nemen en meteen dan weer een nieuwe serie ongeveer gelijktijdig te kunnen beginnen. Bij ons werd er trouwens niet in eerste instantie naar gestreefd om «goedgevormde en mooie bollen», wel eerder gepast gekookte, licht verteerbare en lekkere spijs te bekomen. Daarom moet tijdig worden gecontroleerd in hoever de kneutels al dan niet gaar zijn. Dit kan door er een drietal met een schuimspaan uit te nemen en ze hierop met een vork of een mes tot in het hart van de klomp open te doen. Gaar zijn ze, wanneer ze in het midden een broodkleur beginnen te vertonen en min of meer een droge specie als van gebakken, licht geel koekebrood wordt gekonstateerd. — Naarmate dit gebeurt, de kneutels met een schuimspaan uit het water vissen en samen in een stramien leggen om ze te laten verzippen, d.i. het water er te laten uitlekken. Onmiddellijk daarna een volgende serie deegbollen in het steeds kokende water leggen.

Zodra alles klaar is, zo vlug mogelijk, met de saus afzonderlijk in een sauspan, opdienen. Die saus is inderdaad onontbeerlijk om het gerecht echt lekker te maken.

Daartoe ten minste een soeplepel boter lichtjes bruinen,
drie-vier kopjes water
en vijf soeplepels beste bruine suiker eraan toevoegen;
als bindmiddel, in een half kopje water een soeplepeltje aardappelbloem
breken
en met een tipje zout erbij
het mengsel even laten koken.

Resterende kneutels

Bij volgende maaltijden — 's avonds of 's anderendaags — eventueel als toemaaltje opdienen. In dit geval de bollen, al of niet gesneden, in de resterende saus opwarmen; hangt natuurlijk af van de omvang.

Wellicht is het niet nodig hieraan toe te voegen dat bepaalde aangeduide hoeveelheden rozijnen, eieren, zout, gist, voor zover het rijzen van het deeg hierdoor niet belemmerd of te sterk bevorderd wordt, niet strikt moeten worden toegepast. Hetzelfde kan men zeggen van vaster of lossere koken (hoewel los of licht ons alleszins verkieslijk schijnt), grotere of kleinere kneutels, meer of minder boter en suiker in de saus : alles samen een kwestie van smaak, verteerbaarheid en appreciatie ⁽¹⁾.

BROUW.

Brouw werd eigenlijk niet als een delicatesse beschouwd, maar eerder als een afwisseling in de dagelijkse kost, trouwens veel minder omslachtig wat samenstelling en bereiding betreft dan kneutels : simpel boekweitbloem met water en melk.

Bij ons thuis werd boekweitbloem feitelijk op twee manieren toe bereid en gegeten, namelijk als «brouw» en als «kluitjespap».

Het liefst hadden en aten we «brouw». Boekweitbloem, die met een weinig melk, zoetemelk of botermelk met de handen was bewerkt totdat het een gesloten brij of deeg uitmaakte, zoiets dat wat stevigheid betreft tussen deeg van voltarwebrood en dat van roggebrood lag. Hieruit werden dan stukjes gesneden of genepen en tussen de handen tot bolletjes van omtrent drie centimeter diameter gedraaid. Die werden even vóór het maal in water, melk of pap gekookt, eruit genomen, onder de disgenoten verdeeld en warmweg met een klontje of een scheutje gesmolten boter, dat elk met de brouwballen op zijn bord bedield kreeg, verorberd.

Kluitjespap.

Kluitjespap, zoals die bij ons genoemd werd, was botermelk- of zoetemelkpap, melk die derhalve reeds met een of ander soort bloem of meel was aangedikt, maar waarin tevens vaste bollen van de hiervorengenoemde brouwspeisen waren medegekookt. Met de pap kreeg elk een aantal ballen of «kluitjes» bediend, die dan samen met de pap naar binnen werden gewerkt. Voor zover ik me herinner, waren deze bollen minder groot dan die van «brouw».

(1) Zie *Kneutel, Knuttel*, Deel I, pag. 373 en 379 en *Roer-om*, Deel II, pag. 819, De Bo. Westvlaamsch Idioticon : Gent, Alfons Siffer, 1892.

Zie nog : *Kneutels en Bru (Brouw)*, dagblad «De Standaard», rubriek «Beknopt Verslag», 21 en 28 januari, 3 februari en 5 augustus 1970.

Het onderscheid tussen brouw en kluitjespap. De spijs van «brouw» werd, zoals we zegden, mét boter en het tweede gerecht als pap en zonder boter naar binnen gelepeld ⁽²⁾.

Boekweitpap.

Boekweitpap was botermelk of zoetemelk die noch min noch meer met boekweithloem werd «vroom» gemaakt of getemperd. Ik meen dat we die enkel gedurende de eerste wereldoorlog gegeten hebben, toen er geweldige voedselschaarste was en alle spijzen, niet het minst meelspijzen welkom waren en... smaakten ⁽³⁾.

Om te besluiten nog een paar beschouwingen wat de appreciatie van de gerechten aangaat.

Volgens sommigen, aldus het «Beknopt verslag», lekker noch min noch meer; volgens anderen, eerder voor de tafel van de kleine man, die zich in zijn povere situatie geen rijkere schotels kon veroorloven. Wij zijn van oordeel dat de kwestie genuanceerder moet worden bekeken.

Voorerst de smaak. Er zijn mensen die over het algemeen van geen meelspijzen houden, noch van brood noch van macaroni, noch van vermicelli, zoals er zijn die van geen vis willen weten. Over diegenen spreken we niet. Naar onze persoonlijke mening, moesten kneutels onder de leukere schotels worden gerangschikt, op voorwaarde natuurlijk dat ze volgens een behoorlijk recept en volgens de regels van de kunst waren toe bereid. En, met een kleine aanpassing, zouden we met onze leermeester kunnen zeggen: «Al draaiende keert ge, en al doende leert ge!»

Overigens waren ze niet voor de beurs van de kleine werkmán van die tijd, zelfs niet de brouwspijs zoals ze hier beschreven staat. Eieren, rozijnen, suiker, witte bloem en zeker boter waren geen ingrediënten die in een werkersgezin normaal op tafel kwamen (het allerminst in de week). Nu was het toch zo dat kneutels hoofdzakelijk daarmee werden bereid. En «brouw», al bestond die vooral uit boekweithloem, werd toch bij middel van boter, gesmolten of niet, heel wat smakelijker gemaakt. Worden aardappelen, worteltjes, de meeste groenten, trouwens ook vlees en vis, niet

(2) Het woord «kluitjespap» komt o. a. voor in een oud lokaal wiegeliedje, waarvan de aanhef luidt: «Keernekwak, 't zeelke brak, koecken en wafels en *kluitjespap*». Terwijl men het kindje in de wieg of in de armen schommelt, wordt die tekst herhaald tot het in slaap valt.

(3) Wat boekweit en boekweitpap betreft, zie het artikel in «Ons Meeftjesland», van de heer Alfons Ryserhove, pag. 56, 6e jaargang, nr. 2, 1973.

Zie ook: Bru, bij Verdam, Middelnederlandsch Handwoordenboek, p. 119, 's Gravenhage, Martinus Nijhoff.

pas dan lekker wanneer ze met boter, suiker en allerlei kruiden of middeltjes bewerkt en verbeterd zijn ?

Wij geloven dan ook dat kneutels en brouw (met boter) uit de burgerskeuken kwamen, meestal als afwisseling op de vastendagen, die een halve eeuw en meer geleden zo veelvuldig op de kalender voorkwamen : vrijdagen, kwatertemperdagen, vigiliedagen en vooral de veertigdaagse vasten, die toentertijd onder veel strenger normen moesten worden nageleefd, toen er immers geen vlees onder welke vorm ook op het menu stond en tal van vissoorten, voornamelijk op de buiten, veel minder konden worden aangeschaft, zelfs bij gebrek aan middelen niet konden worden aangekocht, zodat de werkman zich moest tevreden stellen met een haring en een mossel.

Wat inmiddels ook betekent dat kneutels en brouw in de gegeven omstandigheden smakelijk konden zijn en door iedereen, groot en klein, heel wat werden geapprecieerd... Waarom het nu ook niet eens proberen ?
... Waarom niet ?

Gerard VANDEVEIRE.

oud urSEL

Tot vóór enkele tientallen jaren was UrSEL een bijna onbekende gemeente in het noordwesten van Oost-Vlaanderen. Zelfs in het Meetjesland waren er velen die dat dorpje — gelegen tussen grote bureu — alleen maar bij naam kenden.

Door de gevechten aan het Schipdonkkanaal en het Belgische, later Duitse vliegveld in de Tweede Wereldoorlog, door de jaarlijkse Pierlala-feesten, alsook door het feit dat Gent op zoek is naar een geschikt terrein voor een nieuwe luchthaven, is daar enige verandering in gekomen. En dan is er vanzelfsprekend ook het prachtige natuurgebied rondom het Drongen-goed, dat in de toekomst een belangrijke rol als recreatiedomein kan spelen.

* * *

Eerst en vooral is er de gemeentenaam, die al een ongewone indruk maakt. Hij bestaat niet uit bekende elementen, zoals Watervliet, Nieuwkerken, Sint-Laureins of Poelkapelle. Daarenboven zijn de oudste vermeldingen praktisch gelijk aan de moderne vorm. En met zekerheid is voorsnog niet te zeggen wat die naam werkelijk betekent. Prof. Maurits Gysseling vermoedt : «bos op zandgrond, waar oerossen gevonden worden»; maar het zou ook zoiets als «paardenbos» kunnen zijn...

Die oudste vormen vinden we ten andere pas in 1147, dat is bijna tweehonderd jaar later dan een andere Urselse plaatsnaam : Wessegem. Die wordt reeds voor het eerst vernoemd in een schenkingsakte uit 979 (kopie midden 11e eeuw, *Liber Traditionum Sancti Petri*, fol. 78 verso, Rijksarchief te Gent). Hij behoort tot de grote groep plaatsnamen op -hem en -gem, die tot de Frankische kolonisatie teruggaan, en betekent «woning van de lieden van Wessi (Wasjo, Wizo of Wisso)».

Dit is trouwens niet de enige «hem»-naam in UrSEL. Daar zijn ook nog Heukelgem, Vrekem, Velkegem en Pilkem, allemaal namen die wij weliswaar niet vermeld vinden vóór 1226, maar die ongetwijfeld op zeer oude nederzettingen wijzen. Ze liggen op een slingerende lijn van oost naar west en zouden wel eens ouder kunnen zijn dan het centrum zelf (zie kaartje).

* * *

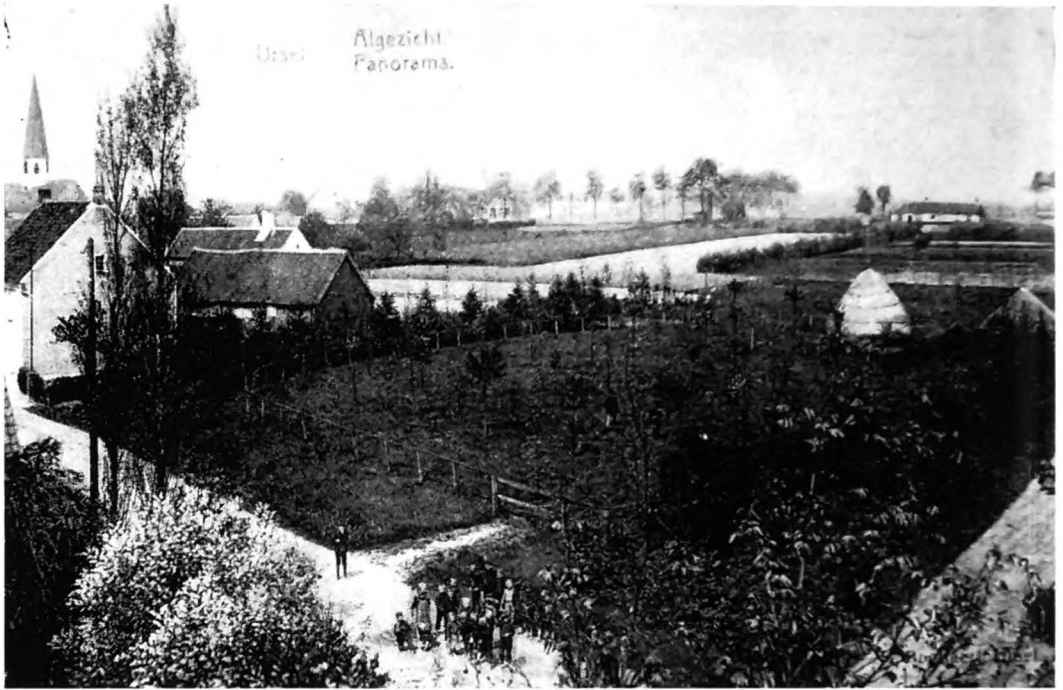

URSEL — Panorama
Uitgever, Dés. Verstraete.

1. — Aldus zag Ursel eruit in het begin van deze eeuw. De oude dorpskern, die oorspronkelijk alleen uit verspreide hoeven en een paar «rijkere» woningen bestond, was toen al met allerlei gebouwen aangevuld en geeft een nogal rommelige indruk. Links zien we Braets molen, in het midden de rijzige naald van de vroeggotische Urselse dorpskerk en rechts ervan de (toen witgeverfde) pastorie; op de voorgrond de oude jongensschool en een paar typische, sobere arbeiderswoningen. De foto werd genomen van op Steyaerts molen, d.w.z. uit het zuiden.

Reproductie Heemschut.

Een tweede eigenaardigheid is dat het grondgebied van de «prochie van Ursele» onder de bevoegdheid van twee verschillende kasselrijen viel, nl. Wessegem of *Ursel 't Gentse* onder die van de Oudburg (Gent) en een ander deel onder die van het Brugse Vrije, nl. a) *Ursel 't Vrije* (het grootste deel van het grondgebied) en b) een kleine oppervlakte ten noorden van de kerk, aan de Hulle, een stuk van de heerlijkheid van *Wulfsberge*, waarvan de foncierhoeve op Oedelem-Zeldonk lag. Nu zou men verwachten dat «het Gentse» in het oosten zou liggen en «het Vrije» in het westen, maar het is eerder andersom (zie kaartje)!

2. — Een weinig bekend en ook vrij oud panorama, vóór juni 1909 uit het oosten genomen, van op het huis van notaris Bouckaert, nu Gemeentehuis. Duidelijk spreekt hieruit nog het landelijke karakter van het toenmalige Ursel.

Foto uit de verzameling van Mej. Wilfrieda Gillis.

Een derde element is dat Ursel juist halfweg tussen Gent en Brugge ligt, dat het voor een groot deel natuurlijke grenzen heeft, waarvan de noordelijke en zuidelijke uit wegen bestaan, en dat het grondgebied de vorm vertoont van een wat ingedeukt vierkant, met het dorpscentrum precies in het midden. De belangrijkste wegverbindingen lopen in de richting oost-west, nl. de Gentweg van Brugge via Knesselare door Ursel-Dorp naar Zomergem en Gent, in het noorden de Oude Brugse Heerweg (nu Brugstraat) die een nog veel oudere verbinding tussen beide grote steden heeft gevormd, doch in de late middeleeuwen niet meer als dusdanig werd gebruikt en ten slotte in het zuiden de Heirstraat, die evenals de Brugse Heerweg oorspronkelijk zeer breed was, zoals op enkele plaatsen nog altijd is te zien. Het hele wegennet roept trouwens nog heel wat meer vragen op. Een ervan is dat de kern van Ursel wellicht ooit de Roze kan geweest zijn.

* * *

Urzel-De Kerk. D. Hendrix, met Plantynesthet Antwerpen

5. — Het dorpsplein met de zuidelijke gevel van de kerk in het begin van deze eeuw, omstreeks 1906. Aan de torenvoet, bij het dak, is nog duidelijk het restje van de vroegere kruisbeuk te zien. De Kalvarieberg of Beenderhuis is intussen verdwenen. Rechts daarvan, achter de lage witte muurtjes, lag het vroegere «Ghiselhuus» of Schepenhuis, dat op het einde van de 18e eeuw in het bezit was van de griffiersfamilie de Grave. De kamers van dit huis waren met prachtig stucwerk versierd. Toen wijlen dr. Van den Heuvel dit gebouw kocht en er een nieuwe villa wou laten bouwen, heeft hij nog getracht dat stucwerk te redden, maar met de toenmalige technische middelen bleek dat helaas onmogelijk. Op de voorgrond de tramlijn naar Eeklo, die slinger-de-slinger rondom de kerk en de pastorie liep. Reproductie Heemschut.

4. — De kerk van dichterbij in 1928. De beelden in het Beenderhuis zijn nu duidelijk zichtbaar (op dit ogenblik staan ze IN de kerk). Het muurtje vóór het voormalige Schepenhuis is verduwen en het Schepenhuis zelf ook al gesloopt. Ursel heeft intussen reeds elektriciteit gekregen (1923) en zelfs elektrische straatverlichting.

Foto uit de verzameling van Alf. Ryserhove.

Ursel is verder een typische landbouwgemeente, waarvan het noordelijke deel lange tijd zo schraal was, dat het zelfs niet eens als landbouwgrond kon gebruikt worden. Wél is er ooit een fabriekje geweest (nl. de «Vellenfabriek van Mijnheer Enke», aan de Hangaar), maar dat heeft het niet lang uitgehouden. Toen in de vorige eeuw een deel van de be-

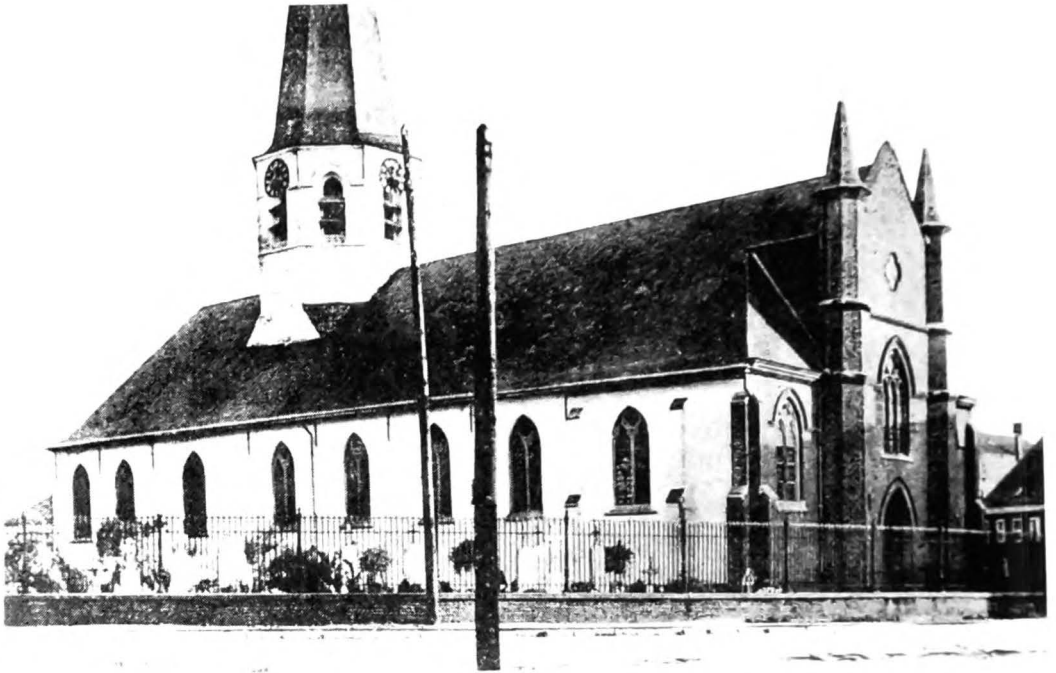
Ursel. — De kerk. — L'église
Hendrix, 293, Plantijnlei, Oost, Antwerpen

5. — Deze opname dateert uit 1904. Zo ziet de kerk eruit, als men in de tuin van de pastorie staat. De noordelijke gevel wordt door geen ornamenten of bijgebouwen onderbroken.

Prentkaart uit de verzameling van G. Vandevetere.

volking in de landbouw geen bestaan meer vond, moest die maar in de stad werk zien te vinden of uitwijken naar Amerika! Over industrialisering werd hier niet eens gesproken.

Enkel in de jongste jaren, nu de mens in onze vervuilde steden steeds meer behoefte aan vrije natuur en onbezoedelde lucht krijgt, is er misschien een kans dat Ursel een centrum voor recreatie kan worden. Maar

6. — De zelfde kerk, nu uit het noordwesten, van op De Briel. Toen men in 1865 de kerk een stukje heeft verlengd, is er meteen een nieuwe voorgevel aangeplakt, waarvan men het echter niet nodig vond, hem uit te kalken. Van de oude voorgevel zijn geen afbeeldingen bekend. De fotografen in die tijd vonden het blijkbaar geen bezwaar dat een paar leidingpalen hun foto's ontsierden. Het ijzeren hek rondom het kerkhof is pas vóór enkele jaren verdwenen, toen de weg Eeklo-Aalter werd verbreed en gemoderniseerd. Deze opname werd omstreeks 1935 gemaakt.

Prentkaart uit de verzameling van Mf. Ryserhove.

onvermijdelijk zal het, als zelfstandige gemeente, eerlang in de fusiedraaikolk verdwijnen, wat niet belet dat het een eigen karakter kan bewaren.

* * *

Verder zijn er nog de topografische en geologische verschillen. In het zuiden treffen wij drassige en waterzieke weiden aan, in de richting van de vroegere Durme (nu het kanaal Gent-Brugge); in het midden landbouw- en weidegronden van redelijke kwaliteit op een zandige rug (waar we ook de oudste nederzettingen vinden) en in het noorden de heuvelachtige, woeste gebieden met destijds heide en vijvers (nu bossen), waar de onvruchtbare tertiaire klei aan de oppervlakte komt. Hier ligt ook het

7. — Binnenzicht van de kerk in 1919, met de oude verlichtingsarmaturen, de sobere preekstoel, de smeedijzeren communiebank en achteraan het stijlloze hoogaltaar. Het raam daarachter is pas in 1889 weer opengemaakt. Het was nog de tijd van de veelkleurige beschilderingen op muren en gewelven, een typisch kenmerk van de negentiende-eeuwse neogotiek. Rechts is ook een van de oude biechtstoelen zichtbaar en in het koor de eikenhouten wandbekleding.

Prentkaart uit de verzameling van Mej. Wilfrieda Gillis.

hoogste punt van de streek, in de bossen nabij het Drongengoed (29 meter).

Dit landschap heeft in de loop van de tijden heel wat veranderingen ondergaan. De meest ingrijpende wijzigingen gebeurden in het noordwesten, waar het veld (d.w.z. de woeste gronden) in de 18e eeuw door de Norbertijnen van Drongen werd bebost met naaldbomen, die tot dan toe in onze gewesten eerder ongewoon waren. In het midden van de 19e eeuw bestond de gemeente Utsel nog voor meer dan twee vijfden uit bos (ongeveer 897 ha op een totale oppervlakte van 2.073 ha). Nu is nog de helft daarvan overgebleven (460 ha in 1960).

De evolutie van de bevolking is uiteraard beïnvloed door de ontginning van veld en bos, vooral in Utsel 't Vrije. Over de grootte van de be-

Ursel

De pastorij. - La cure.

D. Hendrix, Plantinist, 293, Antwerpen

8. — De pastorie achter de kerk, zoals ze in 1784-85 door de abdy van Drogen werd gebouwd. Na de Tweede Wereldoorlog was ze in zo een vervallen toestand geraakt, dat men ze grondig heeft moeten restaureren. Daarbij werd ook de bepleistering langs buiten weer weggenomen. De oude wandbekleding in een paar kamers kon nog gered worden, evenals de mooie eiken trap. Deze foto werd genomen in 1904.

Prentkaart uit de verzameling van Alf. Ryserhove

volking vinden we hier en daar enige inlichtingen, die ons toch min of meer een beeld van de bevolkingsontwikkeling geven. In 1469 telde men hier slechts 126 haarden (d.i. 500 à 600 zielen), in 1651 855 parochianen. De totale bevolking bedroeg in 1751 1006 inwoners, in 1754 1075 en in 1759 1509.

In 1789 waren er — alleén op Ursel 't Vrije — 1510 inwoners. De volkstelling van de Fransen in 1796 vermeldt er reeds 1889 voor heel de gemeente, want dan waren Ursel 't Gentse en Ursel 't Vrije al verenigd. Voor de latere jaren zijn wij goed gedocumenteerd :

1800 :	2052 inwoners	1846 :	2500	*
1814 :	2040	1859 :	2225	*
1850 :	2575	1885 :	2251	*

URSEL. Kapel en Scharminkelstraat

6. — We staan weer op het Dorp, maar kijken nu in zuidwestelijke richting. Links de Kapelstraat (de weg naar «Aeltre, Deynze en Courtrai», zoals uit de muurregijzer blijkt!), rechts het Scharminkelstraatje of de weg naar Knesselare en Brugge. Helemaal rechts de herberg «A la belle vue», later «In 't Schoon Zicht». Links het transpoor naar Zonneigem en Gent, rechts dat naar Ecklo. De foto is genomen in een periode toen langs de Kapelstraat (waarvan dit stuk toen nog niet zo lang bestond) stilaan nieuwe huizen werden gebouwd, namelijk in 1919.

Foto uit de verzameling van Mej. Wilfrieda Gillis

1890 :	2502 inwoners	1940 :	2555	»	
1910 :	2458	»	1951 :	2491	»
1929 :	2555	»	1969 :	2492	»

Deze cijfers tonen aan dat de bevolking van Ussel snel steeg van 1796 tot 1846, vervolgens sterk daalde tijdens de hongerejaren en de crisisperiode in de weefnijverheid, om daarna opnieuw aan te groeien tot omstreeks 1910. Verder in de 20e eeuw blijft de bevolking nagenoeg stationair, vooral wegens de gevoelige daling van het geboortecijfer.

* * *

Door zijn ongeordend bouwen heeft ook de mens het Urselse landschapbeeld sterk aangetast. Een paar eeuwen geleden was er alleen het

10. — Deze mooie, oude foto werd genomen in 1896 van uit het «Straatje Beneën» (de weg naar de Katerhoek, Vrekken en Oostmolen) in de richting van het dorpsplein. Rechts van de kerktoeren staat het oude Gemeentehuis met de herberg «In 't huis van Commune logeert men».

Zoals uit deze en vorige foto blijkt, was «een portret» nemen toen een ongewone en belangwekkende gebeurtenis.

De oorspronkelijke afbeelding draagt volgend onderschrift :

«Ingang van het dorp Ussel langs de zuidzijde, geboorteplaats van onzen Grootvader Pieter De Vlieger, op 9sten July 1809, Photographie genomen op 27 September 1896 en gewerkt door zijn petekind, die het zijn Grootvader verbiedig opdraagt. — J. Beeckman».

Foto uit de verzameling van Alf. Ryserhove.

Het gemeentehuis. - La maison communale.

Hopdyck, Plantijnalei, 293, Antwerpen

11. — Het oude Gemeentehuis op de «Plaats», nu uit het zuidwesten gefotografeerd. Bemerkt de opschriften : «Secretarij Gemeente-Huis Logement», «Tramstatie» en «In 't huis van Commune logeert men».

Op de hoek van het gebouw staat een van de oude, hoge verlichtingspalen. De lamp brandde op alcohol die onder druk werd gepompt.

Wij zijn in 1904 : in de deuropening de «bazinne», Pharaïlde Gillis, bijgenaamd Julietje ; rechts ervan koster Eugene Van Laere.

Reproductie Heemschut.

dorpscentrum en hier en daar een kleine wijkgemeenschap met enkele verspreide hoeven. De versnippering in de landbouw tijdens de vorige en in het begin van deze eeuw deed een aantal nieuwe gebouwen ontstaan, terwijl de dorpskern met arbeiders- en middenstandswoningen werd uitgebreid. Ook te lande, waar de grond goedkoop was, werden groepjes kleine huisjes opgetrokken. De oude woningen werden gesloopt of «gemoderniseerd» (d.w.z. meestal gruwelijk verminkt !) en nieuwerwetse bouwsels verrezen links en rechts in het veld ; dikwijls waren dat zogenaamde rijenhuisen, uit hun (stedelijk) verband gerukt, zonder vensters in de zijgevel. En in het centrum kwamen enkele grotere gebouwen, die door hun onge-

12 — Het oude Gemeentehuis is verdwenen en een nieuw, voor die tijd reusachtig complex is in de plaats gekomen. Beneden had men een herberg, het gemeentehuis en een winkel, op de eerste verdieping ruimten voor feest- en begrafenismaaltijden of voor vergaderingen, en bovenaan een toneelzaal die men langs een donkere houten trap bereikte. De toeschouwersplaatsen waren achteraan aanzienlijk hoger dan vooraan en men moest echt naar boven klauteren om op de achterste rijen plaats te nemen. Deze toneelzaal (in Ursel gewoon «de zale» genoemd) heeft een belangrijke rol gespeeld in het culturele leven tot na de Tweede Wereldoorlog. Talloze hartverscheurende drama's zijn hier opgevoerd, meestal gevolgd door een daverende klucht, om de ontroering weg te lachen. Het wordt hoog tijd om de geschiedenis van het toneel te Ursel eens grondig uit de doeken te doen. Hier trad ook geregeld het Ursels A Capellakoor op, dat door wijlen Marcel De Pauw was opgericht en veel muzikale vreugde in Ursel heeft gebracht.

In het deurgat links zien we Maurice Cleppe. Deze foto werd kort na het einde van de oorlog 1914-18 genomen: soldaten van de Belgische genietroepen zijn de transporen in de richting van Eeklo aan het nazien.

Prentkaart uit de verzameling van Alf. Ryserhove.

15. — Het nieuwe Gemeentehuis, vóór juni 1909. Bij de kerk, achter het lage muurtje, ziet men hier nog het oude Schepenhuis of «Ghiselhuus»: de villa van wijlen dr. Van den Heuvel stond er immers nog niet. Links bemerkt men een van de gietijzeren palen om de «Tramstilstand - Arrêt du train» aan te duiden.

Reproductie Heemschut.

wone afmetingen de oude harmonische bebouwing wegdrukten (zie b.v. de ontwikkeling van het dorpsplein, «de Plaatse») !

Het valt niet te loochenen dat sommige oude huizen te klein, vochtig en zelfs bouwvallig waren, dat ze vaak zilt in de muren hadden en hoegenaamd niet meer geschikt waren voor de gezinnen uit onze tijd. Maar het is spijtig dat de eigen hoevestijl van het zuidelijke Meetjesland — de witte hoeven met een typische deuromlijsting in grijze klampsteentjes, vensters met bovenlicht en onderaan groen-en-witgeverfde luiken — bijna overal verdwenen is. In de plaats daarvan zijn de stijlloze misbaksels gekomen, die we in geheel Europa kunnen aantreffen, maar waarvan ons land blijkbaar de specialiteit bezit.

Die ontwikkeling is al een hele tijd geleden begonnen. Langs de oude heerstraten, die als dusdanig niet meer gebruikt werden en voor de plaatselijke behoeften veel te breed geworden waren, werden stroken grond af-

14. — Dat het op Ursel «Plaats» niet altijd zo ledig was, toont ons deze foto uit 1937, genomen ter gelegenheid van de H. Hartfeesten en van het gouden priesterjubileum van Z.E.H. Pastoor Rumes. Ze geeft ons ook een beeld van een ander verleden, dat van de kuchende, hijgende stoomtrammetjes, die nu volkomen verdwenen zijn. Dit is hier de tram uit Eeklo, die een hele vracht belangstellenden aanbracht.

Links bemerken wij (met fiets en bolhoed) de heer Laroy, ere-schoolhoofd van Aalter-Brug; rechts het roomijswagentje van wijlen Triphon De Langhe, uit Knesselare.

Foto uit de verzameling van Alf. Ryserhove.

geknabbeld en verkocht, of in cijnspacht gegeven. Zo ontstonden o.a. de huizenrijen in de Brugstraat, op het Ursels Hoekske en aan de Heirstraat nabij Oostmolen. In het dorp waren de gronden te duur voor een arbeider en ze werden trouwens ook maar zelden te koop gesteld.

Toen kwam de groei van de dorpskern. De bevolking die, zoals wij zagen, sedert 1800 slechts met 500 inwoners is toegenomen, was niet langer meer uitsluitend in de landbouw werkzaam, maar concentreerde zich meer en meer in het centrum. De nieuwe provinciale weg Eeklo-Aalter-Tielt gaf het ontstaan aan een nieuwe straat, tussen het Dorp en de Hangaar (die

Ursel. — De aberdaanstraat

15. — Rechts van het Gemeentehuis liep de Aberdaanstraat. Eigenlijk is dat de Gentweg, die naar Zomergem en Gent leidde, maar ergens in de 19e eeuw moet hier een herberg «In de Aberdaan» gestaan hebben (ondertussen al weer lang verdwenen) en omdat die Gentweg zo lang was en tot aan de grens met Zomergem liep, was het gemakkelijker de straat tussen het Dorp en de Roze een andere naam te geven. Het derde huis links was een mooie landelijke herberg, evenals het langgestrekte huis rechts, helemaal op de voorgrond.

Reproductie Heemschut.

er toen natuurlijk nog niet was). Er kwamen ook enkele «moderne» gebouwen, zoals het grote complex met het vroegere gemeentehuis op het Dorp.

Na de Tweede Wereldoorlog bleek het nodig de weg Gent-Ursel-Brugge te verbreden en te moderniseren. Dat was het begin van het einde. Typische huizen werden afgebroken en wat in de plaats daarvan kwam, herinnert in niets meer aan het oude, gezellige dorp. De laatste klap kwam pas enkele jaren geleden, toen ook de weg Eeklo-Aalter ineens niet meer

16. — Dezelfde straat, in de richting Zomergem, met vooraan Karel Gillis op zijn hondekor en achteraan postbode Henri Boghaert.

Drukplaat Heemkundig Genootschap.

bleek te voldoen en een omleiding ten westen van het Dorp werd aangelegd. Daardoor werd eveneens het kerkhof gedeeltelijk ontmanteld. De beslotenheid van de oude dorpskom is verder kapot gemaakt door het afbreken van het grote huis tussen de Kapelstraat en het «Straatje Beneën».

Ten slotte waren er nog die mensen, die de jongste tijd de stad ontvluchtten en hier de rust kwamen vinden. Zij ontdekten dat er te Ursel nog redelijk goedkoop aan grond was te geraken en prompt werden langs de hoofdwegen (vooral in de richting van Eeklo en Knesselare) hele rijen villa's, bungalows en buitenhuisjes gebouwd, die het oorspronkelijke landschap maar al te vaak helemaal om zeep hebben geholpen. En als er ergens nog een stuk ongerepte grond overblijft, zoals langs de Gentweg of nabij de Dries, dan moet daar hoogdringend een «villawijk» uit de grond worden gestampt, een Buchenwald van huizen voor rijke mensen, die straks met de dorpsgemeenschap niets meer willen te maken hebben...

Graag toegegeven dat het allemaal wat bitter klinkt, maar wie Ursel in de jaren '20-'30 heeft gekend, kan niet anders dan vaststellen dat het karakter van dit prachtige Meetjeslandse dorpje op enkele tientallen jaren grondig is veranderd en gedeeltelijk verknoeid. Neem de tijd om deze foto's en prentkaarten eens goed te bekijken. Ze zijn een herinnering aan iets wat nooit meer terugkomt : de gemoedelijke rust van een stemmig, landelijk

17. — Wij zijn nu wat dichtler bij onze tijd (1936). De landelijke herberg rechts is door een nieuwerwetse winkel vervangen, de andere is al gedeeltelijk verbouwd (en verknoeid), terwijl links nog even het nieuwe Gemeentehuis zichtbaar is.

Gans de huizenrij links op de foto werd gesloopt in 1952-53, bij het verbreden en vernieuwen van de weg Zomergem-Knesselare.

Reproductie Heemschut.

dorp, de romantiek van stoomtrammetjes, die kuchend en blazend de helling naar Eeklo opkropen (en soms twee, drie keer moesten terugkeren omdat ze niet boven geraakten!), de molens die in ons land bijna allemaal gesneuveld zijn, de typische huisjes in hun simpele schoonheid, het straatbeeld, zo eenvoudig en ongekunsteld als de mensen zelf toen nog waren.

Laten wij eens kijken wat verdwenen is en wat nog overblijft...

* * *

Allereerst hebben wij de fraaie toren met scherpe naald, onlangs nog gerestaureerd en evenals het koor als monument geklasseerd. De kerk van Ursel is zeer oud. De achthoekige toren met zijn spitsbogige klokvensters behoort tot de vroeggotiek (14e of begin 15e eeuw) en in de kerk is duidelijk te zien dat de moerpilaren uit ruwe natuursteen bestaan. De toren

Ursel. — De Dorpstraat

18. — Ongeveer uit dezelfde hoek genomen, zien we hier nog eens de Aberdaanstraat, richting Gent, met daarin de tramsporen naar Zomergem. Duidelijk is dat de begrippen urbanisatie en rooilijn in vroeger tijden niet bestonden. Men bouwde maar kriskras naar gelang het uitkwam : sommige huizen vlakbij de straat, de andere een paar meter achteruit, sommige helemaal achteraan en tot ver in de diepte. We zijn hier weer een stukje dicht bij onze tijd : ook het tweede huis links, eertijds bewoond door de familie Tijtgat, later door de familie Vandereire, is al tot winkel verbouwd door de familie Tiberghien.

Prentkaart uit de verzameling van Alf. Ryserhove.

stond aanvankelijk op de viering van een kruiskerkje, dat zeer mooi moet geweest zijn, doch in latere tijden herhaaldelijk verbouwd en vergroot werd, zodat er nagenoeg niets meer van de oorspronkelijke kerk zelf is overgebleven. De geuzentroebelen hadden haar nochtans gespaard, want deken Vander Beke schrijft in 1610 in zijn verslag, dat er op de 22 parochiekerken van de dekenij Tielt slechts 5 in goede staat zijn, waaronder Ursel. De eerste verandering geschiedde in 1664, wanneer er aan weerszijden een afdak bijgebouwd werd en daarboven kleine vensters in de muren gestoken werden. Beide afdaken zijn gesloopt in 1760 en 1781,

TOELICHTING BIJ DE KAART :

Het kaartje van Ursel op de volgende twee bladzijden vertoont in zware lijnen de straten die omstreeks 1650 bestonden, met de naam die ze in die tijd hadden ; verder in fijnere lijnen de straten die sindsdien zijn aangelegd of rechtgetrokken. Tevens zijn erop aangeduid :

- de kapellen die vroeger in Ursel bestonden of later werden gebouwd ;
- de windmolens die in Ursel hebben bestaan ;
- de twee wegkruisen die Ursel rijk is ;
- de omwalde hoeven omstreeks 1650 ;
- de namen van enkele belangrijke wijken en plaatsen.

Verder ook de verdeling van het huidige grondgebied over de 3 heerlijkheden :

- in wit : Ursel 't Vrije ;
- ruitvormig gekruist : de twee stukjes van Wulfsberge ;
- rechthoekig gekruist : de twee delen van Wessegem of Ursel 't Gentse, dat onder de bevoegdheid van de Gentse Oudburg viel (in het noordwesten is die grens maar bij benadering te bepalen).

MALDEGEM

MULSLO STRAAT

DRONGENGOED

OUDE BRUGSE HEIRWEG

BRUGSTR.

PILKEMSTR.

BOGAERTSTR.

VLEUGE

EKEL STRAATJE

of TEGEL STRAATJE

PILKEM

PILKEM KERK WEG

ONDERDALE STRAAT

OUDE

GENTWEG

HOGE GENTWEG

GENTE HEIR-

WEG of NEDERE GENTWEG

WESSEGEM KLOUTER

WESSEGEM STRAAT

KONINGS GOED

KAPEL STRAAT

HEUKELGEM

HEUKELGEM STRAAT

BLAUW GOED
(ter Pieten)

DRIES

WORTUNE

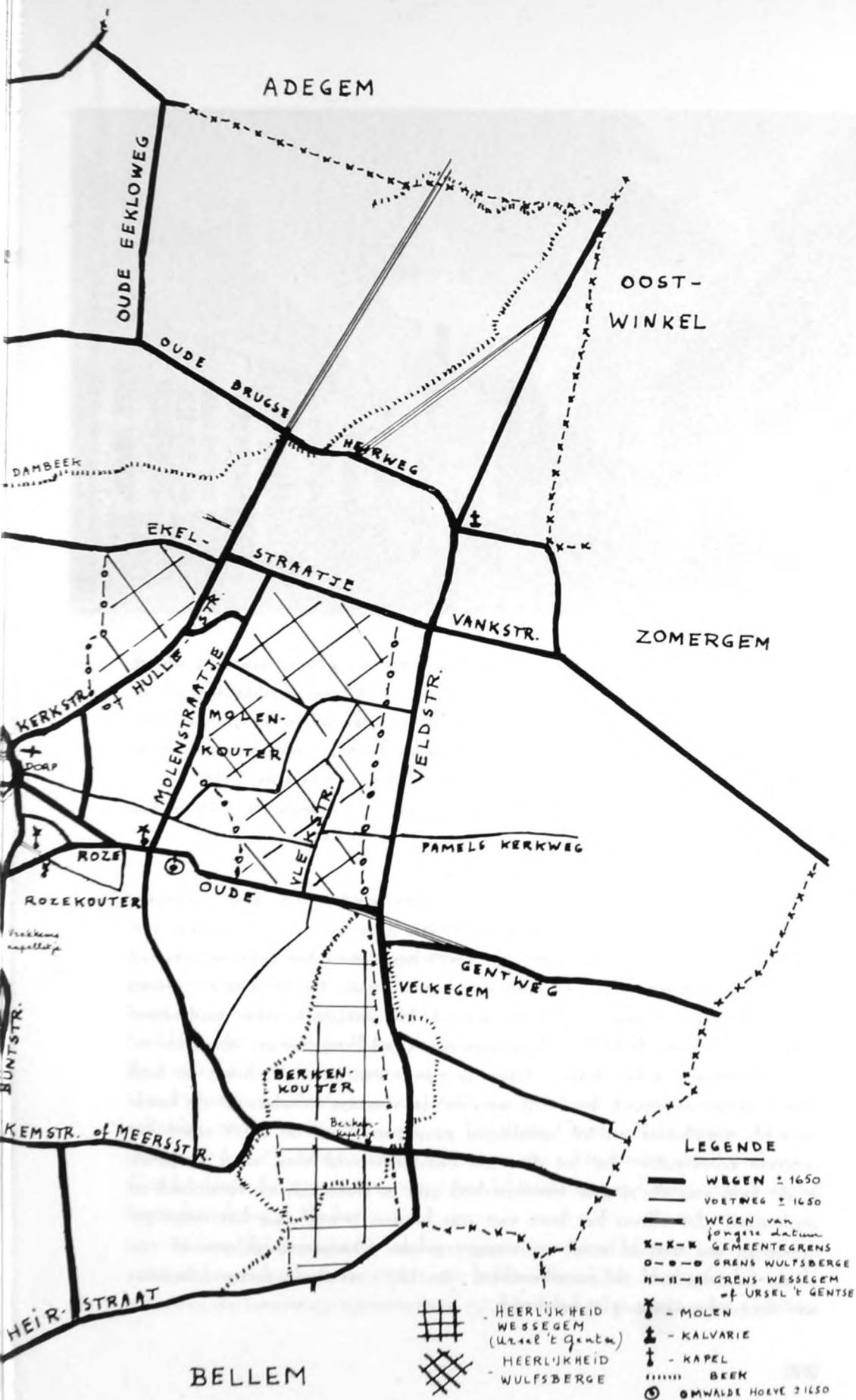
HEIR STRAAT

DR. JES BEER

AALTER

WARIKSTR.

KNESSELARE

19 — *Dezelfde straat, nu in de richting van het Dorp, waarvan op de achtergrond nog juist de herberg «In 't Schoon Zicht» te zien is. Rechts weer een van die mooie huizen, die nu bijna allemaal verdwenen zijn. Links in de deur Camilla Wille, echtgenote van René Herteleer, rechts Alfons De Muer. Foto genomen in 1919.*

Reproductie Heemschut.

toen zij door de huidige zijbeuken vervangen werden. De kerk onderging nogmaals een grote verandering in 1859-40, toen men o.a. de pijlers vernieuwde en de bogen verhoogde. In 1865 heeft men het gebouw vergroot door het te verlengen en een nieuwe voorgevel eraan toe te voegen; tevens werd het uitzicht ervan grondig gewijzigd. De werken werden aanbesteed voor 19,500 fr en de Gentse bouwmeester Karel Brugghevan, die alles ineens neogotisch wilde maken, naar de mode van die tijd, heeft de kerk alleen maar misvormd. In 1872 werden de veertien vensters in de beide zijgevels vernieuwd en tot spitsbogen omgevormd en in 1880 werd het centrale koorvenster dat tot dan toe dichtgemetseld was, weer geopend. In de loop van de jongste tweehonderd jaar is aldus zoveel veranderd en gepleisterd, dat alleen het koor met zijn houten gewelf nog het enige gedeelte is, dat min of meer op vroeger lijkt. Oorspronkelijk was er een kleine sacristie aan de noordoostkant; in 1849 werd de nieuwe sacristie aan de zuidoostkant erbij gebouwd.

20. — En nog eens de Aberdaanstraat in dezelfde richting, maar nu al verder van het Dorp af. Rechts in het deurgat Esther Verstraete en Demse Steyaert, links twee nichten van de vroegere burgemeester René Brugghevan. De foto is, evenals nummer 18, zeer kort vóór de Tweede Wereldoorlog genomen. Zoek nu niet meer naar de prachtige rode beuk, die de straat overschaduwde. Ook hij is bij de verbredingswerken in 1952-55 gesneuveld.

Prentkaart uit de verzameling van G. Vandeviere.

Tegen de zuidkant van de kerk stond vóór enkele jaren het «Beenderhuis» met een kalvarie. Hij dateerde uit 1886. Het kapelachtige gebouwtje werd ontworpen door een zekere Fr. van Wassenhove uit Eeklo; de beelden waren van de hand van een Gents beeldhouwer, die ook het Kristusbeeld herstelde dat daar al van vroeger bestond. De nieuwe kalvarieberg kwam in de plaats van een oude, die helemaal vervallen was en waarschijnlijk uit 1750 stamde, toen in Ursel de Grote en de Kleine Omme-gang van het H. Kruis werden gesticht (zie : De Potter en Broeckaert : Geschiedenis der gemeenten van Oost-Vlaanderen — Ursel). De kalvarie bevindt zich nu in de kerk.

De oudste vermelding van een pastoor te Ursel dateert uit 1205. En natuurlijk zal hij over een pastorie hebben beschikt. Herhaaldelijk duikt trouwens de benaming «priesterage» op. De huidige pastorie werd in 1784

Ursel — Roos.
La Rose.

21. — Wij zijn op de Roze beland. Rechts nog een paar arbeiderswoningen en (niet zichtbaar) de vroegere herberg «De vier Linden». Links een van die nieuwerwetse burgerhuizen, zoals die op het eind van de vorige eeuw werden gebouwd. Het was bewoond door de heer Benjamin Van Lierde, de vader van de latere burgemeester Robert Van Lierde.

De schooljeugd is blijkbaar opgetrommeld en mag mee op de foto. De knaap in het midden van de straat is Gerard Vanderveire. Het straatje werd in de vorige eeuw «Steenmolenstraatje» geheten: het leidde van de Roze langs de kapel «te Middelweeghes» naar het Goed te Wessegem (of Koningsgoed) en vandaar verder naar Westroonde en Knesselaere. Foto genomen voor juni 1909.

Prentkaart uit de verzameling van G. Vanderveire

85 gebouwd door de abdij van Drongen; de vorige stond niet op dezelfde plaats. Verscheidene paters van die abdij zijn trouwens in Ursel pastoor geweest (zie verder ook «Drongengoed»).

Het is hier niet de plaats om over het interieur van de kerk breed voerig uit te weiden. Toch loont het de moeite, even te verwijzen naar het orgel dat weliswaar zeer eenvoudig is, maar toch merkwaardig genoeg om vermeld te worden onder de «Oude orgels in Vlaanderen», waaraan de

22. — *Dezelfde straat in 1919, met op de achtergrond Braets molen. Het is niet onmogelijk dat de wijk de Roze certijds het centrum van Ursel is geweest. Alle officiële plechtigheden (b.v. een feestmaal ter gelegenheid van een plechtige onneming) grepen in de 16e en 17e eeuw hier plaats. Op dit punt ook liepen de Hoge en de Nedere Gentweg weer samen.*

Reproductie Heemschut

B.R.T. in de loop van 1965-64 een reeks uitzendingen wijdde. Het werd gebouwd door Pieter van Peteghem uit Gent voor de som van 850 gulden, plus hetgeen hij van het oude orgel nog kon gebruiken, dat in 1664 was aangekocht. Het akkoord, ondertekend op 14 mei 1749, voorzag dat het werk de eerste oktober van dat jaar moest beginnen. In februari 1751 was het klaar.

Dit orgel was in 1927 in zulke toestand geraakt dat het dringend moest vernieuwd en nagezien worden. Daarbij werden twee nieuwe spelen of registers geplaatst en een oud register weggenomen. Commentaar van de kenners en specialisten: dit orgel zou een zeer mooi instrument kunnen zijn, indien het degelijk en grondig werd gerestaureerd.

Het huidige hoogaltaar heeft 4500 fr gekost, toen het in 1884 gemaakt werd door beeldhouwer Matheus Jans, uit Gent. Het was een gift van

25. — Het huis Ledeganck. — In dit huusje woonde vroeger Jan Ledeganck, vader van de Meetjeslandse dichter Karel Lodewijk Ledeganck. Hij stamde uit een oude Vriese familie, die al in het begin van de 15e eeuw verscheidene gezinnen binnen Vriese telde en in die tijd erg welvarend moet zijn geweest. De vader van de dichter is hier echter enige jaren voor de geboorte van Karel Lodewijk weggegaan naar Eeklo. Het huusje was in de laatste jaren bewoond door de familie Cleppe en is afgebroken in 1951-52, toen de weg naar Zomergem werd gemoderniseerd en verbreed. Het was herberg en winkel.

Foto uit de verzameling van M^r. Ryserhove

«den Edelen Heer Borluet van Hansbeke», mits een jaargetijde op kosten van de kerkfabriek. De gebrandschilderde vensters zijn ontworpen en uit gevoerd door Nicolas Bouckaert te Gent en geplaatst tussen 1889 en 1895.

Boven dit hoogaltaar hing destijds een schilderij «De Hemelvaart van Maria».

De twee zijaltaren zijn toegewijd aan het H. Kruis en aan Onze Lieve Vrouw. Het eerste werd in 1869 geschonken door juffr. Euphrasie

27. — *Dezelfde Rooze, maar nu gefotografeerd uit de richting Zomerigem, kort vóór de Tweede Wereldoorlog. Op de achtergrond, achter de driewielkar, de vroegere herberg «De vier Linden». Aan het huis links is duidelijk zichtbaar dat de huizen eertijds in de richting van de zon werden gebouwd en niet de rooilijn volgden.*

Prentkaart uit de verzameling van M^r. Ryserhooft.

Bruggheman, samen met een schilderij dat de «Vinding van het H. Kruis» voorstelt. Het tweede was een gift van Coleta de Neve in 1870, eveneens met een schilderij dat de H. Dominicus voorstelt die de Rozenkrans ontvangt. Beide schilderijen werden vervaardigd door de heer De Coninck, kunstschilder te Mechelen, die in 1879 ook de kruisweg leverde. De twee altaardoeken kostten toen elk 100 fr.

Verder vermelden De Potter en Broeckaert nog twee schilderijen in de kerk van Ursel: een «Geboorte van Christus» van een goede meester uit de 17e eeuw en een «Marteldood van de H. Ursula» een oud en versleten doek. Zij spreken dan nog over een oud beeld van de «Nood Gods» dat echter in 1885 werd vervangen door een andere «Nood Gods» (Pieta) of Maria met het lichaam van de dode Christus) geschenkt door de reeds genoemde «Edele Heer Borluet van Hansbeke» en geschilderd door de eveneens genoemde Matheus Lens.

25. — *De Kapelstraat.* — In de verte ziet men, rechts op het achterplan, het nieuwe Gemeentehuis; vooraan, eveneens rechts, de eerste wissels van het rangeerterrein aan de Tramstatie of «Hangaar». Tussen bedoelde wissels en hangaar lagen niet minder dan zeven sporen, want Ursel was eenmaal een echt knooppunt van buurtspoorwegen.

Deze straat, nu Kapelstraat, is niet zo heel oud. Pas toen de weg tussen Eeklo en Tielst werd aangelegd, heeft men het dorpsplein met de oude Kapelstraat verbonden. Men treft hier dan ook geen werkelijk oude huizen aan. Wel liep er een klein weqeltje achter de schijnverkerij Saelens, maar dat is alweer een hele tijd opgeslorpt. — Foto genomen vóór juni 1909.

Drukplaat Heemkundig Genootschap

Ten slotte zijn er nog drie biechtstoelen, waarvan een met het jaartal 1726. De predikstoel was vroeger oververfd, maar heeft weer zijn oorspronkelijke «houtkleur» gekregen.

In 1650 is er al spraak van een «kerkhorloge» in de toren en de rekening van 1558 gewaagt reeds van drie klokken. Een groot getal versleten zerkstenen bedekten de kerkvloer tot in de 19e eeuw.

Ook is er iets bijzonders met de patroonheilige. Ursel heeft er namelijk twee: de H. Medardus en de H. Ursula. Medardus was wellicht eerst alleen, maar wanneer Ursula erbij gekomen is (op grond van de dorpsnaam ?...) weten we niet. De kerkrekening van 1558 vermeldt in elk geval

Ursel

De tramstatie. - La station du tram.

20. — Op het einde van de vorige eeuw werden door Oost- en West-Vlaanderen veel nieuwe tramlijnen gebouwd. De tram heeft in die tijd grote diensten bevestigd, veel van onze dorpen ontsloten en ook de mogelijkheid geschapen om in de stad te gaan werken. Ursel kwam op een kruispunt te liggen, met lijnen naar Gent, Brugge, Eeklo en Tielt. Aan het eind van de nieuwe Kapelstraat werd een «hangaar» gebouwd en een emplacement aangelegd, waar goederen vrachtwagens konden gelost en geladen worden en waar de reizigers-trams op aansluiting wachtten. De locomotieven hadden een centrale ketel en konden — in tegenstelling met die van de spoorwegen — in twee richtingen bestuurd worden. Het materieel bestond uit rijtuigen eerste en tweede klas, sommige met open, andere met gesloten balkon. In de winter werd een zitbank uitgebroken en vervangen door een kolenkachel, die soms teveel, maar meestal te weinig warmte gaf.

Reproductie: Heemschut

een jaargetyde «up St Ursele dach» en in 1622 was er in de kerk al een schildery, «een groot tafereel staende upden hooghen altaer, inhoudende de historie van Ste Ursele». De twee kermissen zijn door deze patroonheiligen bepaald; de grote kermis op de zondag na Sint-Medardus en de kleine kermis of Sint-Urseldag op die na 21 oktober, feest van Sint-Ursula.

Ursel — Transite
Station des Trains

27. — Het was vóór de Eers'e Wereldoorlog heel gewoon, aan de Tram-
statie (zoals dit knooppunt werd genoemd) drie of vier treins te
zien staan. Bussen en auto's speelden op dat ogenblik nog geen
enkele rol in het openbaar vervoer. De diensten waren voor die tijd
zeer modern en men reed van Ursel via Zomergem op een uur
naar Gent. Daarenboven waren er toen veel meer ritten dan later.
Maar na de oorlog 1914-18 begon dat snel te verminderen, vooral
toen tussen Gent en Zomergem de tramlijn werd geëlektrificeerd
en het aantal reizigers dat naar Ursel moest of via Ursel verder
wilde, aanzienlijk verminderde. Toch kon het tramverkeer op som-
mige dagen nog zeer druk zijn. Het was niet ongevoon om op de
dag van de H. Bloedprocessie te Brugge, tien à twaalf extra-trams,
soms met acht à tien rijtuigen, door Ursel te zien komen. Ze
kwamen dikwijls van tientallen kilometers verder. In diezelfde jaren
reden er zelfs nog speciale trams via Ursel, Ruiselede en Zurewezele
naar Diksmuide, ter gelegenheid van de Hzerbedevaart! Ook dit
aspect van ons volksleven, dat nu volkomen verdwenen is, verdient
eens een behoorlijke studie. — Foto genomen vóór juni 1909.

Reproductie: Heemschut

28. — Dit is de Tramstatie of de «Hangaar», met links het gebouw waarin de stoommachines en de spoorrijtuigen de nacht te Ursel moesten doorbrengen.

Aan de Tramstatie vinden we ook de vroegere vellenfabriek van Euke (rechts) en een ander gebouw (helemaal vooraan rechts op de foto) dat als katholieke school heeft dienst gedaan in de jaren van de jameuze schoolstrijd (1879-84), later als «Patronage» en dat nu nog als feestzaal wordt gebruikt.

Drukplaat Heemkundig Genootschap.

Midden in de 18e eeuw wou de Urselse pastoor Sint-Medardus kwijt op zijn patroonsfeest werd er teveel gevochten! Maar in 1802 wordt die heilige niettemin als enige patroon vermeld. In het midden van de 19e eeuw had een ander pastoor er iets beters op gevonden: Sint-Medard was patroon van de parochie en Sint-Ursula patrones van de kerk. Blijkbaar wou men iedereen tevreden stellen en is overal een mouw aan te passen.

* * *

Het oude Hof te Wessegem heeft in de geschiedenis van Ursel een belangrijke rol gespeeld. Het was een bezitting van de graven van Vlaanderen en als die door hun gebied trokken om de lopende zaken te regelen, verbleven ze telkens enige tijd op een van hun domeinen. Zo was het op het Prinsengoed te Knesselare en zo was het ook op Wessegem, zoals blijkt uit de Brugse stadsrekeningen uit de 14e eeuw, nl. voor de onkosten die de Brugse gezanten hadden gemaakt, toen ze naar het «paerlement» of de besprekingen te Wessegem hadden moeten reizen.

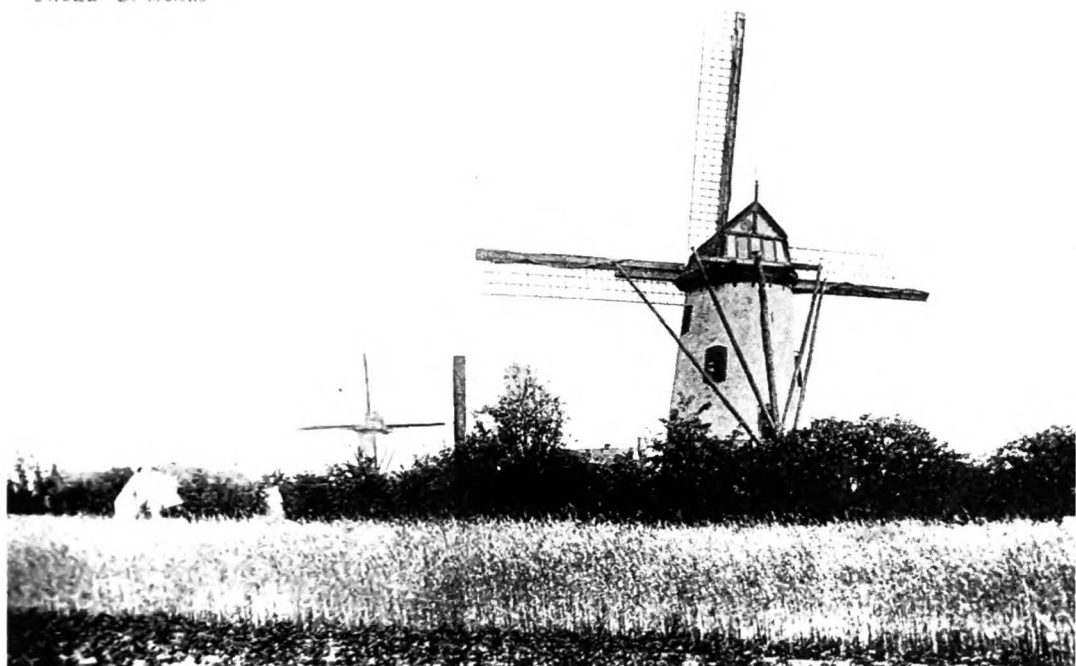
Ursel. — Katerhoek

D. H. 1972, 5e jaargang nr. 1 en 1975, 6e jaargang nr. 1.

26. — Wie langs het «Straatje Beneën» in de richting Vrekkem stapte, komt aan de Katerhoek. Het is niet heel duidelijk hoe deze naam ontstaan is (misschien wel uit Kouterhoek), maar dit gehucht heeft in de geschiedenis van de Urselse leute en folklore een belangrijke rol gespeeld, ten minste toch in de loop van de jongste honderd jaar. Hier «woonde» Pierlala, waarover al geschreven is in «Ons Meeljesland», 1972, 5e jaargang nr. 1 en 1975, 6e jaargang nr. 1. Op de foto, genomen voor 1 april 1909, hebben we een stuk van deze wijk: het kolenmagazijn van Van Lierde en daarachter Baets molen, in het midden het Schoolstraatje met de oude jongensschool (later verbouwd) en rechts Stexaerts molen. Toen deze opname gemaakt werd, waren het nog windmolens. In het witte huis voor aan rechts woonde vroeger bakker Theofiel Teygat.

Reproductie Heemschut

Toen Keizer Karel V en zijn afstammelingen, o.a. de koningen van Spanje, daarna de titel van graaf van Vlaanderen voerden en bezitters van Wessegem waren, is de naam van de hoeve «Koningsgoed» geworden. Maar toen was haar rol ook al uitgespeeld. Op het Hof te Wessegem stond tot na de Tweede Wereldoorlog nog een duiventoren, kenmerk van voornamelijk hoeven; deze is nu ook verdwenen.

70. — Dezelfde twee molens, maar nu uit het zuidoosten, namelijk van op de Rozekouter genomen. Vooraan zien we Steyaerts molen, op de achtergrond Braets molen. — Foto uit het jaar 1919.

Prentkaart uit de verzameling van Alf. Ryserhoce.

In Westvoorde, of «Mesvoorde» zoals men nu nog zegt, takte van de Gentse Heerweg een zijweg naar het zuiden af, die verbinding gaf met het Hof te Wessegem en dan verder, als Wessegemakkerstraat en Kapelstraat, naar de Roze liep (en niet naar «de Plaats» !); die weg heette eerst Nedere Gentweg en vormde de rechtstreekse verbinding van Wessegem met Brugge en Gent. Die Nedere Gentweg was oorspronkelijk veel belangrijker dan de huidige weg tussen Westvoorde en Ursel-Dorp, want het was de baan «also men ghaet ende vaert tusschen Ghendt ende Brugghe», zoals in de 15e eeuw wordt gezegd.

De benaming «Hosteliers», welke de inwoners van Ursel reeds in de 15e eeuw zouden gevoerd hebben, wijst erop dat het dorp wegens zijn ligging, halfweg tussen Gent en Brugge, voorbestemd was om als pleisterplaats en nachtverblijf voor reizigers te dienen. Maar wij kunnen ons de vraag stellen of deze spotnaam slaat op Ursel 't Vrije ofwel op Wessegem? ... Er is ons te Ursel slechts één enkele herberg uit de 15e

51. — De hele Katerhoekwijk in 1919, nu van aan de Hangaar gefotografeerd. Van rechts naar links : Steyaerts molen, Braets molen en daarachter, nauwelijks zichtbaar, de Rozemolen of Keyzers molen.

Reproductie Heemschot

eeuw bekend, nl. *de Drie Coninghen*, doch wij weten niet waar die stond. Maar het Koningsgoed wordt van ouds *l'hostel de Wessegem* genoemd, minder *le manoir*. En er waren daar verschillende, zeer oude herbergen op de Pietendries en te Wessegem : *Levendale*, *de Fransche Schilt*, *de Puyrapere*, *het Cleen Plaisir*... Deze laatste herberg bestond van onheuglijke tijden en was het wethuis van Wessegem, «alwaer de boden van Gent op Brugge en vice versa dagelyks te zamen komen en van maele veranderen» (Telling van de herbergen, 1779).

Op het meest noordelijke punt van Ursel, waar de grenzen van Maldegem, Adegem en Ursel samen komen (Krakeelweg), wordt reeds in de 15e eeuw een grenskruis vermeld. Hier vlakbij, op het grondgebied van Ursel, treffen wij het veelbetekenend toponiem «Mottes» aan; daar was eenmaal de zeer oude nederzetting Hulselo, waarvan de resten van de grachten nu verdwenen zijn in het Nato vliegveld.

Helemaal in het noordwesten van Ursel hebben wij de hoeve en de mooie bossen van het Drongengoed. Hier nestelde de abdij van de Nor-

Ursel

Maalderij "De Keyser",

« Het Leer, Plantijnbl. 293, Antwerpen

52. — De Rozemolen of Keyzers molen, zoals hij er in het begin van deze eeuw uit zag. Aan de overzijde was in de molenberg een grote gleuf gelaten, waarlangs de wagens en karren tot in de molen konden rijden. De Rozemolen is zeer oud en was oorspronkelijk een houten molen op teerlingen. Pas na 1798 werd hij vervangen door een stenen molen, zoals de twee andere een zogenaamde bovenkruier (d.w.z. dat alleen de kap met de wieken kon draaien naar de wind).

Reproductie: Heemschut.

bertijnen zich reeds in het barre Maldegemveld in 1242. Wij hebben daarvoor geen andere bron dan de kronijk van de abdij van Drongen, die onder dat jaar vermeldt : «Emit praelatus 75 bonaria wastinae in confinio

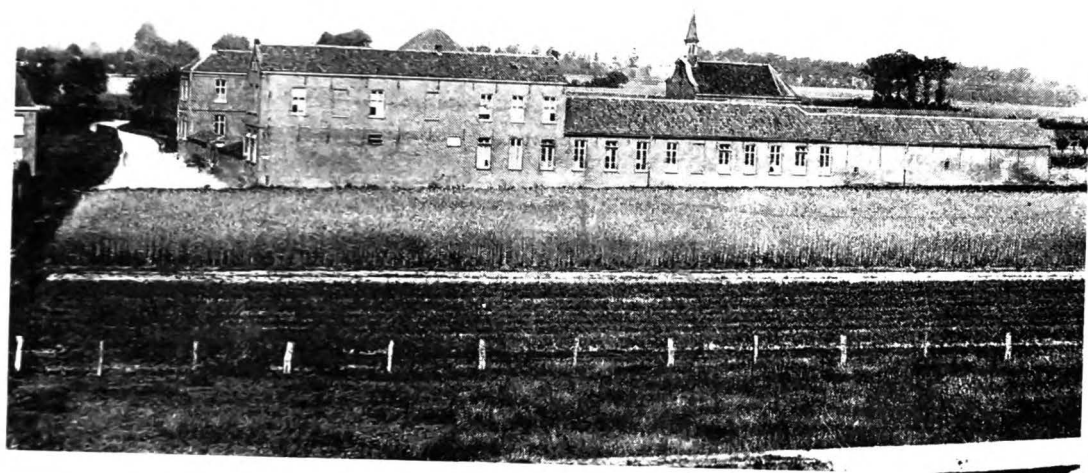

55. — *Dezel[de] Rozemolen zoals hij door kunstschilder Herman Verbaere in waterverf werd getekend, in 1959. Kort daarna is hij afgebroken en ook van de molenberg en de molenrijver is thans niets meer te bespeuren.*

Reproductie J. Vandeviere

parochianum de Ursela et Maldegem». Binnen deze door de prelaat aangekochte 75 bunder woeste grond (1 bunder = 5 gemet), ontstond weldra een eerste hoeve, met bossen, vijvers, meersen en land, die in 1402 voor 40 pond parisis werd verhuurd. Ze werd in de 16e eeuw verwoest en in 1565 opnieuw opgetrokken, ditmaal op de plaats waar de huidige gebouwen staan. Hoogstwaarschijnlijk stond de vorige hoeve een paar honderd meter meer oostelijk, op de plaats waar men nu nog sporen van wallen ziet en die men het «Verbrand hof» noemt, dus noordelijk van de Hofdreef, bij het Duivelsputje.

De gronden van het Drongengoed waren zo slecht van natuur, dat de uitbating niet erg renderend was. In 1740 stonden de gebouwen vervallen en was slechts 1/6 van de heiden ontgonnen, die door de abdij in 1212

54. — In 1860 was te Ursel aan de splitsing van de Onderdalestraat en de Heudelstraat een klooster opgericht, tevens tehuis voor bejaarden en wezen. De zusters behoren tot de congregatie van de Franciscanessen van Gent (Crombeen); deze «bemaat» ook de kloosters van Hansbeke en Knesselare. Te Ursel staan de zusters eveneens in voor de kleuterschool en de lagere meisjesschool die aldaar gevestigd zijn. Langsheen de Onderdalestraat, uiterst links op de foto, was vroeger ook de zogenaamde «Congregatiekapel», waarin geregeld mis werd gelezen voor de leden van de plaatselijke Mariacongregatie. De kloostergebouwen vormen een grote rechthoek en vertonen naar buiten een zeer gesloten en strenge structuur. Deze opname dateert uit 1919.

Prentkaart uit de verzameling van Mej. Wilfrieda Gillis.

verworven waren! Toen verscheen abt Antoon de Stoop, die in 1746 al de gebouwen vernieuwde en reeds eerder op grote schaal, volgens gezonde en beproefde principes, de ontginning aanvatte. Terzelfdertijd werd wat dieper in het bos een soort omwald buitenverblijf voor de abt en zijn paters opgericht, waarop ze van tijd tot tijd logeerden of kwamen uitrusten en herstellen. Men noemde dit verblijf «'t Bouwken»; het was voorzien van een ophaalbrug en er werd door de ondergedoken onderpastors van

75 — Het best bewaarde Urselse kapelletje staat langs de weg naar Vrekkem. Over zijn ontstaan weten we niets. Misschien heeft het behoord tot de «Grote Ommevang», waarover De Potter en Broeckaert op blz. 25 van hun «Geschiedenis van Ursel» gewagen? Het is in elk geval niet de kapel «te Muldeweghe», die op het einde van de 16e eeuw verdwenen is en langs de Kapelstraat lag.

Foto R. Tondat

Ursel en Knesselare vaak mis gelezen tijdens de jaren van de Franse overheersing, toen onze kerken gesloten waren. Dat gebouwtje is nu al een hele tijd verdwenen; wanneer het gesloopt werd is niet bekend, doch het bestond nog in 1820.

Bij de Franse inlijping werd geheel het Drongengoeddomlein in 1797 geconfiskeerd en publiek verkocht aan particulieren. De hoeve en de stallen uit 1716 zijn bewaard gebleven. Doch de zware poortgebouwen, de duiventoren en de waterput werden alle slechts na de Tweede Wereldoorlog gebouwd, met materialen van vreemde herkomst. Zij doen afbreuk aan het oorspronkelijk landelijke karakter van deze mooie hoeve, die eertijds alleen door «wallen» was beschermd en zeker nooit het uitzicht van een burcht had.

56. — Binnen, tegen de achterwand van hetzelfde kapelletje langs de weg naar Vrekkem, treffen we deze mooie houten omlijsting aan. Het huidige beeld is betrekkelijk jong en past niet in dat barokke kader.

Foto J. Vandeviere.

Boven de ingangdeur van de Drongengoedhoeve bemerkt men het wapen van abt de Stoop en dat van de abdij van Drongen, met de kenspreuk : «Vita brevis, corda juncta cordibus»; wat men als volgt zou kunnen vertalen : «Het leven is kort, laat ons toch van harte overeenkomen». Het Lieve Vrouwbeeld in de nis onder dat wapen werd daar in 1914 geplaatst op initiatief van de toenmalige eigenaar Stas de Richelle en de eerste zondag in juli plechtig gewijd.

57. — *De Berkenkapel of de Bleuwe Kapel, in 1611 gebouwd was in de 19e eeuw zo vervallen dat ze door een nieuwe werd vervangen. Van deze kapel liep vroeger een «Kappellewegel» in de richting van Bellem.*

Foto J. Vandeviere.

Het Goed te Velkegem, in het uiterste oosten van Ursel, een andere zeer oude nederzetting, was reeds vóór 1650 helemaal ten onder gegaan.

Op de Dries, te paard op de grens met Knesselare, staat het omwalde Blauwgoed, alias het Goed ter Pieten. Een smalle strook ervan, langsheen de Aardenburgscheerweg, ligt op Knesselare en renteerde onder Wessegem, doch behoorde tot de Gravelijkheid in Knesselare. In 1472 liep de grens tussen Ursel en Knesselare dwarsdoor het woonhuis van ter Pieten, maar de schouw stond op Ursel. Tegenwoordig staan de hoevegebouwen van ter Pieten helemaal op Ursel. In de ankeringen van het hoofdgebouw lezen wij het jaartal 1722; toen had er waarschijnlijk een vernieuwing plaats. In 1728 werd de hoeve gekocht door Mevr. de Wed. Maelcamp. Het geheel is in de loop van de tijden menigmaal verbouwd geworden.

78. — Ook dit kleine kapelletje staat nabij de wijk Berken, namelijk langs de Veldstraat, dicht bij het kruispunt met de Gentweg. Hier vlakbij lag eertijds het Goed te Velkegem. Het deurtje van dit pylerkapelletje vertoont typische volkskunst-motieven. Heeft het misschien ook tot de «Grote Ommegang» behoord? Of is het een gewoon devotiekapelletje?

Foto J. Vandeviere

Vijftig jaar geleden waren er in Ursel drie molens. De oudste stond op de Roze en was onder het Oud Regime de enige die er mocht zijn. De heer van het Land van de Woestijne bezat hier immers het maalrecht binnen een kring van een mijl straal, rondom de staak van Oostmolen. De

39. — *Langs diezelfde Veldstraat, nabij de grens met Oostwinkel, vinden we dit landelijke kruis. Hoewel de vorm van de omlijsting naar de 18e eeuw verwijst, ontdekken we toch nergens een aanwijzing, wanneer en waarom het zou opgericht zijn. Het is niet onmogelijk dat het op een oud grenskruis zou teruggaan. Maar volgens een legende zou daar in de Franse tijd iemand vermoord zijn...*

Foto J. Vandevre.

boeren moesten dààr hun graan laten malen ; zelfs thuis «kweimen» was streng verboden.

De molen van de Roze bestond wellicht reeds in 1365 en stond op cijnsgrond van de heer van het Land van de Woestijne. Tot 1798 was het

40. — Ook langs de weg naar Oostmolen staat een kruis, namelijk op de plaats waar de vroegere Vrekkemstraat of Meersstraat (nu Kruisstraat) van de huidige Vrekkemstraat aftakt. Nadat het onlangs bij wegentwerken bijna in de verdrukking kwam, is het toch weer hersteld en op dezelfde plaats heropgericht. Over zijn oorsprong is ons evenmin iets bekend.

Foto R. Tondat.

een houten staakmolen op teerlingen. Daarna werd een stenen molen gebouwd op een molenberg. Beschadigd door beschieting, werd hij in 1940 ten gronde afgebroken. Ook de molenberg werd afgevoerd, zodat niets meer aan de vroegere toestand herinnert.

41. — De mooiste en best bewaarde hoeve te Ursel is ongetwijfeld het Drongengoed. Het huidige gebouw dateert uit 1746 en is opgericht op een andere plaats dan waar de eerste nederzetting was gebouwd. Alleen het hoofdgebouw, links op de foto, is uit die tijd. Het lagere gedeelte, evenals het losse bijgebouw, zijn van jongere datum. De waterput is pas in de jongste jaren aldair gemetseld. Ook de grote schuur is uit de 18e eeuw. Alle andere bouwsels zijn pas na de Tweede Wereldoorlog opgetrokken. De omwalling of gracht omsluit niet alleen de eigenlijke hoevegebouwen, maar ook een vrij groot terrein. Het Drongengoed was het centrum van een grote bebossingsactie in het vroegere «velt», in de loop van de 18e eeuw.

Foto R. Tondat.

In 1845 behoorde de Rozemolen aan Pieter De Muynck, mulder te Ursel ; in 1848, bij erfenis, aan zijn kinderen en in 1852, bij verdeling, aan Karel De Muynck. Deze herbouwde nog de molen in 1859 en maakte er een oliewindmolen van, Jan-Baptist De Keyser-Pollet, molenaar te Ursel, werd eigenaar door aankoop in 1871. Daarna bleef de molen in handen van dezelfde familie : nl. van Emiel-Francies De Keyser (in 1911) ; van Maria-Sophia De Keyser en De Keyser-Nunninck Wed. Emiel (in 1935) en van Maria-Sophia De Keyser, te Maldegem (in 1939).

De twee andere molens waren van veel jongere datum ; één ervan bestond reeds in 1820. De stenen korenwindmolen van Steyaerts, op het perceel nr 488bis, Sectie B. «Plaetse», behoorde oorspronkelijk aan Jan-Baptist Van Cleemput, mulder te Utsel, en vanaf 1876 aan zijn kinderen. In 1895 werd er een stoommachine geplaatst. Desideer Van Cleemput verkocht de molen in 1896 aan Evarist Steyaert-Standaert, molenaar te Utsel. In 1921-22 veranderde de molen van bestemming en werd magazijn; later werd hij onttakeld, zodat thans nog alleen de romp ervan overblijft.

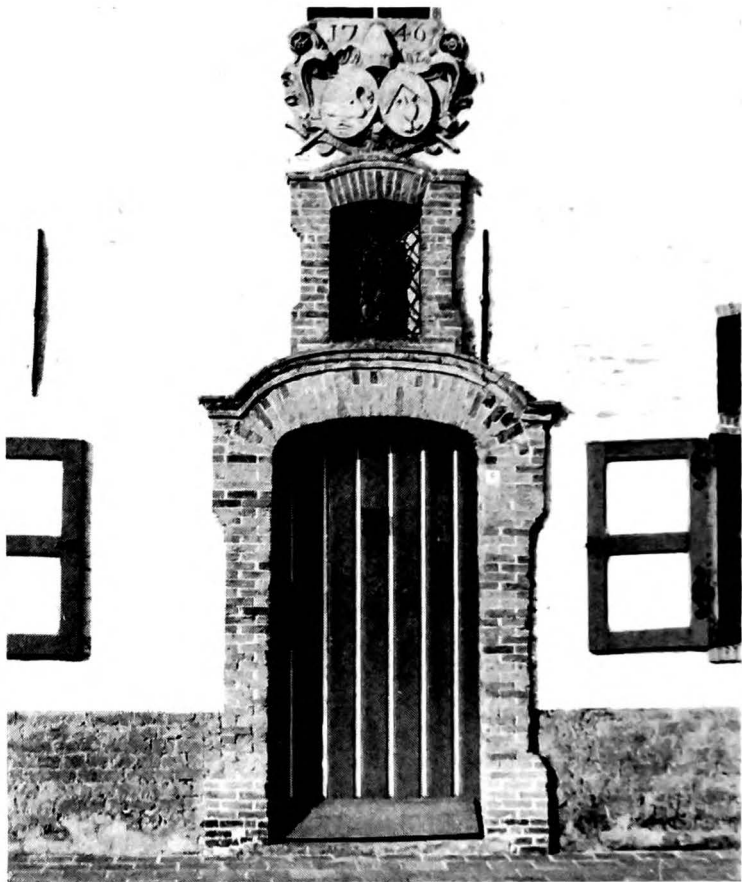
De derde molen, of Braets molen in het Schoolstraatje, was een stenen koren- en oliewindmolen. Gedeeltelijk gesloopt en magazijn geworden in 1946, is hij nu volledig verdwenen. Hij was in 1848 het eigendom van Karel Beaucourt, notaris te Oostkamp. Bij erfenis overgegaan, in 1859, naar Maria-Isabella Beaucourt, eigenares te Brugge, werd hij in 1866 aangekocht door Nathalie De Keyser, winkelierster te Utsel. De molen kwam vervolgens, bij erfenis, in het bezit van Constantin De Keyser-Gillis, die hem in 1880 verkocht aan August Braet-Schelstraete, molenaar te Utsel. Deze plaatste er in 1893 een stoommachine. Door verkoop in 1925 werd Hector-Julien Braet-Van Parijs, mulder te Utsel, de laatste eigenaar van de molen.

Veel vroeger is er, voor enkele jaren, nog een andere molen geweest, namelijk nabij de Veldstraat. Met de toestemming van de heer van Wulfsberge hadden twee vennoten in 1668 te Utsel, op het grondgebied van Wulfsberge, een molen opgericht. Aangemaand door de heer van het Land van de Woestijne die molen onmiddellijk te sluiten, gingen zij in beroep en kregen zij van hogerhand de toelating hem te heropenen. Deze molen, die nauwelijks op tien minuten gaans van de Rozemolen stond, was wellicht niet genoeg renderend, want in 1685 braken de eigenaars hem af en brachten hem over naar Knesselare, ter vervanging van de afgebrande Plaatsmolen (A. Verhoustraete).

In 1718 werd nog eens gepoogd een andere molen op te richten te Utsel. Arnout Verduytsse had namelijk daartoe reeds vergunning gekregen vanwege de Majesteit, maar de heer van het Land van de Woestijne kon verkrijgen dat die vergunning terug ingetrokken werd (id.).

* * *

In 1858 vatte de heer J.B. van de Woestyne d'Hansbeke het plan op, ook Utsel met een klooster te begiftigen. Een dergelijke stichting had hij reeds in het leven geroepen te Hansbeke in 1846 en te Knesselare in 1854. Hij nam contact op met het bestuur van de Zusters Franciscanessen te Gent (Crombeen) en weldra konden de bouwwerken beginnen. Op het einde van de zomer 1860 betrokken de zusters de nieuwe lokalen en de 2 oktober van dat jaar werd het gesticht plechtig gewijd. De edele familie

42 — De mooie ingang deur van de Drongengoedhoeve met het Lievevrouwebeeld uit 1914 en de wapenschilden van abt Antoon de Stoop en van de abdij van Drongen.

Foto uit de verzameling van Mej. Wilfrieda Gillis.

van de Woestyne d'Hansbeke was aanwezig, alle huizen en straten waren versierd en er werd een mooie stoet gevormd. Het klooster werd onder de bescherming van de H. Ursula gesteld.

Van meet af aan bestonden er twee lagere klassen voor het onderwijs van de jongere kinderen en een kantschool voor oudere leerlingen. Men zou ook «ten eeuwigen dage» de zorg op zich nemen voor 12 oude mannen, 12 oude vrouwtjes en 12 weeskinderen.

In 1898 werden de twee zijvleugels van het voorgebouw van het klooster met een verdieping verhoogd, om langs de ene kant nieuwe lokalen te kunnen bouwen voor de meisjesschool en langs de andere kant een ruimere slaapzaal en werkplaats voor de weeskinderen. In 1902 bouwde

15. — Dit is alles wat nog overblijft van het aloude Hof te Wessegem, dat een zo belangrijke rol heeft gespeeld in de geschiedenis van Ursel. De herhaaldelijk verbouwde hoeve wordt nu nog het «Koningsgoed» genoemd.

Foto J. Vandeveire.

de Congregatie van het Crombeen hiernaast een nieuwe kapel voor de parochiale meisjescongregatie. Ook later grepen nog verschillende vergrotingen en verbouwingen plaats.

In 1908 bestonden er in het klooster vijf klassen voor het lager onderwijs en twee voor de bewaarschool. De zusters vierden in 1910, samen met de ganse gemeente, plechtig het vijftigjarig bestaan van hun stichting.

* * *

Zoals overal zijn er te Ursel nogal wat kapelletjes geweest, oude en nieuwe. Het oudst bekende stond langs de Kapelstraat, iets voorbij de plaats waar nu de nieuwe omleiding van de weg Aalter-Eeklo van de oude weg aftakt. Ze werd «capelle te Middelweghe» genoemd, een benaming die ook te denken geeft, vermits zij nagenoeg halfweg tussen Wessegem en de Roze werd opgericht. Ze was aan Onze-Lieve-Vrouw gewijd en is in de troebelen van de tweede helft van de 16e eeuw ver-

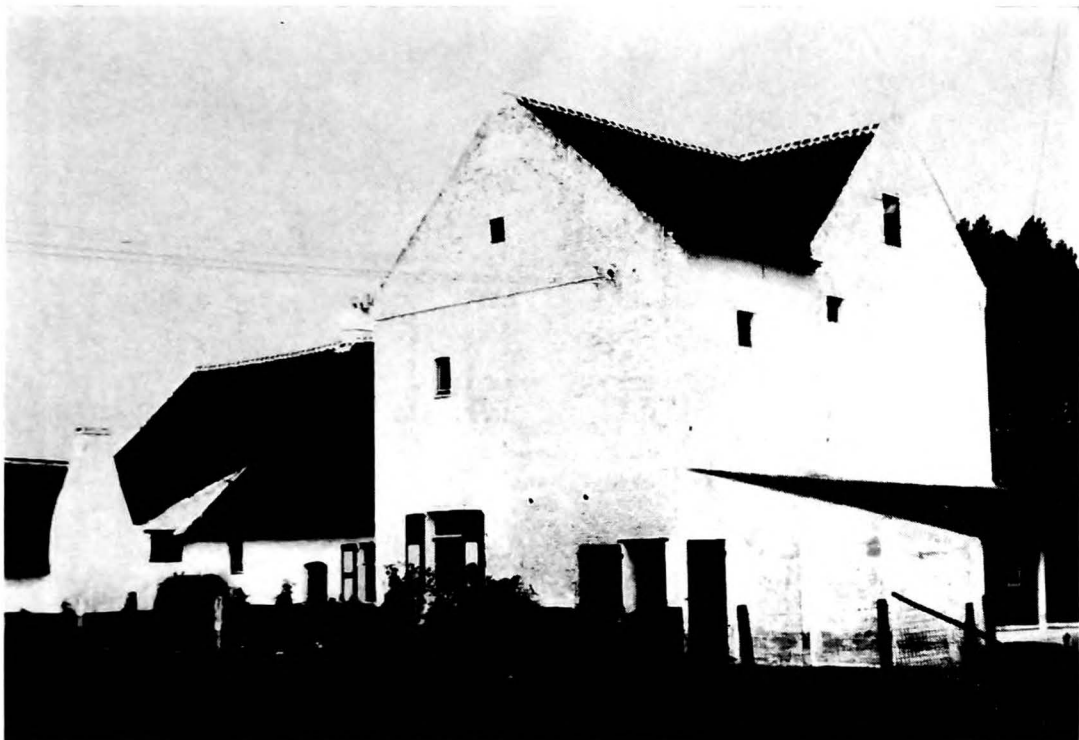
41. — De omwalde hoeve het Blouwgoed, alias het Goed ter Pieten, op de Dries. Voorzijde met het jaartal 1722 in de ankeringen van het hoofdgebouw.

Foto R. Tondat.

dwenen. De oudste kerkrekeningen (1528 en 1558) maken er nog gewag van ; maar in 1617 wordt enkel nog «pro memorie» vermeld dat de kerk recht had op één derde van hetgeen op de dinsdag na Pasen in de kapel werd opgehaald.

Eveneens vóór de godsdiensttroebelen was er tijdens de kruisdagen en in de pinksterweek een processie naar de kapel van Onze-Lieve-Vrouw ter Pieten, maar die stond net over de grens op Knesselare en Aalter en ze is eveneens in dezelfde periode verdwenen ; ze werd nooit meer heropgebouwd, ondanks het herhaald aandringen van de omwonenden.

Verder was er een hele reeks kapelletjes met de staties van de kruisweg, opgericht in 1729 naar het voorbeeld van de kruisweg-omgeving te Jeruzalem en te Gent-Akkerghem. We weten niet eens waar ze gestaan hebben en ook de «Via Dolorosa» of Grote Ommegang op 21 september is na de inval van de Fransen in ons land weggebleven. Er staat

15. — Achterzijde van het Blauurgoed, gezien vanaf de Aardenburgseheerweg (op Knesselare). Het complex, waarvan sommige gedeelten zeer oud zijn, werd talloze malen verbouwd en omgevormd.

Foto R. Tondat.

één kapelletje op de Roze, dat onlangs piëteitsvol gerestaureerd werd (al was het oorspronkelijke enigszins anders!) en dat wellicht tot deze Grote Ommegang heeft behoord, terwijl het Beenderhuis (waarover wij hiervoren al spraken) de laatste statie van de Kleine Ommegang was.

Een ander kapelletje, in het Schapersstraatje, omstreeks 1910 opgericht door de familie Verbrugghe, is ook al weg. Er bestaan zelfs geen afbeeldingen van. Aan de Veldstraat vinden wij nog een klein kapelletje, met een modern beeldje erin; het deurtje verklapt ons dat het niet zo jong is, maar over zijn ontstaan weten we niets.

Wat verder op Berken is er nog een, een beetje groter. Het is in 1872 gebouwd en kwam in de plaats van een ouder, dat in 1664 werd opgetrokken, op een plek waar tevoren nooit een kapel had gestaan. Ook de Congregatiekapel bij het klooster «is niet meer»... Bezit iemand nog een foto ervan?

Op de Dries heeft er ook eentje gestaan, maar het is verdwenen. Alleen langs de weg van het Dorp naar Vrekem staat er nog een zeer

46. — Het huis Rottey, op De Briel 1 te Ursel. De foto draagt volgend onderschrift :

«Voorgevel van het woonhuis van onzen Grootvader Pieter De Vlieger, geboren te Ursel op 9sten July 1809. Photographie genomen op 27 September 1896 en gewerkt door zijn petekind, die het zijn Grootvader eerbiedig opdraagt. Zijnde ook het geboortehuis onzer Moeder Cordula De Vlieger. — J. Beeckman».

Foto uit de verzameling van Alf. Ryserhove.

eenvoudig en lief kapelletje. Binnen ziet men een mooi houten paneel met prachtige barokke versieringen en er heeft vroeger een zeer schoon beeld in gestaan. Maar op een of andere dag rondom de eeuwwisseling, heeft iemand een gloednieuw beeld van Onze-Lieve-Vrouw van Lourdes in de plaats gesteld van «dat ouderwetse ding daarbinnen», dat de edelmoedige (?) schenker natuurlijk naar huis heeft meegenomen !...

Wij spraken hiervoren reeds over het lang verdwenen kruis bij Hulselo. Na de Tweede Wereldoorlog waren er te Ursel ook nog twee kruisen langs de weg. Het eerste, Vrekkenhuis, staat op de plaats waar de Meersstraat op de Vrekkenstraat komt. Wanneer en waarom het daar werd opgericht, is niet bekend.

47. — Woonhuizen De Briel 5-7, uit de periode 1800-1820. Bemerkt de mooie deur met bovenlicht of «waaier» en vloedplank, alsook de vensterluiken met hartmotiefje. Links zien wij nog een gedeelte van de opstand voor een voeger strodak. Het gebouw uiterst rechts werd heel wat later opgetrokken.

Foto R. Tondat, 1966.

Het tweede kruis staat langs de Veldstraat, nabij de grens met Oostwinkel. Op zichzelf is dit kruis niet veel bijzonders, maar het bevindt zich op een belangrijk knooppunt van oude wegen en het trekt onze aandacht door de serene rust die van deze omgeving uitgaat. Hier liep de oeroude handelsweg Brugge-Gent, over de Brugstraat, Rijvers en Zomergem; dus niet die door de dorpskernen van Knesselare en Ussel. Op deze eenzame plaats stelden de reizigers zich onder de bescherming van het kruis. Adegem, Ussel en Oostwinkel komen een eind verder noordelijk van dit punt samen, zodat dit kruis misschien op een oud grensteken kan teruggaan. Maar in feite weten wij voor beide kruisen niet wanneer, door wie en waarom ze daar zijn opgericht.

18. — Zeer waarschijnlijk is dit het oude Vrekkehof. Nochtans dateert de huidige hoevevoning — hoe mooi ook — pas uit het begin van de 19e eeuw. Zij bevindt zich Kruisstraat 9.

Foto R. Tondat 1960.

Een zeer belangrijk element, onder de littekens van de geschiedenis van onze dorpen, vormen ten slotte de plaatsnamen. Dat zijn de benamingen die onze verre voorouders gaven aan straten en wijken, beken en vijvers, bossen, weiden en akkers, aan herbergen, huizen en kapelletjes. Ze zijn niet met de ogen waar te nemen, men kan ze niet fotograferen, maar ze leven nog voort, sommige alleen in oude documenten, andere in de volksmond, soms onveranderd, soms verbasterd en vervormd en soms onherkenbaar verminkt.

Over de gemeentenaam hadden we het al, evenals over enkele wijken en gehuchten zoals Wessegem, Pilkem, Heukelgem, Velkegem en Vrekem. Ze zijn de oudste en in het eerste deel ervan zit telkens een oude voornaam verscholen. Ook de Brugstraat of Oude Brugse Heirweg noemden we reeds, en de Veldstraat liep naar het «velt», d.i. de onbebouwde, woeste heide. De Hulle betekent gewoon de hoogte (hil) en Onderdale was in de 15e eeuw Hongerdale (Nee, men ging er niet dood van honger :

49. — Hoofewoning Veldstraat 4, uit de aanvang van de 19e eeuw, waarin misschien wel oudere elementen verwerkt zijn. De gebruikte bakstenen, sommige balken en de vensterramen lijken ons aithans eerder tot het einde van de 18e eeuw te behoren.

Foto R. Tondat, 1966.

het eerste deel ervan is weer een oude voornaam). De Briel is een plein en de Dries een driesprong of een gemeenschappelijke weide (die we in Ussel «'t Gemeente» noemen). Het woord «Kouter» verwijst naar de oudste in cultuur gebrachte gronden : ze lagen meestal hoog en in één blok. In Ussel waren er vier : de Rozekouter, de Molenkouter, Wessegemkouter (de grootste) en Berkenkouter (of Zandkouter).

In het noorden waren er heel wat vijvers, o.a. de Klare Vijver, de Vuile Vijver, de Oude Vijver, de Middelvijver, de Grote Vijver, de Eeklovijver, de Bekevijver en de Wentelvijver, de Veldvijvers, Clerxs Vijver en ten slotte de Bakkervijver en de Scheppervijver. Daarnaast waren er ook een paar beken : de Dambeek en de Driesbeek.

Sommige straatnamen zijn erg duidelijk : de Meersstraat of Vrekkemstraat (dat is niet de weg naar Oostmolen, maar die tussen Vrekkem-

50. — Een mooie deuromlijsting, Aalterseweg 55. Al lijkt het borendeel vrij sober en primitief, toch zal het maar uit de jaren 1850 dateren; doch het bleef in al zijn eenvoud, ook met de plaveien ervoor, zeer goed bewaard.

Foto R. Tondat, 1956.

kruis en Berken!), de Kapelstraat (die liep naar de «capelle te Middelweghe»), de Pilkemstraat en de Molenstraat. Maar andere zijn dat niet. De Waterstraat was vroeger de Warikstraat, de Hendelstraat heette Tendenstraat (ze liep «tenden» op de Brugstraat) en de Saluin komt van «tsalardijs» (en hier zit weer een persoonsnaam in). En weten de meeste Urselaren nog waar het Vankstraatje ligt, en het Vlekstraatje of de Doss-weg?

51. — Hoevewoning Den Hulle 1, waarschijnlijk uit het begin van de 19e eeuw, maar waarvan de «stoel» en de grote schuur ouder kunnen zijn. Het schuurtje links, vanaf het hoge venstertje, werd later aangebouwd.

Foto R. Tondat, 1966.

Daarom is het zo spijtig dat het gemeentebestuur ons niet heeft geraadpleegd, toen het een paar jaren geleden de Urselse straatnamen heeft vastgelegd. Dan hadden heel wat vergissingen kunnen voorkomen worden. Maar er is nog altijd kans om de fouten te herstellen !

Want wat een mooie, schilderachtige namen hebben we niet in de Ganzekleit, de Scheelweg, de Vleuge, de Aberdaanstraat, het Scharminkelstraatje en het Straatje Beneén !

Er waren op Ursel ook een paar belangrijke wegels, o.a. Pilkem Kerkweg en Pamels Kerkweg, en uit jongere tijd de Kattewegel, de Kouterwegel, de Kapellewegel.

Niet alleen straten en wegen kregen een naam : ook talrijke percelen land, weide, meers en bos. Sommige ervan zijn al erg oud en worden reeds in de 15e eeuw vermeld, maar het grootste deel kennen we uit de 16e en de 17e eeuw. Soms zijn ze samengesteld met woorden als -bos, -meers,

-stuk, soms ook zijn het woorden als de Blankaart, de Bleuzaart, de Klink-aart. Een paar keren worden ze genoemd naar hun ligging : de Nedere Bilk, de Oostbilk, de Westbosgracht, de Hoge Bunt, de Bachtenput, het Draaiboomstuk, het Hekstuk, de Brasput. Soms speelt de vorm of het uitzicht een rol : de Bijle, de Ronde Meers, de Lange Bilk, de Panne, Smalakker, de Strepe of Striepe, de Vierkante Bilk, de Bek, de Driebek, de Dwarze Bilk, de Geer, de Grote Haak, de Kromme Bilk, «den quinten» (= vijfhoekig stuk), de Beloken Stede, de Berg, de Blakke Bos, de Blekker, de Bonte.

Een andere keer wordt de begroeiing op of nabij het perceel vermeld : de Notehomen, de Roggebedden, het Distelbilske, de Tarwebilk, de Krakkedreef, het Kruidstuk, het Klaverbilske, de Boekdonken (boek = beuk), de Biesbos, de Kromme Wilge, de Boombos, de Kaasgrasbos, het Wollegras, de Abelenbossen, de Eikbos, de Elshaag, de Evenbilk (even = soort haver), de Boekweibilk, de Boonbilk, de Braambilk, het Loofbilske, enz.

Maar ook de aard van de grond treffen we in de namen aan : de Kwade Bilk, de Magere Bilk, de Vette Bulken, de Blekhul, de Kleemput, de Kleiten, de Mergelput, het Moortelken, het Sompelken, het Steenland, de Vorte Lijne, de Watergang, de Zwembilk.

En met dierennamen : de Paardenbilk, de Vossenbilk, de Kalverbilk, de Schaapswarande, het Wulvekot, de Zwijnsbos, de Ganzekleit, de Karpelgracht, de Varkensbilk, de Reigerie.

Of we vernemen iets over een of andere vorm van exploitatie : de Kareeloven, de Klinkaart, de Steenovens, het Bedelf, de Bedolven Bos, de Braken, het Rot (= geroid bos).

En natuurlijk zijn er een aantal namen waarin de grootte wordt genoemd : de 7 Lijnen, de Tien Gemeten, de Vierhonderd Roeden, het Bunder, enz.

De Motte zegt ons waar de grote hoeveelhouden stonden en de Molenstaak tot waar het maalrecht van de heer van Woestijne zich uitstreckte. En dan zijn er veel oude namen die niet zo doorzichtig zijn, zoals Hemsdal, Haamsdonk, Heirbroek, Suywater, het Berhout, de Berrendonken.

Het gebeurde ook wel dat men sommige namen niet meer begreep en er iets anders in zag. Het Buntstraatje werd het Boomstraatje, de Donkput het Domputje, de Lijzenhoek (Lijze = Elisabeth) de Luizenhoek. En misschien is de Katerhoek wel uit Koutherhoek gegroeid. Maar wat betekenen het Hoogprikel en de Kajudeberg ? Hoe ontstond de naam Neggelkoer ? En hoe komen we aan Schobbejakshoogte ?

't Konijntje kreeg zijn naam van een herberg : «het Wild Konijn» en aan «het IJzeren Hand» stond vroeger een soort wegwijzer. Sommige namen hebben iets met de geschiedenis of de gebruiken te maken. Denk

52. — *Deze lieve hoevewoning, Konijntje 4, dagtekent eveneens pas uit het midden van de 19e eeuw. Het achtergebouwtje dat wij uiterst rechts zien, werd nog later opgetrokken. Wellicht is het gedeelte links, voorbij de schoorsteen, ook van jongere datum.*

Foto R. Tondat, 1966.

maar aan het Galgestuk of de Barrière (waar tol moest betaald worden) en het Gijselhuis was het schepenhuis.

Op de Eeberg ontspringt de Ee of Ede. In ter Pieten en Pietendries zit een woord dat «brug over een gracht» betekent. Maar op de Martelaars werd niet gemarteld (het land behoorde aan een De Martelaere) en de Bogaartstraat loopt niet langs een boomgaard (maar wel langs de hoeve van een zekere Bogaert; vroeger ten minste).

Op de Maagdenbilk groeiden geen maagden en de naam Muinke-meersen verwijst alleen maar naar de bezitters, de monniken van de Drongense abdij, zoals ook bij de Drongenlijne (een lijne is 100 roeden). «Onser Vrouwen land» behoorde aan het «Gulde van O. L. Vrouw», het Armmeerselke aan het Armbestuur en het Kerkestuk en het Kerkeland aan de kerk van Ussel. Het Savoorstuk lag naast een sauvoir of met

55. — Deze prachtige schuur staat in Onderdale 4, maar is gedeeltelijk gesloopt. De muren dateren uit de 18e eeuw, voorzeker uit de periode 1770-80. Het gedeelte witte muur rechts was oorspronkelijk even lang als het gedeelte links, zodat de inrijpoort in het midden hing. Zeer eigenaardig was het ingebouwde wagenhuis. Het daaraan gehechte afdak was natuurlijk van jongere datum. De strobedekking van deze schuur is zeer mooi en vakkundig, zoals men op de foto duidelijk kan zien.

Foto R. Tondat, 1966.

wijnen afgesloten ruimte in een vijver, om gevangen vis levend te houden. De Begijnbossen hadden niets met de begijntjes te maken, maar met de bekende familie Beghijn. En de Schijthaag is niet wat u denkt! Het is zelfs heel onwaarschijnlijk dat Dode Man en Hoekman werkelijk «mannen» waren: het woord «man» is hier wellicht een waternaam.

En soms weten we het helemaal niet of kunnen we het alleen maar raden. Waarom heet een stuk land, meers of bos de Matolf? Of 't Poffetje, 't Rapierke, de Rijstalbilk, de Schietspoele, het Schuitje, het Schuurholf, de Stulmeers, de Venhout (vroeger Venniet), de Voorkoop, de Warikt, de Wormstal, den Eegale, de Glorie, het Hustje, de Lisselare, 't Kapoentje, de Kleppe, enz.?

Hoeven we er nog aan toe te voegen dat er in Ursel ook oude huis- en herbergnamen te vinden zijn ? Al heel oud zijn De Vier Heems-kinderen, het Groot Sint-Joris, de Ingel, de Roze, enz. Maar ook uit de jongste eeuw zijn er ons heel wat bekend. Om ons maar tot het einde van de Tweede Wereldoorlog te beperken : In 't Fort, In het Hoogprijkel, Bij den jongen Bert, In den Groenen Boomgaard, In 't Koophandelshuis, In 't Zwijntje, In de Kroon, De Barrière, In de Oude Barrière verkoopt men drank. In Elk weerd hem (sic), A la belle vue (later : In 't Schoon Zicht), In den Briel, de Welkom, In de Kajudeberg, In den Welgezinden, de Vier Linden, In Vlaanderen, de Vlaamsche Leeuw, de Vrede, In de grote Pot, de Tramstatie, In de B.V.O.S., in de V.V.O.S., enz. Er moet in Ursel vroeger nogal wat gedronken zijn !

En er zijn nog veel honderden namen. Dit is maar een kleine keuze...

* * *

Ten slotte bezit Ursel nog een paar oude schuren en enkele mooie hoevetjes — alles samen echter niet zoveel meer. Er is zeer veel verloren gegaan, de littekens van de geschiedenis van onze dorpen vervagen. Zij steken nu vooral in de dorpsaanleg, in de structuur van het wegennet, in de bewaard gebleven plaatsnamen, veel minder echter in de gebouwen. Hier en daar te lande en in de bossen is er nog wel een brok ongerepte natuur, die ons stil en gelukkig kan maken, waar wij voelbaar kunnen afstemmen op de golflengte van de voorbije generaties, met hun arbeid en zorg, hun verdriet en angst, hun vreugde en hoop. Die onverstoorde en deugddoende plekjes zijn ook te Ursel niet meer zo talrijk. Laten we er vooral zuinig mee omspringen !

Wie meer historische bijzonderheden verlangt, kan deze vinden in :

- F. de Potter / J. Broeckaert : *Geschiedenis der gemeenten van Oost-Vlaanderen.* — Ursel. — Arrond. Gent, reeks I, deel 12, 1870 : 33 blz.
- A. Verhoustraete : *Molens binnen het maaggebied van het Land van de Woestijne.* in «Appeltjes van het Meetjesland», II, 1950.
- Adzo (= A. Dassonville) : *Plaatsnaam Wesseghem.* In : *Biekorf*, jaarg. 20, 1909, blz. 124.
- L. Tytgadt : *Schilderijen in de kerk.* In : *Bulletijn van het comiteit der provincie Oost-Vlaanderen... voor monumenten en landschappen.* Deel 4 (1911), blz. 87-88.
- M. Verstraete : *Wandelvoordracht.* In : *De Wielewaal*, jaarg. 10, 1943, blz. 150-151 (Vogels).
- D. Verstraete : *Kruisen als grenspalen.* In : *Ons Heem*, jaarg. 7, 1949, blz. 100.
- R. Van Deynse : (Vogels), in «De Wielewaal», blz. 243-244, jaarg. 10, 1943.
- R. Van Deynse : *Grote gele kwik, Motacilla cinerea c. Tunst.* In : *De Wielewaal*, jaarg. 11, 1944, blz. 106.
- R. Van Deynse : *Uitstap.* In : *De Wielewaal*, jaarg. 12, 1945, blz. 155.
- Alfons Ryscherhove : *Knesselare.* Uitg. Moeyaert, Brugge, 1945.
De Geuzenberoerten in de streek van Knesselare. In : *Appeltjes van het Meetjesland*, III, 1951.
Feodaal Knesselare, idem, XV, 1964.
- Kultureel Jaarboek van Oost-Vlaanderen, Gent, deel 1961-II (Molens).
- J. Veltman : *Everzwijnen in Ursel eten braaf uit de hand ; groot natuurpark op historische hofstede (Drongengoed).* In : *Het Nieuws van den Dag*, jaarg. 66 = 't Vrije Volksblad, jaarg. 9, 18 dec. 1950, blz. 1, met illustr. (= De Antwerpse Gids, jaarg. 7, 19 dec. 1950, blz. 6).
- Meetjeslander : *Het Drongengoed te Ursel.* In : *Eikel. Rijksatheneum Eeklo*, jaarg. 2, 1948, nummer 2, blz. 5-7.
- E. Tieleman : *De afstamming van K. L. Ledeganck.* In : *Ons Heem*, jaarg. 3, 1947, blz. 173-175 ; jaarg. 7 (= jaarg. IV nieuwe redactie), 1948, blz. 13-18 en 51.
- H. Van de Genachte : *Rond Aalter in den Franschen Tijd.* Snoeck-Ducaju, Gent, 1904, 625 blz. (tekst historisch erg onbetrouwbaar).
- A. Verhoustraete : *Het Wessegemse op Aalter.* In : *Appeltjes van het Meetjesland*, X, 1959.
De rondreis van Walter de Marvis, bisschop van Doornik, in 1242 : idem, XII, 1961.
De Pietendries op Knesselare en Aalter : idem, XIII, 1962.
Leenroerig overzicht van Aalter, I : id., XV, 1964 ; II, id., XVII, 1966.
Mengelingen over de noordkant van Aalter : id., VII, 1955.
- G. Vandevre : *De laatste oorlogsmaand te Ursel (13 oktober-11 november 1918) :* id., XIX, 1968.
- D. Verstraete : *Oude Wegen in het Meetjesland :* id., I, 1949.
De Steenweg van Gent naar Brugge van de XVIIIe eeuw : id., II, 1951.
Nog over de wegen in het Meetjesland : id., II, 1951.
- G. De Smet : *De ontginning van eigen heidegronden door de Abdij van Drongen in haar «Drongengoed» te Ursel in de eerste helft der achttiende eeuw :* id., III, 1952.
Het Drongengoed te Ursel van 1242 tot 1740 : id., IV, 1953.

- D. Verstraete : Wessegem : id., V, 1954.
 Anti-patriotten op het ambacht van Maldegem in 1790 : id., VI, 1955.
- Boudewijn De Muynck e.a. : Ursel, parel van het Meetjesland, dorp van Pierlala :
 Drukk. Verstraete, Ursel, 1972 : 32 blz., met illustr.
- Dr. Michel Cloet : Het kerkelijk leven in een landelijke dekenij van Vlaanderen (Tielt)
 tijdens de XVIIIe eeuw (1609-1700) : Leuven : 1968 : 622 blz.
- A. Ryserhove : Over ontginning te Ursel en Aalter in het midden van de 18e eeuw.
 In : Ons Meetjesland, jaarg. 2, 1969, nr 4, blz. 7.
- M. Verstraete : Over Pierlala te Ursel... : idem, jaarg. 5, 1972, nr 4, blz. 151-159,
 met illustr.
- Folklore-Komit , Ursel : Pierlala-liederen uit Ursel : idem, jaarg. 6, 1973, nr 1, blz. 40.
- A. De Vos : Krijgsverrichtingen in en om Zuid-Meetjesland tijdens de laatste fase van
 de 80-jarige oorlog (1621-1648). In : Appeltjes van het Meetjesland, VIII,
 1957.
 Franse invallen in Zuid-Meetjesland 1648-1713 : idem, IX, 1958.
- J. Vandeveire : Waartoe een proces nog dienen kan : id., X, 1959
- Dr. E. Dhanens : Kerkelijk edelsmeedwerk in het Meetjesland : id., XII, 1961.
- R. Moelaert : De Kapelanij Onze Lieve Vrouw ter Pieten te Aalter : id., XIII, 1962.
 Het leen Velkegem te Ursel : id., XIV, 1963.
- G. Vandeveire : Het Hans-Visspel : id., XVI, 1965.
 Rollen en Stuiken. Hanske, mijn knecht. Boerenkluiten : id., XVII, 1966.
- L. Stockman : De Brieven van Assenede en de Vier Ambachten : id., XXIII, 1972.
 In : «Vrij Maldegem», weekblad, de vele bijdragen van D. Verstraete, verschenen
 tussen 1952 en 1973.
- E. Soens : Historische Schets van... het Crombeen : Sint-Amandsberg, 1915 : 280 blz.,
 illustr. — Voor Ursel, blz. 162-166.
- D. Verstraete : De historische geografie van het Maldegemveld vanaf de 17e eeuw. —
 Licentiaatsverhandeling, Rijksuniversiteit Gent, 1943 (onuitgegeven).
- J. Vandeveire : Bijdrage tot de toponymie van Ursel. — Licentiaatsverhandeling, Rijks-
 universiteit Gent, 1948 (onuitgegeven).
- M. Smessaert : De staten van goed van de heerlijkheid Wulfsberghe. In : Vlaamse
 Stam, 7e jaarg., p. 31, 79, 285, 309, 385, 487.
 De staten van goed van het Land van de Woestijne (eigen beheer : V.V.F.).
 De staten van goed van Ursel, Deel I : Zomergem, 1973 (eigen beheer).
- M. C. Breughel in het Meetjesland (op het Drongengood te Ursel). In : «Zondags-
 vriend», 19e jaarg., nr 38, 20 sept. 1951, p. 8-9.

AIfons RYSERHOVE
 Jozef VANDEVEIRE

KRONIEK

VOORDRACHTEN TIJDENS HET SEIZOEN 1972-1973.

22 oktober 1972. — Drs Willy De Zutter, geboortig van Aardenburg, maar nu werkzaam te Brugge, heeft een scriptie gemaakt over de beschildeerde graven in het graafschap Vlaanderen. Het vertrekpunt van zijn studie waren natuurlijk de beschildeerde stenen grafkisten van de Sint-Baafskerk van Aardenburg. Ook in de kerk van het naburige Hannekenswerpe, die in 1964 werd opgegraven, werden een aantal beschildeerde graven ontdekt. Verder zijn er graven gevonden te Sluis, te Sint Anna ter Muiden, te Oostburg, te Gent en te Brugge. De spreker poogde op een zeer voorzichtige wijze de betekenis van de gebruikte figuren en symbolen in de grafschilderijen te verklaren en de grafsteden in hun historische kontekst te situeren.

17 december 1972 en 25 februari 1973. — Om onze trouwe werkende leden zelf eens aan het woord te laten organiseerde het bestuur van ons genootschap een paneelgesprek over *«verduenen volksgebruiken in het Meetjesland»*. Om het onderwerp volledig uit te putten waren er twee namiddagen nodig. Insp. A. Ryserhove had ter voorbereiding van het gesprek tien tema's uitgekozen :

1. Meivieringen
2. Huwelijken
3. Overlijden
4. Zaaïen en Oogsten
5. Kerstmis en Nieuwjaar
6. Weer en Wind
7. Kinderspelen
8. Leuren en Venten
9. De Voeding
10. Spokerij en Toverij

De eerste vijf tema's werden besproken op 17 december 1972 en de laatste vijf op 25 februari 1973. Van beide paneelgesprekken werd een

werkdokument gemaakt dat misschien het begin kan worden van een meer uitgebreide studie over de volksgebruiken in het Meetjesland. Alfons Ryserhove zou daarvoor beslist de geschikte man zijn!

6 mei 1973. — Onze voorzitter Achiel De Vos begon zijn voordracht over de priorij van Waarschoot met een overzicht van de verschillende bronnen betreffende deze Cisterciënserabdij. Merkwaardig daarbij is het feit dat die bronnen over zoveel diverse archiefdepots verspreid liggen. Zowel te Gent, te Brussel als te Waarschoot vindt men archief over dit verdwenen mannenklooster. Ons medelid Firmin De Clercq bezit nog het memorieboek van dit klooster dat werd opgesteld na de geuzenberoerten.

De priorij van O.-L.-Vrouw-ten-Ilove werd gesticht op initiatief van Simoen Utenhove, oud-baljuw van Eeklo, en van Maria sBusers, erfgename van het leenhof van Bassevelde. De eerste paters kwamen uit Noord-Nederland. Na de geuzenberoerten vertrekken de paters uit Waarschoot naar Gent, waar ze nieuwe gebouwen optrekken in de Waarschootstraat. De spreker belichtte ook in het kort de figuren van de voornaamste prioren van deze abdij. Vooral abt Richart is bekend geworden wegens zijn opvattingen over de Kerk, die dicht bij het Jansenisme aanleunden.

De voordracht was een samenvatting van een bijdrage geschreven voor het deel van het Monasticon belge dat zal handelen over Oost-Vlaanderen.

24 juni 1973. — Dra Bea Dewalsche, penningmeesteres van de Leiegouw, maar afkomstig van Sleidinge, belichtte enkele aspecten van het korte Calvinistische bewind te Kortrijk (1579-1580). Van zodra de Gentse Calvinisten de macht stevig in handen hadden in eigen stad, trachtten ze hun invloed ook in andere steden te laten gelden. Vooral de stad Kortrijk was belangrijk voor Gent, omdat de Malcontenten zich aan het organiseren waren in Artois en ook omdat via de Leie het graan naar Gent werd vervoerd. In 1579 slagen de Gentenaars erin een voor hen gunstig bewind van de 18 mannen te laten aanstellen te Kortrijk. Het bewind van de 18 mannen bestond in hoofdzaak uit Calvinisten, die de uitoefening van de katholieke godsdienst volledig lam legden te Kortrijk. De kloosters werden opgeheven en de kerken werden gesloten of omgevormd tot protestantse bedehuizen. Heel lang duurde dit bewind niet want in 1581 slaagde Farnese erin met de hulp van de Malcontenten de stad Kortrijk te veroveren.

Die gebeurtenissen te Kortrijk werden op een boeiende en zeer levendige wijze door juffrouw Dewalsche verteld. Vooral de achtergronden werden door haar zeer goed uiteengezet.

L. Stockman.

Repertorium van de geschied- en heemkundige kringen en tijdschriften. — Als bijvoegsel bij het driemaandelijks tijdschrift van het Gemeentekrediet van België, (in het januarinumnummer 1973, nr. 103), verscheen een repertorium der gewestelijke en plaatselijke maatschappijen en tijdschriften voor Geschiedenis en Oudheidkunde.

L. S.

De orde van de Tempelridders. — De tweede band van het cultureel jaarboek van de provincie Oost-Vlaanderen (1972) is volledig gewijd aan een studie van ons medelid Dr. P. Rogghé over het ontstaan, de groei, de bloei en de ontbinding van de orde van de Tempelridders. De bijdrage die 224 blz. beslaat, is geïllustreerd met 18 afbeeldingen. De bibliografie bevat 13 blz. Dit alles laat het groot belang van die bijdrage vermoeden. Het is een volledig nieuwe geschiedenis van de orde van de Tempel geworden, gesteund op een volledig bronnenonderzoek en een uitgebreide bibliografie. Zeer interessant is het hoofdstuk over de Tempel in Vlaanderen waar de orde verscheidene eigendommen bezat, o.m. te Ruiselede, waar de auteur destijds samen met de betreurde Arthur Verhoustraete het Groot Goed Ter Vlaecht nog bezocht heeft. De studie is in een schitterende bijna literaire taal geschreven. Het is een gemakkelijk leesbare studie over een boeiend onderwerp geworden.

L. S.

Op genezing naar Waarschoot. — In Biekerf LXXIV' (1973) blz. 202-204 verhaalt L. Van Acker de behandeling van een zieke vrouw van Ardooie met waterbaden te Waarschoot. Terecht merkt hij op dat te Waarschoot in het geheel niets bekend is over genezingen door water, noch binnen, noch buiten de kerk. Waar de eigen bronnen verstek laten gaan, kunnen de bronnen van andere parochies soms een lang vergeten gewoonte, gebruik of devotie aan het licht brengen.

L. S.

Een merkwaardig initiatief. — Op 13 oktober werd een nieuwe grafsteen te Ursel ingewijd van Sabine Bruggeman, laatste abdis van de Bijloke en afkomstig van Ursel. Dank aan de vrijgevigheid van Mevrouw Lalemant uit Eeklo, een dame uit Bergen kon de nieuwe zerk worden bekostigd. De plechtige inwijding werd op touw gezet door de Vlaamse vereniging voor Familiekunde. Onder impuls van advocaat W. Van Hille uit Gent beijvert die vereniging zich voor het herstellen van merkwaardige familiegraven die dreigen verloren te gaan door de toepassing van de nieuwe wet op de kerkhoven.

L. S.

Heemkundige tentoonstelling te Zomergem. — Onder de titel «Zomergem, oud en nieuw» had van 23 tot 26 december 1973 in het Parochiaal Centrum te Zomergem een heemkundige tentoonstelling plaats o.l.v. ons actief medelid, de heer Maurits Ryckaert. Heel wat interessant materiaal o.a. reeksen oude zichtkaarten, pamfletten, groepsfoto's, affiches, verslagboeken waren hier tentoongesteld. Er was eveneens een stand met oude gebruiks- en ambachtelijke voorwerpen. Jammer dat er te weinig voorbereidende tijd was aan voorafgegaan, zodat hier en daar een indruk van improvisatie niet kon vermeden worden en bepaalde nochtans waardevolle documentatie niet genoeg tot haar recht kon komen. Toch een gul propiciat aan de inrichters!

A. D. V.

Informaties en enkwesten van Eeklo. — Van ons medelid, de heer Willy Hamerlynck verscheen een ontleding van de enkwesten bewaard op het Stadsarchief van Eeklo. Deze studie van XXI + 187 blz. bevat een schat van gegevens gaande van 1616 tot 1795, over het dagelijks leven van onze voorouders. Prijs 200 fr., te bestellen bij V.V.V. Eeklo. Warm aanbevolen.

A. D. V.

Zo was Knesselare. — Van ons bestuurslid Insp. Alf. Ryserhove verscheen een zeer aantrekkelijk en prachtig uitgegeven boekje met 42 oude foto's en reproducties van prentkaarten. Het wordt aangeboden door het Gemeentekrediet. Agentschap L. Deloof-Verhelle, Drieselken 5. 9890 Knesselare.

Boekhoute. — In de Autotoerist van 30 augustus 1973 verschenen verschillende bijdragen over de poldergemeente Boekhoute. Burgemeester Edgard Stockman schreef het Welkomwoord en de bijdrage over het merkwaardig monument van Boekhoute : het visserijvaartuig BOU 8. Jozef Bouchier schetste in het kort de geschiedenis van de Boekhoutse visserij. Hubert De Laender verhaalde een en ander uit de historie van het dorp Boekhoute, terwijl pastoor Van Britsom het wel en het wee van de neo-barokke kerk van Boekhoute verhaalde. Noël De Vleschauwer stelt het huidige Boekhoute voor en Georges Gulinck schreef een stemmingsbeeld over de krekens en dijken van Boekhoute.

L. S.

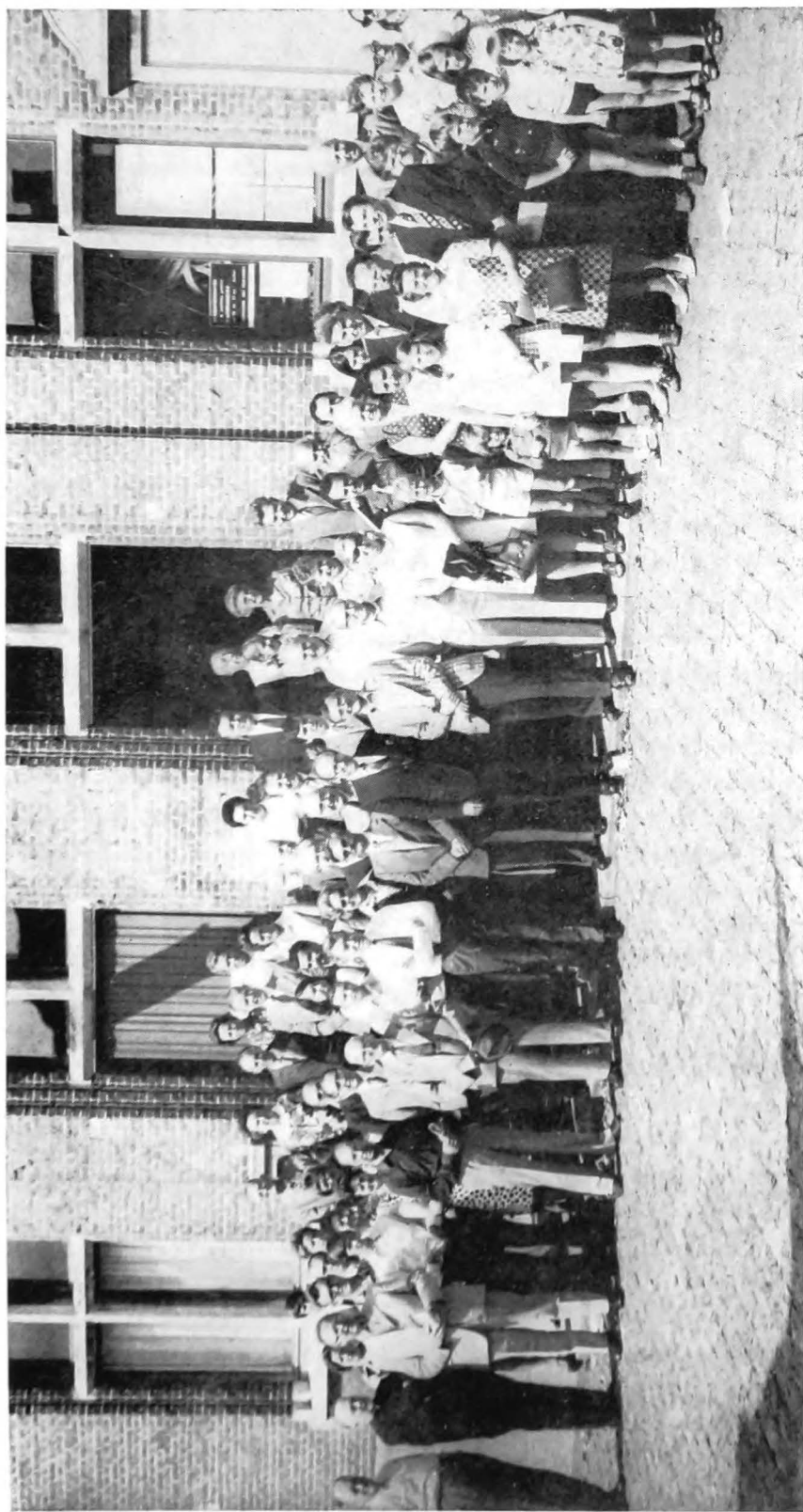
HISTORISCHE SPEURTOCHT DOORHEEN DE GROENE GEWESTEN

De honderd deelnemers aan de tocht doorheen de groene gewesten werden vooraf, zoals de traditie het wil, uitgenodigd op een receptie! Ditmaal was het de beurt aan het Gemeentebestuur van Beernem om als gulle gastheer op te treden in zijn merkwaardig neo-gothisch gemeentehuis. Na een kort welkomstwoord door de heer schepen herinnerde onze voorzitter eraan dat de gids van deze tocht, Alfons Ryserhove, in 1949 een heemkundige schets over Beernem schreef en dat hij reeds een groot aantal toponiemen publiceerde in Bos en Beverveld. We waren dus in goede handen voor onze tocht door de streek van Beernem.

Op de muren van de raadszaal van het gemeentehuis zijn dertien taferelen geschilderd uit de historie van Beernem. Die wandschilderingen geven een rijk uiterlijk aan dit landelijk gemeentehuis. De schepen toonde ons ook het bekende heertje van Beernem, dat dateert van 1714. Na een korte rondgang door het gemeentehuis begon dan de eigenlijke tocht met een bezoek aan de Sint-Amanduskerk. Buiten het gekleed O.-L.-Vrouwbeeld, de oude doopvont en de vier oude kerkpijlers was er niet zoveel te zien in de kerk, omdat het gebouw in het begin van deze eeuw grondig en smakeloos werd verbouwd. Mooier dan de kerk is de oude omwalde pastorie die gebouwd werd tussen 1865 en 1873.

Vandaar trok de autokaravaan naar het mooie dorpsplein van Oedelem, dat gedomineerd wordt door het in landelijke stijl opgetrokken gemeentehuis. Ook konden we nog enkele fraaie herenhuizen bewonderen, die aan het plein een stijlvol uitzicht geven. De barokke Sint-Lambertuskerk, op de achtergrond, verhoogt de aantrekkelijke sfeer van dit plein. Het interieur van de Oedelemse kerk met zijn houten lambrizeringen is veel warmer dan dat van Beernem. In de glasramen heeft men al de schilden van de vroegere heerlijkheden die op Oedelem lagen, verwerkt.

Op de kruising van de Knesselarestraat met de Hoostraat te Oedelem konden we nog twee oude hofsteden bewonderen: het «Begijntje» en het hof van «Magdalenen» met de kenmerkende voutekamers. Na deze halte verlieten we het reeds vroeg tot landbouwland herschapen gebied om naar de kerk van Sint-Joris-ten-Distel te rijden, die tot in de achttiende eeuw op de grens van het heidegebied lag. Dit is nu nog goed te merken aan de talrijke dreeven en bossen die dat dorpje rijk is. In het stemmige kerkje staat een prachtig ruiterbeeld van Sint-Joris, patroon van de parochie, daterend uit de tweede helft van de vijftiende eeuw. Vroeger was Sint-Joris een bedevaartsoord tegen de puisten en de ontstekingen van de huid. Talrijke deelnemers aan onze tocht kochten, zoals destijds de vrome bedevaarders, een medaille van Sint-Joris!

Een flinke groep deelnemers aan de «historische speurtocht doorheen de groene gewesten», gekiekt vóór het gemeentehuis te Beernem, op zondag 26 augustus 1973.

Foto «Brugsch Handelsblad».

De volgende halte gebeurde bij een oude arm van het kanaal Gent - Brugge, waar vroeger de brug van Zotschore lag. Niet ver van daar stroomt de Miseriebeek, een der waterlopen, die volgens Arthur Verhoustraete, aan de oorsprong zou liggen van de middeleeuwse Durme.

De vierde en laatste kerk op onze tocht was de moderne kerk van Beernem-station. Binnen de kerk merkt men onmiddellijk het wit marmeren altaar op, geflankeerd door zes barokke kandelaars. Architect De Geyter heeft het zonlicht zeer doelmatig aangewend om van dit altaar werkelijk de centrale plaats van de kerk te maken. In die kerk van glas en beton waar de zon een spel van licht en schaduw kan opvoeren, heerst een heel andere sfeer dan in de drie andere kerken, waar het zonlicht niet zo gemakkelijk kan binnendringen.

Op het stationsplein van Beernem, waar de cafés overtalrijk zijn, werd halt gehouden om de dorstigen te laven. Vandaar trok de autokaravaan naar het mooie hof van Reigerlo, eens een belangrijk uitbatingscentrum vanwaar de omliggende heide van het Bulskampveld werd ontgonnen. Daar vertelde Insp. A. Ryserhove ons iets over «de wrede moorden van Beernem» die heel Vlaanderen na de eerste wereldoorlog in opschudding brachten. Ook de oudste zoon van het hof van Reigerlo was een van de slachtoffers.

Het hof van Reigerlo ligt nog te midden van lange beukendreven, uitgestrekte bossen met hier en daar een stukje akkerland. Dit gedeelte van de tocht liep letterlijk door de «groene gewesten»! In het provinciaal domein Lippensgoed stapten we even uit onze auto's om de heenspielen wat in beweging te brengen en met volle teugen de zuivere lucht van dit bosrijk domein in te ademen.

Niet ver vandaar langsheen de oude Brugse heerweg verheft zich het witte kasteel Driekoningen van gravin d'Hespel, dat in zuivere Empire-stijl werd opgetrokken. Aan de overzijde van die heerweg staat de mooi gerestaureerde «Oude Paterij» een vroegere bezitting van de paters Karmelieten van Brugge.

Na nog een korte halte te Hertsberge op de wijk Lodi bereikte de autokaravaan het café «de Bolzak» waar een veertigtal deelnemers van de speurtocht een uitstekende «Jagerskip» voorgeschoteld kregen en waar nog wat nagekaart werd over de tocht, die begunstigd werd door uitzonderlijk mooi weer.

Inspecteur Ryserhove, onze gids, had alles prima voorbereid : een geïllustreerde reisgids van 52 blz., een nauwkeurig uurrooster, een deskundige uitleg en 's avonds een lekker maal! We danken hem hartelijk voor de puike organisatie en we rekenen erop dat hij nog dergelijke tochten voor ons genootschap zal leiden.

Luk Stockman.

HET HEENKUNDIG GENOOTSCHAP VAN HET MEETJESLAND
AAN DE EER.

Twee van onze medeleden Dr. Paul Rogghé en Ir. Luk Stockman werden bekroond met de provinciale prijs voor Heemkunde 1972, respectievelijk met hun werk : «*Een Eeuw Eeklo (1830-1930)*» en «*De Brieven van Assenede en de Vier Ambachten*» verschenen in «Appeltjes» 22 en 23.

Op 7 april 1973 werd in een Akademische zitting op het Stadhuis te Eeklo hulde gebracht aan beide laureaten.

In zijn woord van welkom stelde deputé Van Steenberge de gevierden aan het publiek voor. Vervolgens bracht de heer Achiël De Vos verslag uit namens de jury. Hij gaf een korte ontleding van beide werken en wees op hun voortreffelijke kwaliteiten.

Burgemeester Van Ghijseghem was zeer vereerd in het stadhuis van Eeklo twee mensen te kunnen ontvangen, die zonder nog Eeklonaar te zijn, toch ten nauwste met de stad verbonden zijn geweest.

Namens de gevierden pleitte Ir. L. Stockman in zijn dankwoord voor het tot stand komen van een wetenschappelijk verantwoorde *Geschiedenis van Eeklo*.

OVERLIJDENS.

Tijdens het afgelopen jaar werden onze trouwe medeleden de heren Paul Rogghé, Edgard Van de Genachte en Omer Boone bijzonder zwaar getroffen door het verlies van hun geliefde echtgenote.

Te Aalter overleed ons medelid de heer Gaston De Bruyne en te Evergem de heer Jules Canty en de moeder van onze voorzitter, Mevrouw Jozef De Vos.

Aan al deze beproefde families bieden wij onze oprechte deelneming aan.

HANDMOLENS IN HET MEETJESLAND.

Van de hand van Jules Pieters verscheen in «Ons Heem», Jg. 27, p. 191-193, Herfstmaand 1973, een artikel «*Handmolens in het Meetjesland*».

Het gaat hier voornamelijk over maatregelen, die getroffen werden tijdens de 17e eeuw om de «kweernen» aan te slaan, vooral dan te Zomergem, Lembeke, Bassevelde en Moerbeke.

FEDERATIE VAN DE KRINGEN VOOR GESCHIEDENIS.

In vergadering van 15 december 1973 werd onze voorzitter, de heer A. De Vos, samen met de heer G. Gadeyne, aangesteld als ondervoorzitter van het Verbond, waarvan Prof. Dr. Van Werveke, het voorzitterschap waarneemt.

INHOUD

G.A.C. VAN VOOREN. — De Armenzorg voor de Katholieken in het Middelburgse Missiegebied gedurende de 18e eeuw	5
I.. STOCKMAN. — Moergronden en turfuitbating in de Ambachten Maldegem en Aardenburg en in de Keure van Eeklo	73
W. STEEGHERS. — Ferdinand Antoon Piessens (1860-1943)	89
Dr. P. ROGGHÉ. — Gent in de XIVe en XVe eeuw	102
M. RYCKAERT. — De Huisweverij te Zomergem	146
R. MOELAERT. — Wessegem en zijn Heren	206
G. VANDEVEIRE. — Kneutels en Brouw	239
A. RYSERHOVE en J. VANDEVEIRE. — Oud Ursel	244
Kroniek	306

HEENKUNDIG GENOOTSCHAP VAN HET MEETJESLAND

Ere-Voorzitter : Mej. Dr. E. DHANENS, Boelare, 97, Eeklo.

Ere-Ondervoorzitter : Ap. P. RYCKAERT, Dekenijstraat, 2, Zomergem.

BESTUUR :

Voorzitter : A. DE VOS, Landhuis «Malpertuus», Achterstege, 22, Evergem
Tel. (09) 53.88.25

Sekretaris : Idem.

Penningmeester : O. LIPPENS, Gentstraat, 13, Lembeke. — Tel. (09) 77.28.54

Bibliothekaris : Insp. A. RYSERHOVE, Kloosterstraat, 46, Knesselare.
Tel. (09) 74.23.17

Leden : W. STEEGHERS, Begijnegracht, 56, Gent.

Ir. L. STOCKMAN, Brugstraat, 103, Aalter. — Tel. (09) 74.16.10

G. VAN VOOREN, Herendreef, 43, Aardenburg (Ned.).

Stort zo vlug mogelijk uw lidmaatschapsgeld ten bedrage van 250 fr.
op postrekening 60.40.56 van het Heemkundig Genootschap
van het Meetjesland, p/a Gentstraat, 13, Lembeke.

DIT JAARBOEK WERD UITGEGEVEN
DOOR HET HEEMKUNDIG GENOOT-
SCHAP VAN HET MEETJESLAND EN
GEDRUKT OP DE PERSEN VAN DE
DRUKKERIJ STANDAERT-VERBEKE
NIEUWSTRAAT, 26, TE MALDEGEM